

МЕШОВИТА ГРАЋА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА Књ. XLV

ISSN 0350-5650

INSTITUTE OF HISTORY

MISCELLANEA

NEW EDITION Vol. XLV

Editorial board

Mikhail Belov (Russia), Jovana Blažić Pejić, Aleksandra Vuletić,
Nino Delić, Andrea Carteny (Italy), Ludmila Kuzmicheva (Russia),
Radomir J. Popović, Liliana Simeonova (Bulgaria), Aleksandra
Fostikov, Gabriella Schubert (Germany)

Editor-in-chief

Radomir J. Popović

Belgrade

2024

ISSN 0350-5650

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

МЕШОВИТА ГРАЋА

MISCELLANEA

НОВА СЕРИЈА Књ. XLV

Редакциони одбор

Михаил Белов (Русија), Јована Блажић Пејић, Александра Вулетић,
Нино Делић, Андреа Картени (Италија), Људмила Кузмичева
(Русија), Радомир Ј. Поповић, Лилиана Симеонова (Бугарска),
Александра Фостиков, Габриела Шуберт (Немачка)

Одговорни уредник

Радомир Ј. Поповић

Београд

2024

Текстови се достављају
Редакцији часописа *Мешовита грађа* на
istorinst@iib.ac.rs

Информације о *Мешовитој грађи* на
<https://www.iib.ac.rs/mesovitagradska.html>

Contributions are submitted to
The Editorial Board of *Miscellanea* at
istorinst@iib.ac.rs

Information about the *Miscellanea* at:
<https://www.iib.ac.rs/mesovitagradska.html>

Овај број *Мешовите грађе* – *Miscellanea*
штампан је уз финансијску помоћ
Министарства науке, технолошког развоја и иновација
Владе Републике Србије

САДРЖАЈ
CONTENTS

Ивана Коматина

**НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ СРПСКО-ДУБРОВАЧКИХ ОДНОСА У
СВЕТЛУ УГОВОРА ОД 27. СЕПТЕМБРА 1186. ГОДИНЕ**

Ivana Komatina

SOME CHARACTERISTICS OF SERBIA-RAGUSA RELATIONS IN
THE LIGHT OF THE TREATY OF 27 SEPTEMBER 1186

9–34

Ненад Обрадовић

ТЕСТАМЕНТ МИЛОША БЕЛМУЖЕВИЋА

Nenad Obradović

TESTAMENT OF MILOŠ BELMUŽEVIĆ

35–56

Срђан Катић

Драгана Амедоски

**ДУГОВАЊА ЗАКУПАЦА ВЛАДАРСКИХ ПРИХОДА У
РУДНИЦИМА ЗАПЛАНА, ПЛАНА, ПРЉУШ И МЕЈАНЕ (1520–1544)**

Srđan Katić, Dragana Amedoski

DEBTS OF TENANTS OF THE IMPERIAL REVENUES IN THE MINES
OF ZAPLANA, PLANA, PRLJUŠ AND MEJANE (1520–1544)

57–80

Татјана Катић

**НАСЕЉА МРКОВИЋА - МРКОВИХ СИНОВА У СВЕТЛУ ТАПУ
ТАХРИР ДЕФТЕРА 16. ВЕКА**

Tatjana Katić

THE SETTLEMENTS OF MRKOVIĆS – THE SONS OF MRKO IN
THE LIGHT OF 16TH-CENTURY *TAPU TAHRIR DEFTERS*

81–110

Дејана Васић
Харис Дајч
Милица Кисић

**УГОВОР О ЗАКУПУ ЈЕВРЕЈСКОГ СВРАТИШТА У СОМБОРУ ИЗ
1821. ГОДИНЕ**

Dejana Vasić

Haris Dajč

Milica Kisić

CONTRACT ON LEASE OF THE JEWISH INN IN SOMBOR FROM 1821

111–125

Данијел Радовић

ДНЕВНИК ЈОВАНА РИСТИЋА ИЗ БЕРЛИНА 1849. ГОДИНЕ

Danijel Radović

JOVAN RISTIĆ'S JOURNAL FROM BERLIN IN 1849

127–143

Јована Блажић Пејић

Екатерина Владимировна Иванова

**МИТРОПОЛИТ МИХАИЛО И АНТОНИНА ДМИТРИЈЕВНА
БЛУДОВА: ПОЧЕЦИ ПРЕПИСКЕ (1854–1860)**

Jovana Blažić Pejić

Ekaterina Vladimirovna Ivanova

METROPOLITAN MIHAILO AND ANTONINA DMITRIEVNA BLUDO-
VA: THE BEGINNING OF CORRESPONDENCE (1854–1860)

145–176

Данко Леовац

Жарко Д. Илић

БЕЛЕШКЕ ЗА ИСТОРИЈУ РАДИВОЈА МИЛОЈКОВИЋА

Danko Leovac

Žarko D. Ilić

NOTES ON THE HISTORY OF RADIVOJ MILOJKOVIĆ

177–220

Владимир Јовановић

**ИЗВЕШТАЈ ДИМИТРИЈА МАРИНКОВИЋА О СТАЊУ ПОСЛОВА
У ОКРУЗИМА НИШКОМ И ТОПЛИЧКОМ ИЗ 1881. ГОДИНЕ**

Vladimir Jovanović

DIMITRIJE MARINKOVIĆ'S 1881 REPORT ON THE STATE OF
AFFAIRS IN THE DISTRICTS OF NIŠ AND TOPLICA

221–240

Радован Фемић
ПОПИС ИМОВИНЕ ЦЕТИЊСКОГ МИТРОПОЛИТА ИЛАРИОНА
РОГАНОВИЋА ИЗ 1882. ГОДИНЕ

Radovan Femić

LIST OF PROPERTY OF CETINJE METROPOLITAN ILARION
ROGANOVIĆ FROM 1882

241–251

Гордана Гарић Петровић
ДУГОВИ УПРАВЕ ДРЖАВНЕ ЕРГЕЛЕ НАЧИЊЕНИ У ПЕРИОДУ
ОД 1882. ДО 1888. ГОДИНЕ

Gordana Garić Petrović

DEBTS OF THE STATE STUD ADMINISTRATION INCURRED FROM
1882 TO 1888

253–301

Боривоје Милошевић
СЈЕЋАЊА БРАЋЕ МИЛАНА И ЉУБОМИРА ЈАНКОВИЋА НА
СТАРУ БАЊУ ЛУКУ

Borivoje Milošević

MEMORIES OF BROTHERS MILAN AND LJUBOMIR JANKOVIĆ
OF OLD BANJA LUKA

303–332

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ
INSTRUCTIONS FOR CONTRIBUTORS

333–352

Часопис **МЕШОВИТА ГРАБА – MISCELLANEA** публикује углавном мање прилоге изворне грађе у хронолошком распону од средњег века до почетка двадесетог века. Реч је о изворима претежно српског порекла, али се објављују и извори страног порекла писани на латинском, немачком, руском, енглеском, турском, мађарском језику, важни за осветљавање појединих аспеката националне прошлости. Дужина излагања, непромењена уређивачка концепција и разноврсност публиковане изворне грађе сврставају *Мешовиту грађу* у јединствене историографске часописе у земљи.

Часопис је реферисан у базама CEEOL (Central and Eastern European Online Library) и EBSCO Historical Abstracts.

Ивана КОМАТИНА *

Историјски институт

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9281-3345>

НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ СРПСКО-ДУБРОВАЧКИХ ОДНОСА У СВЕТЛУ УГОВОРА ОД 27. СЕПТЕМБРА 1186. ГОДИНЕ

Анстракт: У раду се пажња посвећује околностима које су претходиле и довеле до мировног споразума насталог 27. септембра 1186, након ратовања великог жупана Стефана Немање и његове браће против Дубровчана, као и онима које су њему уследиле. Реч је о првом сачуваном међународном уговору између српске државе и дубровачке општине, која је у поменутом периоду била под сизеренством норманских краљева Сицилије. Ради јаснијег сагледавања поменутих збивања уз издање се прилаже и превод уговора на савремени српски језик.

Кључне речи: Стефан Немања, Мирослав, Страцимир, Дубровник, Византијско царство, велики жупан, кнез, архиепископ Трибун, коморник Тасалигارد, мировни уговор.

Abstract: The paper deals with the circumstances that preceded and led to the peace treaty concluded on 27 September 1186, after the war of grand župan Stefan Nemanja and his brothers against the Ragusans, as well as those that followed it. It is the first preserved international treaty between the Serbian state and the commune of Ragusa, which in the mentioned period was under the suzerainty of the Norman kings of Sicily. For a clearer understanding of these events, the edition includes a translation of the treaty into the modern Serbian language.

Keywords: Stefan Nemanja, Miroslav, Stracimir, Ragusa, Byzantine Empire, grand župan, prince, Archbishop Tribun, chamberlain Tasaligard, treaty.

* ivana.komatina@iib.ac.rs

Српско-дубровачки односи крајем 12. и почетком 13. века

Након варварских напада на подручје римске Далмације током 6. и 7. века уништени су бројни центри римске власти.¹ Византијски цар Константин Порфирогенит у свом познатом делу *De administrando imperio* наглашава колико је цар Диоклецијан волео Далмацију, те је из Рима доводио народ и насељавао је, због чега су њени становници називани Романи.² Порфирогенит у 29. глави *DAI* такође наводи да су се становници Епидаура који су успели да се спасу од словенске најезде населили на стеновитом месту, на ком се сада налази град (castrum) – Дубровник.³ Дакле, Дубровник је од свог оснивања крајем 6. и почетком 7. века признавао врховну власт византијског цара.⁴

¹ Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, t. 1, Zagreb 1980, 17–18; Јорџо Тадић, „Историја Дубровника до половине XV века”, *Историјски часопис* 18 (1971) 13–14; Ивана Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 58.

² *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio*, eds. Gyula Moravcsik & Romily Jenkins, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 1, Washington 1967², 29.3–14; *Chronicon Salernitanum. A Critical Edition with Studies on Literary and Historical Sources and on Language*, ed. Ulla Westerbergh, *Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Latina Stockholmiensia* 3, Stockholm–Lund 1956, 88–89. У Салеританској хроници из друге половине 10. века прича о томе да далматински Романи потичу од становника Рима ограничена је на Дубровник (Ragusium). Наиме, становници Рима које је цар Константин Велики намеравао да пресели у Цариград доживели су бродолом на том путу, па су „у словенским крајевима” основали град Ragusi, види: Предраг Коматина, *Константин Порфирогенит и рана историја Јужних Словена*, Београд 2021, 140.

³ Порфирогенит заправо потврђује и наводе непознатог писца списка *Космографија* из 7. века који је изричит када наводи „Дубровник то је Епидаур ... Ragusium id est Epidaurum”, *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, eds. Moritz Pinder & Gustav Parthey, *Berolini* 1860, 208.10; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 17; Tibor Živković, „On the foundation of Ragusa: The Tradition vs. Facts”, *Историјски часопис* 54 (2007) 9–25. И позније легенде у суштини сублимирају наводе да су тај важан град основали и населили људи из Рима уз помоћ потомака становника Епидаура, детаљно о развоју традиције о настанку Дубровника, И. Коматина, *Црква и држава*, 59, нап. 112; Предраг Коматина, „Quis ergo Presbyter Diocleas? Рана дубровачка историографија и Летопис попа Дукљанина”, *Историјски часопис* 69 (2020) 189–226.

⁴ Византијски цар Константин Порфирогенит нас такође обавештава како је византијска флота 868. године под заповедништвом Никите Орифа помогла граду и ослободила га након петнаестомесечне арабљанске опсаде, Ј. Тадић, „Историја”, 13; П. Коматина, *Константин Порфирогенит*, 154–155.

Порфирогенит, *De administrando imperio*, 30.120–142, пише и да су одредбом цара Василија I регулисани односи између Дубровчана и Словена према којој је дотадашњи данак који је био намењен стратеги Далмације убудуће имао да буде исплаћиван кнежевима Травуније и Захумља, на име коришћења поседа које су Дубровчани обрађивали изван градских зидина, а које су припадале територији поменутих кнежевина, будући могориш – годишњи данак, П. Коматина, *Константин Порфирогенит*, 191–193, 286.

Често се чврста власт византијског цара није осећала у Дубровнику, посебно када уместо византијског стратега на чело читава Далмације крајем 10. века долази представник локалног грађанства, приор из Задра.⁵ Такође, оснивање Дубровачке архиепископије средином 10. века, а потом и Велики раскол, који је задесио хришћанску екумену, додатно је тамошње становништво окренуо римском понтифику у верском погледу.⁶ Сем тога, неретко су се Дубровчани, током 11. века, за време ратова Византије и Нормана, који након заузећа јужне Италије нападају византијске поседе на Јонском и Јадранском мору, у Албанији и северној Грчкој, приклањали управо Норманима.⁷ Наравно, то не би требало схватити као њихову тежњу да се лише византијске власти, већ су они из практичних разлога окренути Норманима, наместо Венецији која је, иако византијски савезник, била њихов трговачки такмац.⁸ Управо се то десило приликом норманског напада на Драч 1081–1085. г., када су Византинци потучени до ногу. Наиме, како нам сведочи хроничар и савременик тих догађаја Виљем из Апулије у спису Дела Роберта Гвискарада, „...војвода је одабрао пловила из Далмације, која му је тамошњи народ, на његов захтев, послао да му помогну...”.⁹ Видимо да је нормански војвода за савезнике имао помоћ из Далмације, а да су међу њима били и Дубровчани сведоче следећи редови поменутог списка: „...три дана заредом Млечани су напали луку у зору и изазвали Робертове бродове у битку. Народ дубровачки са Далматинцима који су пратили војводу покривали су море са летовима стрела, али се нису усуђивали да одведу своје бродове много далеко од луке. Та лука је била заштићена оближњим логорима...”.¹⁰ Дакле, Дубровчани су се приклонили Норманима и тиме нарушили дотадашњи однос са Византијом.¹¹ Слично држање Срба налазимо у Алексијади Ане

⁵ И. Коматина, *Црква и држава*, 68.

⁶ Исто, 58–68.

⁷ Ј. Тадић, „Историја”, 15; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 26–31.

⁸ Исто.

⁹ „... Dux addens precibus, multos properare coegit. Conveniunt omnes, sicut mandatur, Hidronti. Dalmaticas naves oneri dux eligit aptas, Ausilio sibi quas gens miserat illa petitas: Has armis et equis sumptuque virisque repletas. Ad Corifum mittit...”, Guillaume de Pouille, *La geste de Robert Guiscard*, eds. Marguerite Mathieu & Henri Gregoire, Palermo 1961, 210.

¹⁰ „... Ter redeunte die gens multa Venetica portum Appetit, et naves Roberti marte lacessit. Gens comitata ducem cum Dalmaticis Ragusea. Telorum crebris consternit iactibus aequor; Non tamen a portu procul audent ducere naves. Castrorum dederat tutum vicinia portum...”, Guillaume de Pouille, *La geste de Robert Guiscard*, 220.

¹¹ Georgios Theotokis, *The Norman Campaigns in the Balkans, 1081–1108*, Woodbridge 2014, 21–22; Јадран Ферлуга, *Византиска управа у Далмацији*, Београд 1957, 122–124, истиче да су Дубровчани фактички признавали Млетачку власт, а већ 1084. године Млечани су захтевали да им се град препусти и de iure.

Комнине приликом описа византијско-норманског ратовања. Наиме, иако су испрва српски владар Бодин и Албанци узнемиравали Нормане, у току најзначајније битке под Драчем у касну јесен 1081, када се уверио да је победа Нормана очигледна, Бодин се повукао без „иједног задатог ударца”.¹² Дакле, пред крај 11. века византијска власт била је уздрмана са свих страна, на Балкану и посебно на источнојадранској обали, у немирном подручју Далмације.

*

Тек је византијски цар Манојло Комнин (1143–1180) након победоносног рата против Угара (1163–1167) успео да учврсти непосредну власт, не само над далматинским градовима, него и на простору Србије у ужем смислу и српским приморским кнежевинама, али и да успостави власт над делом Хрватске, Срема и Босне, до тада под угарском влашћу.¹³ Тада је основан византијски дукат, који је обухватао Далмацију, Хрватску и Дукљу, са седиштем у Сплиту, а которски документ од 19. јуна 1166. сведочи да је византијски дука реченог дуката постао извесни Исанаџије у време царевања „најпобожнијег и увек победника Манојла”.¹⁴ Ипак, тај тријумф цара Манојла I није обесхрабрио Стефана Немању који је, тек што је преузео власт као велики жупан 1166. године, „живо настојао да се прошири на тамошње области, жестоко нападао своје саплеменике и мачем се обраћа своме роду и не знајући за сопствену меру, потчињава Хрватску и присваја власт над Котором”.¹⁵ Цар Манојло I је због тих сазнања послао Теодора Падијата да „провери шта Немања намерава”, али је затим и лично кренуо у поход 1168. године.¹⁶

Нема сумње да је након тога уследила битка код Пантина, у којој је Немања однео победу и потпуно одбацио врховну власт византијског

¹² *Annae Comnenae Alexias*, eds. Diether R. Reinsch & Athanasios Kambylis, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 40, Berlin – New York 2001, IV, VI.9; Ивана Коматина, „Српски владари у Алексијади – хронолошки оквири деловања”, *Зборник радова Византолошког института* 52 (2015) 177–179; G. Theotokis, *The Norman Campaigns in the Balkans*, 154–164.

¹³ Ј. Ферлуга, *Византиска управа*, 130–137.

¹⁴ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, t. 2, ed. Tadija Smičiklas, Zagrabiae 1904, 102.

¹⁵ *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 4, ур. Георгије Острогорски, Београд 1971, 145–147 [=ВИИИЈ], т. 4.

¹⁶ *Nicetae Choniatae Historia*, ed. Ioannes Aloysius van Dieten, *Corpus fontium Historia Byzantinae* 11, Berlin – New York 1975, 158–159; ВИИИЈ, т. 4, 147.

цара.¹⁷ Ипак, оно што привлачи пажњу у контексту српско-дубровачких односа средином 12. века јесте податак византијског историчара Никите Хонијата да је Немања између 1166. и 1168. нападао своје „саплеменике и мачем се обраћао роду своме”, а сем тога „потчињава Хрватску” и „присваја власт” над Котором.¹⁸ У историографији се узима да се ти подаци односе на сукобе с браћом, односно с њиховим присталицама.¹⁹ Та претпоставка има заиста основа, посебно јер је Немања, како сведочи Стефан Првовенчани у Житију Св. Симеона, „разагнао своје непријатеље по странама иноплеменим”.²⁰ Узима се да су браћа уточиште пронашла у Царству, а правац Немањиних напада који описује Никита Хонијат указује на то да је највероватније нападао Хумску земљу, у којој је власт уз дозволу византијског цара држао кнез Мирослав.²¹ Међутим, из географског опсега који нам пружа Хонијат сматрам да има места претпоставци да међу његове „саплеменике” којима „се мачем обраћа” треба убројати и породицу великог кнеза Михаила, који је био Немањин сестрић, а чија је породица, такође у то време уз сагласност цара Манојла, држала власт у Дукљи. Дакле, поред Хума, Немања је нападао и Дукљу, којој је била потчињена и Травунија,²² и успоставио је власт у Котору. Биле су „жестоко нападнуте” приморске кнежевине, али и Хрватска, за коју се у историографији узима да подразумева дукат Хрватске и Далмације. Има ли места претпоставци да је Немања после присвајања Котора напао и Дубровник? У савременим историјским изворима нема потврде о том нападу, али познији дубровачки хроничар Јаков Лукаревић везује време ратовања Дубровника и Стефана Немање с походом Теодора Падијата, кога шаље да помогне Дубровнику. Ако уз Хонијатов податак о Немањином нападу на дукат допустимо веродостојност вести познијег хроничара, долазимо до закључка да

¹⁷ ВИИИЈ, т. 4, 147, нап. 138; И. Коматина, „И обнови своју дедовину и боље је утврди – Стефан Немања и Стефан Првовенчани и уобличавање српске државности”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Александар Раствоић и Ивана Коматина, Београд 2019, 40–41.

¹⁸ *Nicetae Choniatae Historia*, 158–159.

¹⁹ ВИИИЈ, т. 4, 146, нап. 136.

²⁰ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прир. Љиљана Јухас Георгиевска и Томислав Јовановић, Београд 1999, 28; ВИИИЈ, т. 4, 147, нап. 138.

²¹ *Nicetae Choniatae Historia*, 158–159; Небојша Порчић, „Прилог историографским портретима хумског кнеза Мирослава и његових потомака”, у: *Споменица др Тибора Живковића*, ур. Ирена Цвијановић, Београд 2016, 203–220.

²² Натпис требињског жупана Грда сведочи о власти великог кнеза Михаила на том простору, Гордана Томовић, *Морфологија ћириличних натписа на Балкану*, Београд 1974, 34.

је Немања нападао и Дубровник.²³ Нема података да ли су Византинци пружили помоћ Дубровчанима током напада и колико је он трајао.

Међутим, већ приликом византијско-млетачког рата 1171–1172. г. цар Манојло је, како пише Хонијат, упутио великог дукса Андроника Кондостефана против Млечана, за чију флоту бележи да је „добро припремљена”, а да су се додатно за „велику борбу” припремили тако што су „са свих страна прикупили снаге и не мали број савезничких лађа прибављених из земље Словена”.²⁴ Млечани су тако освојили Трогир, а септембра 1171. године и Дубровник, који се држао уз цара током рата.²⁵ Стефан Немања је пак након битке код Пантина 1168. године држао самостално власт пуне четири године, када се придружио Млечанима у њиховом рату против Византије и кренуо у нападе на Поморавље између Београда и Ниша.²⁶ Византинци су однели победу у поменутом рату, а тиме је окончана и српско-млетачка сарадња. Српски велики жупан је везан

²³ „..... Ma Nemagna instando superbamente per la risoluzione, i Ragusei gli risposero che questa cognizio ne spettava al Papa. Onde mosse la guerra; ma soccorrendo la parte nostra, come quella ch' era piu giusta, Teodoro Padiate, e poi in persona l'Imperadore Emmanuello, Nemagna con Miroslavo fu rotto , e se ne fuggirono ai monti. Avuta poi la fede scese dalle balze e fi gettò alli piedi dell'Imperatore , il quale perdonò loro l' errore, obbligandoli a far pace con i Ragusei, Giacomo Luccari, *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa*, Venezia 1605, 26; Код Рањине је забележен напад под 1172. годином, *Annales Ragusini Anonymiitem Nicolai de Ragnina*, ed. Speratus Nodilo Zagrabiae 1883, 218 (... L' anno di Cristo 1172. Nemana re di Rascia, o vero di Bosna, con gran exercito venne alia obsidione di Ragusa, guastando et depredando tutta contrada di Breno, alia devotion dello episcopo Cattarino, quale excommunicato aveva lo arcivescovo di Ragusa, come suffraganeo suo, per la inobedientia, et i episcopi Dulchinense, Tribunese, Scutarensse, Strinacense et Drivastense. Li conveneva de suo reame, et separolli dalla ecclesia Ragusina...); Mauro Orbini, *Il Regno degi Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro 1601, 246–247, везује Немањин напад за 1177, види и *ВИИИЈ*, т. 4, 147, нап. 138; Vinko Foretić, „Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina”, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 283 (1951) 75, сматра да су вести Лукаревића и Рањине о Немањином нападу на Дубровник врло вероватне.

²⁴ *Nicetae Choniatae Historia*, 172–173; Посебно је питање на кога се односе лађе „из земље Словена”, *ВИИИЈ*, т. 4, 149.

²⁵ Млетачки извори сведоче да је византијска флота заузела Дубровник, који је одбио да се стави под власт Млечана, што је довело до новог напада, *Historia Ducum Veneticorum*, ed. Henry Simonsfeld, Monumenta Germaniae Historica Scriptores 14, Hannoverae 1883, 79; Према дубровачком историчару Јунију Растићу, *Chronica Ragusina Junii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Ioannis Gundulae (1451–1484)*, ed. Speratus Nodilo, Zagrabiae 1893, 57–58, Млечани нису успели да заузму град; David Abulafia, „Dalmatian Ragusa and the Norman Kingdom of Sicily”, *The Slavonic and East European Review* 54/3 (1976) 420–421, истиче да је тада дошло до „добровољног уједињења” Дубровника са Краљевином Сицилијом.

²⁶ И. Коматина, „И обнови своју дедовину”, 40–42.

изведен пред цара Манојла у Цариграду 1172. године и том приликом се потчинио цару.²⁷

Након смрти цара Манојла I Комнина 1180. године на помолу је била нова коалиција уперена против Византије. Наиме, угарски краљ Бела III (1172–1196) и српски велики жупан Стефан Немања отпочели су интензивне борбе за повратак своје „дедовине”. У случају Угарске краљевине то је територија Хрватске, Далмације и Срема, док се у случају Србије подразумева „Дукља и Далмација”.²⁸ Угарски краљ је, након успешног ратовања за „баштину”, своје ратовање усмерио на Дунав и Поморавље. После Београда и Браничева, Бела III је опустошио Ниш, након чега му се придружио и српски велики жупан, не пре новембра 1183, а по Белином повратку из Софије у Угарску Немања је самостално, највероватније крајем 1183. и почетком 1184. године, опустошио градове у Поморављу и освојио Ниш.²⁹ У Стефановом Житију наводи се да је Немања водио борбе у Приморју (Дукљи и Далмацији) да поврати градове које је „силом држао грчки род”.³⁰ Стефан детаљно набраја да је Немања опустошио градове Дањ, Сард, Дриваст, Скадар, Свач, Улцињ и Бар.³¹ Како је град Бар освојен 1182. или 1183. године, могуће је да је он нападе у Приморју отпочео 1181. године, да би после новембра 1183. притекао у помоћ угарском краљу Бели III. Тек након разарања Софије он је пустошења отпочео на југоистоку, док је, ако поклонимо поверење познијој дубровачкој традицији, он даље ратовање у Приморју, заправо напад на Дубровник, препустио својој браћи.

Наиме, дубровачки хроничар Мавро Орбин у 1184. годину смешта сукоб кнеза Мирослава, Немањиног брата, и Дубровчана, те наводи да су Дубровчани том приликом „спалили неколико бродова и заробили три галије, два галиона и седам саеција”. Следеће године, како наводи хроничар, Мирослав је дошао „са војском од тридесет хиљада коњаника и опседе град Дубровник”, међутим након осмодневне опсаде повукао

²⁷ Исто, 41; Мартин Марко Вучетић, „Ритуал потчињавања Стефана Немање цару Манојлу I Комнину”, *Зборник радова Византолошког института* 50/1 (2013) 493–495.

²⁸ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 38; И. Коматина, „И обнови своју дедовину”, 42–43 и нап. 25.

²⁹ Немања је самостално опустошио Перник, Стоб, Земен, Велбужд, Житомирски, Скопље, Лешки, Градац, Призрен, Ниш, Сврљиг, Равни и Козли, Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 38. Детаљно о датацији похода у Поморављу и ратовањима у савезу с угарским краљем, И. Коматина, „И обнови своју дедовину”, 46–47, нап. 38.

³⁰ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 38–39.

³¹ Исто.

се.³² „Мало после тога”, наводи Орбин Константин, што се највероватније односи на Страцимира, напао је острво Корчулу, јер је острво припадало Хуму, али „му се није покоравало”. Пошто је био поражен и заробљен, ослободио се када је уз браћу гарантовао да се Корчулани више не морају покоравати господару Хума, свакако кнезу Мирославу.³³ В. Форетић је указао да је хронолошки најближе сведочанство о ратовању Немање и Дубровника, ако изузмемо мировни споразум од 27. септембра 1186. у коме нема изричитих података о самом току ратовања, тзв. „меморандум из 1255. године” у коме се изричито наводи да је пре седамдесет година Немања заузео град.³⁴ Заправо, ради се о записнику из парнице која је вођена између Дубровника и Бара пред папом, крајем 1252. и почетком 1253. године, а у првом делу каже се „да је краљ Рашке опседао и заузео Дубровник око седамдесет година раније (,...Item quod rex Rascie obsedit civitatem Ragusinam manu armata. Item quod dictus rex cepit eandem civitatem...”), те да је све гореречено јавно и општепознато у тим крајевима (,„item quod predicta fuerint publica et notoria in partibus illis.”).³⁵ Дубровачки хроничари нигде изричито нису нагласили да је град освојен, но како В. Форетић примећује, „нису га ни порекли”.³⁶ Због тога он скреће пажњу да је реч ипак о кратком продору у град приликом кога је дошло и до пљачке. Дубровчани су највероватније у таквим околностима признали, наместо византијске, врховну власт сицилијанског краља Вилема II

³² М. Orbini, *Il Regno*, 247. Прича се ослања на Рањинине *Annales Ragusini*, 218 (... L' anno di Cristo 1184. Nemagna sopradetto, re di Rascia o vero di Bosna, etiam questo anno fece uno gran exercito per mare et per terra, per assediare la città di Ragusa: galere 3, galioni 2, con 8 saettie molto ben armate. Et vedendosi li Ragusei esser assediati per mar e per terra, armorno 3 navi grosse, uno galione et 7 navili, (et li) mandarono in Arbania, dove assalirono talmente alio Capo de Pali, che fu presa tutta la armata di Schiavi, et (con) vittoria tornarono a Ragusa alii 18 d' agosto. Dove veduto Nemagna la rotta della sua armata e (la) presa, ruino tutto lo territorio di Ragusa, per la uccisione di Zaclmlnia episcopo et altri suoi suifraganei; poi si torno alio suo paese. Et nello anno seguente venne con exercito da novo con 30 millia cavalli a Ragusa...); Код Растића, *Chronica Ragusina Junii Resti*, 60; Види и Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, прир. Сима Ћирковић, Београд 2006, 28, посебно коментар на стр. 304; Н. Порчић, „Прилог”, 205–207.

³³ Приче о Страцимировом нападу на Корчулу нема код Рањине, али зато има у *Chronica Ragusina Junii Resti*, 60–62; Лукаревић, с друге стране, описује неколико сукоба између Мирослава и Дубровчана, G. Luccari, *Copioso ristretto*, 26–27; Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, 18–19, коментар 304.

³⁴ V. Foretić, „Ugovor”, 58–61.

³⁵ „... Item quod dictus rex expoliavit ecclesiam Ragusinam omnibus privilegiis suis... Item quod dictus rex expoliavit dictam ecclesiam dicto privilegio a septuaginta annis circa, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, t. 4, ed. Tadija Smičiklas, Zagrabiae 1906, 591–592; И. Коматина, *Црква и држава*, 327–328.

³⁶ V. Foretić, „Ugovor”, 61.

(1166–1189).³⁷ Нормани су, наиме, у то време тежили да освоје Цариград, а на путу ка том циљу заузели су Солун. Византијско царство пак није могло да предупреди новонастале околности о у Дубровнику, будући да је и само утонуло у унутрашње размирице које су резултирале променом на престолу. Штавише, надлазећа претња Петра и Асена из Бугарске утицала је на новог цара Исака II (сеп. 1185–1195, 1203–1204) да склопи мир с Угрима.³⁸ Међутим, након битке код Димитрице новембра 1185. године, у којој су Нормани поражени, положај Византинаца се знатно променио. Већ с пролећа 1186. године Византинци су од Нормана освојили и последње упориште на јужној јадранској обали – Драч. Српски велики жупан је највероватније 1186. склопио уговор о прекиду непријатељстава с Византијом, који је можда и потврђен веридбом између Евдокије, цареве синовике и Стефана, Немањиног сина.³⁹

Дакле, велики жупан Стефан Немања, који је већ успоставио власт у Котору, тј. у Дукљи, а потом и мир с Византинцима, највероватније 1186. године, који му је омогућио и власт у освојеним областима све до пораза у бици на Морави, склапа 27. септембра 1186. године мир с Дубровчанима, односно с њиховим сизереном, сицилијанским краљем Виљемом II. Потреба Немање и браће да склопе мир с Дубровчанима јасно указује на то да опсада града није ишла по плану, те је врло могуће да је сведочанство из половине 13. века о опсади и заузимању града и пљачки докумената том приликом настало као одговор или као оправдање за немање старих оригиналних исправа, између осталих и оне папе Захарија из 743. године, које би дубровачка црква приложила пред папу као доказ у парници против барске цркве око црквене јурисдикције.⁴⁰ Дакле, уговор Стефана Немање и његове браће треба посматрати у контексту окончања краткотрајног рата с Дубровчанима, а његово склапање имало је пре свега циљ да уреди односе између српске државе и дубровачке општине.

³⁷ Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959, 375; D. Abulafia, *Dalmatian Ragusa*, 426; Небојша Порчић, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама. Доба Немањића*, Београд 2017, 22.

³⁸ И. Коматина, „И обнови своју дедовину”, 48–49; иста, „Неколико запажања о бици на Морави”, *Историјски часопис* 69 (2020) 55.

³⁹ Срђан Пириватрић, „Хронологија и историјски контекст подизања манастира Студенице. Прилог истраживању проблема”, *Зограф* 39 (2015) 50, исти, „Брак Стефана Немањића и Евдокије Анђелине Комнине. Хронологија и историјски контекст уговарања и раскидања једног династичког савеза”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Александар Растовић и Ивана Коматина, Београд 2020, 139–158, истиче да је до веридбе између Стефана и Евдокије заиста дошло 1186, те да је брак реализован након битке на Морави. Исто држи И. Коматина, „И обнови своју дедовину”, 48–54; иста, „Неколико запажања о бици на Морави”, 55.

⁴⁰ И. Коматина, *Црква и држава*, 327–328.

Реч је, наиме, о првом сачуваном међународном уговору који је склопила српска држава. Српски велики жупан Немања и његова браћа Страцимир и Мирослав послали су двојицу преговарача Неудала и Дружину да с представницима градских власти, уз учешће дубровачког архиепископа Трибуна, затим Тасалигарда, коморника сицилијанског краља Виљема II, и дубровачког кнеза Гервасија склопе споразум, који је потом саставио, по свој прилици, дубровачки нотар Марин.⁴¹

Одредбе уговора су у главнини:⁴²

- узајамно се опраштају све штете између Дубровчана и Словена због спора око винограда, бродова, људи, животиња и других ствари;
- Дубровчанима се обећава сигурност наследства које су поседовали у давна времена од својих дедова и прадедова;
- Дубровчани су добили дозволу да се несметано крећу по целој српској земљи, посебно у луци Неретве, тј. тргу Дријева, где могу да тргују, раде, напасају стоку, узимају оно што су ускладиштили и да секу дрва без икакве недавно наметнуте десетине;
- Дубровчанима се укида древни сасуд од винограда од којих је раније био узиман;
- Дубровчанима се неће више узимати новац за кривицу било којег човека;
- Словенима се гарантује безбедност живота и имовине на копну и на мору;
- Словенима из Хума се дозвољава да купују по целом граду;
- непријатељи Словена који бораве у Дубровнику да не повреду Словене нити њихову земљу, и да непријатељи Дубровчана који бораве у словенској земљи не повреду Дубровчане.

Уговор који је састављен на латинском језику са српске стране потписан је ћирилицом у име великог жупана Немање и његовог брата кнеза Мирослава. Иначе, мора се одмах указати, како је већ добро примећено у српској историографији, да уговор говори о вишевековној

⁴¹ Уговор је сачуван у оригиналу, а такође постоји и аутентичан препис, види: Н. Порчић, *Документи*, 22–23, 364–365. Љубазношћу др Небојше Порчића снимци докумената приложени су у овом чланку на чему му се искрено захваљујемо.

⁴² О дубровачком нотару Марину, Н. Порчић, *Документи*, 22, 75, 76, 129, 131, 132, 282–284, 311. Детаљну дипломатичку анализу уговора приредио је Милко Кос, „Дубровачко–српски уговори до средине 13. века”, *Глас Српске краљевске академије* 123 (1927) 1–65, док је детаљну анализу самих одредаба оригиналног уговора и аутентичног преписа сачинио V. Foretić, „Ugovor”, 62–112.

сарадњи Срба и Дубровчана, те о њеном регулисању, иако је повод за његово састављање било склапање мира након ратовања.⁴³ Дакле, уговор је разрешио све спорове који су у прошло време бивали између Дубровчана и Словена и регулисао права дубровачких трговаца у Србији и Хумској земљи, као и права Дубровчана на земљу у околини њиховог града (баштину). Одредба о безбедности наследства које су у давна времена добили од својих дедова и прадедова прилично је нејасна. У науци постоји претпоставка да се ради о баштини, тј. дедовини, односно подручју Астареје (Ријека дубровачка, Затон, Пољице и жупа Жрновница), у коме је поседе Немања признао Дубровчанима.⁴⁴ Како је указао Н. Порчић, та територија била је од великог значаја за Дубровчане, будући да су они на том простору имали земљу на којој су садили винограде, а за чије су коришћење суседима плаћали годишњи данак, могориш.⁴⁵ Поставља се питање – ако је наследство, односно баштина, призната тада Дубровчанима и ако је она подразумевала област Астареје, зашто су Дубровчани наставили да плаћају данак за њено коришћење српским владарима. Нама се чини да су управо нерешено питање наследства (баштине) у уговору из 1186. и простора на који се односи били чест повод каснијих међусобица Срба и Дубровчана.⁴⁶ Такође, када се разматрају обавезе Словена према Дубровчанима, поред одредбе о баштини, и одредба о древном сасуду заслужује додатно објашњење. Наиме, како је предложио В. Форетић, та одредба се односи на давање вина у натури у сасудама владарима Травуније и Захумља. Иако византијски цар Константин Порфирогенит не спомиње изричито дажбину у натури, тј. у вину, поменути владарима, већ само ону која се дарује у новцу, из чињенице да су њу давали севернодалматински градови хрватским владарима и помена о њеном укидању у уговору од 27. септембра 1186, Форетић с правом изводи закључак о њеном постојању и континуитету.⁴⁷ Следећу одредбу која се тиче Дубровчана – „да им се неће више узимати новац за кривицу било којег човека” Форетић узима као да се

⁴³ Н. Порчић, *Документи*, 22.

⁴⁴ V. Foretić, „Ugovor”, 46. Територија дубровачке општине је поред градског подручја од краја 13. и почетком 14. века обухватала и копнено подручје (terra firma), тзв. Астареју и острва, Josip Lučić, „Uprava u dubrovačkom vangradskom teritoriju”, *Arhivski vjesnik* 6/1 (1963) 231–233. Међутим, V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 20, сматра да није утврђено када су Дубровчани стекли територију Астареје, нити који владар им ју је признао, тј. уступио.

⁴⁵ Н. Порчић, *Документи*, 22–23; Ивана Коматина, *Краљ Стефан Урош I и његов век*, Београд 2021, 267–268.

⁴⁶ Josip Lučić, „Historijska topografija dubrovačke Astareje (do god. 1366.)”, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umetnosti u Dubrovniku* 8–9 (1962) 275–299; И. Коматина, *Стефан Урош I*, 61, 69, 257–268. Види нап. 4 у овом раду.

⁴⁷ *De administrando imperio*, 30.120–142; V. Foretić, „Ugovor”, 63–64.

ради о неком конкретном случају у коме су велики жупан Стефан Немања и кнез Мирослав узимали одштету за неке кривце, којима је кривица лажно наметнута”.⁴⁸ Чини се да је, ипак, највероватније реч о покушају да се сузбије обичај „изам” или „преузам”, односно репресалија наплате дуга од било ког земљака кривца.⁴⁹ Што се тиче обавеза Дубровчана према Словенима, оне махом не захтевају нарочито појашњење, сем да је у оквиру уговора наглашен положај Дубровчана у Хумској земљи, свакако због чињенице да тамо влада кнез Мирослав.⁵⁰ Тој одредби следи оштећено место у оригиналу и у аутентичном препису, а истраживачи су склони да празнину која следи допуњавају на основу вести о уговору из 1186. које доноси познији дубровачки хроничар Јуније Растих.⁵¹ У том случају додаје се нова одредба која обавезује Дубровчане да се не мешају у послове острва Корчуле и Виса, те да ће се сви спорови решавати судским путем.⁵²

Последња одредба уговора да непријатељи Словена који бораве у Дубровнику не увреде Словене нашла је одмах практичну примену када је, након што је Немања освојио Дукљу, жена некадашњег великог кнеза Михаила нашла уточиште у Дубровнику, а у њеној пратњи био је и барски епископ Гргур.⁵³ Такође, већ 17. јуна 1190. године хумски кнез Мирослав склапа самостално с Дубровчанима уговор који му обезбеђује слободу кретања у Дубровнику и право да се у случају опасности склони у тај град. Уговор заправо представља одговор Дубровчана на оно што су пренели Мирослављеви посланици Мавро и Сергије. У поменутом уговору Дубровчани обећавају поштовање одредаба сачињеног уговора у име свог врховног господара, сицилијанског краља Танкреда, а потписали су га кнез Гервасије и педесет деветорица најистакнутијих припадника дубровачког племства. И овај уговор је састављен на латинском, док је потпис кнеза

⁴⁸ V. Foretić, „Ugovor”, 64.

⁴⁹ Сима Ћирковић, „Изам”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михалчић, Београд 1999, 259–260; Небојша Порчић, „Случај Урса Перклуза”, *Историјски часопис* 56 (2008) 384–387.

⁵⁰ V. Foretić, „Ugovor”, 64.

⁵¹ „... che gli Slavi di Chelmo possano aver ed abbiano libero commercio a Ragusa, senza impedimento di mercantare con chi li occorresse; che i Ragusei debbano abbandonar la protezi one presa sopra l' isola di Corzola e Lissa; che questa pace e confederazione non debba sciogliersi per veruna causa ma che, occorrendo alcuna differenza tra Raguseo e Slavo, si debba terminare per via di giustizia...”, *Chronica Ragusina Junii Resti*, 62, из чега V. Foretić, „Ugovor”, 65 предлаже реконструкцију: „Et quod Ragusei Corciram et Lissam non querant.”; Н. Порчић, *Документи*, 130, нап. 5.

⁵² V. Foretić, „Ugovor”, 66–67.

⁵³ Н. Порчић, *Документи*, 22, 282–284; Ивана Равић, „Писмо барског епископа Гргура сплитском канонику Гвалтерију. Прилог датирању Немањиног напада на градове у Дукљи”, *Стари српски архив* 10 (2011) 183–190.

Мирослава исписан ћирилицом.⁵⁴ Поводи за склапање уговора су и даље на нивоу претпоставки.⁵⁵

Иако уговор из 1186. године не садржи никакве одредбе верске природе, ипак већ 28. марта наредне године папа Урбан III потврђује архиепископу Трибуну права Дубровачке архиепископије на јурисдикцију над земљама Захумљем, Србијом, што је Босна (*regnum Seruilie quod est Bosna*), и Травунијом, и над дукљанским градовима Котором, тј. Росама, Будвом, Баром, Улцињем, Скадром, Дривастом и Пулатом. Управо се у поменутом папском акту први пут јавља додатак, ради објашњења, да је земља Србија папиних повеља Дубровнику заправо Босна, што је могло бити резултат нових, пријатељских односа Србије и Дубровника после 1186. године, али и потреба српских владара да се ово место у привилегијама дубровачке цркве прецизира, тј. да се јасно истакне да она нема претензије на саму Србију, већ да јој припада само онај њен некадашњи, а сада одвојени део – Босна.⁵⁶

Византијско царство је, како смо истакли, након смрти цара Манојла трпело нападе са свих страна на Балкану од Нормана, Угара, Срба и Бугара. Последњи су нападе на Царство отпочели интензивно већ почетком 1190. године.⁵⁷ Међутим, цар Исак II повео је успешан поход против Бугара, а затим је „око јесење равнодневице” 1191. победио и Србе у чувеној бици на Морави.⁵⁸ Српски велики жупан Немања је након тог пораза морао да потпише уговор о потчињености, те да врати део територија које је освојио у претходном периоду.⁵⁹ Такав исход битке посредно потврђује и писмо цара Исака II папи Целестину III из 1192/93. године које открива да Византијско царство поново Србију доживљава као своју територију, те цар протестује код папе у жељи да заштити Србију од угарског напада.⁶⁰

⁵⁴ Ивана Равић, „Уговор хумског кнеза Мирослава и Дубровчана”, *Стари српски архив* 11 (2012) 11–23; Н. Порчић, *Документи*, 23–24.

⁵⁵ Михаило Динић, „Три повеље из исписа Ивана Лучића”, *Зборник Филозофског факултета у Београду* (1955) 69–71, 76–88; Н. Порчић, „Прилог”, 207–212; исти, *Документи*, 24.

⁵⁶ *Codex diplomaticus*, t. 2, 226–227; Види детаљно: И. Коматина, *Црква и држава*, 215–216.

⁵⁷ И. Коматина, „Неколико запажања о бици на Морави”, 44–45.

⁵⁸ О датацији битке на Морави у 1191. годину, И. Коматина, „Неколико запажања о бици на Морави”, 39–56.

⁵⁹ Србија је након 1191. године обухватала Зету с градовима, оба Пилота, Косово и Метохију и територију на левој обали Јужне и Велике Мораве, И. Коматина, „Неколико запажања о бици на Морави”, 54, иста, „И обнови своју дедовину”, 51–58.

⁶⁰ Ivana Komatina, „On the attack of the Hunarian king Bela III on Serbia in the light of the letter of emperor Isaac II to pope Celestine III”, *Facta universitatis (Philosophy, Sociology, Psychology and History)* 17/2 (2018) 105–109.

Готово двадесет и пет година нема вести о непосредним везама Срба и Дубровчана, који се 1192. године враћају под власт Византије.⁶¹ Једино документ из 1192. године сведочи да се византијски цар ипак прибојавао деловања српског великог жупана Стефана Немање, те је тражио од Дубровчана да не склапају савез с њим нити с другим противницима Царства – Немачком, Норманском краљевином и Угарском („... Che i Ragusei non si unissero mai ne cogli imperatori d' Oriente (sic!), nè con i re d' Alemagna, nè d' Ungheria, nè di Sicilia, nè coi grandi giuppani di Serbia...”).⁶² Византинци су потпуни слом доживели 1204. Године, када су крсташи освојили Цариград, а њихово повлачење из Приморја искористили су Млечани, који су постепено успоставили власт над далматинским градовима и острвима, између осталих и над Дубровником 1205. године.⁶³

Следећи уговор настао је између Дубровчана и Срба у периоду 1215–1217. године, а склопио га је Немањин син Стефан Немањић. Као и уговор из 1186. године, тај уговор представља пример добросуседских односа. Стефан се обавезао заклињањем на пријатељство, у своје име, али и у име његове деце, тадашњем дубровачком кнезу Јовану Дандолу и целој општини поменутог града.⁶⁴ Могуће је да је управо тај дубровачки кнез, Млечанин родом, посредовао у склапању брака између српског великог жупана Стефана Немањића и Млечанке Ане Дандоло.⁶⁵ Управо захваљујући том браку Србија ће се уврстити у ред краљевина, а будући српски краљеви мање-више неговаће добре односе с Дубровником. У уговорима које су они склапали често срећемо рефлексије уговора Стефана Немање и Дубровчана од 27. септембра 1186. године, и то оне на којима су почивали добросуседски односи, а како су Срби имали махом трговачке односе с Дубровчанима, они се најбоље одражавају управо кроз уговоре које су склапали до краја постојања српске средњовековне краљевине и царства.

⁶¹ V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 31.

⁶² *Codex diplomaticus*, t. 2, 256–257; И. Коматина, „Неколико запажања о бици на Морави”, 55; иста, „И обнови своју дедовину”, 53.

⁶³ О Дубровнику под млетачком влашћу у периоду од 1205. до 1358. године, Josip Lučić, „Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Venecije u 13. stoljeću”, *Pomorski zbornik* 8 (1970) 569–595; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 57–80; Н. Порчић, *Документи*, 24.

⁶⁴ Он уговором гарантује слободу кретања и трговине на подручју српских земаља дубровачким трговцима уз редовно плаћање пореза (десетака), како је „по закону трговачком у његовој земљи”. У повељи се такође наводи да се ниједан спор између Срба и Дубровчана не сме решавати мимо суда, Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 108; Н. Порчић, *Документи*, 24–25, 76–77, 133–134.

⁶⁵ Ивана Коматина, „Ана Дандоло – прва српска краљица?”, *Зборник Матице српске за историју* 89 (2014) 15–16.

Прилог

Уговор великог жупана Стефана Немање и његове браће с Дубровчанима од 27. септембра 1186. године

Уговор великог жупана Стефана Немање и његове браће Мирослава и Страцимира и града Дубровника од 27. септембра први је сачувани међународни дипломатички акт који је српска држава потписала с неком страном државом. Уговор је сачуван у оригиналу и чува се у фонду Државног архива у Дубровнику (DAD, *Diplomata et acta* № 28). Написан је на пергаменту приближно квадратног облика (дужине 23 цм и ширине 24 цм), смеђим мастилом, читким готичким писмом. Уговор броји 19 редова, после којих следе ћирилични потписи начињени у име великог жупана Немање и његовог брата кнеза Мирослава, распоређени у четири реда. Нема трагова печатења. Уговор је, нажалост, оштећен, због чега су створене лакуне у тексту.

У фонду Државног архива у Дубровнику, поред оригинала, сачуван је и аутентичан препис поменутог уговора (DAD, *Diplomata et acta* № 28a). Написан је такође на пергаменту приближно правоугаоног облика (дужине 28,8 цм и ширине 20,4 цм), смеђим мастилом, читким готичким писмом. Уговор броји 22 реда, после којих следе ћирилични потписи начињени у име великог жупана Немање и његовог брата кнеза Мирослава, распоређени у четири реда. Такође нема трагова печатења. Препис је, нажалост, такође оштећен, због чега су створене лакуне у тексту.

Неки истраживачи су, због речених лакуна насталих услед оштећења на оригиналном документу и аутентичном препису, при издавању документа прибегавали међусобним допуњавањима оригинала и аутентичног преписа ради јаснијег рашчитивања и разумевања аката.⁶⁶ У овом прилогу

⁶⁶ Уговор великог жупана Стефана Немање и његове браће с Дубровчанима до сада је почевши од 1867. године, када га је први издао Густав Венецел (*Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, t. 6, ed. Gusztáv Wenzel, Pest 1867, 165–166, № 105) до најновијег и по нама најпотпунијег издања Небојше Порчића из 2017. године (Н. Порчић, *Документи*, 129–131, № 1), издаван укупно десет пута, ако изузмемо издање регеста у збирци Franc Miklosich, *Monumenta Serbica*, Vienna 1858, 1, № 3, затим оно где су донети само потписи и снимци (Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књ. I/1, Београд – Сремски Карловци 1929, 1, № 1) или пак само превод исправе у *Monumenta montenegrina* t. 4/1, prir. Vojislav Nikčević, Podgorica 2001, 347. О ранијим издањима детаљно Н. Порчић, *Документи*, 129–131, № 1, где уз попис ранијих издања прецизно доноси које је издање приређено према оригиналном документу, а које према аутентичном препису или пак она издања начињена према оба документа.

превод исправе смо начинили према најновијем издању документа који је објавио Небојша Порчић, који је све допуне оригиналног документа начинио и обележио угластим заградама на основу аутентичног преписа. Такво издање уједно нам омогућава и потпунији превод.⁶⁷

Текст оригиналне исправе са разликама из аутентичног преписа

+ In nomine Patris et Filli et Spiritus sancti, amen. Anno eiusdem incarnationis millesimo centesimo octogesimo sexto, indictione quinta, mensis septembris, die sanctorum Cosme [2] et Damiani, in civitate Ragusii, in curia domini gloriosissimi regis W(ilhelmi) et domini Tribuni archiepiscopi in presentia, et Tasali[gardi regis camerarii] [3] ac Gervasii comitis, cunctorumque nobilium et populi universi. Venit Neudalus iupanus et Drusinna semitia [Vidossi filius] ex parte [4] magni iupani Nemanne et fratrum eius, comiti(!) Strazimiri et comitis Miroslavi, quorum locutiones audientes archiepiscopus, camerarius, [5] comes cum nobilibus et populo hoc ordine pacem fecerunt.

Videlicet, ut omnia mala que retro tempore acta fuerunt [inter] Raguseos et [6] Sclavos pro lite de vineis, galeis, sagiteis, hominum, animalium et omnium rerum ex utraque parte usque [ad diem] istum in pace remane[7]ant, et numquam rememorentur omni tempore, salva tamen hereditate Raguseorum, quam antiquitus possederunt [ex avis et proavis suis].⁶⁸ Et quod se[8]cure Ragusei per totam terram illorum, nominatim portum Narenti, mercando, laborando, pascendo, et sua repo[sita recipiendo], et ligna [9] incidendo, pergant sine ullo contrario, secundum antiquam consuetudinem et sine aliqua da[tione decime qua ex novo]⁶⁹ super [10] Raguseos posita fuit. Et ut vas antiquum de vineis tollatur, per quas antea acceptum fuit. Et quod [solidos nullo] umquam [11] tempore super Raguseos querant, aut accipiant, sicut per vim retro tempore acceperunt, pro nulla culpa [quorumlibet hominum]. Item et [12] Sclavi ut aput Ragusium sint salvi et nullum malum sit eis a Raguseis per terram aut per ma[re, et nullam captionem habeant] sine iusti[13]tia. Et Sclavi de Chelmunia ut per civitatem ubi voluerint emant. Et quod [Ragusei ... non] [14] querant. Et

⁶⁷ Н. Порчић, *Документи*, 130, нап. 5 и нап. 7, истакао је да делови аката могу бити допуњени и вестима које у својој Хроници доноси дубровачки хроничар Јуније Растих (*Chronica Ragusina Junii Resti*), или пак указује на реконструкцију одређених делова према чланку Винка Форетића (Foretić, „Ugovor”), али се ми нисмо ослањали на њих приликом преводјења документа.

⁶⁸ У аутентичном препису пише: possederunt ex patribus, ex avis et proavis suis et per se, excerpto locum Ratiat[am] et Cur[ilam, que] in lege habende sunt posite, Н. Порчић, *Документи*, 130, нап. 3.

⁶⁹ У аутентичном препису: consuetudinem et ut tollatur – decima qua ex novo, и даље исто, Н. Порчић, *Документи*, 130, нап. 4.

quod pax pro nulla re aut culpa aliquorum proici⁷⁰ possit perpetuo, set quorum [... fuerit, per iustitiam] |15| emendetur. Insuper, quod inimici(!) illorum, Ragusium stando, illis et terre eorum non offendant et quod Raguse[orum inimici in terra illorum stan]|16|do, Raguseis non offendant.

Han pacem cum mega iupano Nemanna, Strazimiro, Miroslavo, nos Ragusei [fecimus et heredibus eorum] |17| et terra illorum, ut perenne firma permaneat, omni tempore, salva tamen iussione et ordinatione atque fide[litate domini nostri glo]|18|riosissimi regis. Et nos Ragusei ut nullum quid queramus a mega iupano et eius fratribus sine ratione. Sic [nos Deus adiu]|19|vet et hec sancta patrocinia atque Dei evangelia et crux sancta,⁷¹ hoc quod hic scriptum est tenere. Amen.

+ ЋЗЪ ВѢЛИ Ж҃УПАЊЪ КЛѢЊЪ СѢ И ПОДЪПИСАХ҃Ъ + ЋЗЪ КНЕЗ҃У МІРОСЛАВ҃У КЛѢЊЪ СѢ И ПОДЪПИСАХ҃Ъ

Превод исправе

+ У име Оца и Сина и Светога Духа, амин. Године од Његовог Оваплоћења хиљаду сто осамдесет шесте, индикта петог, месеца септембра, на дан Светих Козме и Дамјана, у граду Дубровнику, на двору господина преславног краља Вилхелма и у присуству господина Трибуна архиепископа и Тасалигарда коморника краљева као и кнеза Гервасија, и свих племића и целог народа. Дошао је жупан Неудал и Дружина (semitia?) Видошев син од стране великог жупана Немање и његове браће кнеза Страцимира и кнеза Мирослава, њихове говоре слушајући архиепископ, коморник, кнез су са племићима и народом овим редом учинили мир.

Наиме, сва зла која су се десила у прошлости између Дубровчана и Словена због спора око винограда, галија, сагена, људи, животиња и свих ствари на обе стране, до овог дана, да остану у миру и никада се не помену за сва времена, без повреде наследства Дубровчана, које су поседовали у давна времена од својих дедова и прадедова.⁷² И да Дубровчани безбедно наставе да по целој њиховој земљи, посебно у луци Неретве, тргују, раде, напасају и оно што су ускладиштили узимају и секу дрва, без икаквог противљења, по старом обичају и без икаквог давања

⁷⁰ У аутентичном препису: aliquorum hominum proici, Н. Порчић, *Документи*, 130, нап. 6.

⁷¹ У аутентичном препису adiu[vet ...] et sancta patrocinia et crux sancta, Н. Порчић, *Документи*, 130, нап. 8.

⁷² Превод: су поседовали од својих очева од дедова и прадедова и по себи, са изузетком места Рожат и Курило, која су стављена у закон који ће се одржати. Cf. V. Foretić, „Ugovor”, 68–72.

десетине која је од скоро⁷³ наметнута Дубровчанима. И да се укине древни сасуд од винограда од којих је раније био узиман. И да никакве солиде ни у једно време од Дубровчана не траже, нити узимају, као што су на силу у прошло време узимали, ни за какву кривицу било којег човека. Такође и да Словени, ако су у Дубровнику, буду безбедни, и да им никакво зло не нанесу Дубровчани на копну или на мору, и да им не учине никакву неправедну заплону. А Словени из Хума да купују где год хоће по целом граду. И да Дубровчани (...) не траже. И да се мир не може ничим или кривицом неког трајно одбацити,⁷⁴ него од оних (... је био, по правди) буде исправљен. Штавише, да непријатељи њихови који бораве у Дубровнику не увреде њих и њихову земљу, и да непријатељи Дубровчана који бораве у њиховој земљи неће увредити Дубровчане.

Овај мир с великим жупаном Немањом, Страцимиром и Мирославом ми, Дубровчани, учинили смо и њиховим наследницима и њиховој земљи, да остане чврст заувек, у свако доба, осим по наредби и заповести и верности нашег господара, најславнијег краља. А ми, Дубровчани, да ништа не тражимо од великог жупана и његове браће без разлога. Тако нека нам Бог помогне и ове свете реликвије и Божја јеванђеља и Часни крст,⁷⁵ да одржимо што је овде написано. Амин.

+ Ја, велики жупан, заклех се и потписах + Ја, кнез Мирослав, заклех се и потписах

⁷³ Превод: обичају и да се укине десетина која је од скоро.

⁷⁴ Превод: неког човека одбацити.

⁷⁵ Превод: помогне ... и свете реликвије и Часни крст.

Сл. 1а. Уговор великог жупана Стефана Немање и његове браће с Дубровчанима од 27. септембра 1186. године (DAD, Diplomata et acta № 28)

[illegible]

Сл. 16. Уговор великог жупана Стефана Немање и његове браће с Дубровчанима од 27. септембра 1186. године (DAD, Diplomata et acta № 28a)

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Објављени извори – Published Primary Sources

Annae Comnenae Alexias, eds. Diether R. Reinsch & Athanasios Kambylis, Corpus fontium Historia Byzantinae 40, Berlin – New York 2001.

Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina, ed. Speratus Nodilo Zagrabiae 1883.

Chronica Ragusina Junii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Ioannis Gundulae (1451–1484), ed. Speratus Nodilo, Zagrabiae 1893.

Chronicon Salernitanum. A Critical Edition with Studies on Literary and Historical Sources and on Language, ed. Ulla Westerbergh, Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Latina Stockholmiensia 3, Stockholm–Lund 1956.

Codex diplomaticus Arpadianus continuatus, t. 6, ed. Gusztáv Wenzel, Pest 1867.

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, t. 2, ed. Tadija Smičiklas, Zagrabiae 1904.

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, t. 4, ed. Tadija Smičiklas, Zagrabiae 1906.

Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio, eds. Gyula Moravcsik & Romily Jenkins, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 1, Washington 1967².

Guillaume de Pouille, *La geste de Robert Guiscard*, eds. Marguerite Mathieu & Henri Gregoire, Palermo 1961.

Historia Ducum Veneticorum, ed. Henry Simonsfeld, Monumenta Germaniae Historica Scriptores 14, Hannoverae 1883, 72–89.

Luccari, Giacomo, *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa*, Venezia 1605.

Miklosich, Franc, *Monumenta Serbica*, Viennae 1858.

Monumenta montenegrina, t. 4/1, prir. Vojislav Nikčević, Podgorica 2001.

Nicetae Choniatae Historia, ed. Ioannes Aloysius van Dieten, Corpus fontium Historia Byzantinae 11, Berlin – New York 1975.

Orbini, Mauro, *Il Regno degi Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro 1601.

Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica, eds. Moritz Pinder & Gustav Parthey, Berolini 1860.

Византијски извори за историју народа Југославије [=ВИИИЈ], т. 4, ур. Георгије Острогорски, Београд 1971. [*Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* [=VIINJ], т. 4, ур. Georgije Ostrogorski, Beograd 1971]

Орбин, Мавро, *Краљевство Словена*, прир. Сима Ћирковић, Београд 2006. [Orbin, Mauro, *Kraljevstvo Slovena*, prir. Sima Ćirković, Beograd 2006]

Порчић, Небојша, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама. Доба Немањића*, Београд 2017. [Porčić, Nebojša, *Dokumenti srpskih srednjovekovnih vladara u dubrovačkim zbirkama. Doba Nemanjića*, Beograd 2017]

Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, Београд 1999, прир. Љиљана Јухас Георгиевска и Томислав Јовановић, Београд 1999. [Stefan Prvovenčani, *Sabrana dela*, prir. Ljiljana Juhas Georgievski i Tomislav Jovanović, Beograd 1999]

Стојановић, Љубомир, *Старе српске повеље и писма*, књ. I/1, Београд – Сремски Карловци 1929. [Stojanović, Ljubomir, *Stare srpske povelje i pisma*, knj. I/1, Beograd – Sremski Karlovci 1929]

Литература – Secondary Works

Abulafia, David, „Dalmatian Ragusa and the Norman Kingdom of Sicily”, *The Slavonic and East European Review* 54/3 (1976) 412–428.

Foretić, Vinko, *Povijest Dubrovnika do 1808*, t. I, Zagreb 1980.

Foretić, Vinko, „Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina”, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 283 (1951) 51–118.

Komatina, Ivana, „On the attack of the Hunarian king Bela III on Serbia in the light of the letter of emperor Isaac II to pope Celestine III”, *Facta universitatis (Philosophy, Sociology, Psychology and History)* 17/2 (2018) 105–109.

Lučić, Josip, „Historijska topografija dubrovačke Astoreje (do god. 1366.)”, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 8–9 (1962) 275–299.

Lučić, Josip, „Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Venecije u 13. stoljeću”, *Pomorski zbornik* 8 (1970) 569–595.

Lučić, Josip, „Uprava u dubrovačkom vangradskom teritoriju”, *Arhivski vjesnik* 6/1 (1963) 231–249.

Theotokis, Georgios, *The Norman Campaigns in the Balkans, 1081–1108*, Woodbridge 2014.

Živković, Tibor, „On the foundation of Ragusa: The Tradition vs. Facts”, *Историјски часопис* 54 (2007) 9–25. [Živković, Tibor, „On the foundation of Ragusa: The Tradition vs. Facts”, *Istorijski časopis* 54 (2007) 9–25]

Вучетић, Мартин Марко, „Ритуал потчињавања Стефана Немање цару Манојлу I Комнину”, *Зборник радова Византолошког института* 50/1(2013) 493–495. [Vučić, Martin, Marko, „Ritual potčinjavanja Stefana Nemanje caru Manojlu I Komninu”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 50/1 (2013) 493–495]

Динић, Михаило, „Три повеље из исписа Ивана Лучића”, *Зборник Филозофског факултета у Београду* 3 (1955) 69–94. [Dinić, Mihailo, „Tri povelje iz ispisa Ivana Lučića”, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Beogradu* 3 (1955) 69–94]

Коматина, Ивана, „Ана Дандоло – прва српска краљица?”, *Зборник Матице српске за историју* 89 (2014) 7–20. [Komatina, Ivana, „Ana Dandolo – prva srpska kraljica?”, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 89 (2014) 7–22]

Коматина, Ивана, „И обнови своју дедовину и боље је утврди – Стефан Немања и Стефан Првовенчани и уобличавање српске државности”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Александар Растовић и Ивана Коматина, Београд 2019, 37–58. [Komatina, Ivana, „I obnovi svoju dedovinu i bolje je utvrdi – Stefan Nemanja i Stefan Prvovenčani i uobličavanje srpske državnosti”, у: *Stefan Prvovenčani i njegovo doba*, ур. Aleksandar Rastović, i Ivana Komatina, Beograd 2020, 37–58]

Коматина, Ивана, „Неколико запажања о бици на Морави”, *Историјски часопис* 69 (2020) 39–60. [Komatina, Ivana, „Nekoliko zapažanja o bici na Moravi”, *Istorijski časopis* 69 (2020) 39–60]

Коматина, Ивана, *Краљ Стефан Урош I Велики и његов век*, Београд 2021. [Komatina, Ivana, *Kralj Stefan Uroš I Veliki i njegov vek*, Beograd 2021]

Коматина, Ивана, „Српски владари у Алексијади – хронолошки оквири деловања”, *Зборник радова Византолошког института* 52 (2015) 173–194. [Komatina, Ivana, „Srpski vladari u Aleksijadi – hronološki okviri delovanja”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 52 (2015) 173–194]

Коматина, Ивана, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016. [Komatina, Ivana, *Crkva i država u srpskim zemljama od XI do XIII veka*, Beograd 2016]

Коматина, Предраг, *Константин Порфиригенит и рана историја Јужних Словена*, Београд 2021. [Komatina, Predrag, *Konstantin Porfirogenit i rana istorija Južnih Slovena*, Beograd 2021]

Коматина, Предраг, „Quis ergo Presbyter Diocleas? Рана дубровачка историографија и Летопис попа Дукљанина”, *Историјски часопис* 69 (2020) 189–226. [Komatina, Predrag, „Quis ergo Presbyter Diocleas? Rana dubrovačka istoriografija i Letopis popa Dukljanina”, *Istorijski časopis* 69 (2020) 189–226]

Кос, Милко, „Дубровачко-српски уговори до средине 13. века”, *Глас Српске краљевске академије* 123 (1927) 1–65. [Kos, Milko, „Dubrovačko-srpski ugovori do sredine XIII veka”, *Glas Srpske kraljevske akademije* 123 (1927) 1–65]

Михаљчић, Раде, „Вражда”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 106–107. [Mihaljčić, Rade, „Vražda” u: *Leksikon srpskog srednjeg veka*, прир. Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd, 106–107]

Острогорски, Георгије, *Историја Византије*, Београд 1959. [Ostrogorski, Georgije, *Istorija Vizantije*, Beograd 1959]

Пириватрић, Срђан, „Брак Стефана Немањића и Евдокије Анђелине Комнине. Хронологија и историјски контекст уговарања и раскидања једног династичког савеза”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Александар Растовић и Ивана Коматина, Београд 2020, 139–158. [Pirivatrić, Srđan, „Brak Stefana Nemanjića i Evdokije Anđeline Komnine. Hronologija i istorijski kontekst ugovaranja i raskidanja jednog dinastičkog saveza”, u: *Stefan Prvovenčani i njegovo doba*, ур. Aleksandar Rastović i Ivana Komatina, Beograd 2020, 139–158]

Пириватрић, Срђан, „Хронологија и историјски контекст подизања манастира Студенице. Прилог истраживању проблема”, *Зограф* 39 (2015) 47–56. [Pirivatrić, Srđan, „Hronologija i istorijski kontekst podizanja manastira Studenice. Prilog istraživanju problema”, *Zograf* 39 (2015) 47–56]

Порчић, Небојша, „Прилог историографским портретима хумског кнеза Мирослава и његових потомака”, у: *Споменица др Тибора Живковића*, ур. Ирена Цвијановић, Београд 2016, 203–220. [Porčić, Nebojša, „Prilog istoriografskim portretima humskog kneza Miroslava i njegovih potomaka”, u: *Spomenica dr Tibora Živkovića*, ур. Irena Cvijanović, Beograd 2016, 203–220]

Порчић, Небојша, „Случај Урса Перклуза”, *Историјски часопис* 56 (2008) 371–387. [Porčić, Nebojša, „Slučaj Ursa Perkluza”, *Istorijski časopis* 56 (2008) 371–387]

Равић, Ивана, „Писмо барског епископа Гргура сплитском канонику Гвалтерију. Прилог датирању Немањиног напада на градове у Дукљи”, *Стари српски архив* 10 (2011) 183–190. [Ravić, Ivana, „Pismo barskog episkopa Grgura splitskom kanoniku Gvalteriju. Prilog datiranju Nemanjinog napada na gradove u Duklji”, *Stari srpski arhiv* 10 (2011) 183–190]

Равић, Ивана, „Уговор хумског кнеза Мирослава и Дубровчана”, *Стари српски архив* 11 (2012) 11–23. [Ravić, Ivana, „Ugovor humskog kneza Miroslava i Dubrovčana”, *Stari srpski arhiv* 11 (2012) 11–23]

Тадић, Јорјо, „Историја Дубровника до половине XV века”, *Историјски часопис* 18 (1971) 13–52. [Tadić, Jorjo, „Istorija Dubrovnika do polovine XV veka”, *Istorijski časopis* 18 (1971) 13–52]

Томовић, Гордана, *Морфологија ћириличних натписа на Балкану*, Београд 1974. [Tomović, Gordana, *Morfologija ćiriličnih natpisa na Balkanu*, Beograd 1974]

Ферлуга, Јадран, *Византиска управа у Далмацији*, Београд 1957. [Ferluga, Jadran, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd 1957]

Ivana Komatina

SOME CHARACTERISTICS OF SERBIA-RAGUSA RELATIONS IN THE LIGHT OF THE TREATY OF 27 SEPTEMBER 1186

Summary

Since the founding of the city of Ragusa in the late 6th and early 7th century, immediately after the Slavic invasion and their settlement in the Balkans, the Ragusans and the Slavs were neighbours within the borders of the Byzantine Empire. The strong rule of the Byzantine emperor was often not felt in Ragusa at the end of the 10th century. During the 11th century, for practical reasons, in situations when the Empire suffered losses due to war events, Ragusa recognised the rule of the Normans. However, with the arrival of Emperor Manuel I on the throne, a strong Byzantine rule was re-established in the Balkans, in the Littoral, among other places, as well as in Ragusa. At that time, near the end of the seventh decade of the 12th century, Serbian grand župan Stefan Nemanja attacked the *Duchy of Dalmatia and Croatia* i.e. Dioclea, to which Travunia was also subordinated, and established power in Cattaro. According to the circumstantial account of Byzantine writer Nicetas Choniates and direct information of later chroniclers, it can be concluded that Nemanja attacked Ragusa. During the Venetian-Byzantine War, the people of Ragusa sided with the Byzantines, while Nemanja attacked Byzantine territories. As the Byzantines won the war, Serbian-Venetian cooperation ended. The Serbian grand župan was bound and brought before Emperor Manuel I in Constantinople in 1172, and on that occasion he submitted to the emperor. Only after the death of Emperor Manuel did the Serbs and Hungarians begin attacks on the Empire, and one direction of the war took place in the Littoral. In such circumstances, Ragusa recognised the supreme authority of the Normans. A document from the mid-13th century and later chroniclers bear witness to the war between Nemanja's brothers and the people of Ragusa, and the fact that it really happened is evidenced by the treaty between grand župan Stefan Nemanja and his brothers with the people of Ragusa dated 27 September 1186, which resolved all past disputes between the people of Ragusa and the Slavs, and regulated the rights of Ragusan merchants in Serbia and the Hum region. The last provision of the treaty that the enemies of the Slavs residing in Ragusa would not offend Slavs and that the enemies of Ragusans residing in the Slavic country would not offend the Ragusans immediately found practical application. As early as 1189, Princess Desislava found refuge in Ragusa, and

the following year Prince Miroslav regulated the right to take refuge in that city in case of danger in a separate treaty with Ragusans. For almost twenty-five years after this, there are no news of direct contact between the Serbs and the Ragusans, who returned to Byzantine rule in 1192. The only document from 1192 testifies that the Byzantine emperor feared the actions of Serbian grand župan Stefan Nemanja, and asked Ragusans not to enter into an alliance with the Serbian grand župan. In the subsequent treaties concluded by the Ragusans and the Serbs, we often find reflections of the treaty of 27 September 1186. As the Serbs had mostly trade relations with Ragusa, it is precisely through them that the Serbian-Ragusan relations are best reflected, until the end of the existence of the Serbian medieval Kingdom and Empire.

Оригиналан научни рад

Примљен: 13. 5. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 27. 7. 2024.

Ненад ОБРАДОВИЋ*

Мол (Ада)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8309-4783>

ТЕСТАМЕНТ МИЛОША БЕЛМУЖЕВИЋА

Анстракт: На следећим страницама намера нам је да донесемо критичко издање тестаментa српског војводе Милоша Белмужевића који је написан 8. септембра 1500. године, два месеца пре војводине смрти. Тестамент садржи кратак животопис војводе Милоша од времена када је дошао у Угарску, према споразуму с угарским краљем и властелом. Због наглашено аутобиографског карактера, изворна вредност Белмужевићевог тестаментa је велика. Према је текст овог извора познат српској историографији од почетка двадесетог века, на основу издања које је начинио Алекса Ивић, сматрали смо да је, услед протока времена и чињенице да смо дошли у посед снимка исправе, корисно поново објавити овај важан извор. Осим тога, штампарска грешка која се поткрала у датуму у ранијем издању исправе дуго је истраживаче наводила на погрешан пут када је реч о одређивању времена настанка тестаментa.

Кључне речи: војвода Милош Белмужевић, Угарска, тестамент, баштина, српска властела.

Abstract: Our intention was to publish a critical edition of the will of voivode Miloš Belmužević written on 8 September 1500, two months before he died. The last will contains a short biography of voivode Miloš from the time he came in Hungary according to the agreement with the Hungarian king and barons. Due to its markedly autobiographical character, the value of Belmužević's testament as a historical source is significant. Although the text of this source has been known to Serbian historiography since the beginning of the 20th century on the basis of the edition made by Aleksa Ivić, we believed that due to the time that has passed and the fact that we have come into possession of a recording of the document, it is useful to publish this important source again. In addition, a typographical error that crept into the document's date in the earlier edition has long led researchers astray when it comes to determining the date of the will's creation.

Keywords: Voivode Miloš Belmužević, Hungary, testament, hereditary possession, Serbian nobles.

* obradovicnenad93@gmail.com

Војвода Милош Белмужевић био је једна од најистакнутијих личности међу српском елитом у Угарској на размеђу 15. и 16. века. Истакавши се у служби угарских краљева Матије Хуњадија (Корвина) (1458–1490) и Владислава II Јагелонца (1490–1516) као ратник,¹ пред крај живота обављао је и административне дужности судије племства (*judex nobilium*, *szolgabíró*)² Бачке жупаније.³ О његовом великом угледу говорило се и деценијама након његове смрти, како то показује једно писмо надбискупа Павла Томорија послато надбискупу Ладиславу Салкају и Јовану Борнемиси 12. октобра 1525. године.⁴ Живот и деловање Милоша

¹ Учествовао је у борбама за угарски престо на страни краља Владислава II, а на јужној угарској граници посведочен је као заповедник контингента од 1.000 лаких коњаника. Према једном извештају смедеревског бега Јусуфа из 1486. или 1487. године, око хиљаду Срба из Смедерева и Браничева, предвођени Милошем, били су преобучени у турска одела како би застрашили посланика цара Фридриха III. Према свему судећи, споменута особа је Милош Белмужевић. Ioannis Georgii Schwantneri, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genuini* II, Vindobonae 1746, 170. György Hazai, „A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai”, *Levéltári Közlemények* 26 (1955) 290. *Istvánffy Miklós magyarok dolgairol irt történetiája Tállyai Pál XVII. századi fordításában* I/1, ed. Benits Péter, Budapest 2001, 52. Декрет краља Владислава II из 1498. године налагао је да Белмужевић предводи све своје хусаре, чији број се не наводи, али како је пре њега истим законом предвиђено да српски деспот предводи 1.000 коњаника, могуће је да је и војвода Милош Белмужевић требало да предводи исто толико ратника. János Bak, „Online Decreta Regni Hungariae Mediaevalis. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary”, *All Complete Monographs* 4, 929, 955–956. (https://digitalcommons.usu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=lib_mono) (прегледано: 25. 3. 2024).

² Судије племства су најважнији службеници племићке жупаније. У првој половини 13. века тако су називали изабране судије краљевих слугу (*serviens regis*). Латински назив ових чиновника среће се први пут у изворима 1273, а мађарски назив 1404. године. Судије племства су у жупанији вршиле различите задатке који су се протезали од учешћа на судским рочиштима везаним за спорове између племића унутар жупаније, увођења у посед, утврђивања граница поседа, организовања мобилисања племства у случају рата (*nemesi fölkelés*), до прикупљања пореза. У ванпарничним поступцима могли су самостално да делују. У зависности од величине жупаније, у изворима се појављује различит број судија племства, али најчешће су у једној жупанији била четворица племића с овим достојанством. Заједно са жупаном или поджупаном представљали су жупанију. Углавном их је бирало племство жупаније на саборима жупанијског племства на одређено време. До средине 14. века бирали су се углавном међу богатијим породицама у жупанији, али касније ову улогу преузима племство слабијег имовног стања. Lajos Nemes, „Szolgabíró”, in: *Magyar történelmi fogalomtár* II, ed. Péter Bán, Budapest 1989, 182–183. Pál Engel, „Szolgabíró”, in: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, ed. in chief Gyula Kristó, Budapest 1994, 654.

³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [=MNL OL], Diplomataikai Levéltár [=DL] 20 476.

⁴ Vimos Fraknói, „Tomori Pál kiadatlan levelei”, *Magyar Történelmi Tár* 3. sorozat, 5. kötet (1882) 88. Александар Крстић, „Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу и његовој породици”, *Иницијал* 1 (2013) 170–171, напомена 33.

Белмужевића, као значајне личности српске средњовековне прошлости, до сада су привукли пажњу многобројних истраживача, који су у последњих неколико година донели знатан број значајних резултата и створили позамашну библиографију о овом српском старешини.⁵ Због тога се на овом месту нећемо бавити подробно појединостима из живота српског властелина из јужне Угарске. Оно што је за нас на овом месту значајније јесте приређивање војводиног тестамена, који је написан у септембру 1500. године. Садржај овог тестамена није непознат српској историографији. Издао га је, наиме, још Алекса Ивић 1913. године у Вјеснику Краљевског хрватско-славонско-далматинскога земаљскога архива.⁶ Међутим, протекло време свакако је учинило потребним

⁵ Соња Петровић, „Старање о души. Тестамент Милоша Белмужевића и еписки модел о последњој вољи јунака”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 71 (2005) 3–22. Ненад Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, Сремска Митровица – Источно Сарајево 2006, 88–90, 354. Adrian Magina, „Un nobil sârb in Banatul secolului al XV-lea: Miloš Belmužević”, *Analele Banatului, seria nouă* XVIII (2010) 135–142. Александар Крстић, „Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу”, 161–185. Snežana Božanić, „Srpski velikaši u političkim i vojnim previranjima oko izbora Vladislava II za kralja Ugarske”, *Istraživanja* 24 (2013) 151–166. Ненад Лемајић, „Милош Белмужевић”, у: *Српски биографски речник* 6, гл. ур. Чедомир Попов и Бранко Бешлин, Нови Сад 2014, 638–639. Adrian Magina, „Milica Belmužević: L’ histoire l’ une noble dame du XVIe siècle”, *Иницијал* 2 (2014) 145–162. Saša Iašin, *Familiiile nobilitare sârbești din Banat in secolele al XV-lea și al XVI-lea*, Cluj-Napoca 2015, 166–171. Александар Д. Иванов, „Војвода Милош Белмужевић у Шлеској”, *Зборник Матице српске за историју* 94 (2016) 19–27. Aleksandar Krstić, „Which Realm Will You Opt for?”. The Serbian Nobility Between the Ottomans and the Hungarians in the 15th Century”, in: *State and Society in the Balkans Before and After Establishment of Ottoman Rule*, editors in chief Srđan Rudić & Selim Aslantaş, Belgrade 2017, 129–161. Aleksandar Krstić & Adrian Magina, „The Belmužević family. The fate of a noble family in South Eastern Europe during the turbulent period of the Ottoman conquest (the 15th and first half of the 16th centuries)”, in: *The Ottoman conquest of the Balkans. Proceedings of the session held at the 12th International Congress of South-Eastern European Studies (Bucharest, 2–6 September 2019)*, ed. Oliver Jens Schmidt, *Revue d’études Sud-Est Europeen* 59 (2021) 105–123.

⁶ Приликом штампања Ивићевог издања извора година од стварања света је наведена погрешно, 7005, уместо 7009. године, због чега је војводин тестамент дуго био датиран као да је из 1495. године. Алекса Ивић, „Неколико ћирилских споменика из XVI. и XVII. века”, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* 15 (1913) 2, 93–94. Упркос томе што је у својој Историји Срба у Војводини донео тачан датум настанка војводиног тестамена, Ивић је време војводине смрти погрешно ставио у 1501. годину. Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања Потиско-поморишке границе (1703)*, Нови Сад 1929, 41. Садржај исправе донео је и Цанко Младенов, с освртом на могуће бугарске елементе језика ове исправе, с погрешним претпоставкама о војводином пореклу. Sanko Mladenov, „Bolgár adalékok a magyar levéltárakban”, in: *Tanulmányok a bolgár-magyar kapcsolatok köréből. A bolgár állam megalapításának 1300. évfordulójára*, ed. Csavdar Dobrev, Péter Juhász & Petar

публиковање једног новог критичког издања уз снимак оригиналног акта. Приређивање тестаментa војводе Милоша Белмужевића учињено је према правилима која важе приликом издавања исправа у Старом српском архиву.

Исправа се раније чувала у фонду Лимбус (Lymbus) Мађарског националног архива (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára), да би у скорије време била премештена у архивску збирку Diplomatikai Levéltár и добила сигнатуру MNL-OL-DL 108 963. На овом месту желим посебно да се захвалим професорки Универзитета у Сегедину, др Марији Иванич (Dr. Ivanics Mária), која је исправу нашла током својих истраживања у Мађарском националном архиву и упутила ме на њену садашњу сигнатуру.

Опис исправе

Тестамент Милоша Белмужевића написан је црним мастилом, српским језиком, ћиричним брзописом,⁷ на папиру правоугаоног облика ширине око 300 мм и дужине око 200 мм у 34 реда. Документ је био савијен једном по ширини и четири пута по дужини. Ивице документа су на појединим местима искрзане, на превојима се понегде виде мања оштећења, али је исправа упркос томе добро очувана. На горњој половини предње стране исправе видљиви су трагови од утиснутих воштаних печата који су приликом савијања папира начинили мрље. На доњој половини видљиви су трагови четири воштана печата, од којих су три била отиснута у зеленом воску, а један у воску смеђе боје. Печати су за исправу били причвршћени помоћу прореза троугластог облика, који су јасно видљиви на документу. Нажалост, на основу преосталих трагова може се само закључити да су били отиснути малим типаром, можда печатним прстеном, а пречник им износи приближно 20 мм. Ликовни прикази и легенде нису се сачували. У горњем десном углу видљив је

Mijatev, Budapest 1981, 269–270. Према Ивићевом издању текст је у свој рад уврстила и Соња Петровић. С. Петровић, „Старање о души”, 21–22. Употребно га је и Ненад Лемајић у својој књизи о положају српске елите након пада средњовековних српских држава. Ненад Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 354. Превод исправе на румунски језик донео је Адријан Мађина. А. Magina, „Un nobil sârb”, 141–142.

⁷ Свакако да је тестамент Милоша Белмужевића прворазредан извор за филолошко и палеографско истраживање развоја српске ћирилице. О карактеристикама брзописне ћирилице у 15. и 16. веку види: Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1990³, 118–129.

број 19, исписан графитном оловком, док се на доњој половини, десно од трагова печата, уочава на исти начин написан број 215. У доњем левом углу назначена је савремена сигнатура графитном оловком (*HU-MNL-OL-DL 108 963*). У доњем десном углу је написана година издавања исправе (1500) и трагови у међувремену обрисане белешке 660.

На позадини исправе у горњем десном углу видљива је стара сигнатура исписана графитном оловком (*Lymb II sor. 27-ср. 44. lét*). На горњој половини акта видљив је правоугаони отисак печата тамноплаве боје с натписом Мађарски краљевски земаљски архив (*M. Kir. Országos Levéltár*). Испод, близу доње и леве ивице позадине, видљив је печат правоугаоног облика с натписом Земаљски архив, Средњовековна збирка (*Országos Levéltár Középkori Gyűjtemény*) испод кога је написана савремена сигнатура графитном оловком (*DL-108 963*). У равни с овим печатом ређају се прорези помоћу којих су на исправу били причвршћени утиснути воштани печати.

Текст исправе:⁸

† Вѣ име вца и с(и)на и С(в)е(т)а(г)о Д(с)ха, ми воев(о)да Милш(ь) Белмѣжевик(ь) вл(а)говерни вѣ Х(ри)с(т)а Б(о)га вѣре доидох[ь] |2| вт поганех[ь] на љгарски арсагѣ вѣ д(ь)ни светлога краља Матеша, на нгове светлости |3| крѣстьянство и верѣ и все љгарске велике и мале госп(о)де верѣ кои ѣ тои време слѣжахѣ |4| светлои корѣне. И ми неговѣ светлос(тѣ) почесмо слѣжити право и верно и светли краљ(ь) Матеш(ь) |5| виде(ь) нашѣ правѣ и вернѣ слѣжбѣ Б(о)жѣиwm[ь] помощю и хотением[ь] љгарске велике госп(о)де |6| нам[ь] даде краљ(ь) Матеш(ь) за нашѣ слѣжбѣ ѣ тамшварскои мегкѣ Моишѣ и Познад[ь] ѣ ващинѣ |7| и потоле нам[ь] даде краљ(ь) Матеш(ь) ѣ ващинѣ ѣ баукои мегкѣ Фекетикхазѣ, Ферикхазѣ и Бозпа |8| Бокорѣ пѣсто селище мен(е) и моемѣ вттражю. И пак(ь) ни даде ѣ чанадскои мегкѣ Мѣнарѣ и Гедѣшѣ |9| и ѣ тамшварскои мегкѣ Кокот[ь] ѣ пенезе за нашѣ слѣжбѣ за всам[ь] сат[ь] дѣкат[ь]. И пак(ь) слѣжихѣ светломѣ |10| краљу Матешѣ ѣ Слизѣи, и ране прѣмих[ь] и крѣв[ь] пролих[ь]. И за мою крѣвь даде мѣ краљ(ь) Матешѣ |11| Шашѣварѣ ѣ ващинѣ. И кѣпих[ь] ѣ тамшварскои мегкѣ за пенезе Ёново, пол[ь] Шипсова, пол[ь] Мале |12| Ирмате и вѣѣ к нашѣ ващинѣ светли краљѣ Лаславѣ[ь] поновиw и дав ѣ ново датѣи. И вѣои |13| све више писано иманѣи имасмо

⁸ На редакцији текста исправе на овом месту захваљујем се рецензентима и др Невену Исаиловићу, вишем научном сараднику Историјског института у Београду.

ми с нашим[ь] с(и)ном[ь] Вѣком[ь]. И би хотеніе Б(о)жіе наш[ь] с(и)нь
 |14| Вѣкъ погнѣ къ Б(о)гѣ, Тѣрци га ѣморише на сѣдѣе крал(а) ѣгарскога
 и светле корѣне и ѣга|15|рскога арсага. Ї га видеви ерь всташ[ь] безъ сина
 искахъ м(и)л(о)стѣ и слов[о]дѣ вт светлога |16| кралѣ Ласлова и вт све
 ѣгарске госпое, како на мови смрти да сам[ь] слов[о]д[а]нь вставит[и]
 мою |17| бацинѣ моем[ь] сиротам[ь] и моемѣ встаткѣ и сѣдгам[ь] и за
 д(ѣ)шѣ и камо ми драгѣ. И би хотеніе |18| светломѣ кралю Ласловѣ и
 ѣгарскои великои госпое. И на тои ми дадоше слободѣ и книгѣ |19| на
 Шашварѣ, на Моишѣ, на Познад[ь] ѣ четири тисѣе дѣкат[ь]. И вис(тѣ)
 хотеніе Б(о)жіе и посла на нас[ь] |20| свою рѣкѣ. И ми познасмо и видесмо
 ерь кемо вѣ вбогаи света прѣити. И дозвах[ь] свога вѣца |21| д(ѣ)ховнога
 кои е кон[ь] нас[ь] стоал[ь], вт Свѣте Горе калѣгкѣ Тимотеѣ, и нѣмѣ се
 исповедахъ. |22| И вставих[ь] вѣ моѣ бацине Маркѣ Радановику Моишѣ
 и Познад[ь]. И вставих[ь] Степанѣ Приве|23|новику Дегъ кои е ѣ мен[е]
 бил[ь] ѣ залогѣ. И вставих[ь] Ївѣ Шипсвѣ(ь). Ї ина више писана |24| села,
 бацинѣ мою вставих[ь] матере свои, и жене мѣ и дететѣ кое мѣ Б(о)
 гѣ даѣ. Ї инѣ |25| мархѣ цо сам[ь] имал[ь], конѣ, сребро ѣ ковѣ, каваде,
 хотазе, ѣзде све мало много вставих[ь] |26| за свою д(ѣ)шѣ, и д(ѣ)шѣ
 вставих[ь] на матерѣ да ми вна за д(ѣ)шѣ впралѣ. И пак[ь] вѣ конѣ |27|
 вставих[ь] Степанѣ Привеновику кѣнѣ Їлибеговѣ съ свом[ь] справом[ь],
 Радановику Маркѣ |28| конѣ Раскас(а) съ свом[ь] справом[ь], Ївѣ конѣ
 Жиндѣю съ свом[ь] справом[ь]. И вставих[ь] калѣгкѣ Ти|29|мотею вѣ
 мархѣ рѣ дѣкат[ь] да вѣнес(е) ѣ С(вѣ)тѣ Горѣ.

|30| И вѣомѣ теѣемѣнтоѣ више правине: госпога Ёла, жена Дмитра
 Їкшикѣ и неини |31| синове Їван[ь] и Дмитръ, Степан[ь] Їкшик[ь],
 Сибини Їнош[ь] и Потреуикѣ Дмитра жена Ёла |32| и Петовова жена
 Ївана и калѣгкѣ Тимотеѣ кои мѣ (!) исповеда. Дѣтакон[ь] Марко |33|
 прѣд[ь] вѣмѣ вишѣписанемѣ людѣми, ми вѣакои нарѣчисмо.

|34| Писа се си теѣемѣнтоѣ(ь) лѣта 73 ѣ м(е)с(е)ца сѣктемѣрѣѣ ѣ д(ь)нь
 ѣторник[ь].

Превод исправе:

+ У име Оца и Сина и Светога духа, ми, војвода Милош Белмужевић, благоверни у вери у Христа Бога. Дођох од пагана у угарски арсаг у дане светлога краља Матијаша,⁹ на хришћанство и веру његове светлости и на веру све велике и мале угарске госпode, која је у то време служила светлој круни. И ми почесмо његову светлост служити право и верно, а светли краљ Матијаш, видевши нашу праву и верну службу, Божјом помоћи и вољом угарске велике госпode даде нам за нашу службу краљ Матијаш у темишварској међи¹⁰ Мојшу¹¹ и Познад¹² у баштину. И потом нам даде краљ Матијаш у бачкој међи у баштину Фекетићхаз,¹³ Фериххаз¹⁴ и Бозја

⁹ Премда се у српској историографији уобичајено име сина Јована Хуњадича преводи као Матија, на овом месту смо оставили име као што је наведено у исправи. На овај начин се задржава име у оном облику како је било прилагођено српском изговору.

¹⁰ Овај израз се у савременој српској историографији углавном преводи као жупанија, али смо овде оставили оригинални облик пошто је врло специфичан и значајан за даља лингвистичка истраживања.

¹¹ Мојша је топоним североисточно од насеља Утвин у данашњој Румунији. Милекер је био мишљења да је Мојша 1488. припадала Темишвару. Посед је добио Милош Белмужевић даровницом краља Матије 1483. године. А. Magina, „Un nobil sârb”, 138–139. Dezső Csánki, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában* II, Budapest 1894, 50. Bódog Milleker, *Délmagyarország középkori földrajza*, Temesvár 1915, 206. Pál Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései 1554–1579*, Szeged 1996, 91. А. Крстић, „Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу”, 181. напомена 72. György Lelkes, *Magyar helyiségnévazonosító szótár*, Budapest 2011, 526.

¹² Према Милекеру, Пазнад је било једно од села западно од Темишвара. Исто тако га је и Чанки тражио западно од овог града. Према Енгелу, пустага Пазнад се могла налазити негде између насеља Бечкереку Мик (Becicherecu Mic, Kisbecskerek) и Сачинез (Sachinez, Temeskenéz). А. Magina, „Un nobil sârb”, 139. D. Csánki, *Magyarország történeti földrajza* II, 56. B. Milleker, *Délmagyarország középkori földrajza*, 223. P. Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 109.

¹³ Фекете(е)хаз (Fekete(egy)ház) први пут се спомиње у изворима 1465. године као посед Моровићких, што је био и 1476. Године 1522. среће се у Чонградској жупанији. У османским изворима се среће као Фекетехеј, али се у дефтеру Сегединског санџака из 1578. године појављује и под српским именом Фекетић. Ласло Секереш га је убицирао јужно од данашњег Фекетића и у литератури се прихвата поистовећивање с овим насељем. Miklós Fóti, *The Mufással Tahrir Defteri of the Sanjak of Segedin (1578)*, Budapest 2023, 134. D. Csánki, *Magyarország történeti földrajza* II, 149. László Szekeres, *Középkori települések északkelet Bácskában*, Újvidék 1983, 24–25. Gy. Lelkes, *Magyar helyiségnévazonosító szótár*, 107. А. Magina, „Un nobil sârb”, 140. А. Крстић, „Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу”, 179, напомена 63.

¹⁴ Вероватно име настало од Фејерећхаз. Фејерећхаз Чанки смешта у околину Фекетића, а Секереш убицира Фелећхаз на истом месту. D. Csánki, *Magyarország történeti földrajza* II, 149. L. Szekeres, *Középkori települések északkelet Bácskában*, 25.

Бокор,¹⁵ пусто селиште, мени и мојим потомцима. Те ми даде у чанадској међи Мунару и Гедуш¹⁶ и у темишварској међи Кокот¹⁷ за пенезе, за нашу службу, за осамсто дуката. И служио сам пак светлом краљу Матијашу у Шлезии, и ране примих и крв пролих. И за моју крв даде ми краљ Матијаш Шашвар¹⁸ у баштину. И купио сам у темишварској међи за пенезе Јеново,¹⁹ пола Шипсова²⁰ и пола Мале Јармате.²¹ И ову је нашу баштину светли краљ Ласлов²² обновио и дао као ново даривање. И ово све гореписано имање имали смо ми с нашим сином Вуком. Била је Божја воља да наш син Вук пође к Богу, Турци га уморише у служби краља угарскога и светле круне и угарског арсага. Пошто видех да остадох без сина, молио сам милост и слободу од светлога краља Ласлова и од све угарске господе како да сам слободан после смрти оставити моју баштину мојим сиротима, мојем потомству, слугама и за душу и где ми драго. И би воља светлога краља Ласлова и угарске велике господе и на то ми

¹⁵ Бозја Бокор је вероватно село Бозеј, које се спомиње 1570. године, данас део Жабља. Gyula Káldi-Nagy, *A szegeði szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben*, Szeged 2008, 340–341. D. Csánki, *Magyarország történeti földrajza* II, 145. Душан Ј. Поповић, *Срби у Бачкој до краја осамнаестог века (историја насеља и становништва)*, Београд 1952, 81. А. Крстић, „Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу”, 179, напомена 63.

¹⁶ Мунара је данас насеље Мунар поред Мориша западно од Арада. Гедуш је данас пустава северно од Мунаре. P. Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései*, 55, 92. А. Крстић, „Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу”, 179, напомена 63.

¹⁷ Кокот је данашња Орцишоара (Orțișoara), северно од Темишвара. P. Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései*, 77. А. Крстић, „Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу”, 179, напомена 63.

¹⁸ Шашвар се налазио на јужној обали Береја, западно од Реметеа Маре (Remetea Mare), близу Темишвара. B. Milleker, *Délmagyarország középkori földrajza*, 236. P. Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései*, 118. А. Крстић, „Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу”, 179, напомена 63.

¹⁹ Јеново се према једној убикацији поистовећује с насељем Јанова, северозападно од Рекаша (Recaș), док је Енгел проналази између Рекаша и Драгшина (Dragșin). P. Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései*, 69. А. Magina, „Un nobil sârb”, 141, напомена 15. А. Крстић, „Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу”, 179, напомена 63. Gy. Lelkes, *Magyar helyiségnévazonosító szótár*, 668.

²⁰ Шипсов се налазио, према Чанкију, између Рекаша, Извина и Јанове. D. Csánki, *Magyarország történeti földrajza* II, 61. Енгел га смешта западно од Рекаша. P. Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései*, 119.

²¹ Данас Ђармата (Giarmata), северно од Темишвара. P. Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései*, 70. А. Крстић, „Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу”, 179, напомена 63.

²² Исправно би било Владислав, али пошто се име краља у целом тестаменту доследно наводи као Ласлов, зато смо одлучили да на српском задржимо име као у оригиналу. Угарски владар Владислав II се неретко и у угарским изворима назива Ласло, односно Ладислав.

дадоше слободу и књигу²³ на Шашвар, на Мојшу, на Познад за четири хиљаде дуката. И би воља Божја и посла на нас своју руку. И познадосмо и видесмо да ћемо од овога света отићи. И дозвоа сам свога духовног оца, који је код нас боравио, калуђера Тимотеја са Свете горе и њему се исповедах. И оставио сам од своје баштине Марку Радановићу Мојшу и Познад, те оставих Степану Прибеновићу Дег,²⁴ који је код мене био у залогу. И оставих Јови Шипсов. А остала вишеписана села, баштину моју, оставих матери мојој и жени ми и детету које ми је Бог дао. Осталу имовину што сам имао, коње, сребро у кову, каваде,²⁵ хотазе,²⁶ узде, све мало и много оставих за своју душу. И душу оставих матери да ми она за душу оправља.²⁷ Од коња пак оставих Степану Прибеновићу коња Алибеговца са свом опремом, Радановићу Марку коња Раскаса са свом опремом, а Јови коња Жиндију са свом опремом. И оставих калуђеру Тимотеју од мархе сто дуката да однесе на Свету гору.

И овом тестаменту бише правине:²⁸ госпођа Јела, жена Дмитра Јакшића, и њени синови Јован и Дмитар, Степан Јакшић, Сибињи Јанош, и Јела, жена Дмитра Потречића,²⁹ и Петовова жена Јована и калуђер Тимотеј, који ме исповеда. Ђакон³⁰ Марко пред овим више писаним људима, ми овако наручисмо.

Овај тестамент је писан лета 7009. месеца септембра 8. дан, у уторак.

²³ Под књигом се на овом месту мисли на исправу, односно повељу.

²⁴ Насеље се вероватно налазило на северној обали Бегеја, близу Јармате. D. Csánki, *Magyarország történeti földrajza* II, 33. P. Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései*, 45. А. Крстић, „Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу”, 181, напомена 72.

²⁵ Реч је о некој врсти плашта. Ђура Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* I, Београд 1863, 428.

²⁶ Нисмо успели наћи шта је ова реч значила.

²⁷ Значење овог глагола је „уређује”.

²⁸ Правине на овом месту означава сведоке, док се често среће и у значењу право или припадност. Ђура Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* II, Београд 1863, 409–410.

²⁹ Дмитар Потречић био је један од српских ситних поседника у Срему који је држао Јаково, Сурчин, Добановце и неколико околних пустара према донацији краља Матије Корвина из 1488. године. Породица се спомиње на овим поседима и 1510. године. Зоран Симић, Даница Димитријевић и Сима Ћирковић, „Почеци манастира Фенека”, *Саопштења* 27–28 (1995–1996) 79–94. А. Крстић, „Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу”, 181.

³⁰ Према начину писања на овом месту може се рећи да је реч о ђакону, а не о дијаку. Међутим, и дијаци су неретко састављали сличне исправе. Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* I, 273.

Дипломатичке особености

Међу изворима којима располажемо мало је сачуваних српских властеоских тестамената.³¹ Због тога је опорука Милоша Белмужевића изузетно вредан историјски извор.

Текст тестаamenta војводе Белмужевића почиње симболичком и вербалном инвокацијом, односно приказаним крстом, што се среће и у другим угарским тестаментима.³² Главни део (*testatio*) по свом садржају не разликује се много од угарских племићких опорука, с тим да је на самом почетку присутан аутобиографски део, који садржи и разлоге писања исправе. Чињеница да је писан српским језиком сама по себи није неубичајена. Премда је језик на коме је писано највише тестамената био латински,³³ у 15. веку у Угарској се појављују и опоруке писане на мађарском или немачком језику. Као интересантан језички детаљ треба истаћи да језик војводине последње воље обилује мађарским речима. Такве речи су: арсаг, односно у мађарском оригиналу *ország*, што значи држава, међа, у значењу жупаније, или на мађарском *megye*, пенезе, на мађарском *rénz*, што значи новац, и мархе, мађарски *magha*, што значи стока, или имање, како се тада означавала имовина.³⁴ Присуство хунгаризама не треба да нас изненади ако знамо да је војвода Милош у Угарској провео безмало двадесет година окружен мађарском властелом и да је обављао административне дужности у оквиру жупаније.

Датовање исправе је извршено према пракси српских владарских и властеоских канцеларија годином од стварања света према византијској ери, што одступа од обичаја угарских канцеларија. На овом месту потребно је споменути и то да се увидом у оригинал исправе претпоставка Александра Крстића и Адријана Мађине о датовању тестаamenta у 7009. годину од стварања света, односно у 1500. годину од Христовог рођења,

³¹ Један од малобројних је и тестамент Прибислава (Ланчилага) Вукотића. Небојша Порчић и Невен Исаиловић, *Документи владара средњовековне Србије и Босне у венецијанским збиркама*, Београд 2019, 450–455.

³² András Kubinyi, „Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban”, *Soproni Szemle* 53 (1999) 4, 333. Borbála Kelényi, *Késő középkori magyar fő- és köznemesi női végrendeletek (1440–1526)* (докторска дисертација, Факултет хуманистичких наука Лоранд Етвеш, Будимпешта 2015), 10.

³³ A. Kubinyi, „Főúri és nemesi végrendeletek”, 332. Beáta Kulcsár, „Magyar nemesi végrendeletek a középkorban”, *Belvedere Meridionale* 20 (2008) 58–78.

³⁴ *A magyar nyelv értelmező szótára* IV, Budapest 1987, 942, 1223. *A magyar nyelv értelmező szótára* V, Budapest 1987, 418–419, 709–710.

Као извор, тестамент Милоша Белмужевића је интересантан на више начина. Наиме, доноси кратак преглед делатности српског великаша у угарској служби и упућује на закључак да је у Угарску дошао након склапања договора с угарским краљем и његовом властелом. Чињеница да је напустио Османско царство тешко би била разумљива уколико не бисмо претпоставили да је претходно обезбедио себи сличне животне услове као у султановој служби, где је био значајан тимарник.⁴⁴ Слично су касније поступали и други српски војници и тимарници, као на пример Павле Бакић, који је уживао подршку калочког надбискупа Павла Томорија.⁴⁵ Тестамент је састављен пред духовником Тимотејем, који је код српског војводе дошао са Свете горе. Писање завештања пред свештеним лицем, када је реч о остављању покретне имовине, било је уобичајено у угарској пракси.⁴⁶ Међутим, овај податак упућује на то да је српски првак настојао одржавати везе с најзначајнијим српским духовним центром на Светој гори, што нимало није случајно. Осим тога, јасно је и то да је настојао и материјално потпомагати Српску цркву, како је то посведочено и код друге угледне српске властеле у Угарској, као што су то били Јакшићи.

О изворној вредности овог документа за изучавање друштвене историје и положаја српских племића у друштву средњовековне Угарске на овом месту нећемо говорити, пошто смо том питању посветили посебан рад који је тренутно у припреми за штампу. Свакако је приметно да је српски старешина стекао знатну имовину у Угарској и да је о њој

⁴⁴ О значају и угледу војводе Милоша Белмужевића на османској страни границе сведочи и чињеница да је уживао неуобичајено велике приходе са свог тимара. Са својих 8.583 акче прихода знатно се издизао изнад осталих тимарника хришћана, који су већином уживали тимаре вредности мање од 2.000 акчи. У историографији се неретко сматра да је током последњих дана деспотовине био присталица проосманске политике Михаила Анђеловића, због чега су му одузети поседи након његовог неуспелог покушаја преузимања власти. Бранислав Ђурђев, „Србија”, у: *Историја народа Југославије II*, ур. Бого Графенауер и др., Београд 1960, 73. Ема Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак 1476–1560. Земља – насеља – становништво*, Београд 2004, 73, 301. Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 38. Александар Крстић, „Јагодина”, у: *Лексикон градова и тргови средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, гл. редактор: Сениша Мишић, Београд 2010, 122. Исти, „Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу”, 167–168.

⁴⁵ DL 25 415. Vimos Fraknói, „Tomori Pál kiadatlan levelei”, 89–91. Idem, *Tomori Pál élete és levelei*, Budapest 1882, 44, 87, 90–91. Lajos Thallóczy & Antal Áldásy, *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Budapest 1907, 326–327. *Magyar humanisták levelei XV.–XVI. század*, ed. Sándor V. Kovács, Budapest 1971, 528. *Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárásának eredményei*, ed. Tamás Katona, Budapest 1976, 88.

⁴⁶ A. Kubinyi, „Főúri és nemesi végrendeletek”, 331.

донео један уопштен попис. Према томе, војводин тестамент доноси увид у услове у којима је живео, а који га сврставају међу имућније племиће.⁴⁷ Потпуно је у супротности сведочанство овог извора с трагичним тоном писма које је писао деспот Стефан Бранковић Дубровчанима пред своју смрт 1. октобра 1476. године.⁴⁸ Оно што свакако на овом месту заслужује пажњу јесте списак сведока који чине особе најближе војводи. Неретко су у сачуваним угарским тестаментима као сведоци навођени свештеници, рођаци, суседи, фамилијари или слуге, од чега у основи не одступа ни Белмужевићев тестамент.⁴⁹ Можемо рећи да опорука доноси податке о друштвеној мрежи једног српског властелина у Угарској.⁵⁰ Војвода Милош је пријатељским и другим везама био повезан углавном са српским племством, као што су Јакшићи од Нађлака, Дмитар Потречић (Потерчић) и неки Петов.⁵¹ Свакако да су Јакшићи, који су стигли скоро две деценије пре Белмужевића у Угарску, могли бити значајна потпора новопридошлом српском старешини.⁵² Осим тога, делатност Јакшића била је слична оној Милоша Белмужевића. Неретко су ратовали на истим ратиштима, као што је био случај у походу против пољског претендента Јована Алберта на северу Угарске, у којем се посебно истакао Дмитар Јакшић Млађи.⁵³ Према тексту Белмужевићевог тестамена, можемо

⁴⁷ На овај моменат у случају коришћења изворне вредност тестамената скренуо је пажњу и Ласло Шољмоши. László Solymosi, „Középkori végrendeleteink forrásértékéről”, *Tiszatár* 28 (1974) 6, 27. A. Kubinyi, „Főúri és nemesi végrendeletek”, 27.

⁴⁸ Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма I-2*, Београд – Ср. Карловци 1934, 161–162.

⁴⁹ Упркос томе, према Кубињијевим истраживањима, списак сведока није био нарочито често навођен на тестаментима. A. Kubinyi, „Főúri és nemesi végrendeletek”, 332, 333.

⁵⁰ L. Solymosi, „Középkori végrendeleteink forrásértékéről”, 28.

⁵¹ А. Крстић, „Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу”, 181–182.

⁵² О породици Јакшић детаљније види: Станоје Станојевић, „Нешто о Јакшићима”, *Нова Искра* 3 (1901) 164–165. Јован Радонић, „Прилози за историју браће Јакшић”, *Споменик СКА* 59 (1923) 63–75. Катарина Митровић, „Повеља деспотице Јелене Јакшић манастиру Хиландару, 1503. јуни 11, Будим”, *Стари српски архив* 7 (2008) 195–203. Adrian Magina, „Acta Jakšićiana. Documents Regarding to the Jakšić of Nădlac Family in Romanian Archives”, *Иницијал* 6 (2018) 159–188. Taisiya Leber, „Milica Jakšić's Charter for Hilandar Monastery (1506)”, *Иницијал* 7 (2019) 115–138. Момчило Спремић, „Породица Јакшић у Банату”, у: *Банат кроз векове, слојеви културе Баната*, ур. Миодраг Матицки и Видојко Јовић, Београд 2010, 33–63. Александар Иванов, „Убиство Дмитра Јакшића у Смедереву”, *Зборник Матице српске за историју* 99 (2019) 7–19. Александар Крстић, „Поседи Јакшића у Славонији и Срему”, *Историјски часопис* 70 (2021) 177–213.

⁵³ Szerémi György II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543, ed. Gustav Wenzel, Pest 1857, 37. György Szerémi, *Magyarország romlásáról*, Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László, Budapest 1979, 43–44, 56. Ђурађ Сремац, *Посланица о пропасти угарског краљевства*, превео Мирко Полгар,

приметити и да је најближе сараднике имао међу Србима, као што су ратници или ситни племићи Марко Радановић, Степан Прибеновић и Јова, о којима за сада нема расположивих података.⁵⁴ Блиску везу са српским ратницима потврђују, поред њима намењених поседа, и борбени коњи који су им били остављени, а који су у племићком друштву имали велику симболичну, али и практичну вредност.⁵⁵ Међутим, види се и то да је Милош Белмужевић, боравећи у Угарској, остварио тесне везе и с појединим мађарским припадницима племићког друштва Угарске, као што је то био неки Јанош Сибињи (Szebeni János). Свакако да су његове везе с мађарским племићима могле бити и знатно разгранатије, ако знамо да је обављао функцију судије племства.

Уколико узмемо у обзир напред речено, односно значајно српско окружење, као и то да је Белмужевић имао и свог духовника, није необично да је војвода остао привржен Српској цркви и њеној традицији и да је у својој опоруци, слично обичајима раније српске властеле, завештао своту од 100 дуката као дар који је требало однети на Свету гору. Може се рећи да ни у овом сегменту последња воља војводе Милоша Белмужевића не одступа знатно од других тестамената угарске властеле, осим што је, уместо према локалној цркви, војводина приврженост окренута ка најзначајнијем средишту српске духовности.

Угарски краљ Владислав II Јагелонац је за заслуге војводе Милоша Белмужевића, на молбу тамешког жупана и капетана Доњих крајева Јоже Шома (Somi Józsa),⁵⁶ његову последњу вољу (*testamenti sui, seu iuris scilicet literis scripti*), преведену са српског на латински (*ex translatione eiusdem de litteris servianis in latinum facta apparebat*), прихватио и потврдио повељом од 3. јуна 1501. године. Угарски краљ је, осим тога, његову малолетну ћерку Милицу узео у заштиту нешто раније, повељом од 30. маја исте године.⁵⁷ Премда су за завештавање покретне имовине били довољни било чији печат и сведоци, наследници су настојали да исправу озваниче на

Београд 1987, 14–15, 24. L. Tubero, *Kortörténeti feljegyzések*, 163–166. *Lvdovici Tyberonis Commentarii*, 62–63. Ioannis Georgii Schwantneri, *Scriptores rerum Hungaricarum* II, Vindobone 1746, 167–168.

⁵⁴ Моруће је и да су они били војводици фамилијари.

⁵⁵ István Takács & István Vörös, „Ló”, in: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, ed. in chief: Gyula Kristó, Budapest 1994, 413. Раде Михаљчић, „Коњ”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 314–315.

⁵⁶ На овакав закључак упућује чињеница да је релатор обе повеље био Јожа Шом.

⁵⁷ DL 29 022, DL 32 552. L. Thallóczy & A. Áládsy, *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 297–299.

местима јавне вере или да траже потврду од краља.⁵⁸ Овакву потврду је тражила и војводина породица. У случају Белмужевића краљевска потврда је била потребна пошто је наследник био женског пола. Чињеница да се за Белмужевићеву породицу заузимао управо Јожа Шом, капетан Доњих крајева, односно подручја на којем је војвода ратовао, још једном потврђује његове велике заслуге и огроман углед који је уживао у пограничном угарском друштву.

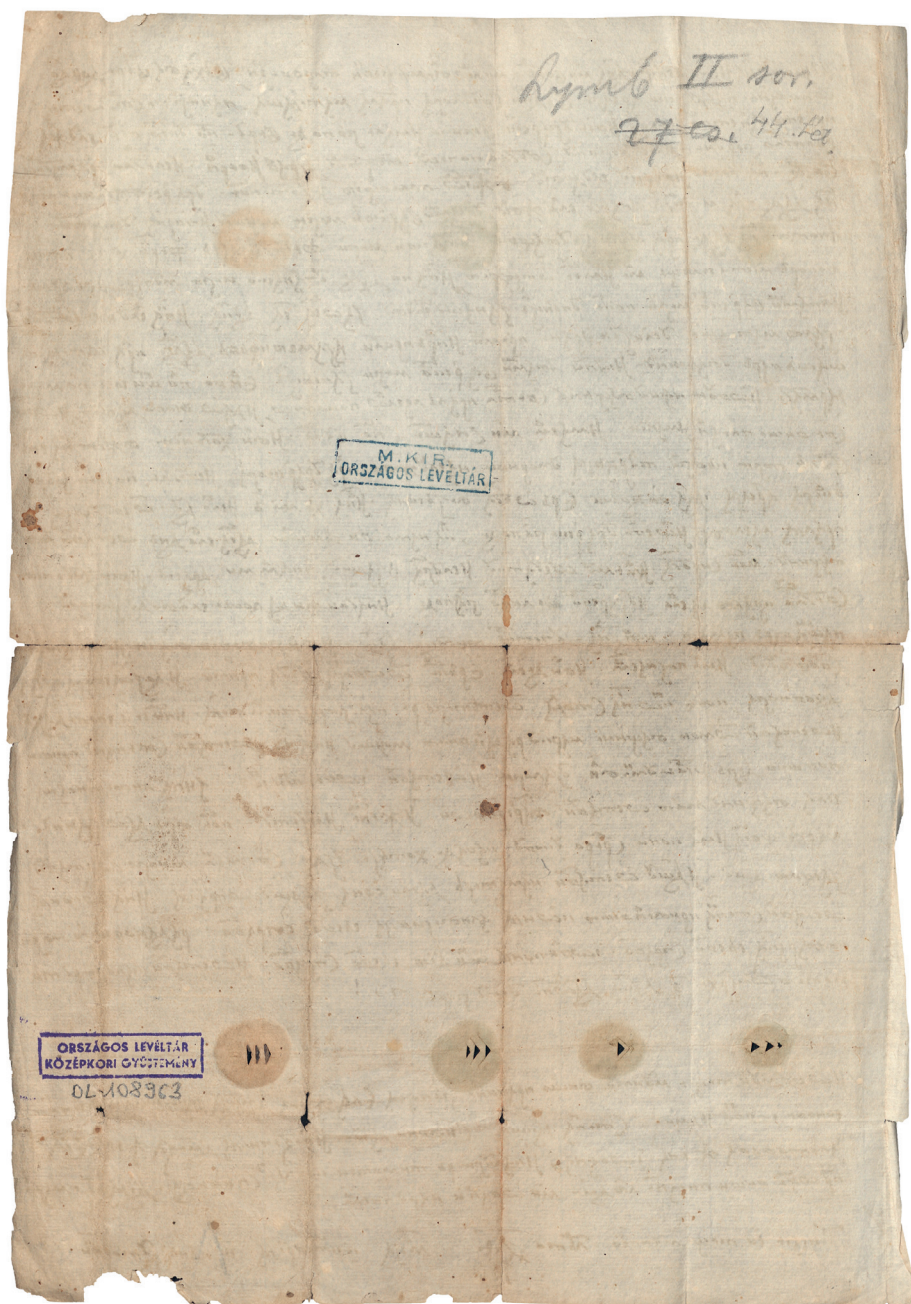
Тестамент Милоша Белмужевића доноси приказ животног пута једног српског властелина у јужној Угарској. Из њега се можемо уверити да живот на граници није био лак. Носио је стално ратовање, опасности и несигурност, али је обезбеђивао и знатне земљопоседе и немали углед у друштву, као и могућност брзог напредовања.⁵⁹ Како се то јасно може приметити из војводине опорукe, овај српски ратник и властелин успео се уклопити у угарско друштво, међу средње и добростојеће племиће чије се деловање највише осећало у границама жупаније. Осим тога, успео је изградити разгранату мрежу познанстава, углавном с најзначајнијим представницима српског племства, али и с околним мађарским феудалцима. Како је Милош Белмужевић углавном био окружен православним Србима и имао свог духовника, без обзира на приметне мађарске утицаје, остао је у православној вери. Може се рећи да је управо српско окружење које је неговало традицију и успомену угасле државности било брана и препрека преласку на римокатоличанство и асимилацији.

⁵⁸ Владарско одобрење је било потребно и код расподеле баштине. Поседе које је стекао или које је купио племић је могао слободно завештати. Међутим, у спорним питањима у вези с поседом правоснажне су биле само исправе печачене званичним печатима, места јавне вере или такозваних великих судија. L. Solymosi, „Középkori végrendeleteink forrásértékéről”, 331.

⁵⁹ Davor Salihović, „For a Different Catastrophe: a Fruitful Frontier on the Southern Edges of the Kingdom of Hungary after 1463. An Initial Inquiry”, *Иницијал* 5 (2017) 73–107.

[illegible][illegible]

Сл. 1а. Тестамент Милоша Белмужевића – наличје

Сл. 16. Тестамент Милоша Белмужевића – полеђина

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [=MNL OL], Diplomatikai Levéltár [=DL]

Објављени извори – Published Primary Sources

Istvánffy Miklós *magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában* I/1, ed. Péter Benits, Budapest 2001.

Fóti, Miklós, *The Mufasssal Tahrir Defteri of the Sanjak of Segedin (1578)*, Budapest 2023.

Fraknói, Vimos, „Tomori Pál kiadatlan levelei”, *Magyar Történelmi Tár* 3. sorozat, 5. kötet (1882) 78–95.

Hazai, György, „A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai”, *Levéltári Közlemények* 26 (1955) 286–295.

Magyar humanisták levelei XV.–XVI. század, ed. Sándor V. Kovács, Budapest 1971.

Leber, Taisiya, „Milica Jakšić’s Charter for Hilandar Monastery (1506)”, *Иницијал [Inicijal]* 7 (2019) 115–138.

Magina, Adrian, „Acta Jakšićiana. Documents Regarding to the Jakšić of Nădlac Family in Romanian Archives”, *Иницијал [Inicijal]* 6 (2018) 159–188.

Sanudo, Marino, „Odnosaji skupovlade mletačke prema južnim Slavenima”, ed. J. Valentinelli, *Arkiv za povijesnicu Jugoslovensku* 5 (1859) 1–160.

Schwantneri, Ioannis Georgii, *Scriptores rerum Hungaricarum* II, Vindobone 1746.

Szerémi, György, *Magyarország romlásáról*, Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László, Budapest 1979.

Thallóczy, Lajos & Antal Áldásy, *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Budapest 1907.

Tubero, Ludovicus, *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*, közreadja László Blazovich & Erzsébet Sz. Galántai, Szeged 1994.

Lvdovici Tvberonis Dalmatiae abbatis Commentarii de temporibvs svīs, ed. Vlado Rezar, Zagreb 2001.

Szerémi György II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543, ed. Gustav Wenzel, Pest 1857.

Wenzel, Gusztáv, „Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai I, (1496–1501)”, *Magyar Történelmi Tár* 14 (1869) 3–282.

Ивић, Алекса, „Неколико ћирилских споменика из XVI. и XVII. века”, *Vijesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskoga arkiva* 15 (1913) 2, 92–103. [Ivić, Aleksa, „Nekoliko ćirilskih spomenika iz XVI. i XVII. veka”, *Vijesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskoga arkiva* 15 (1913) 2, 92–103]

Митровић, Катарина, „Повеља деспотице Јелене Јакшић манастиру Хиландару, 1503. јуни 11, Будим”, *Стари српски архив* 7 (2008) 195–203. [Mitrović, Katarina, „Povelja despotice Jelene Jakšić manastiru Hilandaru, 1503. juni 11, Budim”, *Stari srpski arhiv* 7 (2008) 195–203]

Порчић, Небојша и Невен Исаиловић, *Документи владара средњовековне Србије и Босне у венецијанским збиркама*, Београд 2019. [Porčić, Nebojša i Neven Isailović, *Dokumenti vladara srednjovekovne Srbije i Bosne u venecijan-skim zbirkama*, Београд 2019]

Радонић, Јован, „Прилози за историју браће Јакшић”, *Споменик СКА* 59 (1923) 63–75. [Radonić, Jovan, „Prilozi za istoriju braće Jakšić”, *Spomenik SKA* 59 (1923) 63–75]

Сремац, Ђурађ, *Посланица о пропасти угарског краљевства*, превео Мирко Полгар, Београд 1987. [Sremac, Đurađ, *Poslanica o propasti ugarskog kraljevstva*, превео Mirko Polgar, Београд 1987]

Стојановић, Љубомир, *Старе српске повеље и писма* I-2, Београд – Ср. Карловци 1934. [Stojanović, Ljubomir, *Stare srpske povelje i pisma* I-2, Београд – Sr. Karlovci 1934]

Литература – Secondary Works

Božanić, Snežana, „Srpski velikaši u političkim i vojnim previranjima oko izbora Vladislava II za kralja Ugarske”, *Istraživanja* 24 (2013) 151–166.

Csánki, Dezső, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában* II, Budapest 1894.

Engel, Pál, „Szolgabíró”, in: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, ed. in chief Gyula Kristó, Budapest 1994, 654.

Engel, Pál, *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései 1554–1579*, Szeged 1996.

Fraknoi, Vilmos, *Tomori Pál élete és levelei*, Budapest 1882.

Iaşin, Saşa, *Familiiile nobilitare sârbeşti din Banat in secolele al XV-lea şi al XVI-lea*, Cluj-Napoca 2015.

Mohács emlékezete. *A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárásának eredményei*, ed. Tamás Katona, Budapest 1976.

Kelényi, Borbála, *Késő középkori magyar fő- és köznemesi női végrendeletek (1440–1526)* (докторска дисертација, Факултет хуманистичких наука Лоранд Етвеш, Будимпешта, 2015) [doktorska disertacija, Fakultet humanističkih nauka Lorand Etveš, Budimpešta, 2015]

Krstić, Aleksandar, „Which Realm Will You Opt for?’. The Serbian Nobility Between the Ottomans and the Hungarians in the 15th Century”, in: *State and Society in the Balkans Before and After Establishment of Ottoman Rule*, ed. in chief Srđan Rudić & Selim Aslantaş, Belgrade 2017, 129–161.

Krstić, Aleksandar & Adrian Magina, „The Belmužević family. The fate of a noble family in South Eastern Europe during the turbulent period of the Ottoman conquest (the 15th and first half of the 16th centuries)”, in: *The Ottoman conquest of the Balkans. Proceedings of the session held at the 12th International Congress of South-Eastern European Studies (Bucharest, 2–6 September 2019)*, ed. Oliver Jens Schmidt, Revue d’études Sud-Est Européen 59 (2021) 105–123.

Kubinyi, András, „Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban”, *Soproni Szemle* 53 (1999) 4, 331–342.

Kulcsár, Beáta, „Magyar nemesi végrendeletek a középkorban”, *Belvedere Meridionale* 20 (2008) 58–78.

Lelkes, György, *Magyar helyiségnévazonosító szótár*, Budapest 2011.

Magina, Adrian, „Un nobil sârb in Banatul secolului al XV-lea: Miloš Belmužević”, *Analele Banatului, seria nouă* XVIII (2010) 135–142.

Magina, Adrian, „Milica Belmužević: L' histoire l' une noble dame du XVIe siècle”, *Иницијал* [Inicijal] 2 (2014) 145–162.

A magyar nyelv értelmező szótára IV, V, Budapest 1987.

Milleker, Bódog, *Délmagyarország középkori földrajza*, Temesvár 1915.

Mladenov, Canko, „Bolgár adalékok a magyar levéltárakban”, in: *Tanulmányok a bolgár-magyar kapcsolatok köréből. A bolgár állam megalapításának 1300. évfordulójára*, ed. Dobrev Csavdar, Péter Juhász & Petar Mijatev, Budapest 1981, 247–272.

Nemes, Lajos, „Szolgabíró”, in: *Magyar történelmi fogalomtár* II, ed. Péter Bán, Budapest 1989, 182–183.

Salihović, Davor, „For a Different Catastrophe: a Fruitful Frontier on the Southern Edges of the Kingdom of Hungary after 1463. An Initial Inquiry”, *Иницијал* [Inicijal] 5 (2017) 73–107.
Solymosi, László, „Középkori végrendeleteink forrásértékéről”, *Tiszatáj* 28 (1974) 6, 26–29.
Szekeres, László, *Középkori települések Északkelet-Bácskában*, Újvidék 1983.

Szentpétery, Imre, *Oklevéltani naptár*, Budapest 1912. [репринт: 1974]

Takács, István & IstvánVörös, „Ló”, in: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, ed. in chief Gyula Kristó, Budapest 1994, 413.

Даничић, Ђура, *Рјечник из књижевних старина српских* I, Београд 1863. [Daničić, Đura, *Rječnik iz književnih starina srpskih* I, Beograd 1863]

Даничић, Ђура, *Рјечник из књижевних старина српских* II, Београд 1863. [Daničić, Đura, *Rječnik iz književnih starina srpskih* II, Beograd 1863]

Ђорђић, Петар, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1990³. [Đorđić, Petar, *Istorija srpske ćirilice. Paleografsko-filološki prilozi*, Beograd 1990³]

Ђурђевић, Бранислав, „Србија”, у: *Историја народа Југославије* II, ур. Бого Графенауер и др., Београд 1960, 65–97. [Đurđev, Branislav, „Srbija”, u: *Istorija naroda Jugoslavije* II, ur. Bogo Grafenauer i dr., Beograd 1960, 65–97]

Иванов, Александар Д., „Војвода Милош Белмужевић у Шлеској”, *Зборник Матице српске за историју* 94 (2016) 19–27. [Ivanov, Aleksandar D., „Vojvoda Miloš Belmužević u Šleskoj”, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 94 (2016) 19–27]

Иванов, Александар, „Убиство Дмитра Јакшића у Смедереву”, *Зборник Матице српске за историју* 99 (2019) 7–19. [Ivanov, Aleksandar, „Ubistvo Dmitra Jakšića u Smederevu”, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 99 (2019) 7–19]

Ивић, Алекса, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања Потиско-поморишке границе (1703)*, Нови Сад 1929. [Ivić, Aleksa, *Istorija Srba u Vojvodini od najstarijih vremena do osnivanja Potisko-pomoriške vojne granice (1703)*, Novi Sad 1929]

Јиречек, Константин, *Историја Срба* I, Београд 1981. [Jireček, Konstantin, *Istorija Srba* I, Beograd 1981]

Калић, Јованка, *Срби у позном средњем веку*, Београд 2012. [Kalić, Jovanka, *Srbi u poznom srednjem veku*, Beograd 2012]

Крстић, Александар, „Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу и његовој породици”, *Иницијал* 1 (2013) 161–185. [Krstić, Aleksandar, „Novi podaci o vojvodi Milošu Belmuževiću i njegovoj porodici”, *Inicijal* 1 (2013) 161–185]

Крстић, Александар, „Поседи Јакшића у Славонији и Срему”, *Историјски часопис* 70 (2021) 177–213. [Krstić, Aleksandar, „Posedi Jakšića u Slavoniji i Sremu”, *Istorijski časopis* 70 (2021) 177–213]

Лемајић, Ненад, *Српска елита на прелому епоха*, Сремска Митровица – Источно Сарајево 2006. [Lemajić, Nenad, *Srpska elita na prelomu epoha*, Sremska Mitrovica – Istočno Sarajevo 2006]

Лемајић, Ненад, „Милош Белмужевић”, у: *Српски биографски речник* 6, гл. ур. Чедомир Попов и Бранко Бешлин, Нови Сад 2014, 638–639. [Lemajić, Nenad, „Miloš Belmužević”, у: *Srpski biografski rečnik* 6, gl. ur. Čedomir Popov i Branko Bešlin, Novi Sad 2014, 638–639]

Миљковић-Бојанић, Ема, *Смедеревски санџак 1476–1560. Земља – насеља – становништво*, Београд 2004. [Miljković-Bojanić, Ema, *Smederevski sandžak 1476–1560. Zemlja – naselja – stanovništvo*, Beograd 2004]

Михалјчић, Раде, „Конј”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михалјчић, Београд 1999, 314–315. [Mihaljčić, Rade, „Konj”, у: *Leksikon srpskog srednjeg века*, прир. Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd 1999, 314–315]

Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима, гл. редактор Синиша Мишић, Београд 2010. [Leksikon gradova i trgova srednjovekovnih srpskih zemalja – prema pisanim izvorima, gl. redaktor Siniša Mišić, Beograd 2010]

Петровић, Соња, „Старање о души. Тестамент Милоша Белмужевића и епски модел о последњој вољи јунака”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 71 (2005) 3–22. [Petrović, Sonja, „Staranje o duši. Testament Miloša Belmuževića i epski model o poslednjoj volji junaka”, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 71 (2005) 3–22]

Симић, Зоран, Даница Димитријевић и Сима Ћирковић, „Почеци манастира Фенека”, *Саопштења* 27–28 (1995–1996) 79–94. [Simić, Zoran, Danica Dimitrijević i Sima Ćirković, „Počeci manastira Feneka”, *Saopštenja* 27–28 (1995–1996) 79–94]

Спремић, Момчило, „Породица Јакшић у Банату”, у: *Банат кроз векове, слојеви културе Баната*, ур. Миодраг Матицки и Видојко Јовић, Београд 2010, 33–63. [Spremić, Momčilo, „Porodica Jakšić u Banatu”, у: *Banat kroz vekove, slojevi kulture Banata*, ur. Miodrag Maticki i Vidojko Jakšić, Beograd 2010, 33–63]

Станојевић, Станоје, „Нешто о Јакшићима”, *Нова Искра* 3 (1901) 164–165. [Stanojević, Stanoje, „Nešto o Jakšićima”, *Nova Iskra* 3 (1901) 164–165]

Ћирковић, Сима, „Српска властела у борби за обнову Деспотовине”, у: *Историја српског народа II, Доба борби за очување и обнову државе (1371–1537)*, ур. Јованка Калић, Београд 1982, 373–389. [Ćirković, Sima, „Srpska vlastela u borbi za obnovu Despotovine”, у: *Istorija srpskog naroda II, Doba borbi za očuvanje i obnovu države (1371–1537)*, ur. Jovanka Kalić, Beograd 1982, 373–389]

Интернет – Internet

Bak, János, „Online Decreta Regni Hungariae Mediaevalis. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary”, *All Complete Monographs* 4. (https://digitalcommons.usu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=lib_mono) (прегледано: 25. 3. 2024).

Nenad Obradović

TESTAMENT OF MILOŠ BELMUŽEVIĆ

Summary

The last will of Miloš Belmužević, a Serbian noble in Hungary, is one of rare examples of this type of source important for the study of the Serbian Middle Ages. Miloš Belmužević's testament was written on 8 September 1500. The content of the document can be used as a very useful source for social history. According to the text of his last will, he bequeathed most of his property to his mother, wife and daughter. It should also be noted that the voivode's will lists his possessions that were situated mainly in Temes and Bács counties in the southern part of Hungary. A list of witnesses of the testament can be a valuable source as it sheds light on the social connections of the newly arrived Serbian noble. Judging by the witnesses' names, Miloš Belmužević was mostly connected with Serbian petty nobles and warriors, but also had relations with Hungarians. Connections with Hungarian nobles and the fact that he acted as a judge among the nobles caused the appearance of Hungarian words in voivode's testament. Although the voivode's testament has been published, the lapse of time and the fact that the original document was found made it necessary to prepare a new critical edition.

Оригиналан научни рад

Примљен: 14. 4. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 5. 9. 2024.

Срђан КАТИЋ*

Историјски институт

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2412-0851>

Драгана АМЕДОСКИ*

Историјски институт

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7645-5832>

ДУГОВАЊА ЗАКУПАЦА ВЛАДАРСКИХ ПРИХОДА У РУДНИЦИМА ЗАПЛАНА, ПЛАНА, ПРЉУШ И МЕЈАНЕ (1520–1544)

Анстракт: Документ чије је критичко издање приказано у раду део је пописа дуговања закупаца царских прихода у Румелији, из двадесетих, тридесетих и почетка четрдесетих година 16. века. У њему су наведени дугови закупаца владарских прихода од рудника Заплана и Плана, као и дуговања закупаца локалних чистиља за сребро и припадајућих радничких хасова. У Заплани и Плани и насељу некадашњег рудника Брзеће забележен је и низ дужника за мање закупе, попут баждарине, пијачарине, тржних такси и других. Посебно су издвојена дуговања од закупа рудника и хасова Прљуш и Мејане и закупа таксе за коришћење пашњака на Копаонику.

Кључне речи: Крушевачки санцак, Копаоник, 16. век, Заплана, Плана, Прљуш, Мејане, Брзеће, рудник, чистиља за сребро, раднички хас.

Abstract: The document, whose critical edition is presented in the paper, is part of the list of debts of tenants of imperial revenues in Rumelia, from the 1520s, 1530s and early 1540s. It specifies the debts of the tenants of sovereign revenues from the mines

* srdjan.katic@iib.ac.rs

* dragana.amedoski@iib.ac.rs

**Рад је настао као резултат пројекта билатералне сарадње са Саветом за научнотехнолошка истраживања Републике Турске (ТУБИТАК) под називом: *У потрази за златом и сребром: рано нововековни предузетници у рударским насељима Османског Балкана (15–16. век)*.

of Zaplana and Plana, as well as the debts of tenants of the local silver refineries and the associated workers' *hasses*. In Zaplana, Plana and the settlement of the former Brzeće mine, a number of debtors for minor leases such as tolls, market taxes etc. were recorded. Debts from the lease of mines in Prljuš and Mejane and the lease fee for the use of pastures on Kopaonik were separately set aside.

Keywords: Kruševac sandjak, Kopaonik, 16th century, Zaplana, Plana, Prljuš, Mejane, Brzeće, mine, silver refinery, workers' *hass*.

Производња у рудом богатом копаоничком руднику сребра Заплана почела је крајем 14. века, а најранији подаци о том руднику потичу из 1400. године.¹ Оближњи рудник Плана отворен је неколико деценија раније, али су с временом у њему исцрпљена главна налазишта руде, и већ у другој половини 15. века приходи тог рудника припојени су закупу рудника Заплана.² После османског освајања 1455. године рад у рудницама настављен је према затеченом стању. Примењивани су исто рударско законодавство и технологија, власници цехова и топионица задржали су своју имовину, а локални хришћани наставили су да закупљују владарске приходе у рударским насељима.

У рударском закону за Заплану и Плану из 1488. године, поред речених рудника, поменут је и оближњи рудник Брзеће, који је у историографији погрешно навођен под именом Зирнич.³ У Брзећу је убрзо престала рударска производња, али је то место и даље било важно топионичарско и трговачко средиште.

Крајем 15. и у прве две деценије 16. века рудник Заплана с придодатом производњом Плана убрајан је међу најзначајније руднике у Османском

¹ Desanka Kovačević, „Dans la Serbie et la Bosnie médiévales: Les mines d'or et d'argent”, *Annales: Économies Sociétés Civilisations* 15–2 (1960) 256.

² Исто; Василије Симић, „Плана, средњовековно насеље рударске привреде”, *Гласник Етнографског института* 4–5 (1955–1957) 1957, 1–18; Robert Anhegger, „Beiträge zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich : I Europäische Türkei”, Bd. 1 – *Osmanlı İmparatorluğunda Madenler ve Madencilik – I Rumeli*, cd., 1, cd., 2, Europaverlag, Istanbul – Zürich – New York, 1943–1945, 59–61, 153; Skender Rizaj, *Rударство Kosova i susednih krajeva od XV do XVII veka*, Priština 1968, 171–174.

³ Н. Белдићану је, у преводу поменутог закона на француски језик, рудник Брзеће читао као Зирнич, што је од њега у српском преводу преузео С. Ризај, а у турском А. Акгундуз и под тим именом је навођен у историографији. Nicoară Beldiceanu, *Les Actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque nationale à Paris II*, Paris – La Haye 1964, 206; S. Rizaj, *Rударство Kosova*, 228; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri, II Bâyezid devri kanunnâmeleri II*, Istanbul 1990, 546; Сима Ћирковић, Десанка Ковачевић-Којић и Ружа Ћук, *Старо српско рударство*, Београд–Нови Сад 2002, 156, 163.

царству. Године 1516. државна петина од сребра вредела је 342.000 акчи,⁴ на основу које се укупна производња може проценити на око 1.750 килограма. Тада је у Заплани радило 14 топионица, у Плани и Брзећу по 13, у селу Дубока пет и селу Равништу једна топионица, што такође сведочи о великој продуктивности. Рударска насеља била су густо насељена. У Заплани је било трајно настањено 258 домаћинстава, у Плани 233 и Брзећу 114, али је, као и у другим рударским и топионичарским средиштима, у њима живео и велики број привремено настањених лица. Становништво у њима је и пола века после успостављања османске власти било доминантно хришћанско (90%), док су муслимани највећим делом били преобраћеници или њихови потомци, пореклом из локалне заједнице.⁵ Рудницима Заплана и Плана припадала су околна села, чији су становници уживали пореске олакшице, јер су правили ћумур, допремали дрвну грађу и сменски на сваких 15 кућа давали надничаре за рад у руднику.⁶

Веома успешан период османског рударства окончан је почетком двадесетих година 16. века, услед велике епидемије куге, гладних година, сталних припрема за војне походе и миграција у запустеле новоосвојене области у северној Србији и јужној Угарској.⁷

Тако су те двадесете године 16. века с једне стране обележили велики османски војни успеси као што су: освајање Београда 1521. године, Родоса 1522, победа на Мохачу 1526. и освајање Будима 1529. године, док је с друге стране Царство било у великој економској кризи, која се посебно одразила на рударство, као на најосетљивију привредну грану. Нагло смањивање рударске производње пратио је и велики демографски пад у рударским насељима, што је утицало на вишеструко смањивање прихода. Криза у рударству настављена је и тридесетих година 16. века. С обзиром на то да једнократне мере нису давале резултате, султан Сулејман Величанствени (1520–1566) године 1536. спровео је реформе у рударском законодавству, рударској управи и систему надзора.⁸ Уследио је вишегодишњи постепени опоравак производње у рудницима и каснији убрзани раст.

⁴ Драгана Амедоски, *Сумарни дефтер Крушевачког санџака из 1516. године*, Београд 2023, 324.

⁵ Исто, 322–325.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi [=BOA], Devâir-i Evâmîr-i Mâlîye tasnifi [=D.EVM] 26278, s. 154.

⁷ Срђан Катић, „Рудник под османском влашћу у XV и XVI веку”, *Историјски часопис* 55 (2007) 142, 145; Срђан Катић и Татјана Катић, „Рудник Жежна и рударство Рогозне и Подбуковика у 16. веку”, *Историјски часопис* 59 (2010) 206, 221.

⁸ Fehim Spaho, „Turski rudarski zakoni”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 1–2 (1913).

Криза је тешко погодила и рударско-топионичарску област рудника Заплана и Плана. Када се упореде наведени подаци из 1516. с онима из 1536. године, види се да је укупан број кућа у Заплани смањен с 258 на 97, у Плани с 233 на свега 34 куће и Брзећу са 114 на свега 21 кућу, што је укупан губитак од три четвртине становништва. Приходи Заплане, које је највећим делом чинила владарева петина од сребра, смањени су чак пет пута, с 399.150 акчи на 82.484, а у Плани због десеткованог становништва и замирања трговачког промета чак осам пута, с 21.477 на 2.713 акчи.⁹ Закупци владарских прихода били су посебно погођени, јер нису били у могућности да испуне преузете обавезе, па им је одузимана имовина, а ако је није било довољно, слати су на робију.

Извор чије критичко издање представљамо у раду део је пописа дуговања закупаца царских прихода у Румелији, и то из кризних двадесетих и тридесетих година и почетка четрдесетих година 16. века. Тај део односи се на дуговања закупаца у Крушевачком санџаку, од којих је највећи број посвећен разним закупима у Заплани и Плани и околним местима у копаоничкој рударско-топионичарској регији, а мањи у регији рудника Прљуш и Мејане на планини Радан. Поменути извор настао је у главној царској финансијској канцеларији, а чува се у Османском архиву Председништва владе Републике Турске у Истанбулу, у архивској серији Финансијски (*Maliye*) дефтери, бр. дефтера 656.¹⁰

Убедљиво највреднији закуп у Крушевачком санџаку представљао је закуп владарских прихода рудника Заплана. У трогодишњим закупима прихода рудника Заплане из 1520. године дуг је био 587.708 акчи, из 1523. 440.409 и 1526. године 143.038 акчи. Ради се о огромним дуговањима, која су бивала све мања, највероватније због умањења износа закупа и веће финансијске дисциплине. Ипак, када се она упореде с дуговањима закупаца рудника приближне величине, може се закључити да су била вишеструко мања. Тако су, на пример, закупци рудника Жежна, у закупима из истих година имали дуговања од: 1.672.480 акчи, 1.028.293 и 1.181.873 акче.¹¹

⁹ Драгана Амедоски, „Плана и Заплана у османском попису из 1536. године”, *Крушевачки зборник* 13 (2008) 79–80.

¹⁰ BOA, Maliyeden müdevver defteri [=MAD] No. 656. Дефтер има 388 страна, а део који се односи на дуговања закупаца у Крушевачком санџаку налази се на странама 291–301. С. Катић је у неколико радова користио тај дефтер, а посебно у два, објавивши поједине његове делове у целости или кроз табеларни приказ. Срђан Катић, „Ковачницата на монети во Кратово за време владеењето на султанот Сулејман I Величествениот (1520–1566)”, *Гласник на Институт за национална историја Скопје* 54, 1–2 (2010) 67–80; С. Катић и Т. Катић, „Рудник Жежна”, 218–221.

¹¹ С. Катић и Т. Катић, „Рудник Жежна”, 218–221.

Дуговања закупа Заплане су вероватно била делом наплатива, јер ни уз једног закупца нема напомене да је завршио у истанбулском зиндану, што се у то доба иначе често дешавало, поготово код већих дужника.¹² Сви закупци најважнијих закупа Заплане и обједињених закупа рудника Прљуш и Мејане били су хришћани, док су наведена дуговања емина најчешће била према закупцима, а ређе према државној благајни.

Рудници Прљуш и Мејане налазили су се код садашњег рудника Леце, северозападно од Медвеђе.¹³ Закупи поменутих рудника и хаса рудника Прљуш захтевају појашњење, јер су приликом преписивања података из локалног надзорништва царских прихода у књигу дуговања Румелије они помешани. Прве две ставке, од којих је друга хронолошки претходила првој, односиле су се на дуговања од закупа рудника Прљуш и Мејане, ставке од три до шест на дуговања од закупа хаса Прљуш, а седма на дуговање од обједињеног закупа рудника и хаса Прљуш. Такође је уочљиво да се ставке два, три и четири не односе на дуговања закупаца, Вука у закупу рудника и Степана у два закупа хаса, већ емина који су у њиховом закупничком периоду обављали ту службу. На основу наведених података може се закључити да је производња у рудницима Прљуш и Мејане била мањег обима и да је Прљуш био већи рудник од рудника Мејане, јер је имао свој раднички хас. Током двадесетих и почетком тридесетих година 16. века њихови закупци нису имали дуговања. Тек у трогодишњем закупу, који је почео 1532. године, Јован, Илијин син, из села Петриља, направио је велики дуг од 126.283 акче, који је настао као последица великих проблема у раду рудника. У наредном периоду држава је највероватније преузела директну управу над рудницима. Подаци о закупу из 1539. године Миладина, Јовановог сина, из села Ображде, указују на значајне промене у његовој структури. У том закупу су били обједињени приходи рудника и хаса Прљуш, уз додатак прихода Ображди оближњег села Оране, док је Миладин морао да обезбеди јемце, који су

¹² Исто 220; С. Катић, „Ковачница на монети во Кратово”, 70–72; Драгана Амедоски, „Дуговања царској благајни на име закупа прихода од овчарине, пореза од влаха и других прихода у санџацима Крушевац и Смедерево (1473–1481. године)”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* 42 (2021) 68, 72; Срђан Катић, „Шафари у средњовековном српском и османском рударству”, *Историјски часопис* 73 (2024), у припреми за штампу.

¹³ Ти рудници се помињу у раду о рударству у Дубочици у 16. веку, у којем су названи Прлош и Механе и у њему су наведени подаци о једном закупу из извора који представљамо (Dragana Amedoski & Vladeta Petrović, „Mining in Dubočica in the 16th century”, *Teme: časopis za društvene nauke* XLII–4 (2018) 1133–1134). Прлош је једна од могућих варијаната читања, али је извесно да се рудник звао Прљуш, по потесу Прљуша у насељу Леце, док је Механа савремени назив села, које је у извору више пута забележено као Мејане, што је скраћени облик турске речи *meyhane*.

својом имовином јемчили за исплату закупа. Рудник Мејане се више не помиње, јер је престао с радом, а иста судбина ускоро је задесила и рудник Прљуш, док је истоимени хас опстао и издаван је у закупе у 16. и 17. веку.¹⁴

Опоравак османског рударства и његов најјејачији период у другој половини 16. века, током којег је обновљена већина старих и отворено много нових рудника, као да није имао утицаја на две рударске регије којима се бави рад. Производња у Заплани ни приближно није достигла ниво који је претходио кризи, док су Плана, са и раније смањеном производњом, и рудници Прљуш и Мејане престали с радом.

Иако је циљ уводног дела рада да представи време и околности у којима су се одвијали закупи Заплане и Плана, а не и да се бави њиховом каснијом историјом, ипак је неопходно исправити грешку у историографији, према којој је крајем 16. и почетком 17. века Заплана била највећи рудник сребра у европском делу Османског царства, иако је у то време рудник био осредње величине, с производњом три пута мањом него 1516. године. Грешка је настала тако што је Р. Марфи шестогодишњи владарев удео од сребра, који је тежио 230.000 дирхема, погрешно читао као 230.000 златника. Тако је израчунао око 16 пута већу производњу сребра у Заплани, и тај податак је касније некритички навођен у историографији.¹⁵

¹⁴ D. Amedoski & V. Petrović, „Mining in Dubočica”, 1133–1134.

¹⁵ Rhoads Murphey, „Silver Production in Rumelia According to an Official Ottoman Report Circa 1600”, *Südost-Forschungen* XXXIX (1980) 85, 97; С. Ђирковић, Д. Ковачевић-Којић и Р. Ђук, *Старо српско рударство*, 201–202.

ТРАНСКРИПЦИЈА:

[290]

Der livâ-i Alacahisâr

Der zimmem-i mezkûrîn ‘an mahsûl-i ma‘den-i Zaplana ve İplana ve gayruhu

Der zimmet-i Toma veled-i Bela ‘an mahalle-i Pop Yovan ‘an nefsi-i Zaplana ‘an kıst-ı ma‘den-i Zaplana ve gayruhu ‘an gurre-i Şevvâl sene 926 ‘an kıst-ı selâse sinin mea rûsûm ve teslîmât **587.708**

Minhâ

Der zimmet-i Bâlî emîn ‘an bakiyye-i muhâsebe-i hod **680**
nefsü’l-bâki der zimmet-i âmil el-mezbûr **587.028**

Der zimmet-i Raya İzlatovik ‘an karye-i Brzek ‘an kıst-ı ma‘den-i Zaplana ve gayruhu ‘an gurre-i Şevvâl sene 929 ‘an kıst-ı selâse sinin mea rûsûm ve teslîmât **440.409**

Minhâ

der zimmet-i Yova b. Radivoy ‘an kıst-ı bâc-ı siyâh-i nefsi-i İplana ‘an gurre-i Şevvâl sene 929 (13.08.1523) ‘an kıst-ı selâse sinin mea rûsûm ve teslîmât **8.206**

der zimmet-i İçvetko b. Radovan ‘an nefsi-i Zaplana ‘an kıst-ı bâc-ı engüş ve gayruhu der İplana ‘an gurre-i Şevvâl sene 929 ‘an kıst-ı selâse sinin mea rûsûm ve teslîmât **7.846**
nefsü’l-bâki der zimmet-i âmil el-mezbûr **424.357**

[291]

Der zimmet-i Yovan Gûraşin ‘an nefsi-i Zaplana ‘an mahalle-i Radonya ‘an kıst-ı ma‘den-i Zaplana ve gayruhu ‘an gurre-i Şevvâl sene 932 ‘an kıst-ı selâse sinin mea rûsûm ve teslîmât **84.523**

Der zimmet-i Petri b. Gûra ‘an nefsi-i Zaplana ‘an kıst-ı Zaplana ve bâc-ı siyâh ve gayruhu ‘an gurre-i Şevvâl sene 935 ‘an kıst-ı selâse sinin mea rûsûm ve teslîmât **143.038**

Minhâ

der zimmet-i Muhyi’d-dîn Görice emîn **256**
‘an kesr-i teslîmât ve ‘an ziyâde-i mevâcib-i hod **142.782**
nefsü’l-bâki der zimmet-i âmil el-mezbûr

Der zimmet-i Radeta ‘an neſs-i Zaplana ‘an kıst-ı ma‘den-i Zaplana ve mahsûl-i bâc-ı siyâh ve gayruhu ‘an gurre-i Şevvâl sene 938 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **65.585**

Der zimmet-i İvko b. Radovan ‘an kıst-ı ma‘den-i Zaplana ve bâc-ı siyâh ve gayruhu ‘an gurre-i Şevvâl sene 941 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **39.393**

Der zimmet-i Ca‘fer emîn ‘an mahsûl-i ma‘den-i Zaplana ve bâc-ı siyâh ve gayruhu ‘an gurre-i Şevvâl sene 944
‘an mevâcib-i topcıyân ve azebân-ı kal‘a-i İslankamen vâcib-i Muharrem ve Safer ve Rebî‘ü’l-evvel sene 946 temessük ne-yâverd **1.790**
[292]

Der zimem-i mezkûrîn ‘an mahsûl-i remad-i kâlhâne-i ma‘den-i Zaplana

Der zimmet-i Panayod ve Peya ‘an kıst-ı remad-i kâlhâne-i ma‘den-i Zaplana ‘an gurre-i Zi’l-hicce sene 945 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm **590**

Der zimem-i mezkûrîn ‘an mahsûl-i niyâbet ve resm-i ‘arûs ve gayruhu neſs-i Zaplana

Der zimmet-i Alî b. Kadem ‘an kıst-ı niyâbet ve resm-i arûs ve mahsûl-i hırdavât-ı neſs-i Zaplana ‘an gurre-i Şevvâl sene 935 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **717**

Minhâ

der zimmet-i Petre âmil-i ma‘den-i Zaplana ‘an mahsûl-i niyâbet ki bâ-sehiv-i emîn Muhyi’d-dîn Görice der muhâsebe-i ma‘den halt kerde bud **717**

Der zimmet-i Ahmed b. Mahmûd ‘an kıst-ı niyâbet ve resm-i ‘arûs ve mahsûl-i hırdavât-ı neſs-i Zaplana ‘an gurre-i Şevvâl sene 941 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **27**

Der zimmet-i Behrâm b. Abdullâh ve Pîrî b. Yûsuf ‘an kıst-ı niyâbet ve resm-i ‘arûs-i neſs-i Zaplana ‘an gurre-i Şevvâl sene 944 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **125**

[293]

Der zimem-i mezkûrîn ‘an mahsûl-i ma‘den-i İplana ve bâc ve gayruhu

Der zimmet-i Nikola İvaniş ‘an neufs-i İplana ‘an kıst-ı ma‘den-i İplana ve kâlhâne ve bâc-ı siyâh ve gayruhu ‘an 11 Oynos el-vâkı‘ fî gurre-i Şevvâl sene 932 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **5.646**

Der zimmet-i Radosav Boşko ‘an karye-i Dobruç ‘an kıst-ı ma‘den-i İplana ve bâc-ı siyâh ve ihtisâb ve ôşr-i gallât ve gayruhu ‘an gurre-i Şevvâl sene 935 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **6.794**

Der zimmet-i Vukosav b. Marko ‘an karye-i Ozerag ‘an kazâ-i Brvenik ‘an kıst-ı ma‘den-i İplana ve bâc-ı siyâh ve gayruhu ‘an gurre-i Şevvâl sene 941 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **2.996**

Der zimmet-i Raya Radohna ‘an Zaplana ‘an kıst-ı ma‘den-i İplana ve bâc-ı siyâh ve ihtisâb ve gayruhu ‘an gurre-i Şevvâl sene 944 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **1.031**

Der zimmet-i Hüsrev emîn ‘an mahsûl-i ma‘den-i İplana ve bâc-ı siyâh ve ihtisâb ve ôşr-i gallât ve gayruhu ‘an gurre-i Şevvâl sene 947 ‘an bahâ-i ôşr-i gallât ber müceb-i muhâsebe-i Mahmûd emîn **70**

[294]

Der zimem-i mezkûrîn ‘an mahsûl-i ihtisâb-ı Zaplana

Der zimmet-i Nasûh ‘an kıst-ı ihtisâb-ı Zaplana ‘an gurre-i Şevvâl sene 926 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **900**

Der zimmet-i Dimitri veled-i Yovan ‘an neufs-i Zaplana ‘an kıst-ı ihtisâb-ı Zaplana ‘an gurre-i Şevvâl sene 929 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **4.634**

Minhâ

der zimmet-i Emîr Alâ‘eddîn ber müceb-i muhâsebe-i Alâ‘eddîn Emîr 177
nefsü’l-bâki der zimmet-i âmil el-mezkûr 4.457

Der zimmet-i Ahmed b. Mahmûd ‘an kıst-ı ihtisâb-ı ma‘den-i Zaplana ‘an gurre-i Şevvâl sene 941 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **15**

Der zimem-i mezkûrîn ‘an mahsûl-i ihtisâb-ı İplana

Der zimmet-i Kurd veled-i Mehmed ‘an kıst-ı ihtisâb-ı İplana ‘an gurre-i Şevvâl sene 926 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **1.402**

[295]

Der zimem-i mezkûrîn ‘an mahsûl-i ihtisâb-ı karye-i Brzek

Der zimmet-i kenaz Lazar ‘an nefsi-i İplana ‘an kıst-ı ihtisâb-ı karye-i Brzek ‘an gurre-i Şevvâl sene 926 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **514**

Der zimmet-i Nikola Todor ‘an kıst-ı ihtisâb-ı karye-i Brzek ‘an gurre-i Şevvâl sene 929 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **7.069**

Der zimem-i mezkûrîn ‘an mahsûl-i resm-i yaylak-i Kopanik

Der zimmet-i Ca‘fer emîn ‘an mahsûl-i resm-i yaylak-i Kopanik me‘a mahsûl ve rûsûm-i karye-i Kiriv Rika ‘an evvel-i April el-vâkı‘ fî 23 ZA sene 946 ber müceb-i muhâsebe-i hod ‘an irsâliyye **1.728**

Der zimmet-i Murâd emîn ‘an mahsûl-i resm-i yaylak-i Kopanik tâbi‘-i Zaplana me‘a mahsûl ve rûsûm-i karye-i Kiriv Rika ber müceb-i muhâsebe-i hod ‘an gurre-i Z sene 947 ilâ gâye-i RA 948 ‘an bahâ-i alîk-i asyâb-i hâssa ki temessük ne-yâverd **700**

[296]

Der zimem-i mezkûrîn ‘an mahsûl-i bâc-ı siyâh-ı Pomosna

Der zimmet-i Güra Radosav ‘an nefsi-i Zaplana ‘an kıst-ı bâc-ı siyâh-ı Pomosna tâbi‘-i Zaplana ‘an gurre-i Şevvâl sene 938 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **1.274**

Der zimmet-i Ahmed b. Mahmûd ‘an nefsi-i Zaplana ‘an kıst-ı bâc-ı bâzâr-ı Pomosna der Zaplana ‘an gurre-i Şevvâl sene 941 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **111**

Der zimmet-i Behrâm b. Abdullâh ve Pîrî b. Yûsuf ‘an kıst-ı bâc-ı bâzâr-ı Pomosna der Zaplana ‘an gurre-i Şevvâl sene 944 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **618**

Der zimem-i mezkûrîn ‘an mahsûl-i hâsshâ-i atîk-i ma‘den-i Zaplana

Der zimmet-i Luka ve Marko ‘an nefis-i Yaneva ‘an kıst-ı mahsûlât ve resûm-i karye-i Brzek ‘an hâsshâ-i atîk-i ma‘den-i Zaplana ‘an 28 Oynos el-vâkı‘ fî gurre-i Şevvâl sene 935 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **10.367**

Minhâ

der zimmet-i Petre âmil-i ma‘den-i Zaplana ki mahsûl-i hâsshâ-i m. bâ-sehiv-i emîn Görice der muhâsebe-i ma‘den halt kerde **3.371**
nefsü’l-bâki der zimmet-i âmil-i mezbûr **6.998**

[297]

Der zimem-i mezkûrîn ‘an mahsûl-i hâsshâ-i cedîd-i ma‘den-i Zaplana

Der zimmet-i Mehmed emîn ‘an tahvîl-i Yovan b. Dançe ‘an kıst-ı hâsshâ-i cedîd-i ma‘den-i Zaplana ‘an 28 Oynos el-vâkı‘ fî 17 Ramazân sene 932 ‘an irsâliyye ve gayruhu **68**

Der zimmet-i Yovan b. Dançe ‘an kıst-ı mahsûlât ve resûm-i hâsshâ-i cedîd-i ma‘den-i Zaplana ‘an 28 Oynos el-vâkı‘ fî 22 Şevval sene 935 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **1.125**

Minhâ

der zimmet-i Muhyi’d-dîn Görice emîn ‘an bakiye-i muhâsebe-i hod **32**
nefsü’l-bâki der zimmet-i âmil-i mezbûr **1.093**

Der zimmet-i Todora b. Radosav ‘an nefis-i Zaplana ‘an kıst-ı mahsûlât ve resûm-i hâsshâ-i cedîd-i ma‘den-i Zaplana ‘an 28 Oynos el-vâkı‘ fî 24 Zi’l-ka‘de sene 938 ‘an kıst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **7.914**

Minhâ

der zimmet-i Mehmed emîn ‘an irsâliyye **1.141**
der zimmet-i Hasan emîn ‘an mahsûl-i karye Dranovçe der muhâsebeş bi-bakiyye ber mûceb-i defter-i vilâyet **682**
nefsü’l-bâki der zimmet-i âmil-i m. **6.091**

[298]

Der zimmet-i Alî b. Kadem ve Kadem b. Abdullâh ‘an nefsi-i Zaplana ‘an kîst-ı hâsshâ-i cedîd-i ma‘den-i Zaplana ‘an 28 Oynos el-vâkı‘ fî 24 Zi‘l-hicce sene 941 ‘an kîst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **560**

Der zimmet-i Ca‘fer emîn ‘an mahsûl ve resûm-i hâsshâ-i cedîd-i ma‘den-i Zaplana ‘an 28 Oynos el-vâkı‘ fî gurre-i Safer sene 944 **206**

Der zimem-i mezkûrîn ‘an mahsûl-i ma‘den ve hâsshâ Prluş

Der zimmet-i Yovan b. İliya ‘an karye-i Petrilye ‘an kazâ-i Nova Berda ‘an kîst-ı ma‘den-i Prluş ve Meyane ‘an 28 Oynos el-vâkı‘ fî 24 Zi‘l-ka‘de sene 938 ‘an kîst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **126.283**

Minhâ

der zimmet-i Mehmed emîn ‘an mahsûl-i ma‘den-i Meyane **156**
nefsü‘l-bâki der zimmet-i âmil-i mezbûr

[299]

Der zimmet-i Kadem emîn ‘an tahvîl-i Vuk ‘an kîst-ı ma‘den-i Prluş ve Meyane me‘a hâsshâ-i ma‘den-i m. ‘an gurre-i Rebî‘ü‘l-ahir sene 931 ‘an bakiyye-i muhâsebe-i ziyâde-i mevâcib-i hod **112**

Der zimmet-i mezkûrîn ‘an tahvîl-i İstapan veled-i Yovan ‘an kîst-ı hâsshâ-i Prluş ‘an gurre-i Rebî‘ü‘l-ahir sene 934 ‘an ber müceb-i muhâsebât **2.957**

der zimmet-i Mehmed emîn

der zimmet-i Eyüp emîn **773**

mezbûr Eyüp emîn birader-i mevlânâ Seyyid efendi bude **2.184**

Der zimmet-i Sefer emîn ‘an tahvîl-i İstapan ‘an kîst-ı hâsshâ-i Prluş ‘an gurre-i Rebî‘ü‘l-ahir sene 937 ber müceb-i muhâsebe-i hod **500**

Der zimmet-i Miyatoş veled-i Nikola ‘an karye-i Dukat ‘an nâhiye-i Niş ‘an kîst-ı hâsshâ-i Prluş ‘an gurre-i Rebî‘ü‘l-ahir sene 940 ‘an kîst-ı selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **2.012**

Der zimet-i mezkûrîn ‘an mahsûl ve rûsûm-i hâsshâ Prluş ‘an gurre-i Rebî‘ü‘l-ahir sene 943 **1.465**

der zimmet-i İbrâhîm emîn **1.433**

der zimmet-i Pîr Ahmed emîn ‘an resm-i hîme-i hâssa **32**

Der zimmet-i Miladin veled-i Yovan ‘an karye-i Obrajda ‘an k1st-1
ma‘den-i Prluш me‘a hâsshâ-i ma‘den-i mezbûre ‘an gurre-i Rebî‘ü’l-ahir sene
946 ‘an k1st-1 selâse sinin me‘a rûsûm ve teslîmât **3.600**

*Kefîl bi’l-mâl Yovan veled-i pop; Vidojko veled-i Milašin; İstoyan veled-i
Petri; Nikola veled-i Yovan; tetimme ber karye-i Orane*

[300 boş]

[301]

Yekûn-i bakâyâ-yı livâ-i Alacahisâr **1.560.388**

Der zimem-i emîn ber mûceb-i muhâsebât **12.232**

Der zimem-i âmil ‘an kesr-i k1st-1 hodşan **1.548.156**

ПРЕВОД:

[290]

У санцаку Крушевац

**Дуговања наведених за приходе од рудника Заплана и Плана
и осталог**

Дуговање Томе, Белиног сина, из Поп Јованове махале, из средишта
Заплане,¹⁶ од прихода рудника Заплана и осталог, од првог дана шевала 926.
године (14. 9. 1520)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама [остатак је]
587.708

Од тога

Дуговање емина Балија, од заосталих дугова с његовог рачуна **680**

Остатак представља дуговање поменутог закупца **587.028**

¹⁶ Сада заселак и велики потес Запланина у селу Равниште, југозападно од Бруса.

Дуговање Раје Златовића, из села Брзеће,¹⁷ од прихода рудника Заплана и осталог, од првог дана шевала 929. године (13. 8. 1523)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **440.409**

Од тога

Дуговање Јове, сина Радивоја, на име градске баждарине средишта Плана,¹⁸ од првог дана шевала 929. године (13. 8. 1523)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **8.206**

Дуговање Цветка, Радовановог сина, из средишта Заплане, на име баждарине на ђумур и остало у Плани, од првог дана шевала 929. године (13. 8. 1523)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **7.846**

Остатак представља дуговање поменутог закупца **424.357**

[291]

Дуговање Јована, Ђурашиновог [сина], из средишта Заплане, из Радоњине махале, од прихода рудника Заплана и осталог, од првог дана шевала 932. године (11. 7. 1526)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **84.523**

Дуговање Петра, Ђуриног сина, из средишта Заплане, закупа Заплане, градске баждарине и осталог, првог дана шевала 935. године (8. 6. 1529)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **143.038**

Од тога

Дуговање емина Мухијудина из Горице,¹⁹ од оног што је предато и вишка од плате **256**

Остатак представља дуговање поменутог закупца **142.782**

Дуговање Радете, из средишта Заплане, од прихода Заплане и прихода од градске баждарине и осталог, од првог дана шевала 938. године (7. 5. 1532)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **5.585**

Дуговање Ивка, Радовановог сина, од прихода рудника Заплана, градске баждарине и осталог, од првог дана шевала 941. године (5. 4. 1535)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **39.393**

¹⁷ Сада село Брзеће, југозападно од Бруса.

¹⁸ Сада село Плана, јужно од Краљева и североисточно од Рашке.

¹⁹ Горица је била средиште кадилука и налазила се североисточно од Ђирокастра и јужно од Охридског језера, на месту данашњег града Корча у југоисточној Албанији.

Дуговање емина Цафера, од прихода Заплане, градске баждарине и осталог, првог дана шевала 944. године (3. 3. 1538)

Од припадљивости топџија и азапа тврђаве Сланкамен,²⁰ за мухарем, сафер и реби први 946. године (19. 5. 1539 – 15. 8. 1539), није стигао темесук **1.790**

[292]

Наведена дуговања од прихода од остатака из чистиље сребра рудника Заплана

Дуговање Панајота и Пеје, од прихода од остатака из чистиље за сребро рудника Заплана, првог дана зилхице 945. године (20. 4. 1539)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **590**

Задужења наведених од прихода од нијабета,²¹ младарине и осталог у средишту Заплана

Дуговање Алија, Кадемовог сина, од нијабета, младарине и прихода од рудног отпада у средишту Заплана, првог дана шевала 935. године (8. 6. 1529)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **717**

Од тога

Дуговање Петра, закупца рудника Заплана, од прихода од нијабета, грешком емина Мухијудина из Горице уписано је у приходе рудника **717**

Дуговање Ахмеда, сина Махмудовог, од прихода од нијабета, младарине и прихода рудног отпада у самој Заплани, првог дана шевала 941. године (5. 4. 1535)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **27**

Дуговање преобраћеника Бехрама и Пирија, Јусуфовог сина, од прихода од нијабета и младарине у средишту Заплана, првог дана шевала 944. године (3. 3. 1538)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **25**

²⁰ Сада варошица Сланкамен (Стари Сланкамен) на десној обали Дунава у Срему, југоисточно од Новог Сада.

²¹ Приход од новчаних казни које је плаћало становништво за мање преступе (крађа, разбојништво, прељуба) на основу пресуда наба или кадије.

[293]

**Дуговања наведених од прихода рудника Плана,
баждарине и осталог**

Дуговање Николе, Иванишевог [сина], из средишта Плана, од прихода рудника Плана, чистиље за сребро, градске баждарине и осталог, 11. јуна, који је први дан шевала 932. године (11. 7. 1526)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **5.646**

Дуговање Радосава, Бошковог [сина], из села Добруч,²² од прихода рудника Плана, градске баждарине, ихтисаба,²³ ушура од житарица и осталог, првог дана шевала 935. године (8. 6. 1529)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **6.794**

Дуговање Вукосава, Марковог сина, из села Жерађе²⁴ у кадилуку Брвеник, од прихода рудника Плана, градске баждарине и осталог, првог дана шевала 941. године (5. 4. 1535)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **2.996**

Дуговање Раје, Радохниног [сина], из Заплане, од прихода рудника Плана, градске баждарине, ихтисаба и осталог, првог дана шевала 944. године (3. 3. 1538)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **1.031**

Дуговање емина Хусрева, од прихода рудника Плана, градске баждарине, ихтисаба, ушура од житарица и осталог, првог дана шевала 947. године (29. 1. 1541)

Од вредности ушура од житарица према обрачуну емина Махмуда **70**

[294]

Задужења наведених на име прихода од ихтисаба Заплане

Дуговање Насуха, од прихода ихтисаба Заплане, први дан шевала 926. године (14. 9. 1520)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **900**

²² Вероватно се ради о некадашњем селу Добрчин код Јошаничке Бање.

²³ Приход од такси наплаћиваних за кршење норми трговачког и занатског пословања.

²⁴ Данас истоимено село на реци Јошаници, североисточно од Рашке.

Дуговање Димитрија, Јовановог сина, из средишта Заплане, од прихода ихтисаба Заплане, првог дана шевала 929. године (13. 8. 1523)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **4.634**

Од тога

Дуговање Емира Алаедина, на основу рачуноводства Алаедина Емира **177**

Остатак представља дуговање поменутог закупца **4.457**

Дуговање Ахмеда, Махмудовог сина, од прихода ихтисаба рудника Заплана, првог дана шевала 941. године (5. 4. 1535)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **15**

Дуговања наведених од прихода ихтисаба Плане

Дуговање Курда, Мехмедовог сина, од прихода од ихтисаба Плане, првог дана шевала 926. године (14. 9. 1520)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **1.402**

[295]

Задужења наведених од прихода ихтисаба села Брзеће

Дуговање кнеза Лазара, из средишта Плана, од прихода ихтисаба села Брзеће, првог дана шевала 926. године (14. 9. 1520)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **514**

Дуговање Николе, Тодоровог [сина], од прихода ихтисаба села Брзеће, првог дана шевала 929. године (13. 8. 1523)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **7.069**

Дуговања наведених од прихода таксе на пашњаке Копаника²⁵

Дуговање емина Цафера, од прихода таксе на пашњак Копаника, с приходима и порезима села Крива Река,²⁶ првог априла, који је 23. зилкаде 946. године (31. 3. 1540)

На основу његовог обрачуна, од послатог **1.728**

²⁵ Копаник је стари назив планине Копаоник.

²⁶ Данас село Крива Река, западно од Бруса.

Дуговање емина Мурата, од прихода таксе на пашњак Копаника, која припада Заплани, с приходима и порезима села Крива Река на основу његовог рачуноводства, од првог дана зилхице 947. године (29. 3. 1541) до краја ребиа првог 948 (23. 7. 1541)

Од вредности јечма из хаса воденице, није стигао темесук **700**

[296]

Задужења наведених на име прихода од баждарине Помосне²⁷

Дуговање Ђуре [сина] Радосава, из средишта Заплане, на име баждарине Помосне, која припада Заплани, од првог дана шевала 938. године (7. 5. 1532)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **1.274**

Дуговање Ахмеда, Махмудовог сина, из средишта Заплане, од прихода пазарне баждарине Помосна, у Заплани, од првог дана шевала 941. године (5. 4. 1535)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **111**

Дуговање Бехрама, сина Абдулаха, и Пирија, сина Јусуфовог, од прихода баждарине Помосне у Заплани, од првог дана шевала 944. године (3. 3. 1538)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **618**

**Дуговања наведених на име прихода од старих хасова
рудника Заплана**

Дуговање Луке и Марка из средишта Јањево,²⁸ од прихода и такси села Брзеће, од старих хасова рудника Заплана, од 28. јуна, који је првог дана шевала 935. године (8. 6. 1529)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **10.367**

²⁷ У османском дефтеру Крушевачког санџака из 1516. године бележи се да је Помосна нови пазар који се одржава у дивљини, у близини Беласице и Заплане, на путу који води од Заплане до Прокупља (Д. Амедоски, *Сумарни дефтер Крушевачког санџака из 1516. године*, 324). Касније, у дефтеру из 1530. године, наводи се под именом Кокотиште (*167 numaralı muhasebe-i vilâyet-Rûm-ili defteri (937/1530)*), II, *Vilçitrin, Prizrin, Alaca-hisâr ve Hersek Livâları* (Dizin ve Tıpkıbasım), Ankara 2004, 417). Уз извесну дозу опреза, као убикација овог места може се предложити потес Кокочнар поред села Беласице, западно од Куршумлије.

²⁸ Данас насеље Јањево, североисточно од Липљана и југоисточно од Приштине.

Од тога	
Дуговање Петра, закупца рудника Заплана, приходи поменутих хасова су грешком емина Горице уписани у приходе рудника	3.371
Остатак представља дуговање поменутог закупца	6.998

[297]

**Дуговање наведених на име прихода од нових хасова
рудника Заплана**

Дуговање Мехмеда емина, које спада у тахвил²⁹ Јована, Данчиног сина, од нових хасова рудника Заплана, од 28. јуна, који је првог дана рамазана 932. године (11. 6. 1526)

Од послатог и осталог **68**

Дуговање Јована, Данчиног сина, од прихода и такси нових хасова рудника Заплана, од 28. јуна, који је 22. шевала 935. године (29. 6. 1529)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **1.125**

Од тога

Дуговање Мухијудина Горице, емина,

Од заосталих дугова његовог рачуноводства **32**

Остатак представља дуговање поменутог закупца **1.093**

Дуговање Тодора, сина Радосава, из средишта Заплане, на име прихода и пореза нових хасова рудника Заплана, од 28. јуна, који је 24. зилкаде 938. године (28. 6. 1532)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **7.914**

Од тога

Дуговање емина Мехмеда од послатог **1.141**

Дуговање емина Хасана од прихода села Дреновце,³⁰ у његовом рачуноводству са остатком задужења на основу вилајетског дефтера **682**

Остатак представља дуговање поменутог закупца **6.091**

²⁹ Време закупа одређене мукате, односно период у коме купац има право да ужива закупљене приходе.

³⁰ Највероватније данашње село Дреновац, западно од Прокупља. С обзиром на то да није наведено којој нахији или ком кадилуку село припада, могуће је да се радило и о садашњим селима Велики и Мали Дреновац или Горњи и Доњи Дреновац, која су се налазила североисточно и југоисточно од Прокупља.

[298]

Дуговање Алија, Кадемовог сина, и Кадема, сина Абдулаховог (преобраћеника), из средишта Заплане, од прихода нових хасова рудника Заплана, од 28. јуна, који је 24. зилхице 941. године (26. 6. 1535)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **560**

Дуговање емина Цафера од прихода и пореза нових хасова рудника Заплана, од 28. јуна, који је првог дана сафера 944. године (10. 7. 1537)

206

Дуговање наведених од прихода рудника и хасова Прљуш³¹

Дуговање Јована, Илијиног сина, из села Петриље³² у кадилуку Ново Брдо, од прихода рудника Прљуш и Мејане,³³ од 28. јуна, који је 24. зилкаде 938. године (28. 6. 1532)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **126.283**

Од тога

Дуговање емина Мехмеда од прихода рудника Мејане **156**

Остатак представља дуговање поменутог закупа **126.127**

[299]

Дуговање емина Кадема које спада у тахвил Вука, од прихода рудника Прљуш и Мејане с хасовима поменутог рудника, од првог дана ребиа другог 931. године (26. 1. 1525)

Заостали дугови вишка његовог рачуноводства **112**

Дуговање наведених, које спада у тахвил Степана, Јовановог сина, од прихода хасова Прљуша, од првог дана ребиа другог 934. године (25. 12. 1527)

Према обрачуну рачуноводства **2.957**

Дуговање емина Мехмеда **773**

Дуговање емина Ејуна **2.184**

Поменути емин Ејун је брат мевлане Сејида ефендије

Дуговање емина Сефера, које спада у тахвил Степана, од закупа хасова Прљуша, од првог дана ребиа другог 937. године (22. 11. 1530)

На основу његовог рачуноводства **500**

³¹ Сада потес Прљуша у селу Леце, северозападно од Медвеђе.

³² Сада истоимено село, југозападно од Медвеђе.

³³ Сада село Механе, северозападно од Медвеђе.

Дуговање Мијатоша, сина Николиног, из села Дукат³⁴ у нахији Ниш, за закуп хасова Прљуша, од првог дана ребиа другог 940. године (20. 10. 1533)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **2.012**

Дуговање наведених од прихода и пореза од хасова Прљуша, од првог дана ребиа другог 943. године (17. 9. 1536) **1.465**

Дуговање емина Ибрахима **1.433**

Дуговање емина *Пир Ахмеда од ресума на хаса дрва* **32**

Дуговање Миладина, Јовановог сина, из села Ображда,³⁵ од прихода рудника Прљуш и хасова реченог рудника, од првог дана ребиа другог 946. године (16. 8. 1539)

Од трогодишњег закупа с таксама и послатим уплатама **3.600**

Јемци имовином: Јован, попов син; Видојко, Милашинов син; Стојан, Петров син; Никола, Јованов син

*Додатак за село Оране*³⁶

[300 празно]

[301]

Укупно од оног што је преостало за санџак Крушевац 1.560.388

Дуговање емина према рачуноводству 12.232

Дуговање закупаца, од оног што је утврђено за њих 1.548.156

³⁴ Сада истоимено село, јужно од Ниша.

³⁵ Сада истоимено село, југозападно од Бојника.

³⁶ Сада истоимено село, североисточно од Медвеђе.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [=BOA]
Devâir-i Evâmir-i Mâliye tasnifi [=D.EVM], d. 26278.
Maliyeden Müdevver defteri [=MAD], d. 656.

Објављени извори – Published Primary Sources

167 numaralı muhâsebe-i vilâyet-Rûm-ili defteri (937/1530) II, *Vilçitrin, Prizrin, Alaca-hisâr ve Hersek Livâları* (Dizin ve Tıpkıbasım), Ankara 2004.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri II Bâyezid devri kanunnâmeleri II*, Istanbul 1990.

Beldiceanu, Nicoară, *Les Actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque nationale à Paris II*, Paris – La Haye 1964.

Murphey, Rhoads, „Silver Production in Rumelia According to an Official Ottoman Report Circa 1600”, *Südost-Forschungen* XXXIX (1980) 75–104.

Spaho, Fehim, „Turski rudarski zakoni”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 1–2 (1913).

Амедоски, Драгана, *Сумарни дефтер Крушевачког санџака из 1516. године*, Београд 2023. [Amedoski Dragana, *Sumarni defter Kruševačkog sandžaka iz 1516. godine*, Beograd 2023]

Литература – Secondary Works

Amedoski, Dragana & Vladeta Petrović, „Mining in Dubočica in XVIth Century”, *Teme: časopis za društvene nauke* XLII–4 (2018) 1125–1140.

Anhegger, Robert, „Beiträge zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich : I Europäische Türkei”, Bd. 1 – *Osmanlı İmparatorluğunda Madenler ve Madencilik – I Rumeli*, cd., 1, cd., 2, Europaverlag, Istanbul – Zürich – New York, 1943–1945.

Kovačević, Desanka, „Dans la Serbie et la Bosnie médiévales: Les mines d’or et d’argent”, *Annales: Économies Sociétés Civilisations* 15–2 (1960) 248–258.

Rizaj, Skender, *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva od XV do XVII veka*, Priština 1968.

Амедоски, Драгана, „Дуговања царској благајни на име закупа прихода од овчарине, пореза од влаха и других прихода у санџацима Крушевац и Смедерево (1473–1481. године)”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* 42 (2021) 61–80 [Amedoski, Dragana, „Dugovanja carskoj blagajni na ime zakupa prihoda od ovčarine, poreza od vlaha i drugih prihoda u sandžacima Kruševac i Smederevo (1473–1481. godine)”, *Mešovita građa (Miscellanea)* 42 (2021) 61–80]

Амедоски, Драгана, „Плана и Заплана у османском попису из 1536. године”, *Крушевачки зборник* 13 (2008) 79–86. [Amedoski, Dragana, „Plana i Zaplana u osmanskom popisu iz 1536. godine”, *Kruševački zbornik* 13 (2008) 79–86]

Катић, Срђан „Ковачницата на монети во Кратово за време владеењето на султанот Сулејман I Величествениот (1520–1566)”, *Гласник на Институт за национална историја Скопје* 54, 1–2 (2010) 67–80. [Katić, Srđan „Kovačnicata na moneti vo Kratovo za vremee vladenjeto na sultanot Sulejman I Veličestveniot (1520–1566)”, *Glasnik na Institut za nacionalna istorija Skopje* 54, 1–2 (2010) 67–80]

Катић, Срђан, „Рудник под османском влашћу у XV и XVI веку”, *Историјски часопис* 55 (2007) 133–155. [Katić Srđan, „Rudnik pod osmanskom vlašću u XV i XVI veku”, *Istorijski časopis* 55 (2007) 133–155]

Катић, Срђан, „Шафари у средњовековном српском и османском рударству”, *Историјски часопис* 73 (2024), у припреми за штампу [Katić, Srđan, „Šafari u srednjovekovnom srpskom i osmanskom rudarstvu”, *Istorijski časopis* 73 (2024), u pripremi za štampu]

Катић, Срђан и Татјана Катић, „Рудник Жежна и рударство Рогозне и Подбуковика у 16. веку”, *Историјски часопис* 59 (2010) 197–224. [Katić Srđan i Tatjana Katić, „Rudnik Žežna i rudarstvo Rogozne i Podbukovika u 16. veku”, *Istorijski časopis* 59 (2010) 197–224]

Симић, Василије, „Плана, средњовековно насеље рударске привреде”, *Гласник Етнографског института* 4–5 (1955–1957) 1957, 1–18. [Simić, Vasilije, „Plana, srednjovekovno naselje rudarske privrede” *Glasnik Etnografskog instituta* 4–5 (1955–1957) 1957, 1–18]

Ћирковић, Сима, Десанка Ковачевић-Којић и Ружа Ћук, *Старо српско рударство*, Београд – Нови Сад 2002. [Ćirković, Sima, Desanka Kovačević-Kojić i Ruža Ćuk, *Staro srpsko rudarstvo*, Beograd – Novi Sad 2002]

Srđan Katić, Dragana Amedoski

**DEBTS OF TENANTS OF THE IMPERIAL REVENUES IN THE
MINES OF ZAPLANA, PLANA, PRLJUŠ AND MEJANE (1520–1544)**

Summary

Following the Ottoman conquest of the Sandjak of Kruševac in 1455, the activities of the mines in the occupied vicinity continued in an as-is state. The mine of Zaplana, which was regarded as one of the most important mines in the Ottoman Empire, the mine of Plana, as well as the nearby mine of Brzeće, which in historiography is wrongly referred to as Zirnič, operated in the Kopaonik mining and smelting region. Also, smaller mines, such as Prljuš and Mejane, operated in the area of Radan mountain.

A very successful period of Ottoman mining ended at the beginning of the first two decades of the 16th century, due to a large plague epidemic, years of starvation, constant preparations for military campaigns and migration to the desolated newly conquered areas in northern Serbia and southern Hungary. A major economic crisis broke out in the Ottoman Empire, particularly affecting mining, as the most sensitive economic branch. The crisis also severely affected the above mines.

The document whose critical edition was presented in this paper refers to the timeframe from 1520 to 1544, which includes the crisis period of the twenties and thirties and the beginnings of the recovery of Ottoman mining that occurred in the late thirties and early forties of the 16th century. The mentioned source was originated in the main imperial financial office and is kept in the Ottoman Archives of the Prime Minister's Office in Istanbul in the archive series Maliyeden Müdevver defteri, defter no 656, pages 291–301. It is an integral part of a general census of the debts of the tenants of the imperial revenues in Rumelia. The document lists the debts in the Sandjak of Kruševac complementary to the tenure on revenues from Zaplana and Plana mines, as well as the debts of the tenants of the local silver refineries and the associated workers' *hasses*. In Zaplana, Plana and the settlement of the former Brzeće mine, a number of debtors for minor leases such as tolls, market taxes etc. were recorded. Debts from the lease of mines in Prljuš and Mejane and the lease fee for the use of pastures on Kopaonik were separately set aside.

Оригиналан научни рад

Примљен: 20. 5. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 22. 8. 2024.

Татјана КАТИЋ*

Историјски институт

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1339-7305>

НАСЕЉА МРКОВИЋА – МРКОВИХ СИНОВА У СВЕТЛУ ТАПУ ТАХРИР ДЕФТЕРА 16. ВЕКА

Анстракт: У раду се на основу једина два сачувана османска опширна пописа Скадарског санџака из 16. века, из 1570. и 1582. године, реконструише територија племена Мрковића (Мркојевића) у залеђу Бара и Улциња, њихова насеља и етнички састав. У прилогу је дат српски превод пописа нахије Мркових из 1582. године, а у самом тексту списак мрковићких имена из 1485. године, који је до сада био познат само на основу албанског издања извора.

Кључне речи: Османски тапу тахрир дефтери, Скадарски санџак, нахија Мркова/Мркових.

Abstract: This paper seeks to identify the territory of the Mrković (Mrkojević) tribe in the hinterland of Bar and Ulcinj, their settlements and ethnic composition based on the only two preserved 16th-century Ottoman detailed cadastral surveys of the Iskenderiye (Skadar/Shkodra) *sancak* from 1570 and 1582. The Serbian translation of the Mrkov *nahiye* census from 1582 is presented in the appendix, while the list of Mrković names from 1485, so far known only in Albanian translation, is given in the text.

Keywords: Ottoman *tapu tahrir defters*, the Shkodra (Iskenderiye) *sancak*, *nahiye* of Mrkov.

Мрковићи или Мркојевићи (алб. *Mërkot*) јесу црногорско племе које живи на планинској висоравни између Бара и Улциња. Од Бара их дели планина Лисињ, од Скадарског језера и Крајине огранци Румије, од Анамалија река Међуреч, а од Улциња брдо Можура. Мрковићи, данас већински муслимани, говоре локалном варијантом староштокавског

* tatjana.katic@iib.ac.rs

дијалекта, а због брачних веза са суседним албанским становништвом, део њих је билингвалан. Све то чини их интересантним предметом филолошких и етнографских истраживања.¹

Мрковићима, као етнографској целини, данас припадају насеља: Добра Вода, Микулићи, Печурице, Раван, Комина, Куње, Грдовићи, Веље Село, Дабезићи, Вукићи, Међуреч, Љесковац, Калиман и Горана.² Савремени истраживачи³ убрајају ту и Пелинковиће, мада они етнографски немају с њима никакве везе.⁴ Побројана села већином припадају општини Бар, а мањим делом општини Улцињ.⁵

О старости ових насеља не зна се много. Добра Вода се спомиње 1406. године као један од географских оријентира којим се дефинише подручје млетачке јурисдикције након преузимања Улциња.⁶ Нема индиција, међутим, да је Добра Вода тада убрајана у Мрковиће. У кореспонденцији између млетачког Сената и барског подестата наводи се и Горана 1449. године.⁷ Помена осталих места у млетачким, которским и домаћим изворима 15. и 16. века нема, тако да се о старости појединих насеља може само нагађати. На основу народне традиције претпоставља

¹ О мрковићком говору најдетаљније Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат (с кратким освртом на сусједне говоре)*, Београд 1969. Од новијих радова из области етнологије и етнолингвистике види: Andrej N. Sobolev, „Mrkovići (i Gorana): jazyki i dialekty černogorskog Primorja v kontekste novějšíh balkanističeských issledovanij” in: Bardhyl Demiraj (ed.), *Sprache und Kultur der Albaner: Zeitliche und räumliche Dimensionen. Akten der 5. Deutschalbanischen kulturwissenschaftlichen Tagung (5.–8. Juni 2014, Buçimas bei Pogradec, Albanien)*, Wiesbaden 2015, 533–556; Alexander A. Novik & Andrey N. Sobolev, „Traditional wedding costume of the Mrkovići in Montenegro: between real heritage and folk construction (materials of the Russian expeditions in 2012–2014)”, *Folklore* 66 (2016) 15–36; Maria S. Morozova, „Language Contact in Social Context: Kinship Terms and Kinship Relations of the Mrkovići in Southern Montenegro”, *Journal of Language Contact* 12 (2019) 305–343; Мария С. Морозова & Александра С. Дугушина, „Племя Мрковичи на югоге Черногории: Изучение брачной географии”, *Вестник антропологии* 4/52 (2020) 64–82; Maria S. Morozova, „‘Balanced Language Contact’ in Social Context: Velja Gorana in Southern Montenegro”, in: Andrey N. Sobolev (ed.), *Between Separation and Symbiosis: South Eastern European Languages and Cultures in Contact*, Berlin, Boston 2021, 89–133.

² Андрија Јовићевић, „Црногорско Приморје и Крајина” у: *Насеља и порекло становништва по архивским документима*, књ. 11, Београд 1922, 43–44, 48.

³ Види радове наведене у нап. 1.

⁴ А. Јовићевић, „Црногорско Приморје и Крајина”, 48. Разлог због кога се и Пелинковићи наводе као део Мрковића јесте што данас припадају месној заједници Мркојевићи.

⁵ Опширније о административним променама на подручју Мрковића од XIX века до данашњих дана види: Mahmut Metanović, „Mrko/je/vići – istorijski razvoj”, *Osvit – časopis za kulturu, nauku i društvena pitanja Muslimana Crne Gore* IV/5 (2013) 116–117.

⁶ Sime Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, књ. V, Zagreb 1875, 86.

⁷ Isto, књ. IX, Zagreb 1890, 316.

се да су Микулићи једно од најстаријих, ако не и најстарије насеље из кога су се Мрковићи касније даље ширили.⁸ Сматра се да је Веље Село настало баш од досељеника из Микулића и да је првобитно носило племенско име док га није променило у данашње.⁹ Циљ овог рада је да на основу расположивих османских пописа реконструише настанак и развој мрковићких насеља и да потврди или оповргне народну традицију; такође да приказом антропонимије допринесе савременим ономастичким истраживањима, као и да осветли етничку слику Мрковића у прошлости.

Најранији за сада познати помен племена Мрковића среће се у одлуци Већа умољених Млетачке републике из 1409. године у којој се детаљно описује куда се простира граница између венецијанских посета и посета Јелене Балшић: ... *идући нагоре према селу Стурти (?)* где је Црква Св. Ђорђа, *која је изнад* подручја Антиварија (Бар) и даље навише у горје Лесим (Лисињ) *које је изнад* Мркова....¹⁰

Мркови, потомци неког Мрке, односно Мрковићи, спомињу се касније у више наврата у млетачким изворима. Ово племе, састављено од више група, ратничких дружина, у немирним годинама 15. века учествовало је у бројним сукобима који су се одвијали на подручју Зетског приморја.¹¹ У септембру 1442. године Мрковићи су помогли Млечанима да освоје Бар, који је тада држао Стефан Вукчић Косача. Прва група Мрковића, скупа с ратницима Градојевићима, на иницијативу улцињског кнеза пришла је скадарском кнезу Франћеску Квирину уочи похода на Бар и од њега добила признање својих посета и обећање да ће бити и нових након заузимања Бара и околине. Друга група, предвођена попом Ђинаком (*papa Gianachi de Merchoevichiis cum tota eius societate Merchoevichiorum*), придружила се под истим условом осам дана касније, када се Квирин с војском већ улогорио под Баром. И једни и други добили су привилегију да плаћају само перпер по огњишту, а по двадесет мрковићких кућа у

⁸ Сва мрковићка предања о пореклу братстава, заједничком претку и вођама племена, везана су за Микулиће. А. Јовићевић, „Црногорско Приморје и Крајина”, 61, 84.

⁹ Исто, 62. Веље Село се под тим именом први пут помиње 1878. године. М. Metanović, „Mrko/je/viči – istorijski razvoj”, 116.

¹⁰ „... et ita sursum in lo Lesim in montanea, que est supra li Mirchoe...” Sime Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavensva i Mletačke Republike*, knj. VI, Zagreb 1878, 21–22.

¹¹ Можда су Мрковићи били међу оним ратничким дружинама које су се у Првом скадарском рату (1405–1412) бориле на млетачкој страни. Познато је да су 1407. године главари Попрата (средњовековна жупа Прапратна, између Улциња и Бара), Алекса и Петар, с још десеторицом рођака, добили у Млечима новац и заставе Св. Марка да око њих окупе своје људство. Млечанима су тада пришли и албански Памалиоти из Забојане. Сима Ћирковић и др., *Историја Црне Горе*, књ. 2, *Од краја XII до краја XV вијека*, том II, Црна Гора у доба обласних господара, Титоград 1970, 92.

обе групе није плаћало чак ни то.¹² Попу Ђинаку је још уступљена и опатија Св. Николе на ушћу Бојане са земљиштима и сељацима, јер је због преласка на млетачку страну изгубио цркве и поседе добијене од деспота Ђурђа и Стефана Вукчића Косаче. Опат Св. Николе је истеран, а млетачки Сенат признао је опатију као српску цркву. Године 1450, међутим, Сенат је морао, на инсистирање папе, да врати цркву католицима, под изговором да правда и част захтевају да се стара права и бенефиције не нарушавају и да се не предају другима, „поготову да Србима шизматичима не поверавамо латинске цркве, као што је случај с Црквом Св. Николе”.¹³

Свега неколико година касније, Мрковићи су се опет борили под Баром, овај пут против војске деспота Ђурђа Бранковића. Године 1448. у млетачким списима се у вези с тим борбама спомиње само једна дружина Мрковића с око 130 бораца и четворицом старешина (*principales dictorum de Marchois*): Домиником, Никашином, Васком и Андријом.¹⁴ Као награду, од барског подестата Ђакома Долфинија добили су привилегију којом су сасвим ослобођени пореза, уступљена им је десетина од Попрата и још су добијали 500 перпера годишње.¹⁵ Уступање прихода од имања у равници или пољу Попрат (у средњем веку Прапрат), које је било предвиђено за снабдевање Барске тврђаве житом, довело је до протеста барске градске општине, али без резултата. Попрат је остао у трајном поседу Мрковића и с временом је променио име у Мрковско поље. Исте 1448. године неколицини Мрковића су додељени и знатни земљишни поседи у Горани, које су претходно напустили одметнути Боромири; ови Боромири су се затим вратили и покренули судски процес у Бару тражећи натраг своја имања, јер су вести о њиховом одметништву, наводно, биле лажне.¹⁶ Међутим, Горана је на крају ипак остала у рукама Мрковића. Дакле, на основу до сада изложеног, можемо закључити да су првих деценија 15. века постојала најмање два села овог племена, Мрковићи/Мркојевићи и Градојевићи/Грдојевићи, односно Грдовићи. Мрковићких насеља било је сигурно још, само је питање колико; извесно је да је онај део Мрковића предвођен попом Ђинаком имао једно своје насеље или више њих, али нам њихова имена нису позната. Средином 15. века део Мрковића је населио Горану, чиме је територија племена увећана.

Више података о селима Мрковића имамо тек из времена османске власти. Први опширан катастарски попис области, након освајања Скадра,

¹² Иван Божић, *Немирно Поморје XV века*, Београд 1979, 162, 309, 315 нап. 206.

¹³ Исто, 303; Ђирковић и др, *Историја Црне Горе 2/II*, 203–204.

¹⁴ И. Божић, *Немирно Поморје*, 162.

¹⁵ Исто, 309; S. Ljubić, *Listine IX*, 290, 313.

¹⁶ И. Божић, *Немирно Поморје*, 295. S. Ljubić, *Listine IX*, 316.

сачињен је 1485. године¹⁷ и у њему је племе Мркових синова уписано као једно село Мркојевић.¹⁸ Само племе, односно нахија, као и село уосталом, заведени су онако како су то ондашњи људи саопштили османским пописивачима. Себе су представили као Мркови а не Меркоди, како је погрешно прочитао Сељами Пуљаха, приређивач и преводилац пописа на албански језик.¹⁹ Патронимско име у плуралу Мркови, у значењу „Мркови синови”, „Мркови потомци”, јасно указује на родовску организацију у којој се различита братства позивају на заједничког претка који се звао Мрко и нема никакве везе с некаквим мрким барјаком, како се мисли у народу.²⁰ У попису 1485. уписано је укупно 160 Мрковића, од тога 140 старешина целих породичних домаћинстава и 20 самаца или неожењених. Њихова пореска давања припадала су директно благајни скадарског санџакбега, што значи да су за скупљање пореза и одржавање реда били задужени санџакбегови људи, а не конкретни спахија који би имао и свој мањи земљишни посед у близини. Територијално су припадали подручју Анамали (алб. *Ana Malit*, „с оне стране планине”), које су Турци звали „Друга страна” (*Öte Yaka*).²¹

Поставља се питање: да ли ових 160 уписаних лица у селу Мркојевић представља све Мрковиће? Нама се чини да не представља, јер се у изворима из предтурског доба спомињу и насеља Горана и Грдојевићи, односно Грдовићи. Попис из 1485. није комплетан и не може да послужи као поуздано сведочанство о постојању или непостојању одређених насеља. У њему су, наиме, наведена само села чији су приходи припадали скадарском санџакбегу, али не и она која су припадала спахијама.²² Врло

¹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. İstanbul [=BOA], *Defterhâne-i Âmire Tahrîr Defterleri* [=TD] 17.

¹⁸ Баш овако, Мркојевић а не Мрковић.

¹⁹ Selami Pulaha, *Defteri i Regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, I, Tiranë 1974, 141, погрешно је прочитао финални графем вав у М-Р-К-В-В као дал, што је дало Меркод (Мркод) уместо Мрков. Да је реч о слову вав (у, о, в) очито је из оригинала (BOA, TD 17, 325), као и из осталих пописа, где је свуда јасно написано Мрков; на пример у сумарном попису BOA, TD 26m, 27 из исте 1485. године . Османски писар је изменио оригинално име у множини тако што је на облик у јединици Мрков, уместо српског наставка -и, ставио турски суфикс за множину -лар, па смо добили Мрковлар уместо Мркови.

²⁰ Облик Мркови, Мрковићи може се извести само од имена Мрко а не од имена Мркоје или Мрк; у последња два случаја изведенице би биле Мркојеви, Мркојевићи, односно Мрке или Мркићи. Мрковићи немају везе с пиперским селом Мрке. А. Јовићевић, „Црногорско Приморје и Крајина”, 84.

²¹ BOA, TD 17, 325.

²² Детаљније види: Татјана Катић, „Племе Шестани у османским изворима 15. и 16. века”, *Мешовита грађа* 43 (2022) 42.

је могуће да се овде ради о делу Мрковића који су, као ратничка дружина, првобитно били у служби Млечана, а сада у служби Османлија, због чега су и били директно потчињени скадарском санџакбегу. Да ли су већ тада или нешто касније добили још неке пореске олакшице због свог војног ангажмана не можемо са сигурношћу установити. Чињеница је да 1502. године увелико поседују султанову заповест на основу које 90 кућа плаћа порезе одсеком и даје умањену главарину (џизју).²³

На челу 160 Мрковића регистрованих 1485. године, као и пола века раније, налазило се свештено лице – извесни поп Стоја. Он је први уписани у селу, а одмах за њим следе двојица његових синова, Витакул и Милеза, као и брат Јолеза. Карактеристична имена Мрковића из 1485. године анализирао је Митар Пешикан на основу Пуљахиног издања; такође их је дао и у српској варијанти, свестан додуше ограничења која му намеће Пуљахино често неисправно читање османских записа.²⁴ Пешикановим закључцима о мрковићкој ономастици мало се шта има додати. Ми ћемо овом приликом, ради прецизности и евентуалних накнадних истраживања, поново дати списак пописаних Мрковића, овај пут на основу оригинала.²⁵ Овако представљени антропоними јасно показују доминацију словенских имена, српско-хришћанског (Јован, Ђураш, Ђурица, Димитар, Илијица, Иван) и српско-словенског порекла (Стоја, Милош, Милослав, Радич, Добрић, Вук, Вукац, Живанко, Дабижив, Даба, Дабела итд.), било да су у основном облику или с албанским деминутивним суфиксом -еза (Јолеза, Милеза, Браноза, Дабеза, Вулеза, Пејоза, Петреза, Цветоза). Такође је присутан и мали број влашких, романских и грчких имена (Бун, Данчул, Латор, Дука, Калиман, Витакул²⁶), као и албанских (Ђинаш, Тануш, Лекеза). Занимљиво је да се јавља и неколико имена с фонетизмом џ (Џуроца, Џуро), карактеристичним за источније словенске говоре, односно за такозвану јужнословенску Ч, Џ-зону.²⁷ Све ово указује да су Мрковићи у основи словенско српско племе које је на данашњу територију дошло из источних крајева, могуће скупа с неким мањим влашким сточарским групама, или су се касније спојили с њима. Доласком у приморје изложени су континуираном интензивном контакту с романским становништвом у градовима, као и с албанским становништвом јужно и југоисточно

²³ BOA, *Maliyeden Müdevver Defteri* [=MAD] 37, 1606.

²⁴ Митар Пешикан, „Зетско-хумско-рашка имена на почетку турскога доба”, *Ономатолошки прилози* III (1982) 116–118.

²⁵ BOA, *TD* 17, 325–327.

²⁶ Хибридна творевина од словенског Витак и романског суфикса -ул.

²⁷ Андреј Н. Собољев, „О пиротском говору у светлости најновијих истраживања”, *Пиротски зборник* 21 (1995) 195.

од Скадарског језера. Упркос томе, држећи се на окупу, као ратничка група којој су османске власти дале одређене привилегије због војничких заслуга, али и обавеза, како ћемо видети из пописа из 1582. године, они су задржали своју културно-језичку посебност и с временом се увећали прихватањем придошлица.

Мркови синови у попису из 1485. године:

[BOA, TD 17, 325/119²⁸]

Нахија Мркових (Мрковића), Друга страна, припада Скадру, хас је санџакбега

Село Мркојевић, припада поменутом, хас је реченога

Стоја, поп; Витакул, његов син; Милеза, његов син; Јолеза, његов брат; Милош, син Никше; Дамјан, син Стоје; Пејан,²⁹ [син] Скрова;³⁰ Милослав, Новак; Утокмир,³¹ Петраш; Никола, Јован; Прежа,³² Радич; Береза, Степан; Дабин, Гојак; Пејан, Андрија; Андрија, брат Дабин; Брајин, његов брат; Дојко, син Андрије; Вулеза, његов брат; Ивеза, син Новака; Ивеза, син Вука; Добрић, његов брат; Ђурко, син Калета; Дабеза, син Ивана; Пружа,³³ његов син; Браноза, његов син; Андрија, Иван; Ненко,³⁴ Иван; Дралеза, син Ненка; Димитар, Жупан; Никеза, Андрија; Береза, Брајан; Антон, Никола; Вукац, Ђураш; Петко, његов брат; Марко, његов брат; Дука, Степан; Ђурен, његов син; Ненко, Нико; Вукац, његов брат; Пејоза, Никола; Петко, син Степана; Степко, Дабеза; Петар, син Данчула; Бун, његов син; Марко, син Јолета; Береза, његов брат; Андрија, његов брат; Стоја, Бојко; Петар, син Никше; Марко, Никола; Ђурица, син Младена; Петреза, син Ђурице, Дабеза, син Цветка; Младен, син Миче;³⁵ Вукац, Вучић; Марко, син калуђера; Степан, Дабижив; Ивеза, Никола; Дабеза, његов брат; Пејоза, његов брат; Јолеза, његов брат; Бољеза, син Милоша; Дабич, његов брат; Лекеза, његов брат; Јолица, син Ђураша; [326/120]

²⁸ Нова нумерација.

²⁹ Курзивом су означена имена која се могу читати и другачије, овде Пејан–Петан.

³⁰ Син човека по имену Скоро. У Мрковићима је постојало братство Скоровића. А. Јовићевић, „Црногорско Приморје и Крајина”, 29, наводи да су се данашњи Барјактаревићи звали Скоровићи.

³¹ Или Отокмер, нејасно.

³² Хипокористик од Предимир, Предислав, Предивој и сл.

³³ Скраћени облик средњовековног имена Пружен, Пружин.

³⁴ Ненко–Нејко–Петко–Пејко–Нико–Бенко.

³⁵ У номинативу Мичо.

Јелич, син Ђураша; Радич, син Славка; Ђуреца, син попа; Бероза, његов брат; Степан, Богдан; Марко, Никола; Џуроца, син Петраша; Бероза, Никола; Дабоза, Милош; Дабоза, Божићкор;³⁶ Никеза, његов брат; Вуча, Вукац; Пејоза, његов брат; Масторица,³⁷ његов брат; Бероза, Дабезин; Богоза, његов брат; Ђуроца, син Ђинаша; Дабеза, Никола; Грубоза, Перин; Бероза, Џурозин; Живанко, син Гоје; Петар, његов брат; Никаш, син Дабе; Даба, његов син; Радо, његов син; Никаш, син Лазара; Џуро, његов брат; Тануш, његов брат; Томаш, син Милоша; Крајча, Дуколин; Николица, син Павлов; Пејан, Никола; Дабо, Болишин; Добриша, син Ђурков; Дабо, син Степков; Нолица, син Букмира; Малеза, његов син; Радич, Колезин; Ивеза, син Рајков; Младоза, његов брат; Дабелја, син калуђерин,³⁸ Дабеза, син Ђуре; Илијица, син Дабезе; Павлица, његов брат; Петрица, син Рајков; Нолица, Калиман; Младен, Мркша; Милоза, Никола; Вукац, син Драгаша; Петко, син Загуљев; Џуроца, његов син; Браноза, његов брат; Дабеза, син Десе; Миланко, Башић; Денко,³⁹ Богдан; Марко, његов брат; Димитраш, Петан; Пејоза, син Дабоја; Дабоза, син Ђурђа; Браноза, син Брата; Јела, његов брат; Ђуро, његов брат; Толе, Бјелица; Бјела, његов брат; Петар, син Калимана; Шајин, његов син; Калеза, син Вукче; Цветоза, његов брат; Богдан, Калиман; Стојица, Калиман; Милош, Калиман; Калоза, Дабижив; Милош, Калин; Витаков, син попа; Латор;⁴⁰ [327/121] Димитраш, његов брат; Никола, његов брат; Андрија, његов син; Влатко, Никша; Дабоза, син Марина; Калеза, Николин; Лекеза, Никола; Никола, син Гомиров;⁴¹ поп Марко; Јолеза, Крајин; Степан, син Петана; Ђуро, његов брат; Иван, Перин; Стоја, Путинар;⁴² В[ла]јадослав, Вукашин; Дабо, син Ивана; Станко, син Радула; Ђура, син Боридива;⁴³ Колеза, Живиник; Врагеза, Багљач.

³⁶ Или Божићкур; хибридна творевина од словенског имена Божићко и романско-влашког суфикса -ор/ур.

³⁷ Могуће изведено од речи мастор, *маштор*, у значењу мајстор, али и риба гирица (Nikola Vuletić i Vladimir Skračić, *Leksik morske faune u sjevernoj Dalmaciji. Prvi dio: rječnik pučkoga nazivlja*, Zadar 2018, 117–118). У попису нахије Црмнице из 1582. године уписана је баштина неког Радована Маштора (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşivi, Ankara [=TKGM], *Tapu Tahrir defteri* [=TTd.] 59, 339a). У Дечанским хрисовуљама је забележено име Мештер. Милица Грковић, *Имена у Дечанским хрисовуљама*, Нови Сад 1983, 188.

³⁸ Написано баш у овом облику, калуђерин.

³⁹ Денко-Дејко.

⁴⁰ Овако, с дијакритичким тачкама, без навођења патронима или друге ближе одреднице. Lat. *lator*, носач, а можда од основе Лат- (Латко, Лато, изведено од Влатко) с романским суфиксом -ор/ур.

⁴¹ Гомир, варијанта од Гојмир.

⁴² Непотврђено име, могућа су и друга читања: Бојинар, Бутинар, Поњар...

⁴³ Боридив, непотврђен у другим изворима.

У првом комплетно сачуваном опширном попису Скадарског санџака из 1570. године, у оквиру нахије Мркових уписан је 361 старешина кућа и 122 неожењена.⁴⁴ Овако велики број пореских обвезника у односу на 1485. годину (140 кућа и 20 неожењених) не може никако бити искључиво последица природног прираштаја или прилива људи са стране у племе, кога је иначе уобичајено било, већ потврда тога да не располажемо комплетним подацима за 1485. годину. Индикативно је такође да 1570. године није убележено село Мрковић/Мркојевић већ осам насеља са статусом махале, односно засеока, уз која је увек истакнуто да припадају Мрковима. Исти је случај и у попису из 1582. године. Ово наводи на закључак да једно компактно село по имену Мркојевић као такво заправо није ни постојало, већ је то био општи, племенски назив за групу мањих насеља-заселака која су била организована према сродничким приликама, уз изузетак Грдојевића и Горане, који се још у првој половини 15. века посебно наводе. Махале су у овом случају представљале братства Мрковића и оне су 1570. године наведене следећим редом.

На првом месту била је махала Калиман, која је бројала 69 кућа и 24 неожењена.⁴⁵ Потом следи махала, односно братство Скоровића, које је имало укупно 61 кућу, од тога су две биле ослобођене дажбина, а њихове старешине су имале статус муселема.⁴⁶ Поред тога, у Скоровићима је био и 21 неожењени. Андрија Јовићевић бележи да се више мрковићких братстава позива на заједничког претка Скуру, а сами Скоровићи, данас Барјактаревићи (живе у Вељем Селу), сматрају се најугледнијима међу Мрковићима.⁴⁷

Трећи заселак била је Горана с 30 кућа, од тога једна муселемска, и 12 неожењених.⁴⁸ Четврти заселак – Становић имао је 29 кућа и 15 неожењених; у њему је уписан поп Вукашин с децом, као и неки Марко калуђер.⁴⁹ Од ових Становића је потекао, знатно касније, најчувенији

⁴⁴ ВОА, *TD 500*, 215–222.

⁴⁵ ВОА, *TD 500*, 217. Петорица Калимана се налазе у групи оних 160 Мрковића уписаних 1485. године.

⁴⁶ Исто, 218. Муселем је назив за припадника полувојничког реда из слоја раје који је, због обављања одређених позадинских служби у корист османске државе, био ослобођен неких или свих пореза. Није идентичан кнезу како се наводи у неким радовима који се баве Мрковићима.

⁴⁷ Према народном предању, овај Скоро је био прекривен крљуштима и имао је способност прорицања. Живео је у пећини код Микулића скупа са Станилицом, која му је изродила осам синова (А. Јовићевић, „Црногорско Приморје и Крајина”, 25, 29, 44, 84). Упадљива аналогија броја синова у легенди и броја мрковићких махала показује да се чак и у бајковитој народној традицији може крити зрнце историјске истине.

⁴⁸ ВОА, *TD 500*, 219.

⁴⁹ Исто.

мрковићки спахија Становић, чији су потомци, према народној традицији, све до присаједињења Мрковића Црној Гори убирали мрковићки десетак.⁵⁰

Пета по реду уписана је највећа махала Грдовића (Градојевића), која је бројала 72 куће и 26 неожењених, а затим такође многољудна махала Милошевића с 52 куће и 10 неожењених.⁵¹ У народу су Милошевићи запамћени као стара главарска кућа, али су до почетка 20. века помрли.⁵² И у овом селу су уписана два попа, Ђођо и Вука, и још четворица поповских синова.

Седма махала Смаковић имала је 1570. године 33 куће и 9 неожењених.⁵³ Презиме Смаковић је данас заступљено у многим деловима Црне Горе; Смаковића има у Улцињу, а Јовићевић бележи Шмаковиће у Доброј Води.⁵⁴ У време када је Јовићевић вршио теренска истраживања у Мрковићима није било Смаковића, нити их је народно предање запамтило.

Последња махала од 15 кућа и 5 неожењених по имену Пуричевић или Поричевић вероватно има везе с братствима Перочи и Перочовићи, која почетком 20. века живе у Вељим Микулићима.⁵⁵

Антропонимија Мрковића 1570. године врло је слична оној из 1485. године, с тим што је мањи удео влашких имена. И даље је код многих словенских имена присутан албански деминутивни суфикс -еза, ког ће у попису из 1582. године бити знатно мање. Такође се јавља и нешто више лица с албанским народним именима, по једно у Смаковићима и Милошевићима, у Грдовићима два, а нешто више у Калиману и Становићима, што не искључује постојање албанофоних појединаца с хришћанским именима као што су Петар, Марк, Андрија и др. Албанска народна имена присутна су и у попису из 1582. године, што показује дугу традицију склапања бракова изван племена, односно довођења албанофоних невеста у Мрковиће, а сходно томе, вероватно, и рану појаву билингвизма.⁵⁶

У попису сачињеном 1582. године⁵⁷ све претходно наведене махале, односно сви братствени засеоци, уписани су као села, с тим што је уз

⁵⁰ А. Јовићевић, „Црногорско Приморје и Крајина”, 37.

⁵¹ ВOA, *TD 500*, 219–221.

⁵² А. Јовићевић, „Црногорско Приморје и Крајина”, 29.

⁵³ ВOA, *TD 500*, 222.

⁵⁴ А. Јовићевић, „Црногорско Приморје и Крајина”, 43.

⁵⁵ Исто; ВOA, *TD 500*, 222.

⁵⁶ За анализу мрковићке праксе довођења девојака из суседних албанских села, на примерима бракова склопљених у периоду 1850–2010. године види: Морозова & Дугушина, „Племя Мрковичи на юге Черногории: Изучение брачной географии”.

⁵⁷ ТКГМ, *TTd. 59*.

скоро сваки назначено да се и даље равноправно назива махалом. С Гораном је уписана, први пут, махала Раван, што значи да је овај мрковићки заселак настао у времену између два пописа. Такође је нахија, тј. племе Мркових увећано за село, односно заселак Микулић, који није регистрован у претходном дефтеру из 1570. године. Да ли зато што је био исувише мали па је уписан заједно с неким већим братством, или још није био ни формиран, не можемо знати. Тек, ово је потврда да Микулићи нису једно од најстаријих села Мрковића, како се уобичајено сматра.⁵⁸

Дефтер из 1582. године је боље очуван и читљивији него онај из 1570. године. Такође је садржајно богатији, због чега смо одлучили да управо из њега дамо превод пописа нахије Мрковића. Он садржи додатна објашњења о томе зашто су Мрковићи стекли право да плаћају умањену цизију, зашто појединци имају статус муселема (неки поправљају стражарницу изнад барске капије, други довозе жито у Бар), ко располаже пореским приходима сваког појединачног села и друго. Овај попис такође показује да је за дванаест година знатно смањен број пореских обвезника, с 483 на 388. Смањен је број кућа за 26, а неожењених мушкараца за 69, иако су придодата нова насеља, Микулић и Равна. Разлоге за овако велики пад у релативно кратком временском периоду за сада не можемо утврдити. Они могу бити вишеструки, од миграција, епидемија, земљотреса, страдања у турско-млетачким борбама и другог. Ипак, разлика у броју пописаних лица је толико велика да би пре требало помишљати на могућност да је део становника због измењеног пореског статуса једноставно изостављен из пописа или да је дошло до одређених промена у саставу куће као пореске јединице.⁵⁹

Овај дефтер, такође, баца ново светло на ширење ислама међу Мрковићима. До сада се сматрало да су преласци на ислам започели тек

⁵⁸ Ни у једном од два пописа није забележено име Ивана Рађена који је, према традицији, био чувени старешина Мрковића, родом из Микулића. Види: А. Јовићевић, „Црногорско Приморје и Крајина”, 61.

⁵⁹ Подаци о броју кућа, које 1614. године доноси Маријан Болица у свом опису Скадарског санџака, отприлике одговарају онима из пописа 1582. године. Према њима, Горана има 20 кућа и може да дâ 45 војника, док према дефтеру има 20 кућа и 8 неожењених. Микулићи имају 4 неожењена и 25 кућа, колико их наводи и Маријан Болица уз напомену да дају 60 војника. Грдовићи/Градојевићи 1582. године имају 62 куће и 4 неожењена, а 1614. године 50 кућа, односно 130 војника. Године 1572. Грдовићи су имали 72 куће и 26 неожењених. Збир кућа осталих села у нахији Мрковића 1582. године износи 231 уз 37 неожењених. Маријан Болица их појединачно не помиње али наводи село М(а)рковијевић с 260 кућа, односно 1.000 војника. Извештај Болице у: François Lenormant, *Turcs et Monténégrins*, Paris 1866, 297, или у преводу на српски у Франсоа Ленорман, *Турци и Црногорци*, Подгорица 2002.

у другој половини 17. века и да су се, судећи према извештајима барских надбискупа, одвијали прилично брзо; године 1671. Андрија Змајевић пише да су сви Мрковићи православни⁶⁰ а Марко Ђорга, двадесет пет година касније, да су у већини муслимани.⁶¹ Међутим, попис из 1582. године показује да је појединачних прелазака на ислам било већ тада. Неколико старешина породичних домаћинстава, као и неожењених који су примили другу веру, уписани су у дефтеру с новим муслиманским именом и очевим хришћанским именом. Њихово преобраћење, несумњиво новијег датума, и даље није битније утицало на измену пореског статуса, јер су регистровани скупа с осталим становницима села и с истим обавезама као и они. Којим темпом се проверавање одвијало у 17. веку, нажалост, не можемо да утврдимо због непостојања одговарајућих извора. Исто важи и за друга важна питања из историје племена Мркових синова. У том смислу подаци из опширног поименичног дефтера Скадарског санцака из 1582. године још више добијају на значају.

Превод:

TKGM, *TTd*. 59

[77a]

Нахија Мркова у реченом санцаку

1. Село Калиман 2.500 [акчи]	2. Село Скоровић 9.000	3. Село Горана 5.860
4. Село Становић 5.595	5. Село Грдовић 10.545	
6. Село Милошевић 15.415	7. Село Смаковић 4.585	
8. Село Пуричевић 5.000	9. Село Микулић, изван дефтера 3.500	

[77b]

Нахија Мркова, припада Скадру

Народ речене нахије од освајања Скадра исправно врши службу и због тога му је одређена цизја од 1.500 акчи и ослобођен је овчарине, диванских намета (авариза) и давања момака у аџемиоглане.⁶² О томе им је у руке предата царска заповест, према којој, како су до сада уобичајено

⁶⁰ Саво Марковић, „Први извештај Андрије Змајевића о Барској надбискупији Св. Конгрегацији за ширење вјере: година 1671.”, *Историјски записи* 71/1–2 (1998) 217.

⁶¹ Шербо Растодер, „Извештај Марка Гиорга о стању барске надбискупије 1697. године”, *Историјски записи* 1–2 (1994) 165.

⁶² Назив за ратне заробљенике и хришћанске дечаке и момке који су прикупљани данком у крви да би служили у јаничарском одреду или другим одредима османске стајаће војске.

давали разрезане намете, тако и од сада, према старој одлуци, треба да дају и плаћају. Пошто то ураде, да им се не тражи десетина нити да се оптерећују овчарином. Ради тога је 24. дана Џумаде прве 989. године (28. јуни 1581) издата часна заповест коју треба послушати, а да би на описани начин били ослобођени [претходно наведених пореза] регистровано је и у новом дефтеру.

1. Село Калиман, другим именом махала Калиман. Зеамет Мехмеда, чауша Високе Порте

Маро Грбин; Ђуро Петрин; Ђурица Браљин; Вуко Петрин; Краљко Ђуро; Брајан Вук; Марко Стањан;⁶³ Нико Марко; Вулица Пера; Иван Брано; Прогон Вук; Никола Лазар; Иван Никола, нежењен; Нико Бого; Петко Андро; Вуле Плас;⁶⁴ Маро Вуле, нежењен; Нико Иван; Дабо Марко; Калеза Милош; Ненко Калеза, нежењен; Никола Андрица; Ивеза Перо; Марко Милеза; Марко Пелин; Брано Марко, нежењен; Вуко Иван; Џура Плас; Јолеза Џура, нежењен; Брајчин Сандаљ; Маро Цветко; Ненко Дајун;⁶⁵ Андрица Томаш; Нико Томаш; Димко Калеза; Илеза Ника; Петко Вук; Дабо Вучић; Степан Марко; Нико Марко; Бранко Ђуреза; Прица Ника; Нико Иван; Маро Шајо; Мило Петрин, нежењен; Петре Радичко; Никеза Дабеза; Ивеза Степан; Андрица Петриј; Ивеза Никола; Ђуро Даба; Дабеза Петреза; Калеза Милош; Дабко Береза; Андро Иво.

Кућа 48 Нежењених 7

Приход	
Спенца	1.375 [акчи]
Пшеница 1 товар	цена 50
Мешаница 2 товара	цена 48
Шира 8 медри	цена 80
Такса на корито	152
Такса на лан	240
Овчарина	80

⁶³ Или Стајан.

⁶⁴ Данас постоји презиме Пласоњић (Херцег Нови). <https://www.montenegro.org.au/> [приступљено 1. 04. 2024]. У путопису цара Фрање I кроз Хрватску 1818. године, који је приредио Ј. Крмпотић, помиње се неки Пласовић као намесник Дрниша. <https://www.vrlika.hr/povijest/> [приступљено 1.04.2024].

⁶⁵ Изведено од Даја, хипокористик од Дабижив, Даба и суфикса -ун.

Такса на повртњак	96	
Такса на дрва	96	
Млин 2 жрвња	такса 30	
Надокнада за сено	53	
Нијабет, младарина и друго	200	Укупно 2.500

[78a]

2. Село Скоровић, другим именом махала Скоровић, припада Мрковима.

Тимар Алија

Али Иванча; Ивеза Никеза муселем на основу царске заповести; Андреља Бељак; Вучко Драле неожењен; Пеша Ива; Бранко Марко; Вуле Марко; Андреско Нико; Перо Нико неожењен; Вуле Перач⁶⁶ неожењен; Јово Перач; Радо Вељин; Степан Марко муселем према царској заповести; Перо Марко; Мазо Нолин; Иво Лула; Мазо Бјела; Даљо⁶⁷ Маро неожењен; Јола Петко; Ђурко Петко; Бранко Ђујко; Петко Марко; Андреско Марко неожењен; Бранко Марко неожењен; Петко Нико неожењен; Андреља Брадићко; Нико Перо неожењен; Перо Нико неожењен; Нико Богеза; Маро Јаглић; Андреско Добрић; Иван Андреско неожењен; Петко Вуле; Андрико⁶⁸ Брско; Ненко Иван; Тола Миро; Петко Тола неожењен; Андро Петров; Иван Брајан; Вуко Иван; Бјела Матко; Иван Андрица; Братинко Андрица; Пренд Маро; Иван Даба; Степан Иван; Андрица Нико; Марко Андрица неожењен; Перо Андрица неожењен; Нико Андрица неожењен; Даба Ненко; Петко Марко; Перо Марко; Вук Иван; Перо Синадин; Петко Перан; Маро Милинко; Андро Нејо; Данко Бољин; Рашко Дајанко; Перо Данко неожењен; Перо Никеза; Павло Марко; Вука Марин; Бојко Драљин; Нико Перо; Вулеза Марко; Братушко Никеза; Андреско Добрић; Иван Перо; Брајко Петан; Перо Андрица; Ивеза Перо; Никеза Видко; Марко Дабеза; Андреља Ника; Дабеза Ника; Иван Никола; Нико Маркица⁶⁹; Вук Брајин муселем, по потреби поправља стражарницу изнад капије Барске тврђаве; Ника Богдан муселем, сваке године предаје један товар проса за Тврђаву Бар и због тога је опроштен и ослобођен шеријатских давања, обичајних терета и осталих диванских намета.

⁶⁶ Име забележено у: Tomislav Maretić, *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*, Zagreb 1886, 86.

⁶⁷ Данас презиме Даљевић.

⁶⁸ Забележено у: Т. Maretić, *O narodnim imenima*, 114.

⁶⁹ Забележено у: Милица Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд 1977, 128.

Кућа 62	Неожењених 15	Муселема 4
Приход		
Спенца		1.925
Пшеница 50 товара		цена 2.500
Мешаница 60 товара		цена 1.440
Шири 191 медре		цена 1.910
Такса на корито		300
Такса на лан		310
Такса на повртњак		124
Такса на дрва		124
Млин 2 жрвња	такса	30
Надокнада за сено		101
Нијабет, младарина и друго		236
Земин Мустафе, Марка и Алије, Марка у руци Хусејна, сина Алијиног, на основу тапије и кадијиног хуџета, даје ушур.		
Укупно 9.000		

[78b]

**3. Село Горана с махалом Равна, припада Мрковима.
Део зеамета Реџепа Абдулаховог**

Перо Марко; Андрејко Перо; Маро Перо; Марко Вуличин; Андреља Вулин; Прендаш⁷⁰ Дајко; Али Дајко; Дабо Мило; Перо Дабо неожењен; Бјела Перо; Дабча Вулин; Ђураш Дојин; Тола Ђуреца; Нико Димитров; Мазо⁷¹ Нико; Петко Никола; Марко Перо; Вуко Милин; Перо Нико; Вуло Никеза; Перване Букрин; Перо Ивеза неожењен; Дабко Преда неожењен; Марин Дајо; Симеун Јолин неожењен; Кале Перо неожењен; Тола Вулин неожењен; Нико Марко неожењен.

Кућа 20	Неожењених 8
Приход села Горана	
Спенца	700
Пшеница 48 товара	цена 2.400
Мешаница 35 товара	цена 840
Шири 125 медре	цена 1.250

⁷⁰ Прендаш у: М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, 161, од алб. Пренд, Прент, Премт.

⁷¹ Варијанта албанског имена Маза.

Такса на корито	80
Такса на лан	100
Такса на повртњак	40
Такса на дрва	40
Надокнада за сено	55
Нијабет, младарина и друго	355
Виноград Мурата Абдулаховог у руци Ајаса, азапа Тврђаве Бар, 1 комад, на основу кадијиног хуџета	
Укупно	5.860

4. Село Становић, другим именом махала Становић, припада Мрковима.

Део реченог зеамета

Пеља⁷² Нико; Иван Бого; Тола поп; Маро Шука; Перо Милош; Маро Милош; Нико Милош; Мило Петко; Прендаш Бојко; Дода Никола; Вуча Перо; Пеша Андрија; Хусрев Бојко, нежењен; Мустафа Бојко, нежењен; Ђакон⁷³ Јолин, нежењен; Јолеза Ивеза, нежењен; Дано Радо, нежењен; Перо Дрељин, нежењен; Маро Перо, нежењен.

Кућа 12

Нежењених 7

Приход		
Спенца	475	
Пшеница 45 товара	цена 2.250	
Мешаница 40 товара	цена 960	
Шири 125 медри	цена 1.250	
Такса на корито	50	
Такса на лан	60	
Такса на повртњак	24	
Такса на дрва	24	
Надокнада за сено	52	
Нијабет, младарина и друго	450	Укупно 5.595

⁷² М. Грковић, *Речник личних имена*, 155.

⁷³ Исто, 87.

[79a]

**5. Село Грдовић, другим именом махала Грдовић, припада Мрковима.
Део зеамета реченог Реџепа**

Лика Андрија; Перо Милин; Ђуро Перо; Ђуро Петко; Ненко Марин; Новак Дакин; Вуле Никла;⁷⁴ Цветко Драгеза; Радичко Младеза; Бранко Радичко; Перо Радичко; Вучко Петреза; Дабо Миладин; Радо Миладин, неожењен; Ненко Љубин; Перо Мило; Перо Илијин; Маро Радо; Иван Ивеза; Наљешко Стејин; Иван Ђонко; Нико Андрица; Нико Радин; Перо Марко; Вучко Перо; Вучко Петко; Ђуро Иван; Ненко Иван; Марко Андрица; Перо Марко; Иван Дабчо; Марко Павло; Ненко Марко; Ђуро Никола; Перо Марушко; Прендаш Перо; Нико Перо; Перо Иван; Нико Болеза; Илија Марко; Маро Иван; Хасан Марко с бератом; Грд Вучко; Перо Вук, неожењен; Иван Ђуро; Маро Перо; Маро Ђурин; Браљо Дабчо; Маро Нико; Маро Перин; Никола Иван; Маро Дабо; Мило Марко; Мило Перо, неожењен; Маро Перо, неожењен; Нико Иван; Маро Степин; Перо Никола; Бранко Лапко;⁷⁵ Перо Даја; Милин Перо; Степан Илија, муселем; поп Илија; Брашнарев⁷⁶ Перо; Нико Вуча; Мило Вулин.

Кућа 61	Неожењених 4	Муселем 1	
Приход махале Грдовик			
Спенца		1.625	
Пшеница 65 товара	цена	3.250	
Мешаница 65 товара	цена	1.560	
Шира 259 медри	цена	2.590	
Такса на корито		252	
Такса на лан		305	
Такса на повртњак		122	
Такса на дрва		122	
Млин 3 жрвња	такса	45	
Надокнада за сено		129	
Нијабет, младарина и друго		545	Укупно 10.545

⁷⁴ Данас постоје презимена Никелић (Бар), Никлан (Сутоморе), Никлановић (Паштровићи), Никлић (В. Микулићи), Никлићевић (Буљарице), Никловић (Котор). <https://www.montenegro.org.au/> [приступљено 1. 4. 2024].

⁷⁵ Изведено од Лапац (Хлапац), Лапо. М. Грковић, *Речник личних имена*, 118.

⁷⁶ Овде изгледа у функцији присвојног придева изведеног од радне именице брашнар (Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971, 198), а не личног имена.

6. Село Милошевић, другим именом махала Милошевић, припада Мрковима

Тимар Мухарема, човека Мехмед-паше

Мазо Склав;⁷⁷ Нико Стиљан;⁷⁸ Данко Нико; Перо Дабко; Марко Нико; Маро Нико; Дабо Марко; Бенко Марко; Нико Иван; Маро Перо; Перване Нико; Синан Перване; Иван Марко; Ненко Андреља; [79b] Петко Јолин; Маро Петко; Перко Дода; Маро Дода; Нико Дода; Перо Ђуро; Нико Перо; Луча Перо; Ђуро Иван; Брано Нико; Перо Дабо; Ђуро Дабо, нежењен; други Перо Дабо, нежењен; Перо Нико; Андреља Нико; Боља Петров; Маро Иван; Петко Вукин; Вуле Рајко; Дабо Нико; Перо Маро; Радо Бољин; Маро Бољин; Петко Џуро; Хамза Ђуро; Маро Ненко; Ненко Тит; Лика Ненко; Бога Нико; Перо Бољин; Маро Бољин; Перо Нико; Бенко Вуко; Нико Мило; Ђон Петко; Перо Петко; Маро Дабко; Петко Бојица.

Кућа 50 Нежењених 2

Приход		
Спенца		1.300
Пшеница 22 товара	цена	1.100
Мешаница 25 товара	цена	600
Шира 138 медри	цена	1.380
Такса на корито		125
Такса на лан		250
Такса на повртњак		100
Такса на дрва		100
Надокнада за сено		60
Нијабет, младарина и друго		300
Млин манастира Пречиста, ⁷⁹	1 жрвањ	
притежава се на основу вакуфнаме, припада реченом манастиру		
Укупно		5.415 ⁸⁰

⁷⁷ Србин.

⁷⁸ Такође у варијанти Штиљан; код Бугара и Македонаца и данас Стилијан.

⁷⁹ Манастир Пречиста Крајинска, данас у рушевинама.

⁸⁰ Тачан износ је 5.315 акчи.

7. Село Смаковић, другим именом махала Смаковић.

Део тимара реченог човека [Мухарема]

Радо Марко; Боља Перанов; Вук Перан; Маро Вук; Иван Тит; Перо Нико; Бјело Петров; Вук Бјело, нежењен; Бошко Нико; Иван Нико; Маро Ђуро; Петко Брајан; Перо Бојко; Вуко Перан; Нико Перан; Иван Нико; Ивка Нико; поп Вулин; Перо Вулин; Степан Ђурић; Петко Милош; Петко Ника; Иван поп; Степан Иван, нежењен; Степан Дрељин; Марко Мило; Вучић Маро; Пеша Миладин; Петко Вулин; Иво Вулин; Иван Рашко; Мило Рашко; Перо Нико; Степан Томаш; Нико Ђуреца; Мило Никеза; Нико Андрица; Андро Прошко, нежењен; Мазо Бољин; Ђуро Перо, нежењен; Перо Маро, муселем на основу царске заповести.

Кућа 36

Нежењених 4

[80a]

Приход

Спенца 1.000

Пшеница 18 товара цена 900

Мешаница 25 товара цена 600

Шира 147 медри цена 1.470

Такса на корито 120

Такса на повртњак 76

Такса на дрва 76

Млин 2 жрвња такса 30

Такса на лан 180

Надокнада за сено 41

Нијабет, младарина и друго 100 Укупно 4.585⁸¹

8. Село Пуричевић, другим именом махала Пуричевих, припада Мрковима.

Тимар Алија и другова

Прва Вукча; Нико Вукча; Маро Вукча; Богиша Оливер; Нико Оливер; Ђуро Никла; Перо Никалин,⁸² нежењен; Шако Андро Вулин; Драго Андрица; Перо Ивица, нежењен; Никола Дабижив; Перване Даја; Нико

⁸¹ Тачан износ треба да буде 4.593 акче.

⁸² Никал у: М. Грковић, *Речник личних имена*, 146.

Вуко; Вулеза Данко у селу Кравар;⁸³ Марко Братан у наведеном месту [Кравар]; Марко Ивеза; Николин Дабезић, муселем.

Кућа 13	Неожењених 2	Муселем 1	
Приход			
Спенца		400	
Пшеница 41 товар	цена	2.050	
Мешаница 44 товара	цена	1.056	
Шири 102 медре	цена	1.020	
Такса на корито		45	
Такса на лан		70	
Такса на повртњак		28	
Такса на дрва		28	
Надокнада за сено		23	
Нијабет, младарина и друго		280	Укупно 5.000

**9. Село Микулић, другим именом махала Микулић, припада
Мрковима, изван [старог] дефтера.
Део тимара људства Тврђаве Медун**

Ђуро Марко; Вуле Ђуро; Маро Ђуро; Перо Нико; Перо Ивеза; Вуко Дабижив; Маро Страјин; Иван Маро, неожењен; Маро Нико; Мило Лика; Андрица Бојко; Иванко Бојов; Нико Ивеза; Вука Ивеза; Маро Дабижив; Маро Степан; Андрико Новак; Нено Деспота; Вучко Нено; Јова Деспота; Вучко Јово; Иван Никла, неожењен; Нико Маро, неожењен; Лула Леко, неожењен; Степан Иван; Дабо Иван; Ивеза Ђура; Марко Андрица; Јаро Андрица.

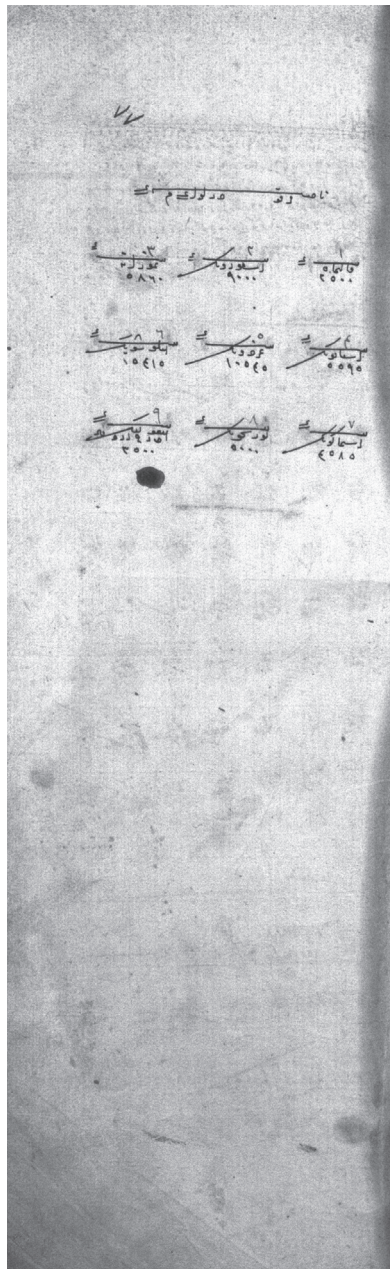
Кућа 25	Неожењених 4	
[80b]		
Приход		
Спенца		725
Пшеница 22 товара	цена	1.100
Мешаница 33 товара	цена	792
Шири 55 медри	цена	550
Такса на корито		25

⁸³ Кравари, јужно од Скадарског језера близу црногорско-албанске границе.

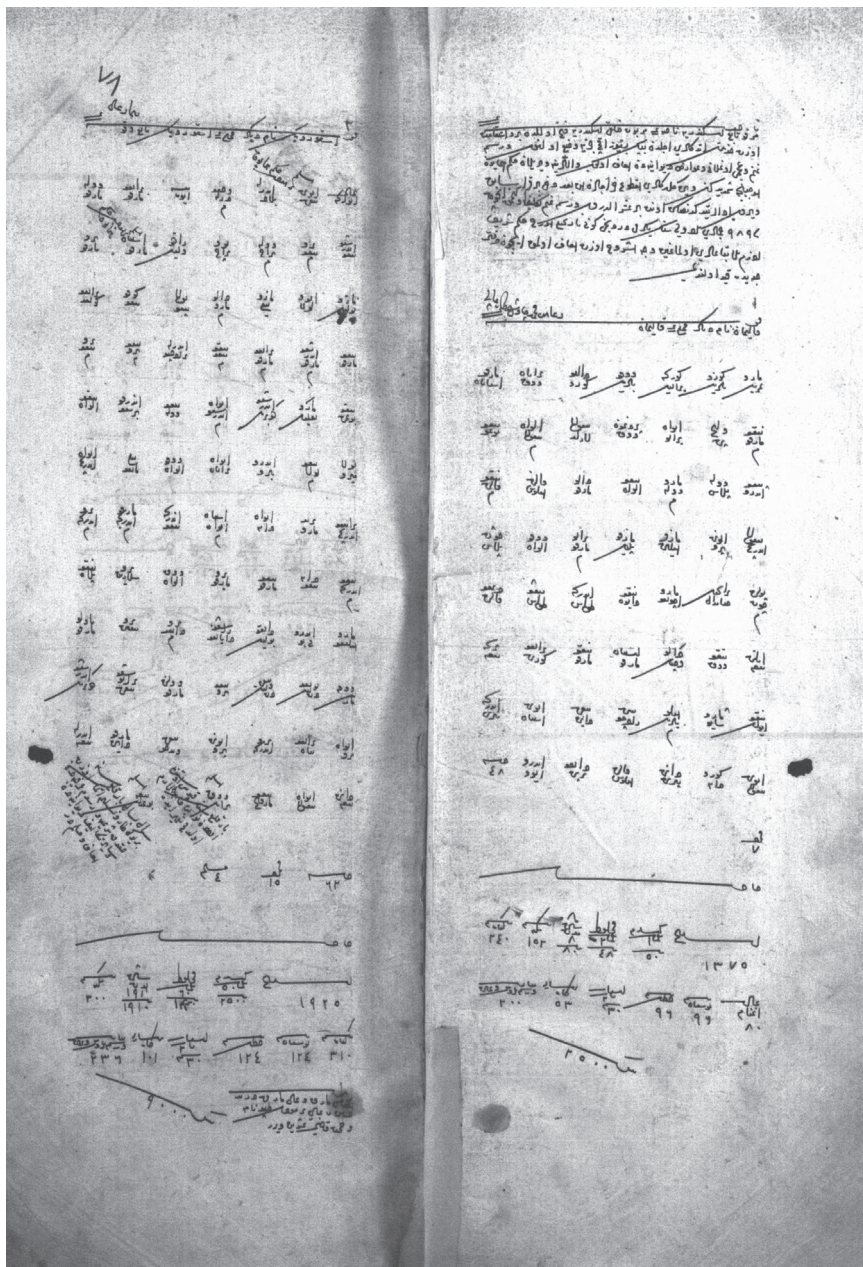
Такса на лан	125	
Такса на повртњак	50	
Такса на дрва	50	
Надокнада за сено	33	
Нијабет, младарина и друго	50	Укупно 3.500

ФАКСИМИЛИ

TKGM, TTd. 59, 77a

77b-78a

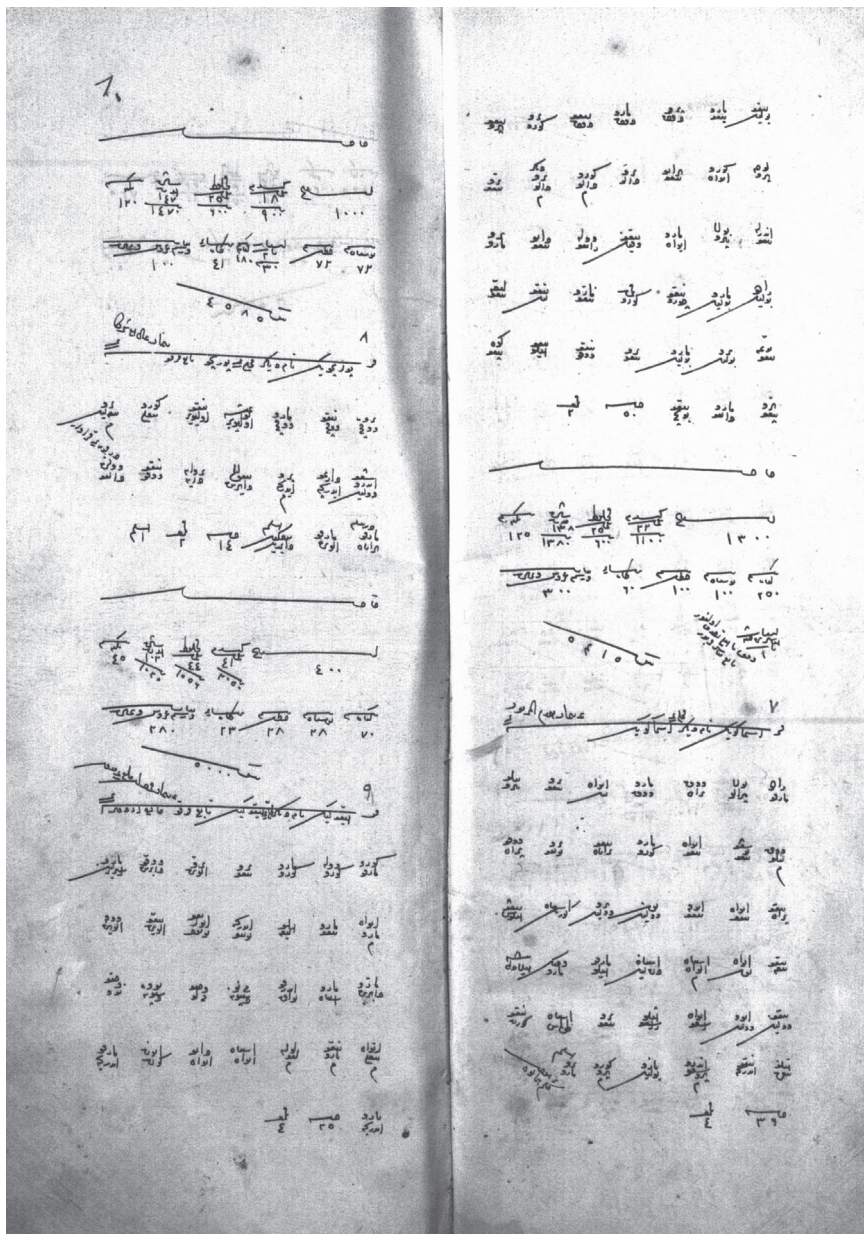

78b-79a

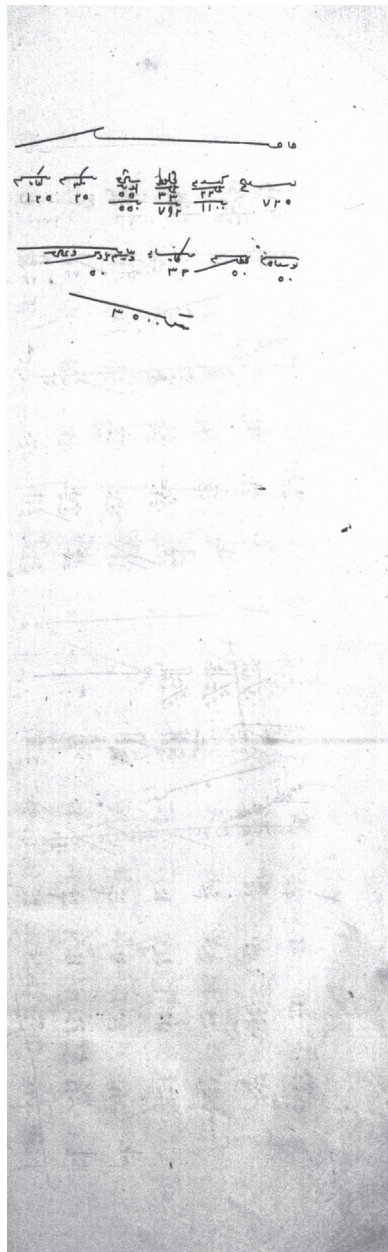
Handwritten manuscript page 78b-79a, featuring musical notation and Persian text. The page is divided into two columns, each containing a series of musical staves with Persian lyrics written below them. The text is written in a cursive script, likely Shikasta. The page includes various musical notations, including notes, rests, and bar lines, along with numerical figures and some decorative elements. The right column contains a large section of text that appears to be a list or a table of contents, with numbers and Persian words. The left column contains a series of musical staves with Persian lyrics. The page is numbered 78b-79a in the top left corner.

Handwritten musical notation and Persian text on page 78b-79a. The page is divided into two columns, each containing a series of musical staves with Persian lyrics written below them. The text is written in a cursive script, likely Shikasta. The page includes various musical notations, including notes, rests, and bar lines, along with numerical figures and some decorative elements. The right column contains a large section of text that appears to be a list or a table of contents, with numbers and Persian words. The left column contains a series of musical staves with Persian lyrics.

79b-80a

80b

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Istanbul [=BOA]

Defterhâne-i Âmire Tahrîr Defterleri [=TD]: 17, 26m, 500

Maliyeden Müdevver Defterleri [=MAD]: 37

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşivi, Ankara [=TKGM]

Tapu Tahrir defterleri [=TTd.]: 59

Објављени извори – Published Primary Sources

Ljubić, Sime, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, knj. V, VI, IX, Zagreb 1875, 1878, 1890.

Pulaha, Selami, *Defteri i Regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, I, Tiranë 1974.

Марковић, Саво, „Први извјештај Андрије Змајевића о Барској надбискупiji Св. Конгрегацији за ширење вјере: година 1671.”, *Историјски записи* 71/1–2 (1998) 209–223. [Marković, Savo, „Prvi izvještaj Andrije Zmajevića o Barskoj nadbiskupiji Sv. Kongregaciji za širenje vjere: godina 1671.”, *Istorijski zapisi* 71/1–2 (1998) 209–223]

Растодер, Шербо, „Извјештај Марка Гиорга о стању барске надбискупije 1697. године”, *Историјски записи* 1–2 (1994) 155–169. [Rastoder, Šerbo, „Izvještaj Marka Giorgia o barskoj nadbiskupiji 1697. godine”, *Istorijski zapisi* 1–2 (1994) 155–169]

Литература – Secondary Works

Lenormant, François, *Turcs et Monténégrins*, Paris 1866.

Maretić, Tomislav, *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*, Zagreb 1886.

Metanović, Mahmut, „Mrko/je/viçi – istorijski razvoj”, *Osvit – časopis za kulturu, nauku i društvena pitanja Muslimana Crne Gore* IV/5 (2013) 115–126.

Morozova, Maria S, „'Balanced Language Contact' in Social Context: Velja Gorana in Southern Montenegro”, in: Andrey N. Sobolev (ed.), *Between Separation and Symbiosis: South Eastern European Languages and Cultures in Contact*, Berlin, Boston 2021, 89–133.

Morozova, Maria S, „Language Contact in Social Context: Kinship Terms and Kinship Relations of the Mrkovići in Southern Montenegro”, *Journal of Language Contact* 12 (2019) 305–343.

Novik, Alexander A. & Andrey N. Sobolev, „Traditional wedding costume of the Mrkovići in Montenegro: between real heritage and folk construction (materials of the Russian expeditions in 2012–2014)”, *Folklore* 66 (2016) 15–36.

Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971.

Sobolev, Andrej N., „Mrkovići (i Gorana): jazyki i dialekty černogorskogo Primorja v kontekste novějšíh balkanističeskich issledovanij”, in: Bardhyl Demiraj (ed.), *Sprache und*

Kultur der Albaner. Zeitliche und räumliche Dimensionen. Akten der 5. Deutschalbanischen kulturwissenschaftlichen Tagung (5.–8. Juni 2014, Buçimas bei Pogradec, Albanien), Wiesbaden 2015, 533–556.

Vuletić, Nikola i Vladimir Skračić, *Leksik morske faune u sjevernoj Dalmaciji. Prvi dio: rječnik pučkoga nazivlja*, Zadar 2018.

Божић, Иван, *Немирно Поморје XV века*, Београд 1979. [Božić, Ivan, *Nemirno Pomorje XV veka*, Beograd 1979]

Вујовић, Лука, *Мрковићки дијалекат (с кратким освртом на сусједне говоре)*, Београд 1969. [Vujić, Luka, *Mrkovički dijalekat (s kratkim osvrtom na susjedne govore)*, Beograd 1969]

Грковић, Милица, *Имена у Дечанским хрисовуљама*, Нови Сад 1983. [Grković, Milica, *Imena u Dečanskim hrisovuljama*, Novi Sad 1983]

Грковић, Милица, *Речник личних имена код Срба*, Београд 1977. [Grković, Milica, *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd 1977]

Јовићевић, Андрија, „Црногорско Приморје и Крајина”, у: *Насеља и порекло становништва по архивским документима*, књ. 11, Београд 1922, 1–171. [Jovičević, Andrija, „Crnogorsko Primorje i Krajina”, у: *Naselja i poreklo stanovništva po arhivskim dokumentima*, knj. 11, Beograd 1922, 1–171]

Катић, Татјана, „Плење Шестани у османским изворима 15. и 16. века”, *Мешовита грађа* 43 (2022) 39–66. [Katić, Tatjana, „Pleme Šestani u osmanskim izvorima 15. i 16. veka”, *Mešovita građa* 43 (2022) 39–66]

Ленорман, Франсоа, *Турци и Црногорци*, Подгорица 2002. [Lenorman, Fransoa, *Turci i Crnogorci*, Podgorica 2002]

Морозова, Марија С. & Александра С. Дугушина, „Плење Мрковичи на југог Черногоории: Изучение брачној географији”, *Вестник антропологији* 4/52 (2020) 64–82. [Morozova, Marija S. & Aleksandra S. Dugušina, „Plemja Mrkovići na juoge Černogorii: Izučenie bračnoj geografiji”, *Vestnik antropologii* 4/52 (2020) 64–82]

Пешикан, Митар, „Зетско-хумско-рашка имена на почетку турског доба”, *Ономатолошки прилози III* (1982) 1–118. [Pešikan, Mitar, „Zetsko-humsko-raška imena na početku turskoga doba”, *Onomatološki prilozi III* (1982) 1–118]

Собољев, Андреј Н., „О пиротском говору у светлости најновијих истраживања”, *Пиротски зборник* 21 (1995) 195–215. [Soboljev, Andrej N., „O pirotskom govoru u svetlosti najnovijih istraživanja”, *Pirotski zbornik* 21 (1995) 195–215]

Ђирковић, Сима, Иван Божић, Димитрије Богдановић и Војислав Ђурић, *Историја Црне Горе*, књ. 2, *Од краја XII до краја XV вијека*, том II, *Црна Гора у доба обласних господара*, Титоград 1970. [Ćirković, Sima, Ivan Božić, Dimitrije Bogdanović i Vojislav Đurić, *Istorija Crne Gore*, knj. 2, *Od kraja XII do kraja XV vijeka*, том II, *Crna Gora u doba oblasnih gospodara*, Titograd 1970]

Tatjana Katić

**THE SETTLEMENTS OF MRKOVIĆS – *THE SONS OF MRKO*
IN THE LIGHT OF 16TH-CENTURY *TAPU TAHRIR DEFTERS***

Summary

The Mrkovićs/ Mrkojevićs (alb. *Mërkot*) are a Montenegrin tribe living on the mountain plateau between Bar and Ulcinj. Today, the majority of them are Muslims, they speak the local variant of the Old Štokavian dialect, and due to marriage ties with the neighbouring Albanian population, some of them are bilingual.

The earliest known records of Mrkovićs (the sons of Mrko, the descendants of Mrko) are from the first half of the 15th century, the time when, as mercenaries, they participated in conflicts in the Zeta littoral. These warriors, bound by a common, real or imaginary, descent from one ancestor, a certain Mrko, helped the Venetians capture Bar in 1442 and in return received the recognition of their estates, the promise of new ones and exemption from some taxes. In 1448, they fought again under Bar on the side of the Venetians and received full exemption from taxes, an annual salary and an extension of their land holdings. Venetian documents from this period mention two groups of this tribe – the Mrkovićs/ Mrkojevićs and the Gradojevićs/Grdojevićs, who lived in separate settlements, and a little later, Gorana as a new settlement.

At the time of the Ottoman conquest of Shkodra, the Mrkovićs sided with the Ottomans and, in return, also received tax reliefs from them. In the first Ottoman cadastral census of the Shkodra *sancak*, though incomplete, from 1485, only one Mrkojević village with 160 male taxpayers was recorded. The personal names of the registered persons show that it is a Slavic, Serbian tribe, which probably mixed with smaller Vlach herding groups before arriving in the littoral, and which, after coming to the hinterland of Bar and Ulcinj was exposed to Roman, partly Greek and particularly Albanian influences. Today's practice of bringing Albanian brides into the tribe began, as evidenced by this and subsequent Ottoman censuses from the 16th century, immediately after the Mrkovićs came in direct contact with the neighbouring Albanian-speaking population.

As regards the form of settlement, the tribe was organised by smaller kinship groups that represented hamlets (Tur. *mahalle*). Each hamlet was named after the brotherhood that founded it, with the exception of Gorana, which was an

existing settlement founded by another tribe. In 1570, the Ottoman census takers registered each *mahalle*, of which there were eight at the time. In terms of the population size, i.e. from the most populous to the smallest, these are: Grdović (Gradojević), Kaliman, Skorović, Milošević, Smaković, Stanović, Gorana and Puričević. In the following twelve years, another settlement was founded – Ravan, near Gorana, which was included in the 1582 census. In the same census, for the first time, the village of Mikulić was entered as part of the Mrkovićs. The Mrković tribe, i.e. *nahiye* continued to expand later, given that today it also includes settlements closer to the sea, but these changes, due to the lack of suitable sources, cannot be followed for now. The same applies to the process of embracing Islam, which began among the Mrković family back in the second half of the 16th century.

Оригиналан научни рад

Примљен: 7. 4. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 24. 7. 2024.

Дејана ВАСИЋ*

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3349-4388>

Харис ДАЈЧ*

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0446-3830>

Милица КИСИЋ*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за историју

Нови Сад

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3873-0052>

УГОВОР О ЗАКУПУ ЈЕВРЕЈСКОГ СВРАТИШТА У СОМБОРУ ИЗ 1821. ГОДИНЕ**

Анстракт: Право на закуп Јеврејског свратишта било је једна од привилегија коју су користили становници града Сомбора. Ово право се остваривало на јавној лицитацији и додељивало се ономе ко би понудио највише новца новца за годишњи закуп. Закупац је потписивао уговор с градом у коме су прецизиране обавезе и права обе стране. У прилогу рада дат је као пример уговор који је потписан између града Сомбора и Лазара Розенцвајга за закуп Свратишта, од новембра 1821. године.

* dejana.vasic@f.bg.ac.rs

* haris.dajc@f.bg.ac.rs

* milica.kisic.bozic@ff.uns.ac.rs

** Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451-03-66/2024-03/ 200163).

Сличног су садржаја и други уговори који су сачињени у ову сврху. Право на закуп Свратишта било је узрок многих спорова и трвења међу члановима Јеврејске заједнице у Сомбору. На основу увида у грађу која се односила на активности Јеврејске заједнице Сомбора почетком 19. века, спор у вези са закупом Свратишта било је једно од најзначајнијих и најдужих правних питања у Сомбору у прве две деценије 19. века међу члановима Јеврејске заједнице.

Кључне речи: Сомбор, 19. век, Јеврејска заједница, Јеврејско свратиште, уговор, закуп.

Abstract: The right to lease the Jewish Inn was one of the privileges enjoyed by Sombor residents. This right was realised at a public auction and awarded to whoever offered the highest amount for the annual lease. The tenant signed a contract with the city, specifying the obligations and rights of both parties. The appendix of the paper gives an example of the contract signed between the city of Sombor and Lazar Rosenzvaig to lease the Inn from November 1821. Other contracts drawn up for this purpose have a similar content. The right to lease the Inn was the cause of many disputes and disagreements among the members of the Jewish community in Sombor. Based on an insight into the documents related to the activities of the Jewish community of Sombor in the early 19th century, the dispute regarding the lease of the Inn was one of the most significant and protracted legal issues in Sombor in the first two decades of the 19th century among the members of this community.

Keywords: Sombor, 19th century, Jewish community, Jewish Inn, contract, lease.

Јеврејска заједница у Сомбору први пут се помиње 1735. године.¹ Упркос раном датуму првог помињања Јеврејина *Илије* у Сомбору у тој години, тек након реформи Јосифа II и промена које су се односиле на угарске Јевреје 1783. долази до формирања заједнице у Сомбору.² Јеврејска заједница у Сомбору је крајем 18. и почетком 19. века била скромног броја чланова у односу на друге веће градове као што су Суботица и Осијек, бројала је тек око двестотинак чланова крајем друге деценије 19. века.³ Јевреји Сомбора су се највише бавили трговачким и занатским пословима, али је једно од занимања проиштицало из закупа Јеврејског свратишта. Сомборски Јевреји су такође били и лекари.⁴ Закуп

¹ Milenko Beljanski, *Somborski Jevreji (1735–1970)*, Beograd 1979, 55 и Simeon Guttmann, *A Szombori Zsidok Torenté, Szombor 1928*, 142–143.

² Haris Dajč, Dejana Vasić & Milica Kisić, „Antonius Merkel and Carolus Raissinger: Disputes Regarding the Medical Treatment of Patients in Sombor in 1775”, *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae* XLII/2 (2023) 19–20.

³ Milenko Beljanski, *Somborski Jevreji (1735–1970)*, 56–58.

⁴ Milica Kisić Božić, Dejana Vasin, Haris Dajč & Vladimir Abramović, „Lawrence Hertzeg – record on the attack at the Djakovska vinery”, *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae* XXXVIII (2019) 81–82. и H. Dajč, D. Vasić & M. Kisić, „Antonius Merkel and Carolus Raissinger”, 20–21.

Свратишта је био регулисан законом који је предвиђао да се право на закуп остварује јавном лицитацијом и оно се додељивало ономе ко би понудио највише новца за годишњи закуп и то на период од три године. Свратиште је било намењено свим Јеврејима који су долазили у Сомбор из разних разлога, а првенствено ради обављања трговачких послова.⁵

Због трошкова закупа и одржавања Свратишта, те остваривања личне зараде, купац је настојао да у свакој прилици обезбеди даridoшли Јевреји морају боравити у свратишту, а не у неком другом смештају код чланова породице, пријатеља или других конкурентнијих станодаваца. Тај проблем је био предмет многих спорова међу члановима Јеврејске заједнице. Купац Свратишта Саламон Вајс жалио се октобра 1806. године Магистрату града Сомбора да неки чланови заједнице стране Јевреје који долазе у Сомбор, под маском гостопримства, доводе к себи и примају на стан и храну. То обично чине у тајности, па на тај начин истовремено умањују његову и зараду градске касе. Саламон Вајс је овом приликом тражио да се за овакве преступе уприличи тежа казна, што сугерише да је то и раније било забрањено.⁶ У сваком случају, Магистрат је услишио ову молбу Саламона Вајса, на шта се пожалио Исак Остерајхер наводећи да Вајс није платио целокупну суму закупнине и да једноставно нема довољно погодне и добре услове и удобности да прима Јевреје који долазе у Сомбор, до те мере да су људи бољег имовног стања и они навикнути на бољи начин живота често принуђени да ту бораве у неретко опасним и потпуно неадекватним условима. То се, између осталог, дешава и зато што долази превелик број људи који у том свратишту бораве и не могу им се обезбедити здрави и ваљани услови живљења. Управо из тог разлога створила се потреба да се неким од њих пружи гостопримство у приватним домовима. Остерајхер овај чин правда основним гостољубљем, добрим моралом и природним осећањем и наводи да то припаднике Јеврејске заједнице доводи до тога да чине прекршај и плаћају казне због тога што им се забрањује да буду елементарно гостољубиви и милостиви. Остерајхер је, дакле, да сеridoшлице не би изговарале лошим условима или недостатком капацитета поменутог свратишта, а и да не би били на приватном терету и на штети другима, такође изнео молбу да се, најпре повећа број закупљених места у ту сврху и да се дозволи отварање још два

⁵ Haris Dajč & Dejana Vasić, „The Settlement and Activities of Members of the Hajduska Jewish Family in Sombor. A Contribution to the History of Jewish Community in Sombor”, in: *Migrations from Antiquity to the Present Days/ Prometheus 021: from Agon to Exile*, eds. Snežana Vukadinović, Svetozar Boškov & Aleksandra Smirnov Brkić, Novi Sad 2024, 503–505.

⁶ Историјски архив Сомбор, Магистрат Слободног Краљевског Града Сомбора, 993.1806.

свратишта осим постојећег тако да придобили Јевреји више немају никакав разлог да се жале или буду принуђени да траже приватни смештај.⁷

Не знамо да ли је његова молба за отварање још свратишта услишена, јер је у лицитацији за Свратиште учествовао и Саламон Вајс 17. септембра 1808, када је на лицитацији победио Исак Остерајхер. Он је закупио право на Свратиште за период од три године, од новембра 1808. до новембра 1811. године. У уговору који је потписао са градом Сомбором јасно је, између осталог, наглашено да, осим закупца, сви други станодавци или мештани, чланови Јеврејске заједнице, не смеју да уступају смештај и храну страним Јеврејима који овамо долазе и пролазе било каквим послом, под претњом казне од 12 флорена за сваки појединачан прекршај.⁸ Међутим, ова забрана се и даље кршила и овог пута се Исак Остерајхер жалио на Филипа Хајдушку да је противећи се наведеној уредби на више дана као госте примио на конак, јело и пиће једног Јеврејина из Куле и другог из Тополе и да се то догодило већ у два или три наврата, без обзира на то што је за тај преступ предвиђена новчана казна од 600 флорена, а изјавио је да ће тако чинити и убудуће. Остерајхер се жалио да ће га слични поступци тешко оштетити због плаћања годишњег закупа. Додао је да, упркос прописаној казни од 600 флорена, очигледно је да ће и остали чланови Јеврејске заједнице и убудуће овако поступати, наносећи му тиме велики губитак, те је молио Магистрат да стане на пут даљим оваквим преступима, те да донесе одлуку да Филип Хајдушка буде новчано кажњен за пример, као и да се потруди да врши надзор над овим проблемом и да именује надзорника који би проверавао ову ситуацију у Јеврејској заједници. Оптужени Филип Хајдушка у свом исказу није у потпуности негирао поменуте догађаје, наводећи да се то збило само једном, али је изнео своје неслагање са поменутим прописима о забрани примања страних гостију на конак. Молио је Магистрат града Сомбора да се ова ставка укине и да члановима Јеврејске заједнице буде дозвољено да своје ближње, пријатеље или сиромашне који пристижу у ову градску заједницу или оне Јевреје који су овде само у пролазу, без икакве новчане накнаде, приме на конак и храну. При овој молби се позивао на законе који дозвољавају свакоме да се слободно служи и располаже својом имовином, и на основне принципе грађанског живота, а најзад и на Божје законе, да својим ближњима помогнемо у складу са својим могућностима, те да се за то не узима никакав новац.⁹ Видимо, дакле, да исту ствар коју је Остерајхер замерао Вајсу и жалио се, сада он чини жалећи се на Хајдушку.

⁷ ИАС, МСКГС, 1134.1808.

⁸ ИАС, МСКГС, 1133.1808.

⁹ ИАС, МСКГС, 127.1809.

Изгледа да је Магистрат дозволио отварање још једног свратишта јер је приметно да се у периоду када је закупац био Остерајхер (по уговору до новембра 1811), као закупац Свратишта поново помиње Саламон Вајс, 24. августа 1811. Остерајхер се опет жалио Магистрату на нерешен проблем примања гостију по кућама уместо у Свратишту и наглашавао да је ту привилегију добио на јавној лицитацији и да својом делатношћу доприноси добробити градске касе. Изнео је тежње Јеврејске заједнице да се право на закуп Свратишта пренесе на њу и молио је да му се продужи закуп.¹⁰

На то се истог дана, августа 1811. године, огласило више чланова Јеврејске заједнице наводећи да је истина да је Јеврејско свратиште, или закон о пружању гостопримства страним Јеврејима који долазе у градску заједницу, то јест снабдевања придошлица храном и пићем, до сада било додељивано ономе ко на јавној лицитацији понуди највишу суму. Такође, потврдили су да је лицитација за издавање Свратишта у закуп стално изазивала бројне спорове између закупца и осталих чланова Јеврејске заједнице, и то зато што је закупац неретко оптуживао оне Јевреје који су примали придошле Јевреје и бесплатно им обезбеђивали гостопримство и храну, да му тиме наносе штету. При томе се чланови заједнице жале да им је због монопола над поменутим Свратиштем забрањено да у госте примају и своје крвне сроднике, ближње, пријатеље, сиротињу и оне у невољи, те да Јеврејима који су у пролазу пружају гостопримство без икакве новчане надокнаде. Жалили су се да им је тиме нарушено и основно право и закон да се слободно служе и располажу сопственом имовином. Позивајући се и на Божји закон да својим ближњима пружимо услуге у складу с могућностима, тражили су да се ослободе ове забране. Уједно су замолили Магистрат да за закуп Јеврејског свратишта, који је блиско повезан са законом о винаријама, одреди фиксну минималну годишњу цену, и то у складу с бројем Јевреја који пролазе кроз град, привремено боравећи, како би поменута привилегија закупа била доступна и њима и њиховим наследницима у надолazeћим временима, и то на такав начин да закуп добије онај ко на јавној лицитацији буде понудио највише новца, наглашавајући да би град на тај начин имао фиксни стални приход од Свратишта.

Саламон Вајс је умолио Магистрат, будући да термин његовог закупа истиче на крају месеца октобра, да му уступи могућност да поново закупи Свратиште по цени од 609 флорена 27. октобра 1811, за исту суму по којој је закупио Остерајхер.

¹⁰ ИАС, МСКГС, 726.1811.

У вези с молбом Јеврејске заједнице, градски фишкал је одговорио да приход од Јеврејског свратишта не може бити само у надлежности Градске управе, већ је под ингеренцијом виших одредаба краљевских градова о привилегијама, те се ова привилегија мора додељивати на основу јавне лицитације, како је то одређено у вишим уредбама о исповедању вере у Коломановој књизи број 1, у глави 47.¹¹

Не знамо да ли је Магистрат услишио Вајсову молбу за продужење закупа, али је извесно да се следећа лицитација одржала крајем октобра 1813. Године, с почетном ценом од 100 флорена. На њој су између осталих учествовали и Саламон Вајс и Давид Холандер, који је понудио највећу суму од 191 флорена, те му је Свратиште издато на наредне три године.¹²

Поново је дошло до сличног проблема као и у претходним случајевима. Холандер је пријавио Вајса да прима Јевреје у свој дом. Вајс се правдао да је не знајући за ову одредбу уговора примио неколицину својих крвних сродника и пријатеља, те им бесплатно обезбедио храну и преноћиште. Том приликом је умолио Магистрат да прихвати његову понуду за закуп свратишта, која неће износити 161 флорен већ 250 флорена или чак и више од тога. Ову молбу, која очигледно није била у складу са Законом о закупу Свратишта, правдао је тиме да ће се у великој мери повећати приходи градске касе. Спомињао је и могућност да се организује нова лицитација на којој ће поменута привилегија бити одузета тренутном закупцу који свакако нуди мању суму, иако је и он сам учествовао на лицитацији на којој је победио Холандер.¹³ Дакле, у периоду када више није био купац, Вајс је радио све оно што је замерео Хајдушки. Примао је госте у кућу, те настојао да се мимо закона одузме право на држању Свратишта Холандеру, иако је и сам лицитирао на истој лицитацији.

Следећи купац Јеврејског свратишта за кога знамо био је Лазар Розенцвајг, чији уговор дајемо у прилогу. Он је закупио свратиште за период од три године, односно од 1. новембра 1821, будући да је дао највишу понуду и обавезао се да у градску касу депонује 51 флорен годишњег закупа.¹⁴ Одмах на почетку мандата доспео је у сукоб са својим сународницима жалећи се на штету коју су му преваром нанели Израел Херцег, Саламон Вајс и Самуел Зоненфолд, тражећи да му се надокнади по одредбама уговора сума коју је сам дао за опремање Свратишта. У супротном је молио да буде ослобођен уговорних обавеза.¹⁵

¹¹ ИАС, МСКГС, 862.1811.

¹² ИАС, МСКГС, 906.1813.

¹³ ИАС, МСКГС, 1044.1813.

¹⁴ ИАС, МСКГС, 1804.1821.

¹⁵ ИАС, МСКГС, 793.1821.

Није у потпуности јасан проблем који је ту настао, али је извесно да је уговор с Розенцвајгом раскинут децембра исте године. Јеврејска заједница је тада молила Магистрат да се ова привилегија под истим условима под којима ју је имао поменути закупац сада пренесе на читаву Јеврејску заједницу.¹⁶ Цео случај се толико закомпликовао да на крају ни надлежнима није било јасно ко је носилац права на закуп Свратишта. Градски коморник се у вези с тим обратио Магистрату јануара 1822. године с молбом да се разреши спорна питања закупа, јер је новац требало депоновати у градску касу. Том приликом је навео да Лазар Стајн, члан Јеврејске заједнице и закупац Јеврејског свратишта за период 1820–1821. године, није исплатио суму од 208 флорена градској каси и да читава Јеврејска заједница има законску обавезу да исплати ту суму граду. Исто је важило и за Лазара Розенцвајга, који је требало да буде закупац по уговору, али је изузет из ове привилегије, а такође и за Саламона Вајса, који је био тадашњи носилац наведене привилегије, али одлуку о томе да је он закупац Свратишта Комора још није била ратификовала. Нико од њих није хтео да плати закуп градској каси, па је стога коморник молио Магистрат, како би се избегло да градска каса претрпи толику штету, да у овим компликованим околностима разреши дилему ко је заправо од њих носилац ове привилегије и закупац и коме треба тражити новац од закупа.¹⁷ Магистрат је марта 1822. поверио сенатору Мартину Борошу да истражи ко заправо и од када тачно држи привилегију закупа Јеврејског свратишта – Саламон Вајс, Лазар Стајн или читава Јеврејска заједница.¹⁸ На све то, у једном од докумената из маја, односно јуна 1822. године као закупац се помињао и Лазар Розенцвајг.¹⁹

Овај проблем се протегао до 1829. године, када се Лазар Стајн жалио да му је градска каса безразложно задржала 208 флорена бечке монете на име закупа Јеврејског свратишта за 1821. годину, те је молио да му поменута сума буде надокнађена.²⁰

Он је у опсежној жалби из марта 1829. године изнео своју верзију догађаја и навео да је Саламон Вајс бројним преварама и разним триковима довео до тога да искључиво он држи привилегију закупа Јеврејског свратишта, а да при томе није плаћао годишњи најам и издејствовао је да му нико не излази као противкандидат на лицитацији, а пишући успут непрекидно жалбе и изазивајући нове потешкоће на

¹⁶ ИАС, МСКГС, 27.1822.

¹⁷ ИАС, МСКГС, 68.1822.

¹⁸ ИАС, МСКГС, 215.1822.

¹⁹ ИАС, МСКГС, 1567.1822.

²⁰ ИАС, МСКГС, 383.1829.

такав начин да за године 1819, 1820. и 1821. постоји огроман број молби и жалби које је посредством градског Магистрата поднео Узвишеној дворској краљевској комори Угарске. Стајн целу збуњујућу ситуацију објашњава тако што је Вајс, након расписивања лицитације за право на закуп Јеврејског свратишта на три године – то јест од 1. новембра 1818. до 8. октобра 1821. године – изашао као победник лицитације и то тако што је понудио највећу суму од 403 флорена бечке валуте. Међутим, одмах затим уложио је жалбу да је та закупнина превелика, тражећи да се она умањи и пошто му жалба није усвојена, покренута је нова лицитација за ово право, те да је он (Стајн) на законит начин понудио највећу суму од 104 флорена за период од пола године и тако постао купац за период до 8. октобра 1821. Пошто се Саламон Вајс поново жалио, нудећи при томе час 150, час 160 бечких флорена, његову молбу је размотрио градски Магистрат и та привилегија, која је Стајну припадала једва три месеца, поново је пренесена на Саламона Вајса, јер је одлучено да је он понудио већу годишњу суму од 150 бечких флорена. Будући да Саламон Вајс није имао имовине, одлучено је да Вајсу јемац буде Вартоломеј Волф. Међутим, ни на томе се није завршило, јер је Саламон Вајс новим жалбама поново нарушио закуп, а службенике Градске касе довео у такву недоумицу да више нису знали коме тачно и колику закупнину треба да наплате за привилегију најма Јеврејског свратишта. Стајн је навео да из свега произлази да је он имао право на закуп Јеврејског свратишта на једва три месеца и да га је само толико користио, а да је испало да треба да плаћа закуп и за период од наредне три године када је то право користио неко сасвим други, и да је стога његов новац који је остао у каси насилно и неправно задржан. Стајн је ове ставове поткрепио бројним документима, али то није било довољно за расветљавање настале ситуације. Нажалост, не знамо како се овај случај завршио, јер јула 1829. године надлежнима још увек није било јасно коме је прецизно током године 1819, 1820. и 1821. припадало право закупа – да ли Вајсу, да ли Стајну или Јеврејској заједници, и колико је тачно износио тај закуп.²¹

Проблеми са закупом Свратишта нису престајали ни када је на лицитацији која је спроведена 1824. победио Давид Холандер. Он је том приликом добио право да страним Јеврејима обезбеђује смештај, храну и вино по уговору потписаном на три године, до 1827.²² Тада су Саламон Вајс и Израел Херцег, чланови Јеврејске заједнице, тражили да

²¹ ИАС, МСКГС, 752.1829.

²² ИАС, МСКГС, 163.1825.

се спроведе нова лицитација за Јеврејску кухињу. Као разлог навели су да је на претходној лицитацији била пријављена само једна особа.²³ Они су тада понудили већу суму за закуп или да се лицитација понови. Ова молба им је била одбијена уз образложење да су имали прилику да учествују на лицитацији и да није у складу са законом да након лицитације нуде већу суму мимо ње. Међутим, закључено је и то да уговор с Давидом Холандером није у потпуности валидан јер је на лицитацији понудио мање од минималне предвиђене суме за закуп, која износи 51 флорен, а он је излицитирао на 21 флорен. Због тога је одлучено да се тај уговор ратификује само на једну годину уместо на три године, како је било предвиђено. Изричито је наглашено да ова одлука нема везе са жалбом Вајса и Херцега, него с тим што није у складу са законом.²⁴

Закуп Свратишта је с временом очигледно постао нерентабилан. Када је наступио тренутак да се уговор о закупу Јеврејског свратишта продужи на наредне три године, купац Игњат Фишер молио је Магистрат да га разреши ове обавезе. У молби је марта 1829. године наведено да хришћани не посећују Јеврејско свратиште, а Јевреји су због своје немаштине у потпуности престали да га посећују, те да то у пракси значи да привилегија Јеврејског свратишта више не доноси никакав приход.²⁵

У прилогу је дата транскрипција и превод уговора који је град Сомбор склопио с Лазаром Розенцвајгом 30. јула 1821. године за закуп Свратишта од 1. новембра исте године. Документ је писан латинским језиком и чува се у Архиву града Сомбора у фонду Магистрат слободног краљевског града Сомбора под сигнатуром 804.1821.

Право на закуп Јеврејског свратишта било је једна од привилегија коју су користили становници града Сомбора. Она је била регулисана законом који је предвиђао да се право на закуп остварује јавном лицитацијом и да се додељује ономе ко понуди највише новца за годишњи закуп. Ово право се закупљивало углавном на период од три године, али је било случајева када је тај период био краћи. Свратиште је било намењено свим Јеврејима који су долазили у Сомбор из разних разлога, а купац је био дужан да им обезбеди смештај и храну у адекватним условима. Купац је потписивао уговор с градом у коме су прецизиране обавезе и права обе стране. Неретко су због права на закуп избијали многи спорови и трвења међу члановима Јеврејске заједнице у Сомбору, јер су закупци замерали својим суграђанима да противно закону примају Јевреје у своје куће на конак и да им тиме одузимају потенцијалну зараду. Кршиоци ове наредбе

²³ ИАС, МСКГС, 49.125.

²⁴ ИАС, МСКГС, 163.1825.

²⁵ ИАС, МСКГС, 301.1829.

правдали су се тиме да за услугу не узимају никакав новац него да је то напосто чин гостољубља и милосрђа уз законом гарантовано право на слободно коришћење приватне својине. Стиче се утисак да њихова тврдња о ненаплаћивању смештаја у њиховим кућама није до краја тачна, јер су исто радили и бивши закупци Свратишта када би изгубили право на ту привилегију. Још један од проблема у вези са закупом Свратишта било је настојање да се након завршене лицитације умањи сума за надокнаду градској каси, као и да се нуђењем веће суме од излицитиране преотме закуп победнику лицитације. Све ово је имало циљ да се што мање плати закуп Свратишта како би зарада била већа.

ТРАНСКРИПЦИЈА

Prudentes ac Circumspecti Domini!

Arendalem Contractum super exarendato Jure Tracterii Judaici ad triennium, inde a 1a 9bris 1821. computandum, cum plurimum offerente Lazaro Rosezveig erga pendendum annuum 51f conv. m. canonem in emolumentum Cassae Civicae stipulatum praesentibus ratificari; Eidemque Civico Magistratui erga remonstrationem suam sub 22a 8bris a.c. idcirco factam in adjacentibus duobus exemplaribus, solita ratificationis formula insignitis pro congruo usu iterum remitti.

Comes Josephus Malath

Ex Consilio Cancellarie H.Aul. Buda die 21a 9bris 1821

Emericus Fridmansziky

Contractus

Inter Liberam ac Regiam Civitatem Zomboriensem ab una partibus vero ab altera Lazarum Rozentzveig Judaum gremialem in merito mox declarando ad altiore ratificationem Excelasa Camera Regia Hungarico-Aulica initus et celebratus.

1. Pars 1i Ordinis Contrahens Libera quippe at Regia Civitas Zomboriensis Jus Educilli Judaici, una cum adnexo Jure diversorii sic dicti Tracter Parti 2di Ord. Cotrahenti Lazaro Rozenzveig velut plurimum offerenti ad affuturum Triennium idest a 1a 9bris 1821 usque ultimam 8bris 1824 in arendam elocat,

per quod continuale tempus eadem Pars 2di Ordinis Contrahens plenum et exclusivum Jus peregrinantes et commorantes Judaos hospitio excipiendi, vinum illis epocillandi et victu providendi habitura est; et hinc

2. Nemini gremialium Judaorum sub pena 12f toties quoties incurrenda et in medietate arendatori resignanda, alia Cassa Civitatis inferenda licitum erit erga solutionem extraneos Judaos victu aut hospitio excipiendi, aut vinum iisdem subministrandi, assistentia hoc in merito ex parte Civitatis omnimode stipulata.

3. Pars 2di Ord. Contrahens plurimum per se oblatam quinquaginta unius idest 51f con.mon. annuam arendam reccurrente qualibet angaria anticipato ad Cassam Civitatis Cameraticam deponere obligabitur; Casum enim in Contrarium Contrahens Civitas plenum Jus sibi reservat, excuso in instanti via facti ex usu beneficii arendatore Cassam suam absque omni Juris via cui velut et cunctis Juridicis remediis arendator solemniter renunciat, ex omnibus arendatoris ubi ubi reperibilibus et quoquo nomine vocatis bonis mobilibus et immobilibus presentium vigore selective denominandis et licitatione mediante illico distrahendis tam quoad restantem arendam quam et quavis accesoria indemmisandi ipsum vero beneficium Contractuale nova Licitationi exponendi, alteri exarendandi et relate ad defectum ex nova hac exarendatione provitutum Cassam suam plene modalitate mox attacta indemmisandi.

4. Pars 2di ord. Contrahens relaxatum quampiam a Civitate vel altius pretendendi Jus non habebit.

5. Quod si vero Pars 2di ord. Contrahens a premissis Conditionibus recedere vellet, casum in hunc Pars 1i ord. Contrahens Contractuale beneficium ad periculum 2di ord. Contrahentis nova Licitationi ea Lege exponet, ut ad casum emersuri defectus, eventurum pro integro triennio defectum hunc 2di ord. contrahentis tam mobilibus quam immobilibus selective denominandis et licitationaliter illico distrahendis peragenda Cassa Civitatis Cameratica plenariam eatenus indemmisationem procurare possit.

6. In omnibus occurrentis differentiis Contractum Presentem tangentibus Pars secundi Ordinis Contrahens altiori decisioni Excelsa Camera Regia Hungarico-Aulica semet substernit.

Ad qua, et premissa Parti Secundi Ordinis Contrahenti lingua vernacula explanata Partes ab utrinque Contrahentes sponte et benevole accedunt et presentem Contractum uniformi tenore stylisatum in triplici exemplari expediunt. Sigilatum Zomborini die 30a Julii 1821.

N.N. Consul et Senatus Libere Regieque Civitatis Zomboriensis
Lazarus Rozenzveig

.....

Presentem Contractum arendalem Cameraliter ratificari.
Ex Consilio Regio Camere..... Buda die 21 9bris 1821
Augustinus Balasy

Intabulatus in Libera Regiaque Civitate Zombor die 1a Julii 1822. No prot.
Intabulationalis 92.

ПРЕВОД

Цењена и многопоштована господо!

Уговор о закупу у вези са издавањем права на Јеврејско свратиште за период од три године, односно од 1. новембра 1821. године, сачињен са Лазаром Розенцвајгом, који је дао највишу понуду и који је обавезан да у градску касу депонује 51 флорен годишњег закупа, ратификује се овим путем. Њему се издају два примерка овог документа зарад конкретне употребе под датумом 22. октобра текуће године како би га пружио на увид градском Магистрату.

Гроф Јозеф Малат
Из Краљевског дворског савета Угарске дана 21. новембра 1821.
Емерик Фридмански

Уговор

Између Слободног краљевског града Сомбора с једне, и Лазара Розенцвајга, члана Јеврејске заједнице, с друге стране, у складу с већ одређеним правима потврђеним од Узвишене краљевске дворске коморе Угарске, садржаним у следећем:

1. Прва уговорна страна, тј. Слободни краљевски град Сомбор, уз Право јеврејске винарије заједно с Правом коначишта, овако се односе према другој уговорној страни, Лазару Розенцвајгу: као лицитатору који је дао највишу понуду, издаје му се у закуп Свратиште на период од три године, односно од првог дана новембра 1821. до последњег дана октобра 1824, а за време трајања уговора, у складу с њим, друга уговорна страна имаће потпуно и ексклузивно право да пружа гостопримство страним и домаћим Јеврејима, да им точи вино и обезбеђује храну.

2. Нека се нико од других чланова Јеврејске заједнице не усуди да уступа поменути смештај и храну страним Јеврејима, нити да учествује у обезбеђивању вина за њих, под претњом казне од 12 флорена за сваки појединачан прекршај, а то град треба да поштује и подстиче на сваки начин.

3. Друга уговорна страна, лицитатор с највећом понудом, обавезаће се да, кроз порез који се унапред плаћа, депонује у градску касу педесет и један, односно 51 флорен годишњег закупа. У случају непоштовања Уговора, град задржава право да подмири касу на тај начин да му се од покретних или непокретних добара, без икаквог изузетка, намири оно што дугује, без било какве могућности правног лека или жалбе.

4. Према другом члану Обавезујуће уредбе, онај који склапа уговор неће имати право ни на какве олакшице или преиначавања овог уговора, било од градских власти, било од виших инстанци.

5. Уколико пак онај који уговор склопи као друга страна пожели да га раскине, наносећи тако потенцијалну штету првој уговорној страни, по закону се организује нова лицитација, тако да се дотични који прекида уговор обавезује да намири сав губитак за период од три године који би био последица прекида уговора, а градски фискал има право да одабере и одреди његова покретна и непокретна добра, те да их изложи јавној лицитацији, како градска каса ни на који начин не би била оштећена.

6. За сва могућа спорења у вези с овим уговором, а која би покренула друга уговорна страна, надлежна је Узвишена краљевска дворска комора Угарске као виша инстанца.

На све наведено и разумљивим, свакодневним језиком обема странама предочено, обе уговорне стране својом вољом и по сопственој одлуци приступају званичном потписивању овог уговора сачињеног у три идентична примерка. Оверено у Сомбору, дана 30. јула 1821.

Н. Н. Судија и Сенат Слободног краљевског града Сомбора
Лазар Розенцвајг

.....

Поднесени Уговор о закупу ратификован је од Коморе
Из Краљевског дворског савета у Будиму, дана 21. новембра 1821.
Августин Баласи

Укњижено у Слободном краљевском граду Сомбору дана 1. јула 1822.
Број протокола у књигама 92

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Историјски архив Сомбор [=ИАС] [Istorijski arhiv Sombor [=IAS]]
Магистрат Слободног Краљевског Града Сомбора [=МСКГС] [Magistrat Slobodnog Kraljevskog Grada Sombora [=MSKGS]]

Литература – Secondary Works

Beljanski, Milenko, *Somborski Jevreji (1735–1970)*, Beograd 1979.
Dajč, Haris, Dejana Vasić & Milica Kisić, „Antonius Merkel and Carolus Raissinger: Disputes Regarding the Medical Treatment of Patients in Sombor in 1775”, *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae* XLII/2 (2023) 19–63.
Dajč, Haris & Dejana Vasić, „The Settlement and Activities of Members of the Hajduska Jewish Family in Sombor. A Contribution to the History of Jewish Community in Sombor”, in: *Migrations from Antiquity to the Present Days/ Prometheus 021: from Agon to Exile*, eds. Snežana Vukadinović, Svetozar Boškov & Aleksandra Smirnov Brkić, Novi Sad 2024, 501–509.
Guttmann, Simeon, *A Szombori Zsidok Törlente*, Szombor 1928.
Kisić Božić, Milica, Dejana Vasin, Haris Dajč & Vladimir Abramović, „Lawrence Hertzeg – record on the attack at the Djakovska vinery”, *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae* XXXVIII (2019) 81–104.

Dejana Vasić, Haris Dajč, Milica Kisić

**CONTRACT ON LEASE OF THE JEWISH INN
IN SOMBOR FROM 1821**

Summary

In the early 19th century, although the Jewish community in Sombor had barely two hundred members, its merchant activities were intensive. For all Jewish merchants coming to Sombor, the Jewish Inn was the key institution where they could stay while working in Sombor. The right to lease the Jewish Inn was one of the privileges enjoyed by Sombor residents. This right was realised at a public auction and awarded to whoever offered the highest amount for the annual lease. The tenant signed a contract with the city, specifying the obligations and rights of both parties. The appendix of the paper gives an example of the contract signed between the city of Sombor and Lazar Rosenzvaig to lease the Inn from November 1821. Other contracts drawn up for this purpose have a similar content. The right to lease the Inn was the cause of many disputes and disagreements among the members of the Jewish community in Sombor. Based on an insight into the documents related to the activities of the Jewish community of Sombor in the early 19th century, the dispute regarding the lease of the Inn was one of the most significant and protracted legal issues in Sombor in the first two decades of the 19th century among the members of this community.

Оригиналан научни рад

Примљен: 2. 4. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 26. 5. 2024.

Данијел РАДОВИЋ*

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8588-0964>

ДНЕВНИК ЈОВАНА РИСТИЋА ИЗ БЕРЛИНА 1849. ГОДИНЕ

Анстракт: У раду је представљен и критички приређен дневник Јована Ристића, једног од најзнаменитијих српских државника, који је водио као државни питомац у иностранству лета 1849. године. Овај документ доскора није био познат науци. Чува се у Архиву Српске академије наука и уметности. Он даје значајан увид у Ристићеву личност, изазове с којима се као државни питомац у иностранству суочавао и утицаје којима је био изложен.

Кључне речи: Јован Ристић, дневник, Ранко Алимпић, државни питомци, Берлин, Универзитет „Фридрих Вилхелм”.

Abstract: The paper presents a critically edited journal of Jovan Ristić, one of the most prominent Serbian statesmen, which he wrote while he was a state cadet abroad in the summer of 1849. This document was not known to science until recently. It is kept in the Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts. It gives a significant insight into Ristić's personality, the challenges he faced as a state cadet abroad and the influences he was exposed to.

Keywords: Jovan Ristić, journal, Ranko Alimpić, state cadets, Berlin, Friedrich Wilhelm University.

Јован Ристић (1829–1899) спада у ред најзначајнијих српских модерних државника. У свом јавном раду и, по оцени Слободана Јовановића, „дипломатској закопчаности” настојао је да своју приватност држи иза

* danijel.radovic@f.bg.ac.rs

„затворених врата”.¹ Тежио је да емоције у политичком раду држи под контролом, те да не даје повода да се суди о карактерним цртама његове личности, већ о политичким одлукама које је доносио. У последњем није био претерано успешан. Иако су му готово сви владари, али и Илија Гарашанин, признавали способност и умешност у обављању најделикатнијих државних послова, сви су имали примедбе на његов карактер и да му „срце није свагда на свом месту”.² Ипак, сачувани извори који спадају у сферу приватног – било да је у питању однос према његовим родитељима, породици, пријатељима – дају нешто другачији психолошки профил његове личности. О његовим младићким данима такође нема довољно података. Један од најбољих увида у Ристићеву личност представља његов кратки дневник, који је водио у Берлину лета 1849. године. Дневник, који у целости предајемо јавности, похрањен је у Архиву Српске академије наука и уметности [=АСАНУ] под сигнатуром 15.025/12. Он није сачуван у грађи Ристићеве заоставштине која је почетком 21. века пренета у АСАНУ из Историјског института, већ се налази у грађи коју је Архиву парцијално предавала Ристићева чукунунука Јелена Јовановић. Научној литератури овај дневник није био познат доскоро. Ми смо га користили приликом писања биографије Јована Ристића³ и још једног научног рада.⁴ Иако је дневник коришћен и није обиман, сматрамо да ће његово објављивање у целости бити сврсисходно и значајно за разумевање Ристићеве личности, његових студија у иностранству, утицаја којима је био изложен, као и првих изазова с којима су се он, али и остали благодјејанци, суочавали. Такође, важно је напоменути да ни остали извори, примарни или секундарни, не помињу постојање овог дневника, осим у једном случају. Познато је да је био у рукама Гргура Јакшића, коме га је на увид дао Ристићев син Михаило.⁵

У оквиру поменуте грађе чувају се две верзије дневника – оригинал писан Ристићевом руком и прекуцана копија. Што се друге верзије тиче, није нам познато од кога она потиче и када је настала. Са сигурношћу можемо тврдити да није настала од Ристића лично. У односу на оригинал

¹ Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. прва, Београд 1934, 21–34.

² Никола Крстић, *Дневник. Јавни живот I, 9. април 1864 – 18. децембар 1867*, прир. Милош Јагодић, Београд 2005, 103.

³ Данијел Радовић, *Јован Ристић (1829–1899) – биографија српског државника*, Нови Сад 2023, 58–59.

⁴ Данијел Радовић, „Студије србијанских питомаца у иностранству као здравствени изазов четрдесетих и педесетих година 19. века”, у: *Болести, ратови и глад – српски народ пред изазовима у прошлости и садашњости*. Тематски зборник радова, ур. Сузана Рајић, Београд 2022, 93–115.

⁵ Одељење посебних фондова Народне библиотеке Србије, Архива Гргура Јакшића, Р 558/IX/1206, Михаило Ристић Гргуру Јакшићу, Београд, 9. фебруар 1931.

изостављени су неки делови и промењен је наслов. Особа која је прекуцала дневник насловила га је Из дневника Јована Ристића (из времена његовог ђаковања у Берлину 1849. г.). С друге стране, у оригиналу на насловној страни малене књижице налази се *Дневник Ј. Ристића од 14. маја 1849. год. у Бијограду*. Дописани наслов свакако боље одражава природу документа. Иако је Ристић очигледно намеравао да отпочне са вођењем дневника док је још био студент филозофије на Лицеју у Београду, то је ипак урадио приликом свог приспећа у престоницу Пруске.

Те 1849. године Ристић, као студент друге године филозофије на београдском Лицеју, обратио се молбом Министарству просвете са жељом да буде изабран за једног од благодетанаца за студије у иностранству. Желео је да студира историју, јер је за њега она била „огледало среће и несреће људске”. Како се у буџету Министарства нашло једно упражњено буџетско место, смрћу питомца Петра Ј. Радовановића, Ристићев захтев је одобрен. Иако се доскора у науци тврдило да му је прва дестинација био Хајделберг, овај дневник, али и грађа Министарства просвете показују да је реч о престоници Пруске.⁶

Ристић је у Берлину провео два месеца, припремајући се за упис у јесењи семестар на универзитет „Фридрих Вилхелм”. Усавршавао је немачки језик, читао Херодота, Хегела, Имануела Канта. Са осталим српским питомцима, превасходно војним, посећивао је знаменитости Берлина, Потсдама и Магдебурга. Међутим, избијање колере у Берлину и смрт његовог пријатеља натерали су га да се, на позив хајделбершких питомаца, пресели у град у Војводству Баден. Најбољи увид у Ристићеву личност и тежњу ка самодисциплини представља „завет” од десет тачака, који је себи задао и кога се, чини се, држао као водиле до краја живота. Он је настао по угледу на Десет Божјих заповести, које је, према библијском предању, Бог саопштио Израиљцима на Синајској гори преко пророка Мојсија.⁷

Ристић је важио за једног од „најагилнијих вуковаца”, те не чуди да је дневник писан по правопису реформатора српског језика Вука Стефановића Караџића. Куриозитет представља чињеница да је писан ијекавицом. Једини логичан одговор на то је утицај његовог оца Ристе.⁸ За њега се веровало да је пореклом из Босне, а дневник његовог сина даје

⁶ Државни архив Србије [=ДАС], Министарство просвете [=МПс], Ф II, Р 176/1849; Д. Радовић, *Јован Ристић*, 58.

⁷ *Библија, Стари завет*, превод Ђура Даничић, Издазак 20:2-17.

⁸ Ристићев отац преминуо је четрдесетих година 19. века, свакако пре одласка његовог сина Јована на студије у иностранство. Д. Радовић, *Јован Ристић*, 33.

томе својеврсну потврду. Ово је једини, али и најличнији, документ који је настао из Ристићевог пера да је писан ијекавицом.

Као што смо напоменули, дневник јавности предајемо у целости. Настојали смо да интервенције сведемо на минимум, да би се сачувала аутентичност документа. У појединим случајевима смо према данашњем правопису велико слово заменили малим, и одвајали одречну речцу не. У складу с позитивним правилима приређивања документа, тежили смо да о личностима које се помињу у дневнику кажемо нешто више у научном апарату. Међутим, то за одређене појединце, Немце или Пољаке које је Ристић сусретао, није било могуће услед недостатка извора о њима. Ауторове интервенције у основном тексту су означене угластим заградама. Датуми у приређеном документу су остали у оригиналу, тачније по Јулијанском календару.

*

16. [јун]

Био сам у Универзитету⁹. Од 11 – 1 слушао Мишеља¹⁰, само Божанство, ријечи Божанске. Говор ми је његов био нешто неразумителан, ал сам се опет старао да га добро разумем. Често ме је погледао. Уселио сам се у квартир¹¹. Све ми је повољно.

17. [јун]

Читао сам сцене из Тројанскога рата¹². Учио ријечи њемачке. Писао писмо Стаменковићу¹³. Прегледао расположење универзитетско. У великој ватри. Као у својој соби био сам спокојан, довољно дјејателан. По вечери одао сам с Арсом¹⁴ по Тиргартену¹⁵. Целог дана био сам добро расположен. Напале ме неке мисли због лопова, приповједају ми да их много има, бојим се да не однесу ово мало прња, те нећу после моћи газди исплатити.

⁹ Мисли се на „Фридрих Вилхелм” универзитет у Берлину, који је основан 1806. године.

¹⁰ Карл Лудвиг Мишле (1801–1893), немачки филозоф и универзитетски професор. Ристић је у повратку у Берлин 1851–1852, код Мишлеа похађао предмет *Аристотелова метафизика*. Д. Радовић, *Јован Ристић*, 69.

¹¹ Смештај.

¹² Рат који се наводно водио између Ахајаца и Троје у 12. веку п. н. е. Ристић највероватније чита Хомеров спев Илијаду.

¹³ Андрија Стаменковић (1822–1861), један од истакнутијих либерала на Светоандрејској скупштини. Опширније: Јеврем Грујић, *Живот Андрије Стаменковића*, Београд 1869.

¹⁴ Ради се о Арсенију Стефановићу (?–1849), војном питомцу у Берлину, који се у престоницу Пруске упутио са Јованом Ристићем.

¹⁵ Централни парк у Берлину.

18. [јун]

Читао сам многе новине. Био сам у Универзитету, слушао најновију Историју филозофије Кантову¹⁶ код Ђорџа (George)¹⁷ и Историју Швајцарске Републике код Гелцера¹⁸. Купио неке потребне ствари. Привече одам сам по Тиргартену. Красота. Ова два последња дана био сам трезвен и окретан. Све је добро.

19. [јун]

Донео ми мајстор хаљине. Обукао се. После подне одао по Тиргартену. По вечери опет с Арсом. Преко дана учио ортографију њемачку. По доласку из Тиргартена састао се с Јоцом Марковићем¹⁹, као браћа у туђем свијету, братски се изгрлили и изљубили. Отишли код Арсе, који га је (Јоцу) (по ријечима моим за Француза држао и тек доцније познао). Седили и разговарали се о разним стварима. Потом вратили се. У 1 сат по 12 легао сам спавати с Риманом у мојој соби.

20. [јун]

Био сам с Риманом у музеуму (Antiken–Gallerie u[nd]. Bilder–Gallerie), видео на деморализацију свијета клонеће се, свијету на углед стојећи, свакојаке ликове. Предвече ишао сам с Јоцом у Кондиторај један. Читам новине, Одам доцније с једним официром.

21. [јун]

Био сам ваздан слабешљив. Написао писмо Данићу. И провео вријеме као обично.

22. [јун]

Преписао писмо Стаменковићу и брату²⁰, био у Универзитету слушао Крихнера²¹ „Преглед Хеглове²² системе[’’], ништа га разумијо нисам. Ишао са Ранком²³ код Резе, нисмо га нашли.

¹⁶ Имануел Кант (1724–1804), знаменити филозоф, родоначелник класичног немачког идеализма.

¹⁷ Јохан Фридрих Георг, немачки филозоф и универзитетски професор.

¹⁸ Јохан Хајнрих Гелцер (1813–1889), швајцарски историчар и дипломата. Био запослен на „Фридрих Вилхелм” универзитету од 1844. до 1851. Једно време саветник пруског краља Фридриха Вилхелма IV.

¹⁹ Јован Белимарковић (1827–1906), генерал, министар војни и заступник министра грађевина (1868–1872), краљевски намесник (1889–1893), члан Државног савета (1872–1875), професор Артиљеријске школе. Године 1849. војни питомац у Берлину.

²⁰ Јован Ристић је имао два брата – Јанка и Константина.

²¹ Карл Херман Кирхнер (1822–1860) немачки филозоф и универзитетски професор.

²² Георг Вилхелм Фридрих Хегел (1770–1831), знаменити и један од најутицајнијих немачких филозофа.

²³ Ранко Алимпић (1826–1882), српски генерал, професор (1852–1859) и управник Артиљеријске школе (1859–1860), државни саветник, присталица династије Обреновића. У два наврата био је министар грађевина, 1873–1874. и 1878–1880. Године 1849. био је војни питомац у Берлину.

23. [јун]

Ишао с Ранком код Резе. Свирала нам његова кћи у клавир. Имаћу час у њем[ачком]. језику код њега. 5 талира мјесечно, 3 седмична часа. Читао Историју Грка. Читао новине (ово ће ми бити посведневна забава).

~~24.~~

~~Отишао с Ранком и Арсом к Протићу у Магдебург. дочекао нас врло лијепо, почастио, сједели смо скоро до зоре и разговарали се.~~

24. [јун]

Слушао Мишеља. Држао час код Резе. Читао и писао.

25. [јун]

Отишао с Ранком и Арсом у Магдебург к Протићу²⁴. Дочекао нас лијепо, почастио. Сједели смо ове ноћи до скоро до зоре.

26. [јун]

Проодали се мало. Ишли на мјесто гдје Протић заповјест прима. Ручали с официрима, ишли паробродом преко Елбе у једну увеселителну башту. Врло весело и задовољно провели. Официри су врло изображени.

27. [јун]

Окупали се у Елби. Ручали код газдарице Протићеве. Спавали. Отишли на аизенбан²⁵ и дошли у Берлин.

28. [јун]

Слушао Мишеља. Мало се замјерио због незнања језика. Купио једну књигу „Beleuchtung”. Купио „Fremd-Wörterbuch”. Одао.

29. [јун]

Слушао дишпут²⁶ код Мишеља о филозофији. Штуденти су овдашњи бољи но наши професори. Занимао се као обично с учењем језика њем[ачког]. Предвече одао.

30. [јун]

Приправљао се за час. Држао час код Резе. Гледао паролу војничку. Састао се с једним Грком у Фистону и с њим турски трпао. После подне дуго спавао због слабешљивости неке. Предвече по Тиргартену одао.

²⁴ Петар Протић Драгачевац (1825–1863), начелник Главне војне управе. Године 1849. војни питамац у Берлину.

²⁵ Железница.

²⁶ Дебата, расправа.

Крај овога мјесеца

Јули

Овога мјесеца завјетујем се:

1. Одвише дјејателан и приљ[ежан]. бити.
 2. Нарав своју умекшавати.
 3. Бити трезвен и окретан.
 4. Поради здравља свако вече одати.
 5. Бити стрпељив.
 6. У чест никога не дирати, а своју расудно и учтиво бранити.
 7. Напраситост неупражњавати.
 8. Умјереност у свакоме обзиру набљуд[авати].
 9. Не бити лакомислен
 10. Расудност у свакоме предузећу упраж[њавати].
-

Мојсеови десет заповједи уздиже,
Човјечанство што к Богу приводе
Сваки штује, свак паметан сљеди,
Што је свето умно, нек к Свјетлости стиже.
Ја ћу штовати и Тебе Мојсеју
Јеро љубим Божанствену слику.
Руке моје нек добродјет сеју
Дух нек тежи к Божијему лику;
Десет врсти ал' што с' горе пружа.
Нек ми штује, нек спроводи душа.

Јули

1. [јул]

Из писма Ресавчевићевог извјестио сам се да колера у Бјеогр[аду]. јако свирепствује. Народ српски на све стране пада. Жалост. Ове су ме мисли цео дан занимале. – Добио књиге од књигопродавца [„]Филозофију историје[”] Хеглову. Држао час код Резе. – Отишао²⁷, учио лекцију. Одао по Тиргартену с Арсом.

²⁷ Нечитко.

2. [јул]

Задатак учио. Држао час код Резе. Видио Арсу код Белведера. Читао Хегла. Предвече седио с Кнић[анином].²⁸ Арсом и Шефером у мојој соби. Седили дуго. –

3. [јул]

Био сам до подне сасвим малаксао. Ово дана од много зноја кој ноћу потоком преко мене тече, сасвим сам ослабио. Полуција ме упропасти. Морам предузети сасвим други начин живљења, није асно.

После подне тражили смо Цибулског²⁹. Нема га. Седили код Ранка разговарали се. Преко дана читао Брзостинског³⁰ о Србији и њеном Европ[ском]. одношењу. Ишли у Opern-Haus. Живост. Могао сам тек сад савњавајући одкођење наши људи у театру са овдашњим, углађеност чувства овога свијета примјетити. Ово је једно пуно поуке представљење. Позориштници су уобште везријадно представљали. Красно. –

4. [јул]

Занимао се читањем и приправљањем за час. Врло нерасположен.

5. [јул]

Читао и писао вас-дан. Пред вече одао с Ранком и Арсом по Тиргартену скоро цјео сат. Мало боље распол[ожен]. Држао час код Резе.

6. [јул]

Приправљао се за час. Читао и учио. Око подне седио овдје у пребивалишту мојему с Ранком, Арсом и Книћанином. Пио бајерскога. Читали Невен-слоге³¹ и Славјанку³². Ранку се све допада нарочито Грујићева³³ Држава³⁴, он је у звезде кује. Око 6 ишли смо у театар. Данас сам први пут видио театар напољу. Овдје ми се боље допало, но у Краљевоме театру. Парче је било врло поучително.

²⁸ Антоније Книћанин (?–1875), пуковник. У то време приватни војни питомац у Берлину.

²⁹ Војћех Адалбер Цибуљски (1808–1867), филолог, професор универзитета.

³⁰ Ристић погрешно наводи име аутора. Ради се о Лудвику Бистшоновском. Његово дело: Ludwik Bystrzonowski, *Sur la Serbie dans ses rapports européens avec la question d'Orient*, Paris 1845.

³¹ *Невен Слоге* је збирка родољубивих књижевних радова, коју је 1849. године у Београду издала „Дружена младежи србске”, тачније ђачко удружење београдских лицејиста.

³² *Славјанка*, збирка поезије коју је 1847. године издало српско ђачко удружење „Младеж србска” у Будиму.

³³ Јеврем Грујић (1829–1895), политичар и дипломата. Министар правосуђа 1861, 1876–1878; министар унутрашњих дела 1875. године. Државни саветник, српски дипломатски представник у Цариграду, Паризу, Лондону и Бриселу. Године 1849. српски питомац у Хајделбергу.

³⁴ Мисли се на „Обзор државе”, текст који је Јеврем Грујић објавио у *Невен Слози* (стр. 170–181), који се узима као први проглас либерализма у Србији.

7. [јул]

Спремио се за час. У 16 сати држао час код Резе. После подне био сам нешто врло слабешљив и дремован. Зато сам морао поспавати. Читао. Отишао с Риманом и Ранком на концерт у Тиргартен. Одили, уживали музику. Шалили се са неким ђевојкама. Пили и јели. Отишли у квартир. Спавао с Риманом у мојој соби.

8. [јул]

Отишао с Риманом код књиговезца и дао да ми се неке књиге повежу. Купили 2 комада Вукове³⁵ Граматике. После подне ишли код Шредера његовог пријатеља с којим сам познанство учинио. Вратили смо се код Книћанина, гдје смо Липинског застали. Погрешио противу 7. заповјести моје. У будуће стараћу се да тако што не буде.

9. [јул]

Приправљао се за час. После подне био код Резе. Слушао Цибулског о Бугарима.

10. [јул]

Био код Ранка, који у Потсдам полази. После подне били сви скупа код Книћанина. Отишао с Риманом и Ранком у Потсдам, гди смо у Римановој соби гомилу дјевојака застали, које су прослављале дан – рођења дјевојке његове газдарице Шарлоте: Овдје смо врло лијепо примљени и почашћени. У вече разне забаве држали, од којих неке сродство с српскијем имају, но на учтивији начин. У 12 сати ноћу разишло се друштво.

11. [јул]

Пре подне одао сам са Едуардовим братом по башти краљевој Санксали. Врло художествено украшена. У 12 ручао с Риманом. После подне видио венчање на протестантски начин. Боље ми се допада но код нас. Одам по једној башти. Код Едуарда ужинао. Господичну Шарлоту учио српски. Отишли код Едуарда сви скупа на вечеру. Забава подобна јучерањој. У 12 сати отишли кући.

12. [јул]

Пре подне учио Господичну Шарлоту Српски, која к језику нашем велику наклоност показује. У 2 сата пошао из Потсдама, у 3 стигао у Берлин. Слушао Цибулског о Србо-Хрватима. Држао час код Резе.

13. [јул]

Целог дана нисам из собе изашао. Читао и писао. Спремао се за час.

14. [јул]

Пре подне писао писмо. Држао час код Резе. Преводио са српског на њемачки. Предвече био с Рим[аном]. и Кнић[анином]. на концерту, гдје сам познанство са неким образорјезцима. Врло задовољан и расположен.

³⁵ Вук Стефановић Караџић (1787–1864), реформатор српског језика и писма.

15. [јул]

Спремао се за час. Читао и писао. После подне био код Римановог пријатеља (Јасову). Предвече био на часу код Резе.

16. [јул]

Седио у квартиру. Читао и писао. Посјетили Шредера.

17. [јул]

Спремио се да идем к Ранку у Потсдам. Очекивао Арсу у његовом квартиру. Дође Ранко из Потсдама код нас. Доручковали заједно. После подне био сам на концерту.

18. [јул]

Био на часу код Резе. Био у једном кнајп³⁶ с Риманом и једним мед[ицинским]. студентом.

19. [јул]

Седио у собу вас-дан. Преводио са срп[ског]. на њемачки.

20. [јул]

Обично занимање.

21. [јул]

Држао час. Био на концерту.

22. [јул]

Радио обично. Био на концерту. Био у једном кнајпу.

23. [јул]

Држао час. Купио неке потребне ствари, био у музеуму зоологичком и анатомичком. Одао с Рим[аном]. и Јасову.

24. [јул]

Отишао с Рим[аном]. и Арсом к Ранку у Потсдам. Доручковали код њега. Поодили трговца Нессе. Ја Шарлоти поклонио [„]Српску Граматику[“]. Ручали. Отишли у башту са фамилијом г. Нессе и његовим познаницима (Санк - сали). Играли. Ја у овоме друштву нити сам себи ни другоме каква задовољства учинио, јер сам од бољетице, од које одавно страдам, патио. Уопште све је весело и задовољно било. Арса је и трчао као бесан. Предвече разишли смо се. На двоје на троје вечерали код Нессе. Отишли на ајзенбан (жељезницу) и дошли овдје око 3. чет на 16.³⁷ Де-буш поздравио нас и дочекао Српски.

³⁶ Кафана, гостионица.

³⁷ Нејасно.

25. [јул]

Започео спјев један „Мумлајућој Њемчадији”.³⁸ Читао Херодота³⁹. После подне тражио с Арсом г. проф. Петер[мана]⁴⁰. Нисмо га нашли. Отишли у један кнајп (затекли Псорера потом нас одвео у други један кнајп), гдје смо познанство са Пољаком Пшијенским и неким Њемцима учинили.

26. [јул]

Изјутра седио у квартиру и радио. Пред-вече посјетио с Арсом г. проф. Петермана. Читали му српски. Овдје сам по њему судећи увидио, да је језик наш тежак. Изашли смо у једну башту, гдје је више проф[есора]. било. Арса је играо с дјевојкама, док сам ја бољетицом мојом препјастован,

³⁸ Та Ристићева песма сачувана је у његовој заоставштини, под сигнатуром АСАНУ, ИЗ 15.025.

Мумлајућој Њемчадији

Та ко незна ценит' срећу
Твдро братско љубав гди је,
А што баке зановећу
Зато нама стало није

Ј. Илић

Зрела мисао нека насред стане,
Зрело и суди, да се зрело збори,
Плам слободе оћеш да ти гори?
Пусти другог нека духом дане.
Је ли слепцу вадити оката
Ал безумну сјетовати умна?
Да л' Немца ветроглава јата
Србу рећи „то с' дела безумна”
Познат треба ко је љубве вредан,
Познат треба тко слободу љуби.
Кога ватра себичности губи.
Заман, заман тај је вавек бедан.
Зора славе и слободе шта је?
Да ли холост Арпадског колена?
Да ли срце ка камена стена?
Робство; вавек докле тога траје!
Човечанства де чувство станује,
Да је људима моћност Бога дана,
Да им срца Богом обасјана,
Ту се Слава, ту слобода снује.

У Берлину, 25. јулија 1849.

³⁹ Херодот (484. п. н. е. – око 425. п. н. е.), антички грчки писац и „отац историје”.

⁴⁰ Јулиус Хајнрих Петерман (1801–1876), немачки оријенталиста и универзитетски професор.

Проф[есор]. о Србско-маџарском рату⁴¹ приповедао. Потом дошли у квартир. Арса отишао на ж[елезницу].

27. [јул]

Пре подне радио. После подне одао с Арсом и Јакобом. Били у више кнајп.

28. [јул]

Пре подне држао час код Резе. После подне радио. Предвече одао.

29. [јул]

Овога дана урадио сам највише, но и следи сам рђаве искусио, јери од млога седења не би ми добро. Држао час код Резе.

30. [јул]

Држао час код Резе. После подне радио. Предвече с Јакобом и Арсом одао. Разна мјеста походили, вјечерали у једној башти. Овога вјечера разбих једно стакло ~~пиварско~~ од пива. Не би ми мило јер оде 7 1/2 гроша. Шћем поодити једно отмјено мјесто, ма би скупо. Мјесец овај већ је при крају, мислим, да ли ћу кадар бити себи о дјелању рачуне дати.

31. [јул]

Седио у квартиру и радио вас-дан. Мало изашао до Тиргартена.

Крај

Завјет мој за овај мјесец постављен. Испуњао сам точно, осим седме точке, противу које сам 8^{ог} овог мјесеца погријешио. Све сам друге точке као светињу набљудавао. Дјејателан сам био довољно. Овога мјесеца посве био сам нерасположен, јера рђава клима овдашња није ми најбоље пријала. Млоге сам часове провео у мислима на тежки задатак мој: млоге на домовину моју; млоге на путове к благостању њеном.⁴² Одвојен у мислима од маловажних приједмета ступам у Име Божје на стазу Озбиљности и зрелијег судења.

Завјет мој првога јулија постављен, важи и за следећи мјесец, август.

⁴¹ Мисли се на српски покрет у Јужној Угарској и српско-мађарски рат 1848–1849.

⁴² Реченица у оригиналу је подвучена накнадно црвеном оловком.

Август

Ни један корак противу завјета од 1. јулија!

1. [август]

Немало је већ два мјесеца од како сам у Берлину, а писма из постојбине никаквог нема. Мисли. Први је наступио, новаца нема. Не долазе. Спремао сам се за час. Око подне дође Протић из Магдебурга. Одали, одвео Арсу код Јакова. Увече вечерали поручено јело српско паприкаш, пили, певали српске народне пјесме и веселили се по вољи. Потом отишли од Книћанина у моју собу с Протић[ем]. и спавали.

2. [август]

Сједили с Протићем. Испратили га до жељезнице, вратили се натраг, ручали. После подне читајући превари се и заспа. Потом радио, читао Хегла.⁴³

3. [август]

Приправљао се за час. Држао час код Резе, читао и писао.

4. [август]

Приправљао се за час, држао час, увече седео дуго код Крауза с Арсом и Книћанином.

5. [август]

Још сам у постељи. Дотрча Шефер и каза ми да је Арса на самрти. Скочи, потрча, на двоје на троје обуко се, одо с Книћанином к њему. Затеко га у у постељи изнемогла и малаксава. Очи му бјау црне, упале, на питање наше, шта му је одговори нам: „Дођо у Прајску да кости моје оставим”. Тјешисмо га, и ма не помаже ништа јер у 2 сата после подне издану. Смућеност највећа, жалост. Одо с Ранком, те куписмо места за гроб. Написа писмо Стаменковићу. Преко ноћи цјеле не трену.⁴⁴

6. [август]

Јависмо Јакобу и Свану. Обште оплакивање. Дође Протић. Смућеност, невеселост, жалост.

7. [август]

Испратисмо земљака и брата нашег. Опева га протестантски поп Фатер. Слово је било доста згодно. После подне испратисмо Кн[ићанина и] Протића. Одосмо у театар. Красота.

⁴³ Реченица у оригиналу је подвучена накнадно црвеном оловком.

⁴⁴ Опширније о смрти Арсенија Стефановића у: Д. Радовић, „Студије србијанских питомаца у иностранству”, 103–104.

8. [август]

Спреми се, дођо у Потсдам. С Ранком да могу ове мисли од себе да одгурам. Посјети Нессе, узео код њега за неколико дана квартир. Спава с Риманом код Нессе.

9. [август]

Седио сам у Квартуру. Мало читао и провео вријеме у разговору. Предвече ишао с Нессом на Ruinenberg.⁴⁵ Попели се на једну кулу, видео одавде красоту, погледао положење овога предјела, који је с нашим у Србији сродан.

10. [август]

Читао. Нерасположење због дугог времена. Предвече одао са Едуардом и Ранком. Вјечерао код Нессе с Ранком. Гди сам увидио да довољно искренности, најглавније черте карактера србског, нема.

11. [август]

Читао Хеглову Фил[озофију]. исто[рије]. Хејзову граматику, потом дошао Ранко, нисам се могао уздржати да му због неискренности његове не пребацам. Предвече добио од Ранка писмо једно.

12. [август]

Пре подне читао. После ручка одао са Ранком по околини Потсдама. Прегледао Принчевске дворе. Предвече био у концерту, кој на мене никаква дјејствија имао није.

13. [август]

Пре подне изразио Љ. Л. Учинио томе крај. Дошао Книћанин. Отишли у Магдебург Протићу.

14. [август]

Доручковали с неким Швабама, који су Прот[ића]. поодили, одали прегледали цитаделу Магдебург; били на пароли потом на ручку у офиц[ирској]. сали, гди је банда свирала, послужио г. [Др]⁴⁶ са тур[ском]. циг[аром]. Ишли у једно увеселително мјесто. Поодили капетана његовог, који нас је особито пријатељски примио, а и његова нас је госпа лијепо предусрела. Вечерали с офицер[има]. у једном кнајпу. Отишли кући.

⁴⁵ Брдо поред Потсдама. На њему је пруски краљ Фридрих Велики 1784. године саградио огроман резервоар за воду, који је требало да снабдева Сансуси палату у Потсдаму. Пејзаж тог простора су чиниле декоративне вештачке рушевине, по чему је и добио име.

⁴⁶ Нечитко.

15. [август]

Ишли с Протић[ем], те видели његов лик. који капет. своје поклонити намјерава. Ручали. Окупали се у Елби. Сјели у жељезницу и дошли у Потсдам.

16. [август]

Одосмо код Ранка. Даде ми писмо од Ценића⁴⁷ и Рајка,⁴⁸ у коме ме позивају к њима [да] идем. Као разумније паметније, рјешим се послушати их. Дођем у Берлин. Почнем се спремати.

17. [август]

Провео сам вријеме у приправљању.

18. [август]

Занимао се с паковањем мојих ствари. Данас намјеравам кренути се за Хајделберг⁴⁹.

⁴⁷ Ђорђе Ценић (1825–1903), правник, политичар, професор на Великој школи. Председник Министарског савета 1868–1869. Три пута министар правде (1861–1862, 1868–1869, 1873–1874). Од 1875. до 1885. године председник Државног савета. Године 1849. државни питомац у Хајделбергу.

⁴⁸ Рајко Јовановић Лешјанин (1826–1872), правник и политичар. Министар правде 1862–1868. Године 1849. државни питомац у Хајделбергу.

⁴⁹ Јован Ристић је писао Министарству просвете: „Услед мутне и магловите непогоде, која особито овога лета у Прајској свирепује и њене толике становнике упропашћава, што је главна и највећа причина смрти друга и сапутника мог Арсенија Стефановића, а притом због колере, која у Берлину стотинама жртвији посведневно прождире, по савету мом у Потсдаму, Магдебургу и Хајделбергу наодећи се земљака, који су одчасти чули од части извећени били да се здравље моје посведневно гуди, одкуда рђаве последице за мене произтећи могу, принуђен сам био за спасти здравља своје напрасно Берлин оставити, и овде у Хајделберг, где је клима врло пријатна и угодна, доћи, да за ову годину у овдашњем Свеучилишту Шлосера общепознатог славног историка и друге слушам, како би на годину ако Високославно Попечитељство саизволи, по побољшању овдашњег времена, поради осталог за историју спомоћној наука у Берлин се повратити могао.” ДАС, МПс, Ф II, Р 189/1849, Јован Ристић, Министарству просвете, Хајделберг, 26. август 1849.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Архив Српске академије наука и уметности [=АСАНУ] [Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti [=ASANU]]

Историјска збирка [Istorijska zbirka]

Државни архив Србије [=ДАС] [Državni arhiv Srbije[=DAS]]

Министарство просвете [=МПс] [Ministarstvo prosvete [=MPs]]

Одељење посебних фондова Народне библиотеке Србије [Odeljenje posebnih fondova Narodne biblioteke Srbije]

Архива Гргура Јакшића [Arhiva Grgura Jakšića]

Објављени извори – Published Primary Sources

Крстић, Никола, *Дневник. Јавни живот I, 9. април 1864 – 18. децембар 1867*, прир. Милош Јагодић, Београд 2005. [Krstić, Nikola, *Dnevnik. Javni život I, 9. april 1864 – 18. decembar 1867*, prir. Miloš Jagodić, Beograd 2005]

Литература – Secondary Sources

Bystrzonowski, Ludwik, *Sur la Serbie dans ses rapports européens avec la question d'Orient*, Paris 1845.

Грујић, Јеврем, *Живот Андрије Стаменковића*, Београд 1869. [Grujić, Jevrem, *Život Andrije Stamenkovića*, Beograd 1869]

Јовановић, Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ. прва, Београд 1934. [Jovanović, Slobodan, *Vlada Milana Obrenovića*, knj. prva, Beograd 1934]

Радовић, Данијел, *Јован Ристић (1829–1899) – биографија српског државника*, Нови Сад 2023. [Radović, Danijel, *Jovan Ristić (1829–1899) – biografija srpskog državnika*, Novi Sad 2023]

Радовић, Данијел, „Студије србијанских питомаца у иностранству као здравствени изазов четрдесетих и педесетих година 19. века”, у: *Болести, ратови и глад – српски народ пред изазовима у прошлости и садашњости*. Тематски зборник радова, ур. Сузана Рајић, Београд 2022, 93–115. [Radović, Danijel, „Studije srbijanskih pitomaca u inostranstvu kao zdravstveni izazov četrdesetih i pedesetih godina 19. veka”, у: *Bolesti, ratovi i glad – srpski narod pred izazovima u prošlosti i sadašnjosti*. Tematski zbornik radova, ur. Suzana Rajić, Beograd 2022, 93–115]

Danijel Radović

JOVAN RISTIĆ'S JOURNAL FROM BERLIN IN 1849

Summary

Jovan Ristić (1829–1899) is one of the most notable Serbian modern statesmen. As one of the best students at the Belgrade Lyceum, he was sent to study abroad in 1849 as a state cadet. He chose to study history because he saw in it “a mirror of human happiness and misery”. His first destination was Berlin and Friedrich Wilhelm University. In the period from arriving in the capital of Prussia until leaving it (June 16 – August 18), Ristić kept a journal, which gives us a significant insight into his personality, the challenges he faced, and the influences he was exposed to. Based on this document, we learn that he attended lectures by philosopher Karl Ludwig Michelet and Slavist Vojceh Adalbert Cibulski. We notice that he was preparing himself to enrol in the semester by perfecting the German language and reading Herodotus, Hegel and Kant. The journal also contains important information about Ristić's personality, where the most representative example of his character and self-discipline is the “covenant” of ten points, which he adhered to from month to month. Ristić described his association with other Serbian cadets, social life in Berlin, and visits to Potsdam and Magdeburg. At the beginning of August, according to the journal, a great emotional blow for him was the death of Arsenije Stefanović, his friend and military cadet in Berlin. This, but also the fear of the cholera epidemic, forced Ristić to move to Heidelberg and start his studies there, and not in Berlin, as originally planned.

The journal was written according to the spelling rules of Vuk Stefanović Karadžić. What is curious is that it was written in Iekavian (*ijekavica*), which confirms the thesis that Ristić's father was originally from Bosnia. The document is kept in the Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts.

Оригиналан научни рад

Примљен: 1. 4. 2024

Коначно прихваћен за објављивање: 13. 6. 2024.

Јована БЛАЖИЋ ПЕЈИЋ*

Историјски институт

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2420-3331>

Екатерина Владимировна ИВАНОВА

Росархив

Москва

МИТРОПОЛИТ МИХАИЛО И АНТОНИНА ДМИТРИЈЕВНА БЛУДОВА: ПОЧЕЦИ ПРЕПИСКЕ (1854–1860)

Анстракт: У раду представљамо једанаест писама и три признанице митрополита београдског Михаила (Милоја Јовановића) упућене руској грофици Антонини Дмитријевној Блудовој у периоду између 1854. и 1860. године. Реч је о трећем наставку објављивања њихове преписке, а овај пут представљен је сам почетак сачуване преписке. Приређена писма, која представљају својеврстан прилог проучавању српско-руских односа током шесте и почетком седме деценије 19. века, похрањена су у оквиру личног фонда породица Панини-Блудови у Руском државном архиву древних аката у Москви.

Кључне речи: Русија, митрополит Михаило, Милош Обреновић, Јанићије Костић, Антонина Дмитријевна Блудова, Србија.

Abstract: The paper presents eleven letters and three quittances of Metropolitan of Belgrade Mihailo (Miloje Jovanović) to Russian countess Antonina Dmitrievna Bludova, written in the period from 1854 to 1860. It is the third extension of the publication of their correspondence, and this time we are presenting the beginning of the saved correspondence. The edited correspondence, which represents a kind of contribution to the study of the Serbian-Russian relations during the sixth and the beginning of the seventh decades of the 19th century, is deposited in the personal fund of the Panin-Bludov families in the Russian State Archives of Ancient Documents in Moscow.

Keywords: Russia, Metropolitan Mihailo, Miloš Obrenović, Janičije Kostić, Antonina Dmitrievna Bludova, Serbia.

* jovana.blazic@iib.ac.rs

Историја српско-руских односа друге половине 19. века незамислива је без проучавања лика и дела митрополита београдског Михаила (Милоја Јовановића), који је готово пет деценија радио на јачању српско-руских веза у свим сферама живота, а у политичком животу Србије отворено заговарао русофилски правац вођења српске спољне политике. Током школовања, а затим и током служења у Српској цркви, стекао је бројна познанства, па и пријатељства међу Русима, и с многима од њих одржавао је сталну преписку. Један од најзначајнијих контаката била је руска грофица Антонина Дмитријевна Блудова, с којом је више од три деценије одржавао преписку, а којој се најчешће обраћао с различитим молбама, не само у вези са пословима који су се тицали цркве, културе и просвете, већ и оним који су се тицали искључиво политике. Због свих појединости до којих се може доћи читањем њихове преписке, овај извор сматрамо изузетно корисним. Стога, у овом раду настављамо с објављивањем писама митрополита Михаила упућених руској грофици,¹ износећи овог пута сам почетак сачуване преписке.

Антонина Дмитријевна Блудова рођена је у Стокхолму, као прво од укупно четворо деце у породици високо позиционираног руског државника грофа Дмитрија Николајевича Блудова (1785–1864) и дворске даме кнегиње Ане Андрејевне Шербатове (1777–1848). Образована и с контактима међу највишим званичним руским световним и црквеним представницима, као и међу словенофилима, добар део живота посветила је помагању балканског православног становништва. Као дворска дама (од 1863), имала је нарочит утицај на руску царицу Марију Александровну. Први почеци добротворног рада Антонине Дмитријевне Блудове везују се за период након завршетка револуција 1848/1849. године, када је, уз подршку руског протојереја Михаила Фјодоровича Рајевског, основала прво руско друштво за помоћ словенским народима, тзв. Кружок грофице Блудове, а у циљу помагања православног становништва на простору Војводине и Војне границе.² Године 1856. ова организација добила је и званичну дозволу за рад, па је реорганизована у Петроградско добротворно друштво, којим су, поред Антонине Дмитријевне Блудове, управљале и руске кнегиње Наталија Дмитријевна Протасова и Татјана

¹ Јована Блажић и Јекатерина Владимировна Иванова, „Преписка митрополита Михаила и грофице А. Д. Блудове о догађајима у Србији 1868. године”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* 34 (2013) 193–218; исте, „Писма митрополита Михаила грофици А. Д. Блудовој: прилог проучавању руско-српских односа (1871–1874)”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* 35 (2014) 121–138.

² Више о томе: Искра Васиљевна Чуркина, *Протоиерей Михаил Федорович Раевский и югославяне*, Москва 2011, 48–104.

Васиљевна Васиљчикова. Основни циљ организације била је помоћ православним црквама, манастирима и школама широм Балканског полуострва, а посебна пажња била је посвећена простору Босне и Херцеговине.³ Неколико година касније, по узору на ову организацију, основан је Московски словенски добротворни комитет (1858–1878), који је с временом практично преузео све послове Петроградског добротворног друштва, које је 1863. године и званично престало да постоји, а Антонина Дмитријевна Блудова окренула се оснивању Светог ћирилско-методијевског православног братства у Острогу.⁴

Прво писмо које објављујемо Михаило је послао Блудовој из Гопчице, 7. априла 1854. године, с имања Јована Ризнића, српског трговца и правника, који је између осталог био познат и по гостопримству које је указивао српским питомцима у Кијеву. Ово писмо није и прво Михаилово писмо упућено Антонини Дмитријевној, већ прво које је сачувано. Након што је завршио Кијевску духовну академију и што се замонашио у Кијевско-печерској лаври, Михаило је у јесен 1853. године први пут боравио у Москви и Петрограду. Управо ово писмо је сведочанство о томе колико је за младог српског монаха ово путовање било важно и колико је оно оставило трага на њега и на његов однос према Русији. У Москви је упознао водеће московске словенофиле, а у Петрограду Антонину Дмитријевну Блудову, која се тада већ неко време активно бавила добротворним радом у корист православног становништва на Балкану. Од доласка у Русију, те од времена када упознаје прве словенофиле и људе њима блиске, Михаило постаје присталица идеје словенске узајамности и вере у месијанску улогу Русије, што се види из овог писма: „Одавно, а нарочито од када сам био у Петрограду и Вас упознао, слушао сам и постао уверен у руску лојалност, која је у срцима наших владара, тако рећи, осакаћена од стране Запада и претворена у неверство, као тобоже амбициозне намере наших покровитеља. Плакао сам изнутра, жалио се на такво несрећно неразумевање, молио Бога да нам отвори очи, скине тамни прекривач.” Поред тога, Михаило је у писму подвукао да су очи српског народа уперене ка једноплеменицима, али да им прилике не дозвољавају да се покрену. Такође, он обавештава руску грофицу да су њен отац, гроф Дмитриј Николајевич Блудов, и некадашњи обер-прокуратор Светог синода (1836–1855) гроф Николај Александрович Протасов, крајем марта

³ Исто, 104–105. Сергей Александрович Никитин, *Славянские комитеты в России в 1858–1876 годах*, Москва 1960, 27.

⁴ Више о Петроградском добротворном друштву: Јована Блажић Пејић, *Московски словенски комитет и српско питање (1858–1875)* (докторска дисертација, Филозофски факултет у Београду, 2021), 42–44, 61–63.

изабрани за чланове Друштва српске словесности,⁵ и моли је уједно да му преко Михаила Фјодоровича Рајевског пошаље издања Ивана Сергејевича Аксакова, Михаила Петровича Погодина, Евдокије Петровне Ростопчине и њима слична.⁶

Друго писмо које објављујемо Михаило је послао Блудовој по повратку у Србију, 17. јуна 1854. године. У њему се похвалио добрим пријемом којим је дочекан и добијањем професорске службе у Београдској богословији. Поред тога, с обзиром на то да је Кримски рат био у току, писао јој је „да су Срби наклоњени и да се пате ишчекујући вести о срећним акцијама руске војске”. Истовремено, Михаило је замолио Блудову да испита шта се догодило с његовом молбом коју је упутио руском Светом синоду у вези с књигама које су биле потребне Београдској богословији, те с његовом молбом руском министру просвете Авраму Сергејевичу Норову (1853–1858), о књигама које су пак биле потребне Лицеју. У овом писму први пут се помиње Свилајнчанин Јанићије Костић, посинак руске грофице, који се школовао у Михајловској артиљеријској школи у Петрограду (1850–1854) и кога је Михаило саветовао да се не враћа у земљу док не заврши започето школовање.⁷

У трећем писму, од 1. новембра 1854. године, Михаило је руску познаницу обавестио да је 26. октобра произведен за шабачког епископа. Уз то, замолио ју је да његово писмо преда синовцу тимочког епископа Доситеја Николи Новаковићу, дипломцу Московске духовне академије, у коме га он саветује да се тамо замонаши, уколико је већ намерен да то учини. Михаило наводи да им је потребно више монаха, па истовремено и Блудову моли да утиче на српског богослова.⁸ Иначе, лета 1850. године Никола Новаковић је, заједно с Алимпијем Васиљевићем, Григоријем Златковићем, Николом Зисићем и Пантелијом Срећковићем, а о трошку руског Светог синода, послат на школовање у Кијев. Након што је првобитно уписао Кијевску духовну академију, две године касније Новаковић се пребацио

⁵ *Друштво српске словесности 1841–1864*, прир. Бранко Перуничић, Београд 1973, 408–409 (*Друштво српске словесности* – Д. Н. Блудов, Београд, 16. март 1854); исто, 409 (*Друштво српске словесности* – Н. А. Протасов, Београд, 16. март 1854).

⁶ Российский государственный архив древних актов [=РГАДА]. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 101–101об. Митрополит Михаило – А. Д. Блудова, Гопчица, 26. март 1854.

⁷ РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 102–102об. Митрополит Михаило – А. Д. Блудова, Београд, 5. јун 1854.

⁸ РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 103. Митрополит Михаило – А. Д. Блудова, Београд, 19. октобар 1854.

у Московску духовну академију, коју је завршио с дипломом кандидата 1854. године.⁹

По повратку из Русије, Михаило постаје посредник и главни ослонац руских словенофила у Србији, па је тако, поред Московског словенског добротворног комитета, помагао и рад Петроградског добротворног друштва, о чему нам сведочи четврто писмо од 10. марта 1859. године. У писму Михаило обавештава Блудову да је Милоша Обреновића известио да се у Петрограду прикупљају прилози за обнову манастира Милешеве и да је српски кнез обећао да ће за то издвојити 1.000 дуката, али да очекује да руска страна договори с Турцима да не ометају њену реконструкцију. Такође, обавестио је да је преко Рајевског, кога назива „поштованим нашим сарадником у делу успеха словенско-православних питања”, примио њено писмо, па на постављена питања одговара да је свештеничку одећу и друге богослужбене предмете које је послало Петроградско добротворно друштво расподелио по потреби, о чему јој детаљно пише. Истовремено, подвлачи јој да српска влада искрено жели све исто што и они: „Потребно је да подигнете глас што се Србије тиче: обновити наследна права сходно Хатишерифу, такође и тврђаве предати Србима, а и све Турке и Немце подвргнути локалним законима. Ово је и глас Срба. Надам се да ће наша браћа Руси све ово испословати и да ће престати подле интриге Турака, те ће тада наша влада бити у стању да допринесе успеху општесловенског питања.” Истовремено, у вези са приликама у Босни, писао јој је да им је потребан новац за куповину муниције и пушака, да тамошњи народ нестрпљиво чека пролеће како би подигао устанак. Подвлачи да ће остати тајна одакле је новац стигао: „Све ово пишем Вашој Екселенцији, нашем вечитом пријатељу. Не би било лоше искрено и чешће писати о овоме, а ја ћу одмах обавештавати оне, који би требало да знају, и који ће у потпуности оправдати ваше и наше наде – и старац и младић.” Мислећи на Српско-босански одбор, који је основан 18. августа 1860. године, а чији је покровитељ био митрополит, те на припремање устанка у Босни и покушаје изазивања општебалканског устанка (1860–1861), наводио је да стога намерава да с неколико родољуба оформи друштво, па да ће је обавестити када се то и деси: „Неопходно је да имамо људе, морамо да преокренемо ствари на боље, морамо да дамо правац, да се пробудимо из сна, из дубоког сна у коме се већ шеснаест година налазимо. Потребан нам је ваш подстицај, јер су интереси заједнички за све православце. Чланови

⁹ Владислав Пузовић, *Руски путеви српског богословља. Школовање Срба на руским духовним академијама 1849–1917*, Београд 2017, 63–65.

ће бити у Русији, Грчкој, Црној Гори, Влашкој, Молдавији, Бугарској, Македонији, Херцеговини, Босни и Аустрији. Да би се све ово постигло потребна је и политичка и материјална подршка.” Писмо завршава молбом да му саопшти своја размишљања, али и размишљања „побожних и драгих нам особа који све ово добро разумеју”, па пита: „Да ли је могуће паралелно у приликама у Европи енергичније започети нашу интимну намеру?”. Такође, у писму спомиње како Јанићије Костић није желео да се запосли у Србији, већ жели да буде српски повереник у Петрограду, али да се компромитовао, те да је љут отишао као курир у Беч.¹⁰

У писму од 7. новембра 1859. године, сад већ као митрополит београдски, Михаило се обраћа Блудовој за помоћ балканским хришћанима који се налазе под турском влашћу, наводећи да је време да их Русија енергичније стави под своју заштиту: „Они страдају са свих страна, скоро да већ губе наду – заједно с Турцима, угњетавају их Грци, а Запад, користећи се тиме, напада на њихову веру – једину утеху”. Наводи да ће ускоро митрополиту московском Филарету писати о стању црква и православља на Истоку, а да се она за више информација о балканским приликама може обратити Константину Алексићу, који је у то време боравио у Петрограду. Поред тога, обавестио ју је и о здрављу Јанићија Костића, за кога је навео да обилази манастире, и да је добио информацију да се осећа много боље, да је његова болест, која је била психичке природе, готово не приметна.¹¹

У писму од 7. децембра 1859. године митрополит Михаило обавестио је Блудову да је Стака Скендерова боравила у Београду и тражила да добије још једну помоћницу. Како јој је била потребна кућа за школу и више новчане помоћи, написала је молбу московском митрополиту Филарету, како би он у Москви нашао људе који би могли да помогну њену школу. Митрополит је молбу Стаке Скендерове проследио Блудовој, не би ли је пре слања митрополиту превели, или Александар Фјодорович Гиљфердинг, или Константин Алексић, а и како би она могла да је покаже петроградским добротворкама. Поред тога, митрополит Михаило замолио је Блудову да за потребе школовања ученика из Босне, Херцеговине, Старе Србије и Бугарске у Београдској богословији од руског Светог синода обезбеди новчану помоћ у износу од 2.000 рубаља годишње. Новац би искористио за школовање до четрдесет ученика, али и за штампање брошура духовног карактера, које би даље достављао у крајеве под турском влашћу, а

¹⁰ РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 104–105об. Митрополит Михаило – А. Д. Блудова, 26. фебруар 1859.

¹¹ РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 107–107об. Митрополит Михаило – А. Д. Блудова, Београд, 27. октобар 1859.

све ради заустављања западне пропаганде. Коментарисао је тадашње политичке прилике: „Шта можемо да очекујемо од Конгреса? Дај Боже, па да православци ни у Турској, ни у Аустрији, не буду заборављени, у сваком случају од западног расуђивања нема наде. Шта ће уследити након расправе руских јерарха? Надам се да ће увидети потребу да саветом захтевају од Цариградске патријаршије, да се не ограничава на прилоге, и да словенском становништву пошаље епископе из тог истог народа.”¹²

У писму од 27. децембра 1859. године Михаило пита Блудову да ли је примила српску штампу коју јој је послао и да ли је у њој прочитала његове беседе и говоре. Обавештава је да намерава да штампа дело епископа вороњешког и јелецког Тихона Задонског.¹³ Такође, поново апелује за помоћ: „О кад би Господ уразумио Конгрес, и кад би нас Русија спасила од тих бештија Турака, у крајњој мери очистила би садашњу Србију од Турака, и тада се не бисмо плашили западне пропаганде”. Истог дана послао јој је и препоруку, у којој је замолио да помогне Захарију Куртићу из Босне, који је намеравао да посети директора Азијског департмана Јегора Петровића Ковалјевског,¹⁴ иначе блиског пријатеља руске грофице.

Девето писмо од 28. фебруара 1860. године тицало се углавном просвете. Михаило се захвалио грофици Блудовој на њеној помоћи око школовања ученика из области под турском влашћу у Београдској богословији, а такође одговорио јој и о српским питомцима који су се у том моменту школовали у Петрограду. Помињу се Сретен Крстић и јеромонах Венедикт Рафаиловић, који су завршавали Петроградску духовну академију, највероватније о свом трошку. Такође, моли је да се не љути на Новаковића, за кога наводи да има проблеме и да му је веома жао што се обрукао пред њом, због чега му је сад и непријатно да јој се обрати. Поред тога, обавестио је да је преко протојереја Рајевског примио крст, а да ће одговор на њено писмо послати преко Екатерине Ивановне Милошевић,¹⁵ супруге руског генералног конзула у Београду, њене блиске пријатељице.¹⁶

¹² РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 113–114. Митрополит Михаило – А. Д. Блудова, Београд, 25. новембар 1859.

¹³ РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 115–115об. Митрополит Михаило – А. Д. Блудова, Београд, 15. децембар 1859.

¹⁴ РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 116. Митрополит Михаило – А. Д. Блудова, Београд, 15. децембар 1859.

¹⁵ РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 118–119. Митрополит Михаило – А. Д. Блудова, Београд, 16. фебруар 1860.

¹⁶ Војислав Ј. Вучковић, „Неуспела политичка акција Матија Бана (1860–1861)”, *Историјски часопис* 9–10 (1959) 387.

У десетом писму, од 22. априла 1860. године, пише јој о здрављу Јанићија Костића, како га је посаветовао да ради оздрављења оде у манастир.¹⁷ Две недеље касније, у писму од 7. маја 1860. године, обавештава је о клеветама и незавидној ситуацији у којој се сам нашао, као и да је примио новац и поклон Марије Александровне у виду крста, али и три књиге. Поред тога, обавестио ју је и о посети руског кнеза Долгорукова, који је почетком 1860. године боравио у Србији и Београду, те имао контаката с босанским избеглицама. Писао јој је да је Долгоруков учио српски језик. У вези са сукобом српског кнеза с либералима, навео јој је да је Милован Јанковић отишао на путовање и тако се спасао на време: „Нигде није могао да заустави своју мисао, као на Русију, природну нашу заштитницу, па је тамо и отишао, како би нашао лек за патриотизам”.¹⁸

Последња три приређена документа представљају признанице, послате 14. јуна 1860. године. Првом признаницом митрополит Михаило је потврдио пријем двотомног дела руског дипломате Јевгенија Петровића Новикова *Гус и Лютер: критическое исследование*, које му је грофица Блудова послала преко Руског генералног конзулата у Београду.¹⁹ Другом признаницом потврдио је да је примио напрсни крст украшен смарагдима, поклон руске царице Марије Александровне.²⁰ Последњом признаницом потврдио је пријем дела митрополита новгородског, петроградског, естонског и финског Григорија (Постникова) *Истинно древняя и истинно православная Христова церковь: изложение в отношении к глаголемому старо-обрядству*.²¹

Приређена преписка коју чине једанаест писама и три признанице представља део личног фонда *Панины-Блудовы* № 1274, који се чува у Руском државном архиву древних аката у Москви. Сва писма митрополита Михаила упућена Антонини Дмитријевној Блудовој подељена су у две одвојене фасцикле. У фасцикли № 2179 чувају се седамдесет и пет писама из периода 1854–1868. године (укупно 125 листова), док се у фасцикли № 2180 чувају осамдесет и два писама и телеграма из периода 1870–1887. године (укупно 129 листова), од којих једанаест није датирано. Сва приређена писма су оригинали, написани на руском језику, руком митрополита Михаила, на специјалном папиру за писма тога

¹⁷ РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 120. Митрополит Михаило – А. Д. Блудова, Београд, 10. април 1860.

¹⁸ РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 121–122об. Митрополит Михаило – А. Д. Блудова, Београд, 25. април 1860.

¹⁹ РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 123. Признаница, Београд, 2. јун 1860.

²⁰ РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 124. Признаница, Београд, 2. јун 1860.

²¹ РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 124. Признаница, Београд, 2. јун 1860.

времена, плаве или беле боје. Приређена писма у јавност износимо без интервенција, желећи да сачувамо језик и стил аутора писама. Скраћенице су разрешене у угластим заградама. Датуми и подвлачења пренети су из оригинала. Рукопис објављујемо у складу с правописом савременог руског језика, а приликом приређивања водили смо се приручником *Методические рекомендации по публикации архивных документов в печатном виде* који је објављен у Москви 2022. године. Детаљнију анализу приређене преписке препуштамо читаоцима.

1.

26. Марта 1854.
Гопчица

Ваше Сиятельство!

Простите мне, что до сих пор не писал, извините великодушно за долгое молчание. Видя вашу доброту, искреннее сочувствие общей нашей пользе, постоянное старание и действия ваши для нас; между тем, видя несоответствия и как бы никакого сочувствия со стороны нашей, я не смел явиться, не смел посмотреть на вас. С давняго времени, а особенно с того, когда был в Петербурге и познал вас, слышал и убедился в искренней благонамеренности Русских, которую в сердцах наших правителей, так сказать, искалечили западные и обратили в неблагонамеренность, будто бы число самолюбивых действий покровителей наших, я постоянно внутренне плакал, скорбел о таком несчастном недоразумении, просил Бога, чтобы он открыл нам глаза, снял темное покрывало. Теперь Господь послал мне малое утешение – возвращаюсь в отечество с таким убеждением, с каким и выехал из него, что народ глубоко сочувствует единоплеменникам своим, что только обстоятельства не позволяют возстать, соседы – хитрая Австрия, их возстание обратит только в свою пользу. Доказательства того вашему Сиятельству уже известны.

Получил недавно из Белграда известие, которое, по всей вероятности, для вас не будет новостью, что Дружество Србске Словесности, поименовало своим членом Его Сиятельство Графа Блудова²² и Графа Протасова²³. Думаю, что до сих пор получил и диплом Граф или скоро его получит.

²² Гроф Дмитриј Николајевић Блудов (1785–1864), руски књижевник, државник и дипломата. Током своје богате државничке каријере, био је министар унутрашњих послова (1832–1839), министар правде (1837–1839), више од две деценије управљао Другим одељењем (1839–1861), па затим био председник Државног савета (1861–1864) и председник Комитета министара (1861–1864). Године 1854. изабран је за почасног члана Друштва српске словесности, а затим 1855. године именован за председника Руске академије наука: „Дмитрий Николаевич Блудов”, у: *Славянофилы. Историческая библиотека*, составитель и ответственный редактор О. А. Платонов, Москва 2009, 74.

²³ Гроф Николај Александрович Протасов (1798–1855), супруг дворске даме кнегиње Наталије Дмитријевне Протасове (девојачко Голицине), руски генерал-ађутант (1840) и генерал лајтант (1848), обер-прокуратор Светог синода (1836–1855).

Прошу вас, если можно, пошлите чрез прот[оиерея] Раевского²⁴ в Сербию письма Аксакова,²⁵ Погодина²⁶ и стихи Ростопчиной²⁷ или, может быть, до сих пор есть в таком роде что-нибудь, – не будет бесполезно. Еще прошу покорнейше – все, что будет относиться до прямого споразумения, являйте нам и вразумляйте нас, прочее – Господь устроит, не так как враги наши желают.

Призывая благословение Господне на вас с душевным уважением, пребываю

вашего Сиятельства

МОЛИТВЕННИК
иер. М. Иоаннович

РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 101–101об. Автограф.

²⁴ Михаил Фјодорович Рајевски (1811–1884), руски свештеник, рођен је у Арзамасу, у свештеничкој породици. Након завршене Петроградске богословије и Петроградске духовне академије, прво бива постављен за свештеника цркве при Руској амбасади у Стокхолму (1834–1843), а затим за свештеника цркве при Руској амбасади у Бечу (1843–1884), где остаје до краја живота. С тог места, био је главни ослонац словенофилима и њихова спона са Словенима. Више о Михаилу Фјодоровичу Рајевском и његовом деловању у погледу Срба: Искра В. Чуркина, *Протоиерей Михаил Федорович Раевский и Югославяне*, Москва 2011; *Зарубежные славяне и Россия. Документы архива М. Ф. Раевского 40–80 годы XIX века*, составители В. Матула и И. В. Чуркина, Москва 1975; *Југословени и Русија. Документи из архива М. Ф. Рајевског 40–80 године XIX века II*, прир. С. И. Данченко и др., Београд 1989.

²⁵ Иван Сергејевич Аксаков (1823–1886), руски публициста и песник, председник Московског словенског добротворног комитета (1875–1878).

²⁶ Михаил Петрович Погодин (1800–1875), руски професор и слависта, дугогодишњи председник Московског словенског добротворног комитета (1861–1875).

²⁷ Евдокија Петровна Ростопчина (1812–1858), руска књижевница.

2.

5. Юния 1854

Белград

Ваше Сиятельство!

После ужасных бедствий и изнурительных препятствий чуть жив, Слава Богу, уже приехал в отечество, где встретили меня ласково. Сочувствуя общему делу, живу в мучительной неизвестности будущего. Повторяю опять то же самое, что сказал вам в письме из Гопчицы посланном, теперь еще более утвердился в том моем убеждении, что народ сочувствует и томится ожиданием счастливых действий ваших войск. Больше не пишу, потому что там известна ошибка, прошу только смотреть на это, как на ошибку.

Воздухи на днях отправлю в Свилаенац, а икона Спасителя позже приедет с прочими моими вещами, тогда напишу Костичу.²⁸

Желал бы знать, что с моими прошениями в Синоде о книгах для нашей Семинарии, что Норов²⁹ сделал с моим прошением тоже о книгах для Лицея. Я там еще дождался решения благоприятного; надеюсь, что вышлют, когда дорога освободится.

Костичу я бы не советовал еще прие[з]жать, пока не кончит. Я буду здесь в Семинарии профессором Богословия. Прошу вас, Графиня, скажите Костичу, пусть мне напишет, ибо не смею вас просить, я буду исправно отвечать, если уверюсь, что писма доходят.

Свидетельствуя вам свое нижайшее почтение, призываю благословение Господне на вас и на все дело великих предприятий вашего отечества, с истинным уважением пребываю
вашего Сиятельства

молитвенник

јером. Михаил Иоаннович

РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 102–102об. Автограф.

²⁸ Јанићије Костић (1834–1870) родом из Свилајнца, посинак грофице А. Д. Блудове, ученик Михајловске артиљеријске школе у Петрограду (1850–1854).

²⁹ Аврам Сергејевич Норов (1795–1869), руски министар просвете (1853–1858).

3.

Ваше Сиятельство!

Господу угодно было возложить на меня тяжкое бремя пастырства. Из келии моей уединенной, где спокойно занимался я наукою, возвел меня Господь на престол архиерейский и вручил большее число душ, о которых должен заботиться. 14. сего месяца произвели меня в Епископа Шабачкой Епархии.

Являя вашему Сиятельству сие, прошу, если уже вам знаком Николай Новакович,³⁰ конч[ивший] курс в Моск[овской] Дух[овной] Академии, посредством г[осподина] Костица передать сие письмо, в котором советую ему принять монашество там, если намерен принимать его. Нужно, очень нужно, иметь нам больше монахов, поэтому прошу и вас, не откажите ему посоветовать сие, если увидите в нем расположенности. Преклоняю колена пред престолом всевышнего о счастливом окончании дел на пользу церкви. Призывая благословение Господне на дом ваш и вас, пребываю
вашего Сиятельства

молитвенник,
Епископ Шабачкий
Михаил

19. Октября 1854
Белград

Кланяюсь Костицу и ожидаю с нетерпением ответа о Новаковичу.³¹

РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 103. Автограф.

³⁰ Никола Новаковић, синовац тимочког епископа Доситеја, дипломац Московске духовне академије.

³¹ Дописано дуж леве ивице листа.

4.

26. Февраль 1859. год.

Ваше Сиятельство,
Милостивейшая Сударыня
Антонина Дмитриевна!

Спешу написать вам о том, что доставит вашей благочестивой душе большое утешение и радость. Сегодня первый раз сказал старому Князю нашему Милошу³² о добровольном сборе в Петербурге насчет возоб[нов]ления Милешева, и он, хваля вашу любовь к нашей старине, с первого разу обещал дать 1000. червонцев с тем, чтобы вы уладили с турками, как бы они не препятствовали возобновлению сего знаменитого монастыря. Надеюсь в скорости получить от вас известия: сколько у вас уже собрано? Сегодня же получил и ваше письмо от прото[и]ерея Раевского, почтеннейшаго нашего сотрудника в деле успеха славяноправославных дел, и спешу ответить:

1. Потир с принадлежностями и красное священническое облачение послал в Боснию в монастырь Святыя Троицы потому, что Папраћа в прошлом году получила из здешняго конзульства все такого рода вещи, но еще оттуда не получил известия и росписку, которую по получении вышлю.

2. Священническое облачение, которое наш Костичь привез, отдал монастырю Петковице, и росписку архимандрита Самуила посылаю.³³

3. Диаконское облачение еще при мне находится, потому что не судил его послать в мон[астырь] Троицу, ибо никогда не имеют в тех краях диаконов, но его отдам какой-нибудь церкви, где бывают диаконы.

4. Из трех икон одну отдал Князю Милошу в то время, когда первый раз явился ему с духовенством, одну пошлю в Софию болгарскому училищу, а третью вышлю в Сараево девичему училищу.³⁴

Те дары, которые высланы для молебна в день Святителя Саввы благочестивою особою по христианскому и единоплеменному сочувствию ея к нашему народу, приняты с тою любовью, которая так крепко связывает нас Сербов к Русским. Перед самым началом

³² Милош Обреновић, српски кнез (1815–1839, 1858–1860).

³³ Признаница приложена уз писмо: РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 106.

³⁴ Мисли се на школу Стаке Скендерове, прву женску школу у Сарајеву, која је званично почела с радом 31. октобра 1858. године.

обедни священниками из митрополии перенесены сии дары в церковь, которая была полна народом, тут же перед ним дары освящены и при богослужению того же дня употреблены, когда их все видели и узнали, что тогда же нарочно к дню святителя получены. В школе не могли быть вынесены, ибо там только водоосвящение совершено, при чему могли быть не замечены, потому что зал Лицейский небольшой и в нем только ученики, профессеры и несколько граждан с нами едва могли поместиться. Г-н Милошевич³⁵ изъявил вам и всем благочестивым лицам, подарившим сии дары, особенную благодарность со стороны граждан Белграда, кому они и писменно благодарность передали.

Наш Янићие не хотел принимать здесь никакой службы, а хотел быть поверенным в делах сербских в Петербурге, и если бы одна история с ним не случилась, я имел полную надежду в успехе его желания. Но он в здешнем Казино-кофейне ругал личность царя Австрийского и не щадил до поры до времени и наших некоторых лиц, которые бы всегда шли против его убеждений, и вот поэтому конзулат Австрийский с протестациею, но эта не принята нашими, но отослана Русскому консульству. Услышав все это наш добро- и простосердечный Янићие разсердился и в качестве курьера поехал в Вену. Жаль мне его и успеха его намерений. Надеюсь опять со временем будет лучше. Наши искренно желают работать так, как и вы. Вам нужно подавать голос, что до Сербии: возобновить права наследства сходно хатишерифита, также крепости передать сербам, всех турков и немцев подчинить местным законам. Это есть и голос Сербов. Надеюсь, что наши братья Русские все это выхлопочут и тогда прекратятся гнусные интриги турков и тогда наше правительство будет в состоянии помочь успеху дел общеславянских.

Притом нам теперь необходимо денежное пособие для дел в Боснии. Искренно желают подкрепить народ православный в Боснии, кажется, все будет наилучшим образом улажено, тогда услышим секретно, что оттуда получим необходимое денежное пособие для покупки пороху и ружьев. Народ там ожидает только минуты Майских дней и встанет на жизнь и смерть. Чтобы не было даром, ожидаем обещаний, а с ними и пособие, которое так устроится, что только нас несколько человек будем знать, откуда оно, а потом по окончании весь народ в счастливом окончании, благоденствуя, узнает настоящего благодетеля. Нужно повести дела так, чтобы пересечь Боснию от Херцеговины и по всем краям в один день поднять оружие, а в Херцеговине пусть Черногория начнет и занимает

³⁵ Михаил Рафаилович Милошевич (1807–1885), руски генерал-мајор и дипломата, руски генерални конзул у Београду (1856–1860). Милошевич је био пореклом из Беле Цркве, али се као младић преселио у Русију, и 1832. године ступио у руску војну службу.

дороги, ведушия в Боснию. Турция будет иметь войско на границах Валахии и Молдавии, на границах Сербии и Греции, также и Черногории, дела Европы тоже будут благоприятны, и все с помощью Божию будет благоприятствовать несчастному народу, который столько веков на глазах Европы христианской страдает от неистовства неверных, неспособных для цивилизации беснующихся турков. Все это пишу вашему Сиятельству, нашему всегдашнему приятелю. Не худо бы искренно и чаще об этом писать, а я немедленно буду сообщать тем, которым надобно знать и которые вполне оправдают ваши и наши надежды – и старик и молодой.

Мы имеем намерение с некоторыми патриотами организовать общество для этих целей.³⁶ Когда оно образуется, извещу вас. Необходимо иметь людей, нужно поворотить дела к лучшему, нужно давать направление, нужно возбудить от сна и сна глубокого, в котором уже 16. лет находимся. Толчок нам нужен от вас, потому что интересы общие для всех православных. Члены будут в России, в Греции, Черногории, Валахии, Молдавии, Болгарии, Македонии, Херцеговины, Боснии и Австрии. Для достижения всего этого необходимо и политическое и материальное пособие. У нас много уже людей, которые имеют надобность искать приключений, много лиц ищущих и званий и занятий – Сербия тесна, нельзя всем дать должностей, необходима одушка. Уже имеем сношений с болгарскими некоторыми краями. Надеюсь, по получении вашего ответа пойдет дальше. С удовольствием воспользуюсь вашими замечаниями, нарочно прошу сказать мне мысли ваши и тех благочестивых и дорогих нам особ, которые все это хорошо понимают: можно ли по ходу дел в Европе энергичнее начать наше задушевное намерение?

Призываю благословение Господа на вас с почтением и любовью, имею честь быть

вашего Сиятельства

покор[нейший] слуга и
богомолец
ЕШ Михаил

РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 104–105об. Автограф.

³⁶ Мисли се на Српско-босански одбор Матије Бана, основан 18. августа 1860. године.

5.

Белград 27. Октября 1859. год.

Ваше Сиятельство,
Антонина Дмитриевна!

Наш Янићие объе[з]жает монастыри, на днях был он в мон[астыре] Св. Романа, теперь, слышу, находится в мон[астыре] Горняк. Из Свилаинца священник уверял меня, что Янићию гораздо лучше и едва приметна его болезнь. Пусть немного разлечется и даст Господь ему совершенное здоровье. Не беспокойтесь, но молитесь Богу. Деньги я передал Милошевичу по прежнему письму вашему и взял у него росписку, которая хранится у меня. Янићию ничего не буду говорить об этих деньгах. Стихотворения Янићия – практикант при сем посылаю, равно и другую книжку, чтобы они вместе шли и не потерялись. Письмо ваше сегодня отправлю в Свилаинач Янићию. Если успею, напишу поскорее Митрополиту Московскому³⁷ о состоянии церквей и православия на Востоке. Простите, что так коротко писмецо пишу, призовите Алексича³⁸ из департамента Азиатского – он вам многие вещи лучше объяснит. Прошу вас усердно, помогите бедным христианам в Турции, они страдают со всех сторон, уже почти теряют надежды – с турками гнетут их греки, и Запад, пользуясь сим, нападает на их веру – единое утешение. Пора, чтобы Россия энергичнее взяла их в свою защиту.

Призывая благословение Господне на вас и родных ваших, с любовью остаюсь

вашего Сиятельства

покор[нейший] слуга
Митрополит
Михаил

РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 107–107об. Автограф.

³⁷ Филарет (Василиј Михајлович Дроздов), митрополит московски и коломенски (1826–1867).

³⁸ Константин Алексић, капетан у руској војсци, супруг књижевнице и глумице Милке Гргуреве-Алексић.

6.

Ваше Сиятельство,
Антонина Дмитриевна!

На днях прие[з]жала к нам Стака Скендерова из Сараева и просила себе еще одну помощницу и мы ей нашли одну девушку из здешних училищ девичих. Итак, видите, школа ея успевает, но она жаловалась, что не имеет дома для училища и нужно ей больше средств и денежных пособий, для чего и написала сама сию просьбу владыке Московскому, высокопреосвященному Филарету, в коей просит его, чтобы он в Москве велел собрать от господ и прочих добрых людей пособий для ея училища. Не успел я перевести сию просьбу на русски[й], но посылаю ее так вашему Сиятельству, чтобы вы по доброте сердца своего изволили дать перевести через Гилфердинга³⁹ или Алексича, и показав ее некоторым дамам,⁴⁰ если найдете уместным, послать преосвященному.

Многие благочестивые дамы, слышу, делают пожертвования, пусть и здесь не пожалеют помочь образованию православных девиц, и если можно, выпросить у Святейшаго Синода 2000. рублей⁴¹ ежегодно для образования из Боснии, Херцеговины и Старой Сербии и Болгарии молодых людей для будущих там священников в нашей здесь Семинарии. Теперь их довольно оттуда прие[з]жает желающих учиться, но все дети беднейшие, а всех мы не в состоянии помогать, выхлопотано для содержания 12. учеников и только эти, которым дали пособие, здесь в Семинарии учатся, а все прочие разбрелись кое-где, некоторые поехали в Австрию искать пособия. Я бы мог собрать до сорока учеников оттуда, образовать их и высылать для учителей и священников. Это очень было бы полезно, а кроме того, если бы что переоставало, печатал бы брошюры религиозного содержания, и даром высылал туда, в те края. Этими путями нужно противостоять пропаганде западной. Очень обрадуете меня, если можете сие пособие выхлопотать. Что нам принесет Конгресс? Дай Бог, чтобы не забыты были и православные в Турции и

³⁹ Александр Фёдорович Гильфердинг (1831–1872), руски слависта и дипломата, председник Петроградског одељења Московског словенског добротворног комитета (1868–1872).

⁴⁰ У фасцикли се чувају и две писарске копије овог писма, написане највероватније ради показивања добротворкама и другој господи из грофичиног окружења, а у циљу прикупљања средстава: РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 109–110об, 111–112об.

⁴¹ У писму је прецртано 1.000, па затим дописано 2.000.

Австрии, во всяком случае нет надежды от западных разсуждений. Что последует за разсуждением Русских иерархов? Надеюсь, что увидят необходимость советом вытребовать от патриархии Цареградской, чтобы она ограничилась жалованьем, и чтобы высылала славянским народонаселениям епископов от того же народа.

Янићие по-прежнему, то есть здравствует, и случаем только когда заговорит о политике, бывают некоторые знаки умственного напряжения. Но в Свилаенце, думаю, о политике реже говорят, поэтому, будьте спокойни, надеюсь, что Господь утвердит его ум.

Призываю на вас и ваших [родных] благословение Господа Бога, с преданностию и почтением имею честь быть
вашего Сиятельства

покор[нейший] слуга
Митрополит Сербии
Михаил

Белград
25. Ноября 1859.

РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 113–114. Автограф.

7.

Белград. 15. Дек[абря] 1859.

Ваше Сиятельство!

Спаси бо вам, добрая Графьяня, благодарю вас за истинно християнския чувства ваши, прошу Господа, да будет его милость с вами и возрадует ваше сердце полным здоровьем нашего Янићия и успехом вашего заступничества в пользу тысящами тысяч страдальческих православных. Мы отсюда посылали Сербския газеты и не знаем, читали ли вы их. Прошу вас, найдите № 106 и 120. прежняго учредничества, потом № 8, 18, 19 и 23. нового учредничества нынешняго года и прочтите там неко[то]рых беседы и речи мои, и откровенно скажите мне свои примечания, за которыя буду благодарить как и за сии примечания об окружных писмах. Теперь печатаю одну книжку для домашняго употребления християн, потом намерен печатать Тихона Наставление всем християнам,⁴² кроме того, уже в печати слова и беседы на все недели и праздники и церковное богословие. Но одна типография, и как то долго буду ждать, пока успеют все это одпечатать. Много нужно делать, ибо равнодушие и какое-то пренебрежение ввелось, и ах, добрая Графьяня, не такое грубое невежество, как говорите, и незнание азбуки, но выворот от западняго духа непочитание святыни. Помогайте, пожалуйста, и подкрепляйте – надеюсь на Господа поворотить на доброй путь. О, если бы Господь вразумил Конгресс, и Россия спасла нас от этих изуверов турков, очистила бы по крайней мере Сербию нынешнюю от турков, тогда не боялись бы западной пропаганды. На днях надеюсь получить письмо от протоиерея из Свилаенца и тогда немедленно извещу вас о состоянии нашего больнаго. Будьте спокойни и положите на Господа надежду, он избавит вас от этого искушения и обрадует материнское сердце ваше. Слышу, что ему – Янићию, не делается хуже, но со дня на день лучше.

С сим призывая благословение Господне на вас и домашних, свидетельствую вам свое почтение и преданность

Митрополит Сербии
Михаил

РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 115–115об. Автограф.

⁴² Мисли се на дело епископа воронежског и јелецког Тихона Задонског: *Наставление християнское, сочиненное Тихоном, епископом Воронежским*, Москва 1833.

8.

Белград 15. Дек[абря] 1859.

Ваше Сиятельство!

С сим писмом предстанет вам Захария Куртич,⁴³ он вам скажет, для чего приехал, прошу вас усердно принять его и оказывать ему покровительство, чтобы мог явиться г[осподи]ну Ковалевскому,⁴⁴ думаю, он может сказать и про Янићия, ибо, кажется, чрез Свилаенац проедет и увидит его.

Простите и будьте благонаклонны сему Куртичу, с чем свидетельствую вам свое почтение, имею честь быть
вашего Сиятельства

пок[орный] слуга
М Срб. Михаил

РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 116. Автограф.

⁴³ Захарије Куртић из Босне, члан Тајног одбора Матије Бана.

⁴⁴ Јегор Петрович Ковалевски (1809. или 1811–1868), директор Азијског департамента Министарства спољних послова (1856–1861).

9.

Белград 16. Феврал.
1860.

Ваше Сиятельство
Антонина Дмитриевна!

Прежде всего извещаю вас, что нельзя нашего больного послать в Студеницу в нынешнее время потому, что очень трудно будет ему по тяжелой дороге верхом больному через скалы поехать, но прошу вас оставить его в Свилаинце до лета, а тогда или в Студеницу или в Раваницу усовестовать его отправится. Он, как извещает протоиерей, не согласится выехать из дому – пусть там до времени и останется. На днях получил ваше письмо через прот[оиерея] Раевского от 8. Ноября с крестом, который я Сретеновичу⁴⁵ показал, но ему не нравится для того, что нет стопы для креста стоячаго, поэтому передам – продам его другому, а деньги прошу назначить, кому передать по получении. На ваше письмо от 8. Ноябр[я] постараюсь отвечать по Екатерине Ивановной.⁴⁶ От души благодарю за старание ваше о помощи бедным ученикам из страждущих стран народа православнаго и по вашему желанию, выраженному в письме 26. Генваря, и посылаю вам при сем листок, в котором назначено 4 ученика. Спасибо вам за статейку, од которой надеюсь успехам от доброты Русских и благочестия их, и тогда бы еще столько набралось учеников бедных для образования. Что касается проекта о воспитании сербов, я поспешу написать. Между тем извещаю вас, что не знаю, какие то ученицы наши в Петербурге, ибо те, которых я выслал отсюда прошлого лета, находятся в Киеве, а слышу, что в Петербург[ск]ой Духовной Академии некто Крестичь⁴⁷ и протосингел Венедикт,⁴⁸ приехавшие сами – заключаю, что вы об них говорите; но если об них, то прошу пусть останутся, ибо нынешним годом, кажется, они кончают курс. Не сердитесь на Новаковича, он бедный в больших домашних разстройствах с женою – прошу об этом не напоминать ему, ибо кое-как усмирились, очень жалеет,

⁴⁵ Сава Сретеновић, академик, ученик Кијевске богословије (1846–1849), а затим начелник у Министарству просвете и професор Београдске богословије.

⁴⁶ Јекатерина Ивановна Милошевич (1829–1922), супруга Михаила Рафаиловича Милошевича, руског генералног конзула у Београду (1856–1860).

⁴⁷ Сретен Крестић, дипломац Петроградске духовне академије (1857–1861).

⁴⁸ Венедикт Рафаилович, дипломац Петроградске духовне академије (1857–1861).

что так осрамил себя пред вами и теперь ему стыдно беспокоить вас и показываться вам. Сербския Новины в год стоят три талера, и я бы сам давно посылал, но нет возможности через соседку нашу, ибо они оглашены там как под опалою какою-то, но на днях просил протоиерея Раевского, чтобы он доставлял вам, потому что посольство 5 № получает отсюда почтою под исключением. Нельзя ли как-нибудь связать вашу с нашею почтою через Валахию? Как бы это облегчило сообщения. Простите мне, пожалуйста, что беспокоил вас своими рекомендациями, не знал, что уже так вещи и обстоятельства довели дело. Больно мне, что так случилось, что наши потеряли искренняго, добраго и патриотичнаго водителя и заступника, но успокоиваюсь тем вашим утешением в деле, что каждого уверить, что вы опять таки дело делаете по-прежнему, хотя лица не имеют доступа. Не оскорбитесь и не отказывайтесь, прошу вас, общее наше с вами дело церкви требует, вопиет о близком искреннем знакомстве и непрестанном общении. Уверен всегда, что вы как доселе, так и вперед продолжите извещать, хлопотать, спрашивать, настоять и увещевать, толкая постоянно в двери. Господь да благословит вас и утешит улучшением здоровья любимаго вам сына.

Простите и не забывайте чтущаго и уважающаго
ваше Сиятельство

МС Михаил

РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 118–119. Автограф.

10.

Белград 10. Априла.
1860.

Ваше Сиятельство,
Антонина Дмитриевна!

Простите, что долго не извещаю вас о здравии Янићия, думая, что Екатерина Ивановна перескажет вам о состоянии его здоровья. Как прежде вам писал, что я непосредственно Янићию писал и предлагал поехать в монастырь, так теперь должен вам доставить, что ничего не отвечает о том ни он, ни другие его домашние. Слышу, что родные желают задержать его при себе. На днях приедет Архимандрит Раваничкий и ему дам поручения, чтобы он сам навестил его и предложил ему поехать с ним в монастырь для поправления здоровья. Добрая Графиня, не беспокойтесь, а возложите печаль свою на Господа и молитесь, чтобы он дал вам крепости перенести эту скорбь. Всем нам достается на долю довольно печальных скорбей. Такая участь человека на земле. Господь да укрепит вас и обрадует. Не забывайте

вашей Сиятельности

усердного богомольца
МС

РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 120. Автограф.

11.

Белград 25. Апри[еля].
1860.

Ваше Сиятельство,
Антонина Дмитриевна!

Усерднейше благодарю вас за ваше старание и христианскую любовь. Господь да воздаст вам сторицею и утешит ваше доброе сердце и вылечит душевные раны, которые столь возмущают вашу христианскую и материнскую душу. Спаси бо вам по сто раз, скажут со мною бедствующие братья наши. Получил я исправно узел, в котором ошибочно число снаружи написано, для чего и я дал росписку на 147. пол., а между тем нашел в нем 157. пол. Прошу вас, извините ошибку, я потом вам перешлю росписку на 157. Вместе с этим получил и дорогой для меня и для всех благомыслящих крест от благочестивейшей Государыни благодетельницы православных. Жду выхода из печатни Слова и беседы и тогда в благодарность с письмом, думаю, через вас поднести щедрой благотворительнице нашей. Сегодня служил божественную литургию и молился о здравии Государыни, чтобы Господь благодатию своею укрепил ее счастливо разрешиться от бремени для надежды России и всех православных.⁴⁹ Писмы ваши получил я исправно и очень благодарен за все намеки. Жаль только, что редко бывают курьеры. На днях кое-что в ответ напишу и перешлю. Прошу вас быть спокойною насчет меня, разумеется, что всем разномыслящим угождать нельзя. Благо церкви и народа люблю и о том стараюсь, не я первый и не последний терплю. В душе спокоен, готов терпеть и прошу только Господа, чтобы помог мне в добром деле не потерять уважения и не уронить благо церкви. Буря относительно меня пока утихла, ибо, хотя Богу грешен, людям же никакого зла не делал и державным не виноват ни в чем. Ни в официальной, ни в частной жизни моей не за что врагам прицепиться. Господь да умудрит их и простит им, ибо не ведают, что творят. Спаси бо Князю, что был столько благочестив, что не поверил вражеским внушениям о принце, который вымысел был и послужил предлогом клевете.

⁴⁹ Мисли се на трудноћу из које је 3. октобра рођен шести син царског пара, Велики кнез Павел Александрович (1860–1919).

Добрая Графиня, не сердитесь, что так долго не получаете известия о больном нашем Янићии, писал столько раз и ему и другим, но все не получаю ответа на вопрос, надеюсь скоро уведомить вас обо всем, что касается распоряжения вашего. В тихой молитве к Богу находите утешения, родная мать так бы или не лучше бы заботилась о нем. Вы все делаете, что от вас зависит, однако ж, что Господу угодно, то и будет. Не виню отца, ибо родительское сердце не может не желать добра своему сыну, однако ж по простоте своей не могут понять благодетельных ваших распоряжений и, может быть, тяжело отцу расстаться с своим больным сыном и, верно, все еще обдумывает, как и на что решиться. Ваши письма я ему верно пересылаю. Сретенович взял крест и поелику скоро сам увидится с Янићием в Свилаенце, ибо по делу проедет чрез этот городок, передаст ему 4# и росписку мне пошлет, я же немедленно доставлю ее вам. Князь Долгорукий⁵⁰ совсем не так уехал, как вам донесли, он здесь учился по-сербски, и когда довольно начал и понимать и говорить; тогда сам решительно без всяких посторонних приказаний уехал. Екатерина Ивановна хорошо это знает, видно, враги хотят все выставлять в превратном виде, чтобы нас удалять друг от друга и ссорить постоянно, ибо им все это нужно для их неблагоприятных для нас целей. Янкович⁵¹ действительно уехал путешествовать и на время удалится от стрел, уставленных на него со стороны же западных. Он так ненавидит их, особенно же соседей, что приходит вне себя от воспоминания о них. Нигде не мог остановить свою мысль, как на Россию, естественную покровительницу нашу – вот и пошел туда, найти лекарство для патриотизма. Благодарю за три книжки преосв[ященного] Филарета, которая от вас получил. Воздухи еще не получил.

Свидетельствуя вам свое почтение с любовью и преданностию имею честь быть

вашея Сиятельности

усердный молитвенник
МС

РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 121–122об. Автограф.

⁵⁰ Кнез Долгоруков боравио је у Србији почетком 1860. године.

⁵¹ Милован Јанковић (1828–1899), српски професор и политичар, један од оснивача Либералне странке.

12.

Я, нижеподписавшийся, удостоверяю в том, что получил средством здешняго конзульства от Ея Сиятельства Антонины Дмитриевной, Графыни Блудовой, в двух частях сочинение Евгения Новикова⁵² «Гус и Лютер».⁵³

2. Июня 1860.

Белград

Митрополит Сербии
Михаил

РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 123. Подпись-автограф.

⁵² Јевгениј Петрович Новиков (1826–1903), руски дипломата и историчар, словенофилски оријентисан. Четири године након завршеног Историјско-филолошког факултета у Москви, започео је своју каријеру у Азијском департману Министарства спољних послова (1850). Године 1856. постављен је за млађег секретара мисије у Цариграду, а затим је 1859. године унапређен за саветника те мисије. Године 1860. био је део Европске комисије у Сирији, а затим је именован за руског повереника у Цариграду (1862–1864). Године 1865. постављен је за посланика у Грчкој (1865–1870), а затим прво за посланика (1870–1874), а потом и амбасадора у Бечу (1874–1879). Године 1879. постављен је за амбасадора у Цариграду, а 1882. године изабран је за члана Државног савета: *Альманах современных русских государственных деятелей*, Санкт-Петербург 1897, 49.

⁵³ Мисли се на дело: Е. П. Новиков, *Гус и Лютер: критическое исследование*, Ч. 1–2, Москва 1859.

13.

Нижеподписавшијся, удостоверяю в том, что получил средством здешняго конзульства от щедроты Ея Императорскаго Величества Государыни Императрицы Марии Александровной⁵⁴ наперстный крест, украшенный изумрудами.

2. Июня 1860.

Белград

Митрополит Сербии
Михаил

РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 124. Подпись-автограф.

⁵⁴ Марија Александровна Романова (1824–1880), руска царица.

14.

Я, нижеподписавшийся, удостоверяю в том, что исправно получил сочинение Его высокопреосвященства Митрополита Григория⁵⁵ в двух экземплярах «Истинно древняя и истинно православная Христова церковь».⁵⁶

2. Июня 1860.

Белград

Митрополит Сербии
Михаил

РГАДА. Ф. 1274. Оп. 1. Д. 2179. Л. 125. Подпись-автограф.

⁵⁵ Григориј (Георгиј Петрович Постников) (1784–1860), митрополит новгородски, петроградски, естонски и фински (1856–1860), првоприсутни члан Светог синода и зачетник црквене периодике у Русији.

⁵⁶ Мисли се на дело: Митрополит Григорий (Постников), *Истинно древняя и истинно православная Христова церковь: изложение в отношении к глаголемому старобрядству*, Ч. 1–2, Санкт-Петербург 1856.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Российский государственный архив древних актов [=РГАДА], Москва, Ф. 1274 (Панины-Блудовы) [Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov [=RGADA], Moskva, F. 1274 (Panini-Bludovi)]

Објављени извори – Published Primary Sources

Блажић, Јована и Јекатерина Владимировна Иванова, „Преписка митрополита Михаила и грофице А. Д. Блудове о догађајима у Србији 1868. године”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* 34 (2013) 193–218. [Blažić, Jovana i Jekaterina Vladimirovna Ivanova, „Prepiska mitropolita Mihaila i grofice A. D. Bludove o događajima u Srbiji 1868. godine”, *Mešovita građa (Miscellanea)* 34 (2013) 193–218]

Блажић Пејић, Јована и Јекатерина Владимировна Иванова, „Писма митрополита Михаила грофици А. Д. Блудовој: прилог проучавању руско-српских односа (1871–1874)”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* 35 (2014) 121–138. [Blažić Pejić, Jovana i Jekaterina Vladimirovna Ivanova, „Pisma mitropolita Mihaila grofici A. D. Bludovoj: prilog proučavanju rusko-srpskih odnosa (1871–1874)”, *Mešovita građa (Miscellanea)* 35 (2014) 121–138]

Друштво српске словесности 1841–1864, прир. Бранко Перуничић, Београд 1973. [*Društvo srpske slovesnosti 1841–1864*, прир. Branko Peruničić, Beograd 1973]

Зарубежные славяне и Россия. Документы архива М. Ф. Раевского 40–80 годы XIX века, составители В. Матула и И. В. Чуркина, Москва 1975. [*Zarubežnie slavyane i Rossiya. Dokumenti arhiva M. F. Raevskogo 40–80 godi XIX veka*, sostaviteli V. Matula i I. V. Čurkina, Moskva 1975]

Југословени и Русија. Документи из архива М. Ф. Рајевског 40–80 године XIX века II, приредили С. И. Данченко, М. Екмечић, В. Крестић, В. Мелик, Д. Петровић-Милојевић, Н. Петровић, Н. Станчић и И. В. Чуркина, Београд 1989. [*Jugosloveni i Rusija. Dokumenti iz arhiva M. F. Rajevskog 40–80 godine XIX veka II*, priredili S. I. Dančenko, M. Ekmečić, V. Krestić, V. Melik, D. Petrović-Milojević, N. Petrović, N. Stančić i I. V. Čurkina, Beograd 1989]

Митрополит Григорий (Постников), *Истинно древняя и истинно православная Христова церковь: изложение в отношении к глаголемому старо-обрядству*, Ч. 1–2, Санкт-Петербург 1856. [Mitropolit Grigorij (Postnikov), *Istinno drevnyaya i istinno pravoslavnaya Hristova cerkov': izloženie v otnošenii k glagolemomu staro-obryadstvu*, Ч. 1–2, Sankt-Peterburg 1856]

Новиков, Евгений Петрович, *Гус и Лютер: критическое исследование*, Ч. 1–2, Москва 1859. [Novikov, Evgenij Petrovič, *Gus i Lyuter: kritičeskoe izsledovanie*, Ч. 1–2, Moskva 1859]

Наставление христианское, сочиненное Тихоном, епископом Воронежским, Москва 1833. [*Nastavlenie hristianskoe, sočinennoe Tihonom, episkopom Voronežskim*, Moskva 1833]

Литература – Secondary Works

Альманах современных русских государственных деятелей, Санкт-Петербург 1897. [*Aljmanah sovremennih russkih gosudarstvennih deyatelej*, Sankt-Peterburg 1897]

Блажић Пејић, Јована, *Московски словенски комитет и српско питање (1858–1875)* (докторска дисертација, Филозофски факултет у Београду, 2021) [Blažić Pejić, Jovana, *Moskovski slovenski komitet i srpsko pitanje (1858–1875)* (doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Beogradu, 2021)]

Вучковић, Војислав, „Неуспела политичка акција Матије Бана (1860–1861)”, *Историјски часопис* 9–10 (1959) 381–409. [Vučković, Vojislav, „Neuspela politička akcija Matije Bana (1860–1861)”, *Istorijski časopis* 9–10 (1959) 381–409]

Никитин, Сергей Александрович, *Славянские комитеты в России в 1858–1876 годах*, Москва 1960. [Nikitin, Sergej Aleksandrovič, *Slavyanskie komiteti v Rossii v 1858–1876 godah*, Moskva 1960]

Пузовић, Владислав, *Руски путеви српског богословља. Школовање Срба на руским духовним академијама 1849–1917*, Београд 2017. [Puzović, Vladislav, *Ruski putevi srpskog bogoslovlja. Školovanje Srba na ruskim duhovnim akademijama 1849–1917*, Beograd 2017]

Славянофилы. *Историческая библиотека*, составитель и ответственный редактор О. А. Платонов, Москва 2009. [*Slavyanofili. Istoričeskaya biblioteka*, sostavitelj i otvetsyvennij redaktor O. A. Platonov, Moskva 2009]

Чуркина, Искра Васильевна, *Протоиереи Михаил Федорович Раевский и Югославяне*, Москва 2011. [Čurkina, Iskra Vasiljevna, *Protoierej Mihail Fedorovič Raevskij i Jugoslavyane*, Moskva 2011]

Jovana Blažić Pejić, Ekaterina Vladimirovna Ivanova

**METROPOLITAN MIHAILO AND ANTONINA DMITRIEVNA
BLUDOVA: THE BEGINNING OF CORRESPONDENCE (1854–1860)**

Summary

Having graduated from the Kiev Theological Academy and upon becoming a monk in the Kyievo-Pecherska Lavra, young Mihailo paid his first visit to Moscow and Saint Petersburg. It was on that occasion, in Saint Petersburg, that he met Russian countess Antonina Dmitrievna Bludova, with whom he remained in contact afterwards. The years-long friendship between monk Mihailo and Antonina Dmitrievna, two great champions of the Slavic question, exerted a significant impact on the development of the Serbian-Russian relations in the second half of the 19th century, as confirmed in their mutual correspondence – preserved to this very day. Enjoying an excellent reputation in Russia's highest official and unofficial circles, Bludova supported the interests of the Slavs, especially the Serbs. Therefore, it was most often to her that Metropolitan Mihailo sent various requests – not just the ones related to the Church, culture and education, but also those strictly pertaining to politics. In this paper, we shall describe the very beginning of their preserved mutual correspondence, which relates to the period from 1854 to 1860 and which consists of eleven letters and three quittances of Serbian Metropolitan Mihailo. The edited letters supply us with some precious data from the history of Serbian-Russian relations and reveal the various courses of Metropolitan Mihailo's engagement regarding Russia and the Serbian national question.

Оригиналан научни рад

Примљен: 7. 5. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 23. 7. 2024.

Данко ЛЕОВАЦ*

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6696-4871>

Жарко Д. ИЛИЋ*

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3675-4424>

БЕЛЕШКЕ ЗА ИСТОРИЈУ РАДИВОЈА МИЛОЈКОВИЋА

Анстракт: У раду је приређен рукопис Радивоја Милојковића (1833–1888), вишегодишњег службеника у извршној и судској власти у Кнежевини и Краљевини Србији, који садржи податке из политичке, друштвене и правне историје Кнежевине Србије у периоду од почетка 1865. до 1867. године, до сада готово потпуно непознате у историографији. Рукопис представља изузетно значајан историјски извор, јер потиче из пера савременика и осветљава не само догађајну историју, већ и свакодневни живот кнеза Михаила и кнегиње Јулије, приче које су се могле чути по чаршији, размишљања међу чиновницима о политичким догађајима и поједине аспекте из живота престонице средином шездесетих година 19. века. Други део рукописа посвећен је питању добијања градова, у оквиру којег Милојковић, као посматрач, доноси детаљан опис церемоније предаје кључева и подизања српске заставе, уз приказ општег расположења које је тада владало у Београду. Приређени извор се чува у Државном архиву Србије, у оквиру збирке Поклони и откупи, под сигнатуром к. 70, бр. 355.

* dleovac@gmail.com

* zarko.ilic95@yahoo.com

Кључне речи: Радивој Милојковић, кнез Михаило Обреновић, двор, питање градова, друштвени живот.

Abstract: A manuscript by Radivoj Milojković (1833–1888), a long-time official in the executive and judicial authorities of the Principality and Kingdom of Serbia, has been prepared for publication. This manuscript contains data from the political, social, and legal history of the Principality of Serbia from the beginning of 1865 to 1867, hitherto almost entirely unknown in historiography. The manuscript represents an exceptionally significant historical source because it comes from the pen of a contemporary and sheds light not only on the historical events but also on the daily lives of Prince Mihailo and Princess Julija, stories that could be heard around the marketplace, reflections among officials on political events, and certain aspects of life in the capital in the mid-1860s. The second part of the manuscript deals with the question of acquiring cities, with Milojković, as an observer, providing a detailed description of the ceremony of handing over the keys and raising the Serbian flag, and depicting the general mood prevailing in Belgrade at the time. The prepared source is kept in the State Archives of Serbia, within the collection of Gifts and Purchases, under signature k. 70, no 355.

Keywords: Radivoj Milojković, Prince Mihailo Obrenović, court, the issue of acquiring cities, social life.

Радивој Милојковић, рођен је у селу Глоговцу у Пожаревачком округу 27. децембра 1832. / 9. јануара 1833. године.¹ Отац му је био трговац. Како је ценио образовање, за своју децу и децу околних сељана ангажовао је учитеља из Беле Цркве. Милојковић је гимназију уписао у Смедереву (I и II разред), а од 1844. године наставио школовање у Београду. У јесен 1847. године уписао је Лицеј, успешно окончавши студије 1852. године. Одмах је ступио у државну службу, као писар Пожаревачког суда. Две године касније умро му је отац, а од некадашње газдинске куће остала је само жена с троје малолетне деце. Милојковић је у то време одабран за државног питомца по правној струци, који је школовање требало да настави у иностранству. Студирао је у Хајделбергу и Паризу (1855–1859). У аутобиографским белешкама врло сликовито описује овај део свог живота, те представља један од најзначајнијих извора за школовање државних питомаца у иностранству. Поред описа о образовном систему, остављао је бројне белешке о животу обичних људи, а извесно време је чак боравио у француском селу.²

¹ У аутобиографији Милојковић наводи податак да је „рођен трећи дан Божића, 27. децембра, и као што ми отац и мајка казиваше да сам био у првој години, кад се ишло на Зајечар, које је било 1833. год.”. Александра Вулетић и Љубинка Трговчевић, „Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* XXI (2003) 65.

² Исто, 69–79.

У Србију се вратио 1859. године и одмах је ступио у службу у Министарству правде и Државном савету. Од 1863. године био је начелник у Министарству правде, а потом од 1866. године председник Апелационог суда. Крајем 1867. године ангажован је да напише један пројекат устава.³ Након атентата на кнеза Михаила (1868) улази у састав владе, као министар унутрашњих дела. Годину дана касније постаје председник владе и на том месту остаје до пунолетства кнеза Милана Обреновића (1869–1872). Потом је до 1875. године обављао дужност потпредседника Државног савета. У влади Стевче Михаиловића 1876. године постаје поново министар унутрашњих дела. Чврстом руком одржавао је ред у земљи. Министарску дужност наставио је и у кабинету Јована Ристића, до 1880. године. У опозицији је био до 1887. године и до формирања нове Ристићеве владе, у којој је поново заузео место министра унутрашњих дела. Потом је наредне године именован за члана Уставотворног одбора. Није дочекао усвајање овог устава. Умро је 28. децембра 1888. године, у један сат ујутру. Сахрањен је сутрадан, а опелу у Вазнесенској цркви присуствовали су краљ Милан Обреновић, бројни министри, државни саветници и виши чиновници.⁴

Радивој Милојковић је оставио доста трага у политици Кнежевине и Краљевине Србије, као један од најзначајнијих и најутицајнијих министара унутрашњих дела. „Моја најбоља историја била би кад би се само написало све оно што сам ја у разним приликама казао своме Господару, као његов министар и саветодавац”, говорио је. Није се устручавао да изнесе своје мишљење, ни када је у питању био сам владар. На Великој народној скупштини после рата 1877. године, када је кнез Милан, после закључених седница, дошао у двор и задовољан узвикнуо: „Ето, видите како Обреновић уме да одржи ред” – „Кад хоће!”, допунио је Милојковић.⁵ Био је ожењен Милевом, ћерком Хаџи-Томе Опулоса, истакнутог београдског трговца.

³ На тексту Милојковићевог нацрта стоји да је написан по налогу министра унутрашњих дела Николе Христића. Уставни нацрт састојао се из 223 члана. Најважнија новина у односу на дотадашње уређење било је успостављање дводомног скупштинског система, који би се састојао од Сталног (горњег) и Изборног (доњег) дома. Државни архив Србије [=ДАС], Поклони и откупи [=ПО], к. 25, бр. 103; Илија А. Пржић, „Грађа за нашу уставну историју. Два уставна пројекта за друге владе кнеза Михаила”, *Архив за правне и друштвене науке* 3–4 (1925) 207–219, 295–303; Маша Кулаузов, „Уставни нацрт Радивоја Милојковића од 1868. године”, *Истраживања* 17 (2006) 63–77; Мирјана Стефановски, „Нацрт Устава Радивоја Милојковића из 1867. године”, у: *Развој правног система Србије и хармонизација са правом ЕУ: прилози Пројекту 2012: колективна монографија*, ур. Радмила Васић и Ивана Крстић, Београд 2013, 537–551.

⁴ *Србске новине*, бр. 276, 17/29. децембар 1888; бр. 277, 18/30. децембар 1888.

⁵ Живан Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, књ. друга, *Од прогласа независности Србије до абдикације краља Милана 1878–1889*, Београд 1924, 42–43.

Рукопис пред нама, под насловом „Моје бележке као дата за историју, почете 1ог јануара 1865. године”, представља вредан историјски извор и практично наставак његовог списка „Белешка о мени написана у октобру 1864. год.[ине] што је до тога времена, и после продужено што је даље било”.⁶ Милојковићеве белешке значајне су за политичку, правну и друштвену историју. Посебно вреди поменути да се добар део бележака односи на питање добијања градова 1867. године, односно коначан одлазак турских гарнизона из Београда, Шапца, Смедерева и Кладова.⁷ Из приређеног извора јасно се закључује да одлазак турских гарнизона из Србије Милојковић посматра искључиво из угла савременика и сведока, а не као један од главних актера догађаја. Као председник Апелационог суда, тада није утицао на доношење најважнијих политичких одлука, а о њима је сазнавао или путем личних контаката или из званичних новина. Ипак, сусрети с појединим личностима, те описи појединих догађаја, којима је лично присуствовао или за њих чуо од других лица, од велике су важности за проучавање историје шездесетих година 19. века.

Рукопис који објављујемо чува се у Државном архиву Србије, у фонду Поклони и откупи, к. LXX, бр. 355. У Архиву је заведен под погрешним ауторством, односно под именом М. Лешјанина. Састоји се од 15 листова и 29 страница, од којих су неке мање или више оштећене, посебно од 20. странице. У тексту нисмо вршили веће интервенције, осим мањег усаглашавања с правописом савременог српског језика, и то само онда

⁶ А. Вулетић и Љ. Трговчевић, „Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића”, 61–87.

⁷ Српска влада је 1862. године искористила сукоб на Чукур-чесми и на конференцији амбасадора великих сила у Канлици поднела захтев за исељавање Турака из градова, што је питање које је остало нерешено још од доношења хатишерифа из 1830/33. године. Одлукама конференције решено је да се поруше тврђаве Ужице и Соко, те да се цивилно турско становништво исели из Србије. У наредном периоду покренута је свеобухватна дипломатска акција у циљу исељавања Турака из преосталих градова. Кључну улогу одиграо је Јован Ристић, тадашњи српски капућехаја у Цариграду, који је месецима преговарао с турским властима и представницима великих сила на Босфору. Порта је 17. фебруара 1867. донела одлуку да се Београдска тврђава, заједно са осталим утврђењима, преда кнезу Михаилу на управљање и чување, што је султан потврдио наредног дана. Ферман од 10. априла 1867. свечано је уручен кнезу приликом његове посете Цариграду. Опширније: Гргур Јакшић и Војислав Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила* (први балкански савез), Београд 1963, 295–374; Данко Леовац, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, Београд 2023, 251–274, 323–352; Урош Татић, *Француска и Србија (1860–1868)*, (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2016), 305–346, 493–525; Сузана Рајић, „Велика Британија и градско питање 1866/1867. Борба за Београд”, *Београдски историјски гласник* 4 (2013) 123–140; Петар Крстић, „Пут у Цариград у свити кнеза Михаила”, *Зборник Матице српске за историју* 79–80 (2009) 151–173; Зорица Јанковић, *Пут у Цариград. Кнез Михаило, предаја градова и одлазак Турака из Србије*, Београд 2008, 13–100.

када је било неопходно. У угластим заградама разрешене су скраћенице и наведени они делови у којима је текст толико оштећен да га није било могуће прочитати. У изворном тексту сви датуми су наведени по старом, а у напоменама по старом и по новом календару. У напоменама су дата и објашњења архаичних и страних речи, као и основни подаци о личностима које се спомињу у спису а познате су у историографији.

*

Моје белешке као дата за историју, почете 1ог јануара 1865. године

1ог јан.[уара] 1865. Књаз⁸ и Књагиња⁹ врло су штедљиви са посетама. Књаз никад не иде конзулима ни паши, а тако исто ни коме, Србину; а особита је редкост, ако он или Књагиња у чију кућу уђу. Сећам се да сам видео Књаза код Г. Стевче,¹⁰ пензионираног председатеља Совета, кад је овај млађу кћер¹¹ удавао за Гудовића,¹² што је било 1863. године у лето, и био је код Г. Мариновића,¹³ садањег председатеља Совета, после Митровадне¹⁴ 1864. године кад се овај у своју нову кућу у господској улици¹⁵ преселио. То су досад једина лица код кои је он био, осим своје стрине Г. Томаније¹⁶. Књагиња такође не иде ни у чију кућу, а данас 1ог

⁸ Михаило Обреновић (1823–1868), кнез Србије (1839–1842, 1860–1868).

⁹ Јулија Хуњади (1831–1919), за кнеза Михаила се удала 1853. године, споразумно су се разишли 1865. године, без формалног развода.

¹⁰ Стевча Михаиловић (1804/1806–1888), политичар, присталица династије Обреновић, председник Државног савета (1860–1861), два пута председник владе и министар грађевина (1875, 1876–1878). Повукао се из политичког живота после Берлинског конгреса (1878).

¹¹ Софија, ћерка Стевче Михаиловића из другог брака.

¹² Јеврем Гудовић (1835–1900), политичар, рударски инжењер, начелник Рударског одељења Министарства финансија, министар грађевина (1880–1882, 1884–1885), министар народне привреде (1882–1883) и заступник министра народне привреде (1884).

¹³ Јован Мариновић (1821–1893), државник и дипломата, министар финансија (1856–1857), председник Државног савета (1861–1873), председник владе и министар иностраних дела (1873–1874), посланик Србије у Паризу (1878–1889).

¹⁴ Црквени празник, 26. октобра / 8. новембра, односно у 19. веку, због разлике у календарима, 26. октобра / 7. новембра.

¹⁵ Данашња Бранкова улица, именована тако јер су „у њој становала све сама крупна господа”, односно у њој су се налазиле куће најзначајнијих политичара и државника средином 19. века.

¹⁶ Томанија Обреновић (1796–1881), рођена Богићевић, супруга Јеврема Обреновића (1790–1856), брата кнеза Милоша Обреновића и баба кнеза/краља Милана Обреновића.

јануара 1865. год.[ине] била је код Г. Милоја Лешјанина,¹⁷ Началника Министерства инострани дела, први пут у чијој кући. Милоје је боловао више од три месеца и сад је пре неки дан устао, и она била код њега.

Исто тако слабо је ко примљен у конаку као гост, и осим Министера, Председ.[атеља] Совјета, Г. Мариновића, Милана Петронијевића¹⁸ помоћника Мин.[стра] Правде и Милоја Лешјанина није нико био на ручку у Конаку, од кад је садање Министерство, а то је од свршетка 1861. године.¹⁹ Советници нису били ни једанпут осим о свадби Милоша Бајића,²⁰ сестрића Књажевог у лето 1864. године.

18ог јан.[уара] правео је Књаз лов у Топчидеру, на коме су поред доста србске господе били и конзули талијански Сковасо,²¹ и заступник енглеског конзула Лонгворса,²² Блант.²³ Ту при ручку напио је здравицу Сковасо Књазу на србском језику, наравно туцајући, у којој је реко Краљу србском Михаилу где је био и Блант. Овај не зна србски. Затим је Сковасо започео песму „Дрина вода ладна” као Књажеву. Ово ми је казивао М.[илан] Петронијевић који је и сам при томе био.

При концу јануара око 25ог дознам, да је по решењу Министера, Мин.[истар] Финанција Г. Цукић²⁴ одрекао пензију оним чиновницима који су били у созаклетију²⁵ на концу 1863. године, имено Анти Мајсторовићу²⁶ и

¹⁷ Милоје Лешјанин (1830–1867), начелник унутрашњег одељења Кнежеве канцеларије (1858–1860), начелник Спољашњег одељења Кнежеве канцеларије од новембра 1860. до 1867.

¹⁸ Милан А. Петронијевић (1830/1831–1914), политичар, српски посланик у Цариграду (1859–1861), помоћник министра правде (1861–1867), министар иностраних дела (1867–1868).

¹⁹ Односи се на владу Илије Гарашанина, која је формирана 9/21. децембра 1861. године.

²⁰ Милош Бајић (1827–1897), син Тодора Бајића и Петрије, ћерке кнеза Милоша Обреновића, барон, велепоседник и добротвор.

²¹ Стефано Сковасо, конзул Пијемонта и Краљевине Италије у Кнежевини Србији (1861–1867).

²² Џон А. Лонгворт, британски конзул у Кнежевини Србији (1860–1869, 1869–1875).

²³ Џон Е. Блант, заступник британског конзула у Београду.

²⁴ Константин Коста Цукић (1826–1879), доктор филозофије, начелник Министарства иностраних дела (1856–1858), заступник кнежевског представника и министра иностраних дела (1860), помоћник министра финансија (1860–1861), министар финансија (1861–1868), дипломатски агент Србије у Букурешту (1869–1874) и Бечу (1874–1879).

²⁵ Завери. Односи се на Мајсторовићеву заверу против кнеза Михаила, откривену крајем 1863. године.

²⁶ Антоније Мајсторовић, окружни начелник у Смедереву, потом помоћник министра унутрашњих дела, од 1857. државни саветник. Оптужен за организовање завере против кнеза Михаила 1863. године.

Ранку Матеићу,²⁷ саветницима, и Кости Антоновићу²⁸ и Живану Соскићу,²⁹ срезким Началницима. Овај предмет је спреман за дисциплин.[инарни] Суд, а први пут је радио концепт Никола Крстић,³⁰ Нач.[алник] полиц.[ајни] у Мин.[истарству] унутр.[ашњих] дела, а други пут мој Министар, Рајко Леш.[јанин]³¹ и први пут ми је давао мој Министар концепт Крстића на мненије и ја сам му казао, да му као Началник у његовој канцеларији дајем мненије, али као дисциплинарни Судија задржавам моје мненије, и кад сам му реко, да и у том случају кад би био за то да се та ствар да дисц.[иплинарном] Суду, ја је не би онако разлагао, онда је он узео и потом сам видео његов концепт о томе код Петронијевића³² помоћника, што ће бити пре дваестину дана.

26. јануара чуо сам да се тога дана решило у Совету, по предлогу Мин.[истра] унутр.[ашњих] дела Н.[иколе] Христића,³³ да каса плати преко 200# ћес.³⁴ на плаћање чега је управитељ в.[ароши] Београда³⁵ од судова осуђен за недостатак, који је учинио Милош Кандић³⁶ официр жандарма у 1862. години.

Књагиња је отишла у Лондон са саветником Филипом Христићем³⁷ 10ог јануара 1863. год.[ине] и вратила се на Воведеније³⁸ 21. новембра 1864. године. Кад је дошла доведе са собом једну женску, као другарицу, која је Рускиња но католичке вере. Она донесе са собом и поклоне за нека

²⁷ Ранко Матејић, саветник 1857–1858, истакнути карађорђевићевац.

²⁸ Коста Антоновић, начелник Среза подунавског, Округа смедеревског.

²⁹ Очигледно се ради о грешци, јер су током Мајсторовићеве завере ухапшени капетан Милић Соскић и кмет Марко Соскић.

³⁰ Никола Крстић (1829–1902), правник, професор Лицеја, судија, члан Апелационог суда, потпредседник Касационог суда, државни саветник. Био је начелник Полицајног одељења Министарства унутрашњих дела од 1862. године.

³¹ Рајко Лешјанин (1826–1872), министар правде (1861–1868).

³² Односи се на Милана А. Петронијевића, тада помоћника министра правде.

³³ Никола Христић (1818–1911), управник вароши Београда (1856–1860), министар унутрашњих дела (1860–1867), председник владе и министар унутрашњих дела (1867–1868, 1883–1884, 1888–1889, 1894–1895), државни саветник и председник Државног савета.

³⁴ Златни, аустријски дукат.

³⁵ Односи се на Михаила Барловца, управника вароши Београда (1861–1868).

³⁶ Милош Кандић, потпоручник жандармерије 1862. године.

³⁷ Филип Христић (1819–1905), државник и дипломата, председник владе и министар иностраних дела (1860–1861), министар просвете (1874–1875), дипломатски заступник Србије у Цариграду (1870–1873, 1876–1877), први посланик независне Кнежевине Србије у Османском царству (1878–1880). Дипломатску каријеру наставио је у Бечу (1880–1883) и Лондону (1883–1884). Био је први гувернер Народне банке, (1885–1890).

³⁸ Црквени празник Ваведене пресвете Богородице.

лица, и то Милоју Лешјанину једно посуђе за чај, за које се говори да је од вредности 50 дук.[ата]. Милошу Брки³⁹ командиру жандармерије један револвер, и неким госпођама свиле за аљину, и друге поклоне, као жени Милоја Лешјанина, Ценића,⁴⁰ црвеног Матије,⁴¹ Министра унутр.[ашњих] дела Н.[иколe] Христића, Книћанина⁴² ађутанта, Франасовића⁴³ чиновника у Мин.[истарству] финансија, који је као капетан дамшифу⁴⁴ нашем Делиград.⁴⁵ Кад је дошла Књагиња, носаше и она и њена другарица, подугачак штап у рукама, као калуђерски штапови, за шта се после чу да је то мода и да тако носи француска царица. Оне то и после по вароши кад пешке иду носе и подштапују се. Од како се вратила Књагиња, она често посеђава школе и шпитаље⁴⁶ и у школама даје дарове деци, за коју јој се каже да се добро уче. За шпитаљ нарочито је наредила да се прикупљају ствари и лутрија изигра на балу 11ог фебр.[уара] 1865. који она на ту целу у зданију код Круне даје, давши сама и Књаз ствари од вредности преко 200 дук.[ата] и плативши све трошкове. Сиротињи такође даје поклоне, као што стоји по новинама од месеца декемвра 1864. и јануара 1865. год. [ине] да је и јеврејској сиротињи дала 20 дук.[ата]. У то време у месецу јануару 1865. изађе оглас у новинама Видовдана,⁴⁷ да се и у Лондону настојавањем оне две Енглескиње девојке, Ирби и Макензи⁴⁸ које су у зиму 1864. год.[ине] овде више од по године у Београду биле, саставља комитет, који ће да изигра лутрију на ползу школа за христјане у Босни, старој Србији и Бугарској, и позивају се и Срби, да што нарочито од наши рукоделни производа даду, чега се скупљања примио саветник Ф.[илип] Христић, на кога су се ове девојке обратиле, и с којим су се овде

³⁹ Милош С. Брка, артиљеријски мајор, командир жандармерије у Београду.

⁴⁰ Ђорђе Ценић (1825–1903), политичар, министар правде (1861–1862), државни саветник и председник Државног савета.

⁴¹ Матија Симић (Црвени), министар правде (1860), члан Државног савета.

⁴² Антоније Книћанин, мајор, кнежев ађутант.

⁴³ Фрањо Франасовић, изванредни чиновник при Министарству финансија, Економном одељењу.

⁴⁴ Нем. пароброд.

⁴⁵ Делиград, први српски пароброд. Купио га је кнез Михаило Обреновић 1862. године.

⁴⁶ Болница.

⁴⁷ Лист, полувластични орган владе, излазио је у Београду (1861–1876).

⁴⁸ Аделина Паулина Ирби (1833–1911) и Георгина Мери Мјур Макензи (1833–1874) током 1862. и 1863. године обишле су готово читав европски део Османског царства. Објавиле су књигу Путовања по словенским земљама Турске у Европи, Београд 1868. (прво издање *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe*, London 1866). Паулина Ирби је била велики пријатељ српског народа, прикупљала је помоћ током Велике источне кризе, а у Сарајеву је отворила прву школу за девојке.

јошт упознале. И Књагиња је за то дала једно либаде⁴⁹ златом извезено од црвене кадифе и јошт неке ствари, које сам ја видио код Ф.[илипа] Христића. Чу од Данице⁵⁰ госпоје Ф.[илипа] Хр.[истића] да Књагиња и два либадета богато златом извезена спрема да пошље царици француској.

На концу 1864. год.[ине] у месецу декемвру чу се, да је Књаз црногорски, Никола,⁵¹ коме се родило женско дете,⁵² окумио Књаза нашег, и то стајаше у новинама у месецу декемвру 1864. год.[ине] у Видовдану, и Књаз одреди Советника Ђорђа Миловановића Ђошу,⁵³ да са његовим ађутантом капетаном Љубомиром Ивановићем⁵⁴ иде на Цетиње и крсти дете и они одоше из Београда 31. дек.[ембра] 1864. год.[ине]. Каже се, да су однели богате дарове, и да је Ђоши Књаз направио за ову свечаност неку златну атилу⁵⁵.

Садашњи паша београдски генерал артиљерије, Али-Риза паша⁵⁶ показује у свима приликама како је рад да покаже пријатељска расположења спрема нас, и као да се популаризира. Тако иде често у театар наш, на балове и свуда се издашан показује. На првом балу у месецу јануару 1865. год.[ине] кои је даван код Србске круне,⁵⁷ и на коме сам и ја био, каза ми управитељ вароши Барловац,⁵⁸ да је паша, кад дође дао 40# ћес.[арских] и ја сам га у Конаку код Књаза на вечери с њим забављао и у баловима те године видио, гди се увати и игра србско коло.

⁴⁹ Кратки, горњи део женске свечане ношње, који покрива рамени део груди.

⁵⁰ Даница, супруга Филипа Христића, ћерка познатог београдског трговца Хаци-Томе (Опулоса).

⁵¹ Никола I Петровић Његош (1841–1921), књаз (1860–1910) и краљ (1910–1918) Црне Горе.

⁵² Кнегиња Зорка (1864–1890), будућа супруга Петра I Карађорђевића.

⁵³ Ђорђе (Ђоша) Миловановић (1813–1885), члан Државног савета (1859–1885), министар унутрашњих дела (1860) и министар правде (1875).

⁵⁴ Љубомир Ивановић (1836–1879), ађутант кнеза Михаила Обреновића, потпуковник, пуковник, ађутант кнеза Милана Обреновића (1874–1875), министар грађевина (1874, 1874–1875), управник Артиљеријске школе (1875), начелник штаба Врховне команде 1876. године.

⁵⁵ Кратки коњички огртач.

⁵⁶ Али Риза-паша (Ali Rizâ Paşa Cezâyirli, ? – септембар/октобар 1876), последњи командант београдске тврђаве (мухафиз), дошао је у Београд у августу 1864. године.

⁵⁷ Гостионица која се налазила на месту Велике пијаце (данашњи Студентски трг) у Београду.

⁵⁸ Михаило Барловац (1822–1891), трговац, ађутант кнеза Милоша (1860), управник вароши Београда (1861–1868).

28. јан.[уара] био код Сковаса, на *soirée dansante*⁵⁹ и посвађамо се, што није Фил.[ип] довео и Мацу⁶⁰ коју је он преко њега звао.

31. јануара бал у Конаку. Ту бијаше и кћи професора Полугимназије у Пожаревцу Димитрија Тодоровића,⁶¹ која се сматра као лепа девојка, и коју сам и одпре виђао у Конаку на забавама или баловима. Сазнадо да је управитељ двора⁶² пре 5 до 6 дана дошао Цветку Рајевићу⁶³ и захтевао, или молио, не знам, те овај телеграфирао у Пожаревац, да ова девојка дође за овај бал, јер је она код оца била, и она је дошла, и ја је видо, кои сам био на томе балу.

На балу 4ог фебр.[уара] код Књаза бијаше и паша, и опет играше. На балу 7ог фебр.[уара] код Круне бијаше паша и опет даде 40# ћес.[арских]. (У месецу јануару чу, да Књаз од неколико месеци не председава у министерским седницама, нити се министри више скупљају код њега и саветују, но сами раде у Министерству ин.[остраних] дела. Код председника Министерства распита за ово и потврди ми се као зацело. Књаз отприлике не председава од кад је дошла Књагиња, 21. новембра 1864.)

На баловима и вечерњим забавама ове зиме бијау играчице и певачице, као жена и муж апотекар Милутиновић,⁶⁴ трговац Поповић, Перисова⁶⁵ и Мандровић⁶⁶ из театра, у Конаку код Књаза, кои се продуцираше на клавиру (жена Милутиновића) и у декламовању (Перисова). Књагиња се разговараше једнога бала у једној соби, гди министри држаше седнице, са Захом,⁶⁷ а другога са Ћ.[уром] Даничићем.⁶⁸ Ту беше једанпут советник

⁵⁹ Вечерња забава (игранка).

⁶⁰ Односи се највероватније на тадашњу глумицу Марију Перисову, која је имала надимак Маца.

⁶¹ Димитрије Тодоровић, професор математике (рачунице) и директор полугимназије у Пожаревцу.

⁶² Анастас Јовановић (1817–1899), литограф и дагеротипист, први српски фотограф, управник кнежевог двора (1859–1868).

⁶³ Цветко Рајовић (1793–1873), политичар, државни саветник од 1838, године, министар унутрашњих дела (1840–1842), кнежев представник и министар иностраних дела (1859–1860), потпредседник Државног савета (1860–1869).

⁶⁴ Димитрије Милутиновић, апотекар.

⁶⁵ Марија Перисова, глумица, заједно с Адамом Мандровићем од краја 1863. године боравила је у Београду. Позната и као Маца Перисова, каријеру је започела у Ријеци, као сарадница једног путујећег циркуса.

⁶⁶ Адам Мандровић (1839–1912), глумац и редитељ, од 1863. године у Београду, где је преузео дружину београдског Позоришног одбора и бавио се организовањем представа.

⁶⁷ Франтишек Александар Зах (1807–1892), официр, управник Артиљеријске школе (1850–1859, 1860–1865) и први начелник Главног генералштаба војске Кнежевине Србије (1876).

⁶⁸ Ђура Даничић (1825–1882), филолог.

Црнобарац⁶⁹ и друга виша господа, а други пут, Ђ.[орђе] Ценић и Данило,⁷⁰ советници и опет друга виша господа и с њима и ни с ким другим не рече ни речи.

Бал за болницу⁷¹ под покровитељством Књагиње бијаше заказан 11. фебр.[уара] у четвртак, но због рђавог времена одложи се за суботу 13. фебр.[уара] и бијаше прихода које од лоза које од плаћања за улазак око 1669# ћес.[арских] као што ми каза Ф.[илип] Хр.[истић] кои је у одбору био, за шта после неки дан општина београдска даде Књагињи адресу благодарности, која је печатана у Видовдану од месеца фебр.[уара] после ови дана.⁷²

14ог на саме покладе⁷³ би ручак советницима у Конаку без министра и конзула и ово је први пут да су ручали советници код Књаза од кад је Министерство Гарашаниново,⁷⁴ од декемвра 1861, а после тог ручка забава, на којој сам и ја био, и ту Књагиња говори са Даничићем.

20. фебруара врати се с пута из Црне Горе советник Ђоша и ађутант Љуб.[омир] Ивановић, кои су ишли те крстили Књазу црногорском кћер од стране нашега Књаза. Ово стои у Видовдану од истог дана.⁷⁵

Министар Блазнавац⁷⁶ отишао у Италију и Француску око конца новемвра 1864, а Светозар Гарашанин⁷⁷ у јануару 1865. опет у Париз – по неком послу, за то, као што сазнадо Гарашанин је однео она либадета од Књагиње царици Француској и да купи неке коње за приплод код нас.

⁶⁹ Димитрије Црнобарац (1818–1872), правник, министар правде и просвете (1858), министар просвете (1868), државни саветник (1860–1868).

⁷⁰ Данило Стефановић (1815–1886), члан Државног савета (1859–1875), председник владе и министар унутрашњих дела (1875).

⁷¹ Односи се на прикупљање средстава за подизање прве модерне варошке болнице у Београду, која је изграђена у периоду од 1865. до 1868. године, у некадашњој Болничкој, затим Видинској, а данас Улици Џорџа Вашингтона бр. 19. Кнез Михаило је у сврху подизања болнице од Ђорђа Ценића откупио земљиште и неколико старих зграда на Палилули.

⁷² Видовдан, бр. 29, 16/28. фебруар 1865.

⁷³ Последњи дан пред почетак великог поста уочи Ускрса.

⁷⁴ Илија Гарашанин (1812–1874), државник, министар унутрашњих дела (1843–1852, 1858–1859), кнежевски представник и министар иностраних дела (1852–1853, 1861–1867).

⁷⁵ Видовдан, бр. 21, 20. фебруар / 4. март 1865.

⁷⁶ Миливоје Петровић Блазнавац (1824–1873), официр и политичар, начелник Војног одељења Министарства унутрашњих дела (1854), управник вароши Београда (1856), управник Тополивнице у Крагујевцу (1861–1865), министар војни (1865–1868), члан Намесништва кнезу Милану Обреновићу (1868–1872), председник владе и министар војни (1872–1873).

⁷⁷ Светозар Гарашанин (1840–1886), официр, ађутант кнеза Михаила Обреновића, син Илије Гарашанина.

Данас у недељу 21. фебр.[уара] чу од Ф.[илипа] Хр.[истића] да је Књазу донео Ђоша⁷⁸ синоћ орден од Књаза црногорског, који се зове „за независност црногорску” основан од Књаза Данила,⁷⁹ првог реда тај орден са лентом донео Књазу, другог реда Гарашанину, и он – Ђоша – добио, а трећег реда добио Љубомир Ивановић.

Данас видео кад кроз Конак, показујући Књазу, провели коње, које је купио и довео Гарашанин Св.[етозар] у Француској.

У Видовдану бр. 22. од 23. фебр.[уара] 1865. стоји описано путовање, дочек и дарови које је Ђоша донео. Дочекао је на $\frac{3}{4}$ сата од Цетиња од самог Књаза Николе. Крштење је било на Св. Саву 14. јануара и име је детету Љубица, а дали су јој и Зорица.⁸⁰ После ручка тога дана Ђоши поклони Књаз два сребром окована пиштоља, а Љубомиру дугу пушку сребром и седефом накићену. Осим тога Ђоши је дао Крст другог степена ордена за независност Црне Горе, а Љубомиру трећег степена, и за Књаза нашег предао им звезду и ленту истог ордена, а за Гарашанина крст другог степена, и златну медаљу Обилића за нашега старог Узун-Мирка.⁸¹

У том истом броју стоји приход од бала и лутрије за болницу, да је био 1667#, 39 гр.[оша] 30 пара чаршијских, а трошак што је био у 189# ћес.[арских] и 53 гроша платила је Књагиња. Чуо сам даље, да је од Мин.[истра] унутр.[ашњих] дела писано президијално властима да скупљају дарове за ову лутрију, и кад је свршена, да је опет президијално препоручено, да изјаве народу благодност.

На баловима у конаку у излазеће ове зиме 1865. године виђа Министра унутр.[ашњих] дела да игра и понајвећма до Г. Анке,⁸² кћери Г. Томаније.

Чу 27. и опет 28. фебруара од различни лица, да се на једном од балова ове зиме у Конаку давани и Књагиња понудила госпон Мин.[истра] унутр.

⁷⁸ Ђорђе (Ђоша) Миловановић.

⁷⁹ За време боравка Ђорђа Миловановића, изасланика српске владе на Цетињу, почетком 1865. године, кнез Михаило је одликован Орденом књаза Данила I, првог степена са лентом. Овај орден је иначе био први орден у Црној Гори, установљен 1853. године. Мото ордена био је „За независност Црне Горе”, а кнез Никола је 1861. године делимично изменио ранији изглед и увео још два степена. Поменути орден Миловановић је донео у Београд почетком марта 1865. године, када се и кнез Михаило срдечно захвалио кнезу Николи I Петровићу на одликовању. ДАС, Илија Гарашанин [=ИГ], кнез Михаило – кнезу Николи Петровићу, Београд, 26. фебруар / 10. март 1865; Србске новине, бр. 21, 23. фебруар / 7. март 1865; Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, 595.

⁸⁰ Односи се на најстарију ћерку црногорског кнеза Николе, кнегињу Зорку (1864–1890).

⁸¹ Узун-Мирко Апостоловић (1782–1868), војни заповедник, бимбаша у Првом и Другом српском устанку.

⁸² Анка Константиновић (1821–1868), ћерка Јеврема и Томаније Обреновић, удата за Александра Константиновића, с којим је имала сина Александра и ћерку Катарину.

[ашњих] дела да јој крсти дете, које ће родити (она је сад, кажу, трудна) и да је наручила колевку особито скупоцену и друге дарове.

У почетку декембра 1864. год.[ине] казива ми В. Васић,⁸³ како је Г. Гарашанин, приликом, кад је јесенас после скупштине⁸⁴ с Књазом ишао у Крагујевац, особито фалио Књаза пред Чачанима и људима из окружја Рудничког, говорећи: да је он код више Књажева служио, али оваквог нисмо имали, јер овога само кад извести о каквој ствари, он све погоди, и одма му заповеди шта треба да се уради. То исто ми потврди 1ог јануара 1865. год.[ине] Владимир Ацић трговац из Чачка, који осуђен на 10 дана затвора, што је псовао Началника чачанског Петра Стојковића, долази ми кући, и приповедајући откуд је ово изишло на њега, каза ми да је јесенас и он био у Крагујевцу, пред Књаза без питања и позива Началниковог, и кад је излазио Гарашанин, да му је овај то исто говорио о Књазу.

У једном разговору јесенас 1864. год.[ине] каза ми Матић⁸⁵ како му је Гарашанин казивао, кад је 1848. год.[ине] био Министер код Књаза Александра,⁸⁶ и често у Конаку вели он пише президијале, а Књаз и не знајући шта се у њима пише, седио и правио му куверте.

Прошлог лета ишао је Министер војни, Монден,⁸⁷ у Француску, куда ли и остаде неколико месеци. Говораше се тада, да се неће више ни враћати, али се опет врати, и као што после тога дознадо, то је овако било. Сви министри, а може се рећи, који га год познаје, видо, да је он незналац, па су ради, или њему противни да раде, али није могло испати, да дође на његово место, кога министри оће, т. ј. Миливоје Блазнавац, кога Књаз није хтео. Но јесенас Миливоје дође у познанство Г. Анке, и употреби са преко ње, те се Књаз задобије, да га оће, и у следству чега сад ће о Ђурђевудне⁸⁸ Монден да иде. Примечавао сам у Конаку, и на другим дружествама, како та Г. Анка много трчкара око Гарашанина и Мариновића, нарочито око првога, а други око ње.

⁸³ Највероватније Вујо Васић, трговац и народни посланик.

⁸⁴ Односи се на Великогоспојинску скупштину, одржану августа/септембра 1864. године у Београду.

⁸⁵ Димитрије Матић (1821–1884), политичар и књижевник, министар просвете (1859–1860), министар просвете и заступник министра иностраних дела (1868–1872), министар правде (1878–1879).

⁸⁶ Александар Карађорђевић (1806–1885), кнез Србије (1842–1858).

⁸⁷ Иполит Флорентин Монден (1811–1900), француски официр, начелник Главне војне управе (1861–1862) и министар војни (1862–1865) Кнежевине Србије.

⁸⁸ Црквени празник, 23. априла / 6. маја, односно у 19. веку, због разлике у календарима, 23. априла / 5. маја.

Јесенас 1864. пре него што дође Књагиња, бијау као што сам чуо, чешића посела у Конаку и код те Г. Анке, на којима је бивала и Фичиница.⁸⁹ И у Конаку на Св. Аранђела,⁹⁰ Књажев имендан био је ручак што га они зову, а наша вечера, и после тога играли се слепога миша. Ту су везивали очи и Књазу у тој игри, и како се као начу, он је и падао у тој игри. Да су играли слепог миша, казивала је сама Г. Анка. И играли су то више пута. Но као што су сами Министри били при таквим свечаностима, и само јошт по гди која лица одговорна, то се наравно не зна то много.

(Око половине октомбра 1864. год, после скупштине, био је избор кметова у Свилајнцу, и хтело се да дође бивши скупштинар Димитрије Јовановић, бојација назван.)

4. марта у четвртак бијаше у Конаку ручак, што ми зовемо вечера, у чест Ђоши,⁹¹ који је ишао у Црну Гору, на коме бијау обични гости, министри, Презид.[ент] Совета и помоћник Мин.[истра] правде Милан Петронијевић.

17. марта у среду одо у Пожаревац да нешто видим по парници Г. Стојка Димитријевића⁹² казначеја у Финанцији противу Саве Јовановића пензионера из Пожаревца због продате куће.

Долазише ми људи највећма чиновници, а од трговаца Петар Протић. Овај ми казива, како је прошле године у лето, кад је био у Пешти дознао о созаклетију, које се откри зимус у Смедереву,⁹³ и како је сам био код Књагиње⁹⁴ Књаза Александра са некима из Србије да би дознао шта је; и кад се вратио у Србију одлазио је Г. Гарашанину да му то открије и 4 дана ишао, па га овај није примио; а кад се враћао кући, на дамшифу нађе се са Савом Јовановићем, који је са женом и ћерком био тада такође у Београду и као гост био у кући Г. Гарашанина, па му казао поруку од овога, да му је жао што га није примио, али он није знао да је то он био. Даље, кад оно бијау растурене пашквиле⁹⁵ у Пожаревцу и Смедереву,

⁸⁹ Катарина Фичо (рођена Лазаревић).

⁹⁰ Црквени празник Аранђеловдан, који се прославља 8/21. новембра, односно у 19. веку због разлике у календарима 7/20. новембра. Посвећен је Св. архангелу Михаилу и прослављан је као имендан кнеза Михаила Обреновића током његове прве и друге владавине.

⁹¹ Ђорђе (Ђоша) Миловановић.

⁹² Стојко Димитријевић, II казначеј у Одељењу казначејства (благајне) Министарства финансија.

⁹³ Односи се на Мајсторовићеву заверу против кнеза Михаила Обреновића.

⁹⁴ Персида Карађорђевић (1813–1873), рођена Ненадовић, супруга кнеза Александра Карађорђевића.

⁹⁵ Подругљив спис, писана јавна увреда, клевета.

Протић је посумњао на Глишу Зубана,⁹⁶ који је тада био у Пожаревцу, због једног израза, да има он – Зубан – тада важна посла, па отишао и казао то Началнику Коцићу,⁹⁷ а овај то телеграфирао Министру унутр.[ашњих] дела Г. Христићу, који му одговори да узме Протића на протокол, од куд је то дознао, но овај није хтео да се узме на протокол, што се вели ни на кога не жали, нити кога тужи, што открива власти то, да она чини шта зна.

Пошто проведем 18ти у Пожаревцу, вратим се у петак 19ог. На дамшифу од Дубравице до Смедерева нађем се са Јовом Петра Симиције,⁹⁸ мојим неким рођаком, с којим сам ишао у школу, но кога нисам видео има 20 година, и он ми казива како се нека зла по народу чине од чиновника, а кад му ја реко да треба да се жале они, којима се шта чини, па ће власт извидити, он ми одговори: по народу је сад изашао глас, да Министри пишу Началницима и Председатељима президијално, и да се сад више верује Началнику или Председатељу него целом окружју, па зато се људи не жале.

У Смедереву уђе у дамшиф за Београд Стеван Маленовић, адвокат из Јагодине, и у путу ми приповеди, без да сам му ја и једну реч о чему проговорио, да је и он био дознао за оно созаклетије и казао Началнику, а овај доставио Министру г. Христићу и овај га упутио, да Маленовића узме на протокол откуд то зна, но овај онда одрече да је казао Началнику, и зато буде кажњен са 5 тал.[ира] што је обмануо власт.

Протић је био скупштинар 1858. год.[ине] а Маленовић познат као подпомагач људи који су познати од Скупштине 1858. године.

20. марта нађо у Видовдану, да је Миливоје Блазнавац дошао 16. марта (Видовдан бр. 32 од 18. марта), а тада дознадо и да је отишао у Крагујевац, т. ј. 20. марта.

21. марта у недељу дознадо од Добрињца,⁹⁹ да му је Пачић¹⁰⁰ казивао, да је њему опет паша казао, како код нас постоји неки одбор за светковину

⁹⁶ Глигорије Глиша Зубан (1815 – после 1862), писац, чиновник.

⁹⁷ Илија Коцић, начелник Округа пожаревачког.

⁹⁸ Није могуће утврдити на коју се личност односи. Симиција је врста пекара који прави симите (ћевреке).

⁹⁹ На маргини је записано: „То је Бојовић, кога сам ја овако, у овим записима означавао”. Односи се на Тодора Бојовића, помоћника Министра унутрашњих дела, иначе једног од Милојковићевих другова из гимназијских дана у Београду. Види: А. Вулетић и Љ. Трговчевић, „Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића”, 66.

¹⁰⁰ Алекса Пачић (1832–1888), школовао се у Цариграду, где је стекао знања турског и грчког језика. Након повратка у Србију постављен је 1851. године за канцелисту Министарства иностраних дела, 1853. године за помоћника ђатиба турског језика, а од 1866. године секретар за турски језик Министарства иностраних дела.

о Цветима као 50. годишњу славу устанка на Турке.¹⁰¹ Колико има чланова одбора, рекоше 8 и код Симића се ради; да знаду куда иде Крстић, Началник полиц.[ајног] Одељења у Мин.[истарству] унутр.[ашњих] дела, а то је у Црну Гору; да је књаз Александар ту скоро послао Владимиру Јовановићу,¹⁰² кои у Геифу¹⁰³ издаје новине „Слободу”,¹⁰⁴ 500 дук.[ата], а М.[иловану] Јанковићу¹⁰⁵ 100 дук.[ата] и да има много окружни Началника, кои ове новине Владимирове држе, иако су забрањене.

По вароши се истина чује, да се спрема нека светковина за Цвети и да постои одбор кои прави програм тога, али се опредељено не зна, а Турци, као што се види, знаду. Ја једанпут другим поводом, што је изостао, запита мога помоћника Петронијевића,¹⁰⁶ да има неки одбор, но рече ми да је тајно, и да ми не може казати даље, на што га ја више никад не пита ни о даље чему, што би се могло односити на ово, и као да ће и он бити према овоме у томе одбору.

За Крстића Началника зна се по вароши, да одлази, а зна се што му ђаци, којима као хонорарни предаје криминално право, сад полажу испит ради његовог пута, али се ништа даље не зна, куда иде, а Турци, видићемо, и то знаду.

У питању између Турака и нас о добрима у Београду, јошт је, као што се чује, било питање о цамијама, т. ј. наши су искали, да кад плате што се погоде, да и оне пређу у нашу сопственост и да се могу порушити, а Турци нису то давали. Сад Пачић каже да му је паша казао, да је дошло из Цариграда и о томе одобрење, т. ј. да они пристају на зактевање србско и да је казао Пачићу, да каже Гарашанину, кад ће га примити да му то саобшти, и Пачић ишао Гарашанину и казао му то, а он му одговорио, да

¹⁰¹ Јубиларна прослава 50-годишњице Другог српског устанка представљала је јасно изражену тежњу да се јавно покаже идеја о државном суверенитету. Идеја о прослави јубилеја, педесет година од подизања Другог српског устанка (1815–1865), године потекла је од кнеза Михаила и кнегиње Јулије, а настала је по угледу на сличне манифестације у Европи. Основан је и Одбор за организацију прославе, на чијем челу се налазио кнез. Опширније: Мирослав Тимотијевић, „Јубилеј као колективна репрезентација: прослава 50-годишњице Таковског устанка у Топчидеру 1865. године”, *Наслеђе* 9 (2008) 9–49; Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, 314–322.

¹⁰² Владимир Јовановић (1833–1922), економиста, политичар, секретар министарства финансија и уредник *Српских новина* (1859–1860), министар финансија (1876–1879).

¹⁰³ Женеви.

¹⁰⁴ Владимир Јовановић је након одласка у емиграцију, у Женеви почео да издаје лист *Слобода* (*La Liberté*, 1864–1865), потом преименован у *Србска слобода* (*La Liberté Serbe*, 1865–1866).

¹⁰⁵ Милован Јанковић (1828–1899), политичар, либерал, лични секретар кнеза Милоша, министар финансија (1875).

¹⁰⁶ Односи се на Милана А. Петронијевића, помоћника министра правде.

каже паши, да га није нашао код куће и тако да му није казао, т. ј. Пачић Гарашанину. Ово је све Пачић казивао тога дана Добрињу, а овај мени.

Тог дана чу да је Вукобратић¹⁰⁷ официр, који је био пре код нас у војски, и због догађаја прошлог лета са Христодуловицом¹⁰⁸ отпуштен, отишао Турцима у службу, и сад им продаје неке планове за скупе новце, што је код нас у Министарству радио, а тада се говорило, да он ради неке планове.

22. марта у понедионик каза ми човек коме је М.[атија] Бан¹⁰⁹ казивао, да му је Гарашанин поручио да пише неке брошуре против Турске, у којима да доказује, да има надежде у мирно споразумљење са Турском, да то буде као неки манифест на християне у Турској.

Тог дана 22. марта чу, да је син Димитрија Лазаревића,¹¹⁰ који је био телеграфиста, па дао оставку 18ог ист.[ог]месеца опет постављен у Смедереву за телеграфисту, и ако је као што се каже врло неуредан. Он се оженио ове зиме, пошто је оставку дао, са неком сестричином Книћанкином,¹¹¹ лепом женском, но која није имала најбољи глас, и тада се чуло преко жена, да му је Министар обећао опет дати службу ако ту женску узме. Он се после женитбе обраћао с молбом за службу, па му дато издржање, а сад је сам Министар звао, и поставио га.

Чу такође да је жена Христића¹¹² Министра венчала као кума неког секретара Началства алексиначког Атанасија Петровића,¹¹³ и овај је сад у марту месецу авансирао за капетана у Убу, а пре две године био је срески писар и није никакве особите способности.

26. марта су од човека П. коме је Никола Петровић¹¹⁴ секретар у Финанцији показивао писмо од ђумрукције¹¹⁵ у Смедереву,¹¹⁶ у коме му јавља да су пре неки дан осванули на неким дућанима у Смедереву барјаци са надписом „Живео Карађорђевић” и „тећи ће вода куд је текла”.

¹⁰⁷ Александар Вукобратић, бивши аустријски официр из Војне границе, поручник, помоћник Антонија Орешковића. Због љубавне авантуре с једном удатом Београђанком и скандала, отпуштен је из српске војске, а затим је из револта пребегао у Османско царство и ставио се на располагање.

¹⁰⁸ Реч је о дами из угледне трговачке породице Христодуло.

¹⁰⁹ Матија Бан (1818–1903), књижевник, политичар, публициста, шеф пресбирова владе (1861–1880).

¹¹⁰ Највероватније Димитрије Лазаревић, члан Суда Рудничког округа.

¹¹¹ Највероватније се односи на сестричину Марице, друге супруге Стевана Петровића Книћанина.

¹¹² Јулијана, супруга Николе Христића, унука Томе Вучића Перишића.

¹¹³ Атанасије Петровић, секретар II класе Окружног начелства у Алексинцу.

¹¹⁴ Никола Петровић, секретар у Одељењу промишљености Министарства финансија.

¹¹⁵ Цариник.

¹¹⁶ На месту ђумрукције у Смедереву 1865. године налазио се Настас Антић.

2. априла указ, Срб.[ске] новине од 3ег априла бр. 37 постављен за Министра војног и заступника Мин.[стра] грађ.[евине] Миливоје Блазнавац.

5. априла, други дан Ускрса, отиде Началник пол.[ицајног] одељења у Мин.[истарству] унутр.[ашњих] дела, Никола Крстић на три месеца на одсуство, како се чу у Париз; и с њим оде и Началник телеграфа, Радоица Шарчевић,¹¹⁷ у Немачку, Француску и Швајцерску да истудира, као што се каже, устројење пошта.

6. априла потврди ми други човек да је чуо и он за онај појав у Смедереву што сам ја 26. марта чуо.

6. априла чу, да је дато, по одобрењу Совета, бив.[шем] војеном Министру Мондену 1000 дуката као нека награда при одпуштању, и извести се, да је Совет то заиста одобрио.

У новинама од 3. апр.[ила] 1865. бр. 37 стоји указ, од 2ог ист.[ог] мес.[еца] коим се И.[полит] Монден по поднесеној оставки разрешава од дужности војеног Министра и заступника Мин.[истра] грађевина, и поставља Миливоје Блазнавац. У истом броју Србски новина стоји и указ од 1. априла коим се 40 официра авансирају, и то је Монден предложио, а без знања остали министра, и у дан кад иступа из дужности, и као што чујем прекорачен је буџет.

Када је Миливоје за војеног Министра постављен, то Министер правде Р.[ајко] Лешјанин није знао, и тек други дан казао му је М.[илан] Петронијевић помоћник, и кад је већ у новинама стајало.

7. априла дознадо извесно, премда сам и пре о томе начуо, да је влада дала некеме Гаврилу Милошевићу из Аустрије, као бегунцу, шта ли да премери Топчидер за 100 дуката, или ће бити месечно по 10 дуката; а пре тога давао му је Гарашанин те му је нешто писао. Нека Розалија жена једног Цимермана Јулијуса, имала је да прима од тога Милошевића 25 дуката па ишла у Топчидер код газде Сергија Станковића¹¹⁸ да задржи Милошевићу од плате, а он јој издао решење од априла да не може, и она седла у кући Крашића, па мене познавала кои сам у истој кући седио, па ми то решење показивала, и питала ме шта ће. Наши официра има инцинира.¹¹⁹

¹¹⁷ Радоица Шарчевић, начелник Поштанско-телеграфског одељења Министарства унутрашњих дела. Један од Милојковићевих другова из гимназијских дана у Београду. Види: А. Вулетић и Љ. Трговчевић, „Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића”, 66.

¹¹⁸ Сергије (Сергеј) Станковић, економ у Топчидерској економији од 1860. године.

¹¹⁹ Мисли на инжењере.

10. априла дознадо од Госпоје #нке, како је сад други дан Ускрса била Књагиња болесна, и у кревету лежала, а Милоје Леш.[јанин] после дугог боловања изишао и отишао Књазу, а Књаз га одвео Књагињи да га види, и она га примила у кревету лежећи, а потом овој Госпоји изјављивала како се радује што Милоја види здрава и не зна колико јој је то мило, као да јој је брат.

12. априла у понедеоник оде Монден преко Цариграда натраг у Француску. Од ово неколико дана часте га тако ономад, у петак давао је ручак Гарашанин њему и осталим министрима, а њему за чест, у суботу давао је Мариновић, Председ.[атељ] Совета, у недељу Књаз, а данас у понедеоник даваше му ручак да дамшифу нашем Делиграду остала четири министра: Цукић Финанције, Н.[икола] Христић унутр.[ашњих] дела, Р.[ајко] Лешјанин Правде, и М.[иливоје] Блазнавац војени министар. Возише га до Умке и увече свратише до Земуна на Делиграду.

17. априла чу од помоћника М.[илана] Петронијевића да су добили ордене од Русије Гарашанин, Стевча, Милоје Лешјанин, Драг.[утин] Жабарац¹²⁰ и Христић, Мин.[истар] унутр.[ашњих] дела и советник Јован Гавриловић.¹²¹ Тога истог дана чу да је тајно убијен Линколн¹²² президент Североамерички држава, и Севард¹²³ Мин.[истар] ин.[острани] дела рањен, и то увече стајаше и у новинама Србским¹²⁴ од 17. априла с тим да је син Севардов при томе погинуо, а Севард тешко рањен.

18. априла чу, да ће нашег 1. маја доћи у Конак владика римски из Ђакова,¹²⁵ да са попом католичким чита, и кризмује¹²⁶ децу, т. ј. да иј подшиша по њиној вери. Ово каза госпоја Штанлехнерова,¹²⁷ а рече, да јој је то Књагиња казала.

1. маја. Ово о владики ђаковачком Штросмајеру¹²⁸ потврди се, и Видовдан од 1. маја бр. 49 јавља да тога дана после подне Штросмајер долази из Земуна у Београд и биће у недељу и у понедеоник. 2. маја

¹²⁰ Драгутин Жабарац (1819–1887), коњички пуковник, ађутант (1862–1868) кнеза Михаила Обреновића.

¹²¹ Јован Гавриловић (1796–1877), помоћник министра финансија (1859–1860), министар финансија (1860–1861), члан Државног савета (1861–1868), члан Намесништва кнезу Милану Обреновићу (1868–1872).

¹²² Абрахам Линколн (1809–1865), председник САД од 1861. до 1865. године.

¹²³ Вилијам Х. Сјуард, државни секретар САД од 1861. до 1869. године.

¹²⁴ Србске новине, бр. 42, 17/29. април 1865.

¹²⁵ Односи се на Јосипа Јураја Штросмајера.

¹²⁶ Крсти.

¹²⁷ Супруга Јозефа Штајнлехнера, предузимача и архитекте.

¹²⁸ Јосип Јурај Штросмајер (1815–1905), ђаковски бискуп (1850–1905), вировитички велики жупан (1861), вођа Народне странке у Хрватској (1860–1873).

у недељу идо ја са Костом Јовановићем¹²⁹ после подне у Топчидер, и тамо пред великим конаком видо тога Штросмајера, у пратњи канцелара аустриског конзулата Тодоровића¹³⁰ и пет шест католички попова, гди се разговараше са Орешковићем.¹³¹ Орешковић је био аустриски официр, родом Рват, кои је прешао овамо о бомбардирању и живи овде без званичног положенија, но употребљавају га на некакве војене планове и послове, и дају му добру плату, као што се чује по 50 дуката на месец, а неки кажу и по 70. Сад после Ускрса ишао је некуд у унутрашњост, и као што се чује, да снима неке планове, а говори се да је рођак овоме владики Штросмајеру. Кад се враћасмо ја и Коста¹³² из Топчидера, баш спрам кафане „Света Јелена” стигоше нас Књажева кола упрегнута у 4 коња, и напред с кочијашем Ћирица са оним шеширом, и ми држећи да је Књаз, пошто никад другога нисмо у тим колима са 4 коња видели, станемо да поздравимо, а кад тамо а оно у колима Штросмајер и канцлер аустриски Тодоровић. Ја кад то видо, стадо гледајући, и не скидо капу а Коста кратковид и у брзини скиде капу, те се после љути шта је урадио. За овима колима идоше јошт четвора петора кола Књажева с два коња у којима бијау све сами немачки попови из пратње владикине.

1. маја Књаз је давао доручак у Топчидеру своим свакидашњим гостима (својој фамилији, министрима, председатељу Совета и Петронијевићу¹³³ и Лешјанину¹³⁴) и то стои у Видовдану од 4. маја бр. 50 да је било тамо и певачко друштво и певало красне песме. У том истом броју Видовдана стои да је Штросмајеру даван ручак у Конаку у недељу 2. маја гди је било опет обични гостију (горе споменути и јошт митрополит¹³⁵ и владика шабачки Гаврило¹³⁶), чује се да иј је било до 50 лица за асталом.¹³⁷ У понедеоник је у аустриској капели у конзулату кризмао децу, и после се опростио с њиовим светлостима и отишао као што ту стоји.

¹²⁹ Коста Јовановић (1832–1895), економиста, професор народне економије и народне рачунице на Лицеју од 1859. године, касније секретар у Министарству унутрашњих дела.

¹³⁰ Никола Тодоровић, секретар аустријског конзулата у Београду.

¹³¹ Антоније Орешковић (1820–1896), пешадијски потпоручник у аустријској војсци. У српску војску је ступио 1862. године у чину пешадијског мајора. Учествовао је у српско-турским ратовима (1876–1878), као помоћник шефа штаба Врховне команде, а у Српско-бугарском рату 1885. године командовао је Дринском дивизијом.

¹³² Коста Јовановић.

¹³³ Милан А. Петронијевић.

¹³⁴ Милоје Лешјанин.

¹³⁵ Митрополит Михаило (световно име Милоје) Јовановић (1826–1898), митрополит београдски (1859–1881, 1889–1898).

¹³⁶ Гаврило (световно име Ђорђе) Поповић (1811–1871), шабачки епископ (1860–1866).

¹³⁷ Сто.

20. маја Књагиња крсти женско дете Министру унутр.[ашњих] дела Н.[иколи] Христићу и даде му своје име Јулија. Она је то са великом помпом чинила и дала богате дарове, и после крштења ишла из цркве кући Христићевој. Ово казива Хаџи Дана¹³⁸ сутрадан.

21. [маја] Књаз дође на пратњу Ристићевом¹³⁹ детету Миши,¹⁴⁰ које је у четвртак 20. ист.[ог] мес.[еца] умрло.

Светковина Троичка¹⁴¹

31. маја одо у Ужице да извидим што је достављено да је Ђорђе Вучковић¹⁴² члан суда примао мита, и тамо чу, да су на Троице по телеграфу молиле судије¹⁴³ у Карановцу¹⁴⁴ у затвору Књаза за помиловање. Рекоше ми да се дознало од телеграфиста из Чачка одакле је молба послана.

Кад се одатуд врати 12ог јунија у суботу увече чу и овде да је то истина и каза ми Матић¹⁴⁵ да му је писао писар из Чачка Александар Груић да је истина.

17ог јунија чу од човека, коме је енглески конзул казивао, Блант, како је паша о овогодишњој слави ступања на владу султана, ишао Књазу и питао га да ли ће смети да позове србске чиновнике и грађане на бал, кои ће тога дана да даје, и Књаз му одговори, да ће њему бити мило, зато слободно да чини, а кад после дан два Пачић оде и каже му, да то не може бити и да никога не зове јер нико неће доћи, и тако и буде. Конзул то прича као чудновато како Књаз мисли, а како министри раде.

¹³⁸ Даница Христић.

¹³⁹ Јован Ристић (1831–1899), велики српски државник и дипломата, оснивач и доживотни шеф Либералне странке. Обављао је дужност српског дипломатског агента у Цариграду (1861–1867). Четири пута је био министар иностраних дела (1867, 1875, 1876–1878) и председник владе (1867, 1873, 1878–1880, 1887). Два пута је вршио дужност намесника: малолетном кнезу Милану Обреновићу, 1868–1872, и његовом сину краљу Александру Обреновићу, 1889–1893. године.

¹⁴⁰ Михаило, други син Јована Ристића, умро је 1865. године у доби од три године.

¹⁴¹ Односи се на јубиларну прославу 50-годишњице Другог српског устанка која је одржана 4. јуна 1865. године у Топчидеру. Опширније: М. Тимотијевић, „Јубилеј као колективна репрезентација: прослава 50-годишњице Таковског устанка у Топчидеру 1865. године”, 9–49; Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, 314–322.

¹⁴² Ђорђе Вучковић, члан III класе Окружног суда у Ужицу.

¹⁴³ Односи се на петорицу судија Великог суда (Јован Филиповић, Јован Мићић, Маринко Радовановић, Јован Николић и Јеврем Грујић), који су осуђени на по три године затвора и лишење грађанске части због поништења пресуде учесницима у Мајсторовићевој завери. Помиловани су почетком септембра 1865. године. Детаљније: Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, 302–308.

¹⁴⁴ Краљево.

¹⁴⁵ Димитрије Матић, тада секретар Државног савета.

29. јунија на Петровдан одо са женом и децом на Киселу воду у Буковик.¹⁴⁶ То бијаше вторник. У понедеоник 5. јулија дође и Књаз а у недељу 4. јулија отишла је Књагиња из Србије и као што стајаше у Видовдану од тих дана да проведе код родбине у Унгарској, докле Књаз буде на Киселој води.

Ја сам остао тамо до 18. јулија а овога дана отишао преко Тополе, Жабара, Н. села,¹⁴⁷ Саранова, Раче, Марковца и Свилајнца мојој матери и брату у Глоговац, где бија 3–4 дана и 24ог се врати у Београд.

Књаз је остао иза мене на Киселој води и 9ог августа прошао преко Гор.[њег] Милановца, Крагујевца и Смедерева и 20ог дошао у Београд.

За време докле сам ја био на Киселој води, Књаз се као и овде у Конаку показивао. Озбиљан, сам, примајући у пратњи Г. Г. Гарашанина, советнике Жујевића¹⁴⁸ и црвеног Матију.¹⁴⁹ Није било никакве части код њега, ни иначе примања. За то време дође на Киселу воду један, рече се, влашки полковник,¹⁵⁰ за кога говораху да је донео Књазу неке пушке као прве из влашке фабрике.¹⁵¹ И ја сам потом тамо код Милана Пироћанца,¹⁵² који као столоначалник Мин.[истарства] ин.[острани] дела бијаше с Г. Гарашанином, Министром ин.[острани] дела, читао писмо Књаза Кузе¹⁵³ на франц.[уском] језику, коим те пушке спроводи.

Кад је Књаз дошао на Киселу воду, дочекало га је много света на међи крагујевачког и београдског округа, на један и по сат далеко од Киселе воде, на Мисачи, као што се један вис зове, а код Киселе воде бијаше народне војске по баталиона и командир брат министра Блазнавца.

Пошто се врати у Београд 27. авг.[уста] прегледа војску и у томе дође 4. септ.[ембар] његов дан рођења¹⁵⁴ који прослави као обично, и као што у

¹⁴⁶ Буковичка бања, Аранђеловац.

¹⁴⁷ Наталинци, село на путу од Жабара до Саранова.

¹⁴⁸ Младен Жујовић (1811–1894), начелник Главне војне управе (1859–1860), члан Државног савета (1861–1878).

¹⁴⁹ Матија Симић.

¹⁵⁰ Румунски потпуковник Херкт, који је у јулу 1865. године боравио у Србији.

¹⁵¹ Приликом посете Херкта, кнез Михаило је од румунског владара Александра Кузе добио на поклон „прву пушку израђену у арсеналу Букурешта”. Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, 427–428; А. Милосављевић, „Прво оружје из букурешког војног арсенала послао је кнез Куза на дар кнезу Михаилу. Један необјављени прилог историји пријатељских односа између дворова и народа Румуније и Србије”, *Политика*, 31. мај 1931.

¹⁵² Милан Пироћанац (1837–1897), српски правник и политичар, вођ Напредне странке (1880–1886), министар иностраних дела (1874–1875, 1881–1883), председник владе (1880–1883) и министар правде (1880–1881).

¹⁵³ Александар Јован Куза (1820–1873), румунски кнез (1859–1866).

¹⁵⁴ Кнез Михаило је рођен 4/16. септембра 1823. године у Крагујевцу.

Видовдану стои описано,¹⁵⁵ а 7ог септ.[ембра] оде у Лозницу и Ковиљачу. У Срб.[ским] нов.[инама] од 11. септ.[ембра] бр. 101 описује се пут и дочек, и пошто се 15ог септ.[ембра] врати, опет стаја у Срб.[ским] нов.[инама] бр. 103¹⁵⁶ описане пута и дочек у Београду.

29ог септ.[ембра] оде у Смедерево у бербу са саветницима, министрима и јошт неком господом, коју обично позива, на дамшифу Делиграду, и стајаше у Срб.[ским] нов.[инама] бр. 108¹⁵⁷ да ће се вратити увече, и ту се одма објављује, да ће у идућу недељу 3ег октомвра бити маневар између Београда и Раковице, с пуцањем и назначењем, која ће војска да напада, а која да брани. Распоред овога у бр. 110.¹⁵⁸

Књаз не дође увече из Смедерева, но остаде и преко ноћи у винограду са свима гостима, господом и госпојама због кише која тога дана паде, као што стои у бр. 109¹⁵⁹ новина Срб.[ских] и сутрадан 30ог септ.[ембра] око 10 сати пре подне дође.

Ова забава у Смедереву као што ми је више ови од бивши тамо гостију приповедало била је не знам да ли врло занимљива, али врло карактеристична, јер кажу у присуству Књаза певала Станка Бошкова песму „дај Като дај, дај душо дај”. Ката је име кћери Г. Анке Обреновића. Ту се играло слепога миша с везивањем очију, у којој је игри и Књаз учествовао.

12ог октомвра 1865. одоше до 50 сандука Књагињи ствари у Немачку, и од тог времена слабо се говорило о Књагињи, а као водило се, да се она неће враћати, но њено име у цркви спомињало се до на две недеље пред Ускрс 1866. год.[ине], а тада, 18ог марта први пут је изостављено и више се не спомену.

Тада сам чуо од поуздани људи, а нарочито од једног, који је имао прилику да говори с Књазем, да је одношај рђав између њега и Књагиње, и да се ради о разводу. Књаз као да је реко, да му је Књагиња целим своим поступком и држањем постала несносна. А истина се говорило и по немачким новинама је стајало, да се Књагиња особито поверително познала са неким Књазом белгијским,¹⁶⁰ који је секретар посланства у Лондону за време свог бављења у Лондону и тај јој је долазио.

¹⁵⁵ Видовдан, бр. 98, 3/15. септембар 1865, бр. 99, 6/18. септембар 1865.

¹⁵⁶ Србске новине, бр. 103, 16/28. септембар 1865.

¹⁵⁷ Србске новине, бр. 108, 28. септембар / 10. октобар 1865.

¹⁵⁸ Србске новине, бр. 110, 2/14. октобар 1865.

¹⁵⁹ Србске новине, бр. 109, 30. септембар / 12. октобар 1865.

¹⁶⁰ Гроф Карло Аренберг. Опширније о односима кнеза Михаила и кнегиње Јулије у овом периоду види: Драгослав Страњаковић, *Михаило и Јулија*, Београд 1940; Д. Леовац, *Кнез Михаил Обреновић (1823–1868)*, 556–568.

У септембру 1866. идо ја по одредби Министра правде Р.[ајка] Лешјанина да обиђем судове: Горњомилановачки, Чачански, Крушевачки, Алексиначки, Ћупријски, Јагодински и Крагујевачки, и председатељ у Чачку Јован Кундовић за време извиђања неки његови дела даде ми оставку, која му се уважи, а у Крушевцу испитива члана Вукадина Андрејевића,¹⁶¹ и у Јагодини капетана Божидача Милићевића¹⁶² и писара Јефрема Тирића,¹⁶³ срез белички, и ове обојицу истера потом Дисц.[иплински] суд из службе, као и Вукадина.

На овај пут одо 23ег септ.[ембра] а врати се 25ог окт.[обра] 1866. год. [ине].

Нарочите бележке од 1ог Јануара 1867. год.[ине] и то о градовима у Србији

За време док сам ја на горњем путу био; долазио је Ристић из Цариграда, и биће око 10. октомвра и бавио се 8 до 10 дана па се вратио и кад дође чу од други, јер њега нисам ни затеко, да је однео писмо од Књаза, у ком се ишту градови.¹⁶⁴ Од тога времена све до 16. јануара 1867. ништа се о томе не чу, а 16. јануара у понедеоник дознадо, да је ишао паша све Али Риза Књазу, и казао му да је у дивану¹⁶⁵ решено и чека се на царске ираде¹⁶⁶ да се уступе градови, и да ће Књаз имати основа да буде задовољан. Но казало се то поверително Књазу као што је вел.[ики] везир паши поручио, и стога се у први ма од званични лица говорило да је Књазу долазио паша тада нешто о лову, јер су пре тога на два три дана били у лову. Овако ми нарочито рече у једном споредном разговору и Мин.[истар] правде Р.[ајко] Лешјанин на два три дана после тога, но ја сам поуздано међутим дознао, да је оно Паша Књазу казао. (Пачић казао Бојовићу, а овај мени, јер је била депеша паши дошла, а то ми у турн-штунду¹⁶⁷ потврди и Петронијевић,¹⁶⁸ сигурно не

¹⁶¹ Вукадин Андрејевић, члан III класе окружног суда у Крушевцу.

¹⁶² Божидар Милићевић, начелник III класе среза беличког округа Јагодинског.

¹⁶³ Јефрем Тирић, писар II класе среза беличког округа Јагодинског.

¹⁶⁴ Писмо за Мехмед Рушди-пашу, великог везира, датирано са 29. октобром 1866. године, писао је Јован Мариновић. Одмереним и достојанственим, а на појединим местима и врло ласкавим тоном, Србија је отворено затражила од султана да турска војска напусти преостале царске градове.

¹⁶⁵ Назив за Високу порту, османску владу.

¹⁶⁶ Ирада, указ у форми султанове наредбе који се доставља великом везиру за објављивање.

¹⁶⁷ Вежбању.

¹⁶⁸ Милан Петронијевић.

знајући за онај договор да се не казује, или ми је особито поверење указао; али ја ником ништа о томе нисам казао.

Паша је зацело ишао у понедеоник 16. јануара Књазу, и као што речи ове му о градовима казао. Пита потом Петронијевића за објаснење шта је то ирада, и он ми каза, да је акт царски, као наш указ, да се може нешто учинити, остављајући појединости и начин тога даљем наређењу.

Затим 8ог фебр.[уара] у среду чу се по вароши, и истина је било, да је те ноћи у 3 сата после поноћи отишао сам аустриски конзул у Конак Књазу,¹⁶⁹ и јавио му, да је добио писмо од свог министра Бајста,¹⁷⁰ да је изашла царска ирада, да се уступе градове, и ту се љубио с ађутантом Костом Бучовићем. Ађутант пробудио Књаза и дао му конзулово писмо и овај му заблагодарио преко ађутанта, но није га к себи пустио, а сутрадан у среду пустио га.

Међутим тога дана увече у турнштунду каза ми Петар да су то наши знали, само нису више знали, т. ј. под каквим условима, и то је јавио Ристић телеграфом у прошлу суботу, т.ј. 4ог фебруара.

Од тада се разнo говорило и погађало, да ли ће, и какви услова бити, но ни од кога нисам чуо да је и Правитељ.[ство] знало о томе, а по немачким новинама стајаше: да се повиси данак, да се укине народна војска и да се смањи стајаћа војска само колико је за унутрашњи поредак нужно, и да се Србија обвеже да ће поштовати сизеренство и остати свагда мирна према Порти.

Међутим то се уопште говорило, и ја сам држао за тврдо, чувши и од самог Мин.[истра] правде, а и сам тако држећи, познавајући карактер Књаза, а и прилике данашње, да се неће од наше стране примити услови, кои би дирали у добивена наша права, а у осталом о некој накнади једанпут и етикетама, као да Књаз иде у Цариград и благодари, може бити говора.

Тако стаде неизвесно до 24ог фебруара у петак, и све се говораше, да је писмо као одговор Књазу спремљено, али чека код цара за потпис или одобрење. Наши су послали Прендића¹⁷¹ татарина има већ 20 дана,

¹⁶⁹ Аугуст Ленк, аустријски посланик у Београду је у три сата изјутра 20. фебруара 1867. године кнежевом ађутанту Кости Бучовићу предао писмо за кнеза, који је тиме незванично извештен о султановој одлуци да се градови уступе Кнежевини Србији.

¹⁷⁰ Фридрих Фердинанд фон Бајст (1809–1886), аустријски државник и политичар. Министар спољних послова Хабзбуршке монархије/Аустроугарске (1866–1871).

¹⁷¹ Риста Прендић (1800–1892), последњи српски татарин (писмоноша) и дипломатски курир Кнежевине Србије.

одприлике у почетку фебруара, у Цариград, а он само успут Хаџи Томи¹⁷² казао, да иде у Цариград, молећи га, да ником не казује.

Данас 24ог фебруара у петак баш на подне кад изиђо из канцеларије и одо на Саву на ручак, каза ми шурак Никола¹⁷³ да је изашао изванредни лист Видовдана, који јавља, да је одговор Књазу предат нашем заступнику у Цариграду и на путу је за овамо, но опет се вели да се не знају услови, али се има основа држати, да ће бити задовољавајући. Ово је дато Видовдану из Министерства, и како сам пре три четири дана чуо, да је Ристић у Цариграду овлашћен да то писмо на Књаза отвори, па по телеграфу јави шта је, а потом писмо пошље, то мора да су услови за примање само што неће без акта да се казује јавно од владе.

Вечерас 24. пред вече изађе да одам са Костом¹⁷⁴ и он ми каза, да је ону објаву у ванредном листу правио и послао Г. Мариновић президент Совета, и он, Коста, послао је новинару, а међутим данашњом поштом послали од Министерства президијални распис Началницима, у коме им се то саопштава и вели, да је Књаз науман, да затим [п]ође у Цариград и благодари цару ако [условија] буду за примање. Коста ми у исто време к[азује] да је поуздано чуо, да услова никакви нема, осим да [на] граду поред србске, остане турска застава, а што [се] каже да ће Књаз ићи у Цариград, то да није услов но изјављивана жеља, и опет одовуд обећано.

16ог фебруара оде Ф.[илип] Христић, советник у Хамбург, и као што сам чуо од други, и као што ми он каза, да набави јошт оружја.

Вечерас у суботу 4ог марта дође Прендић татарин, као што ми казаше људи, који су га видели кад је из дамшифа изишао, и донесе писмо вел. [иког] везира Али-паше Књазу као одговор на зактевање о градовима, проводши, као што се говори, Прендић 12 дана на путу, јер је јошт у прошли вторник пошао и путовао дамшифом и преко Влашке. У понедеоник бог марта ујутру у канцеларији казива Милосав Лешјанин¹⁷⁵ член Апелације садржај везирског писма скоро у појединим речма, и ја из тога сазнадох, да је дознао од поуздани лица, сигурно брата свога Рајка Мин.[истра] Правде. Каже писмо је у врло ласкавом тону написано, и вели се како је Porta поитана да поднесе Дивану на решење зактевање Књажево градова, и овај је султану предложио 3. начина: 1. да Књаз буде командант гарнизона у градовима, а гарнизони да остану турски, или 2.

¹⁷² Хаџи-Тома Опулос (1796–1885), један од најбогатијих београдских трговаца. Његови зетови били су Јован Ристић, Филип Христић, Радивоје Милојковић и Антоније Богићевић.

¹⁷³ Син Хаџи-Томе.

¹⁷⁴ Коста Јовановић.

¹⁷⁵ Милосав Лешјанин, судија.

да буду мешовити гарнизони пола Турака а пола Срба, а Књаз командант; или 3. да се Турци сасвим извуку а градови Књазу повере, и султан, из благоволења и из свагдашње бриге о србском народу и овога напредку, изабрао је овај последњи, трећи начин, и тако поверава Књазу чување градова, под једним условом, да поред србскога буде и турски барјак, онако као што ми је Коста казао. Но како је Књаз изјавио жељу, да би неко време провео у Цариграду, то се остављају појединости овога, да он са царем при доласку лично расправи. Ово ми увече у турнштунду потврди и Петронијевић,¹⁷⁶ који је, рече, то писмо преводио на србски. Оно је, вели писано француски, са дугачким уводом, ласкавим тоном, и реч је, да Порта је решила *confier les forteresses*¹⁷⁷ Књазу *sous la seule condition, qu'il doit le flottera a coté des drapeaux serbes celui de la Turquie*.¹⁷⁸ *Ce comme Vous avez manifesté le désir de vouloir passer quelque temps à Constantinople, le sultan à réserve les détails de régler avec Vous rapporte*.¹⁷⁹ Но Петронијевић ми рече, да се ка[зује] да се и ти детаљи пречисте или бар знају пре одласка Књаза, и да њему не остане ништа, но само да благодари цару, па да се врати. Рече очекује се на депешу од Ристића о томе, па ће се онда знати дан, у који ће Књаз поћи, и та депеша очекује се прекосутра у среду.

Данас 8ог у среду после подне око 3 сата одо случајно Министру правде¹⁸⁰ и поред осталог дође ред и на пут Књажев у Цариград и предмет о градовима, и он потврди све ово о садржају писама и о детаљима како су остављени, да се лично с Књазем сврше, али ми рече, и то је већ свршено, и Књазу не остаје ништа друго но да благодари, и он се нада да ће Турци, ако не како Књаз стигне у Цариград, изићи из градова, а оно зацело до Ускрса. Уосталом рече од ти детаља нема ништа.

Јутрос 8. марта у среду приповеда у Канцеларији Мил.[осав] Протић¹⁸¹ член, како му је јуче био Паша (овај долази почесто к њему), и казивао како се величанствен дочек спрема Књазу, и орден Османија,¹⁸² први орден Царства, који ће рече вредити три стотине иљада гроша.

¹⁷⁶ Милан Петронијевић.

¹⁷⁷ Повери тврђаве.

¹⁷⁸ Под условом да се уз српске вијоре и турске заставе.

¹⁷⁹ Пошто сте изразили жељу да неко време проведете у Цариграду, султан је оставио да се договори са вама о детаљима.

¹⁸⁰ Рајко Лешјанин.

¹⁸¹ Милосав Протић, судија, народни посланик, посланик Кнежевине Србије у Русији. У време на које се односи текст био је секретар Великог суда за грађанска дела.

¹⁸² Орден Османије (*Osmaniye Nişanı*) установљен 1862. године.

9ог у четвртак изиђе у Срб.[ским] новинама бр. 29¹⁸³ у незваничном делу саопштење да је договарање о градовима свршено, и да је велики везир своим писмом од 19ог фебр.[уара] јавио Књазу да се сви градови србски коначно ~~напуштају~~ остављају њему и народу србском, с тим једним условом да се од сада на њима вије поред србске и царска застава. А почем је Књаз био изјавио намеру, да ће ићи на неко време у Цариград, то је царска влада хтела појединости тамо с њим да уреди, али пошто је Књаз изјавио да жели своме походу у Цариград само вид учтивости задржати, а да се ствари свршавају између две владе, то је Porta и на то пристала. И ту се рече, да ће се Књаз до кои дан на тај пут кренути.

11ог марта у суботу у бр. 30¹⁸⁴ исти новина изиђе писмо Књажево датирано 17ог октомвра 1866. вел.[иком] везиру, у коме се иште да се градови или напусте или сруше и врло се у том случају истиче благодарност и милост.

14ог марта у вторник, бр. 31¹⁸⁵ исти новина изиђе Књажева прокламација у којој јавља да [су] градови уступљени, и да он за тако знатну добит земље сматра за дужност да изјави [своју] и народа благодарност лично цару. Затим се [чу] да ће ићи у четвртак 16ог и то се одгоди [известно како] чу, што татарин, кои је ишао да јави за његов долазак, у Цариград није био стигло.

18ог у суботу Књаз оде на особеном дамшифу, кои је поручен од друштва паробродског, и с њим одоше Г. Мариновић Предс.[едатељ] и Црнобарац¹⁸⁶ член Совета, Блазнавац војени министар, подполк.[овник] Јоца,¹⁸⁷ мајор Бојовић,¹⁸⁸ Узун-Мирковић,¹⁸⁹ капетан Бучовић,¹⁹⁰ капетан гарде поручник Јанковић¹⁹¹ са 5 гардиста, прота смедеревски,¹⁹² управитељ

¹⁸³ *Србске новине*, бр. 29, 9/21. март 1867.

¹⁸⁴ Исто, бр. 30, 11/23. март 1867.

¹⁸⁵ Исто, бр. 31, 14/26. март 1867.

¹⁸⁶ Димитрије Црнобарац.

¹⁸⁷ Јован Белимарковић (1827–1906), официр, професор у Артиљеријској школи, министар војни (1868–1872), министар грађевина (1872–1873), члан Намесништва краљу Александру Обреновићу (1889–1893).

¹⁸⁸ Тодор Бојовић, штабни официр при Министарству војном.

¹⁸⁹ Љубомир Узун-Мирковић, мајор при стајаћој војсци у Београду, син Узун-Мирка Апостоловића. Оставио је сећања о путу у Цариград 1867. године, објављена под насловом У свити Књаза Михаила, Београд 1899.

¹⁹⁰ Коста Бучовић (Бучевић), ађутант кнеза Михаила Обреновића.

¹⁹¹ Коста Јанковић, коњички официр, командант гарде.

¹⁹² Прота Милутин Банић.

двора Настас,¹⁹³ секретар Јоксић,¹⁹⁴ секретар Бетан,¹⁹⁵ Пачић,¹⁹⁶ др Машин¹⁹⁷ и Владимир Стојановић¹⁹⁸ из Мин.[истарства] ин.[острани] дела. С њима оде и Милан Богичевић,¹⁹⁹ који је тада постављен за секретара Агенције (и Хаџи-Тома трговац са Саве, Ристића капућехаје таст, молио се, и био је примљен да том приликом иде). Дан беше леп, и Књаз пошто је свратио најпре око 8 ½ сати у цркву гди му Митрополит изговори кратко, а лепо слово, (које имам у артијама) отишао је од цркве пешке на Саву, гди га војска дочекала, и одвећ много света било, и кад се навече, припуцаше топови са места, гди је била Сава-капија,²⁰⁰ гди су били намештени, и сав свет повика „живио”. Одушевљење бијаше велико, но сваки изјављиваше зебњу за њега, да му се што не догоди.

21ог у вторник јави Ристић капућехаја²⁰¹ по телеграфу и то би у изванредном листу издано,²⁰² да је Књаз тога дана у 4 сата по подне, здраво, стиго у Цариград, и по нарочитој жељи царској, одма из лађе отишао цару, гди је дочек био сјајан и врло благоволитељан.

23ег у четвртак чу се да је из Цариграда већ дошла заповест, да одлазе два батаљона од посаде из београдског града, и то ми увече у турну потврди и Петронијевић,²⁰³ и говораше се, да ће ићи у понедеоник 27ог но мораше се нешто оправити на шлеповима нашег демшифа Делиграда, који ће да иј вози, и тако то остаде до среде 29ог марта.

25ог на Благовести беше један телеграф прилепљен, како је Књаз 24. био код цара и по дужем разговору, цар му дао орден Османије у брилијантима, (као што је паша Протићу казивао) и пет лепи арапски коња. Уобште по депешама, Књаз је врло одлично примљен, и давали му ручак, најпре енглески, потом француски, затим аустриски и после руски посланик.

¹⁹³ Анастас Јовановић.

¹⁹⁴ Димитрије Јоксић, кнежев секретар.

¹⁹⁵ Шарл (Карло) Бетан, секретар за француски језик у Министарству иностраних дела. Оставио је занимљив извештај и писма о путу у Цариград 1867. године. Види: П. Крстић, „Пут у Цариград у свити кнеза Михаила”, 157–173.

¹⁹⁶ Алекса Пачић.

¹⁹⁷ Јован Машин (1817–1884), лекар, од 1860. године дворски лекар кнеза Михаила Обреновића.

¹⁹⁸ Владимир Стојановић, архивар у Министарству иностраних дела.

¹⁹⁹ Милан Богичевић (1840–1926), правник, политичар, министар правде (1874–1875), министар иностраних дела (1875, 1883–1884, 1894–1895), дипломатски представник Србије у Бечу (1884–1888) и Берлину (1895–1900), члан Касационог суда (1879–1883).

²⁰⁰ Једна од четири градске варошке капије, налазила се према реци Сави.

²⁰¹ Дипломатски представник, заступник на Порти.

²⁰² *Србске новине*, бр. 36, 22. март / 3. април 1867.

²⁰³ Милан Петронијевић.

У среду 29ог марта оде половина посаде из Београда у два батаљона и одвезоше се на србском дамшифу „Делиграду” [на] 5 до 6 шлепова, а кренуше се пред 5 сати по подне. Тако остаје јошт за толико војске у граду, јер свега иј има до 2600 људи, као што казиваше [један] трговац, који им лиферује брашно (Видовдан од 29ог марта).

30ог у четвртак од[лазило се] на дамшифу пред Књаза у Радујевац, а 31. у петак оде депутација од општине из Београда такође у Радујевац, у којој је Живко Карабиберовић,²⁰⁴ Коста Сајџија,²⁰⁵ Јовица Барловац,²⁰⁶ Арса Лукић,²⁰⁷ Хаџи Димитријевић Коча²⁰⁸ и јошт многи други, но ови су од општине одређени као депутација, свега је 53 лица отишло. По Београду се чине велике припреме за дочек Књаза и на 5–6 места праве се капије тријумфалне.

31. марта у петак бијаше прилепљена депеша како се Књаз јуче опростио с царем, и цар му тада из руке дао ферман о уступању градова, и Књаз у 3 сата поподне пошао из Цариграда.

А у једној депеши од 29ог која је јуче у новинама,²⁰⁹ т.ј. 30. стои о Књазу, како је доручковао код Фуад-паше²¹⁰ и „послови су свршени на задовољавајући начин”, па ми синоћ у четвртак 30. марта Петар казива, да нема никакви услова, но шта више и намештај правителствени у пашином Конаку у граду остаје, и паша долази с Књазем да му преда кључеве од града.

Осим Београђана отишла је до Радујевца и једна депутација пожаревљана и једна смедереваца, а дошла је и једна од Шабчана из 10–12 лица са протом Љубинком²¹¹ и нудила се Београђанима у лађу, па иј ови нису хтели примити, те тако су они остали и у вторник само до Смедерева отишли; а у вторник отишло је и певачко друштво до Смедерева, пред Књаза, у коме друштву су били и членови панчевачког и земунског певачког друштва. Све ове депутације ишле су на особеним дамшифама, тако да иј је 4 дамшифа поред Књажеског било, и сви искићени са многобројним србским барјацима и венцима.

²⁰⁴ Живко Карабиберовић (?–1893), београдски трговац и банкар, један од оснивача Прве српске банке у Београду 1869. године.

²⁰⁵ Коста Поповић, сајџија (часовничар).

²⁰⁶ Јовица Барловац (?–1910), београдски трговац.

²⁰⁷ Арса Лукић, председник београдске општине (1869–1871).

²⁰⁸ Коча Димитријевић, београдски трговац.

²⁰⁹ *Србске новине*, бр. 43, 30. март / 11. април 1867.

²¹⁰ Фуад-паша, тадашњи министар иностраних дела у Османском царству.

²¹¹ Љубинко Поповић, шабачки прота.

Књаз се сад вратио преко Кистенце,²¹² а не преко Варне, куда је одовуда ударио, и свратио се у подне влашком Књазу,²¹³ у Букурешту, који га је одвећ величанствено дочекао, као што је описано у Србским новинама,²¹⁴ а био му је и дужан тако, јер је наш Књаз прошлога лета, у јулију месецу, кад је био у алексиначкој бањи послао советника Ф.[илипа] Христића са капетаном Тихомиљом Николићем,²¹⁵ те Књаза Карла поздравио, и то је било пре, но што је Кнез Карло био признат и од Порте и од које европске силе за влашког Књаза.

4ог априла вторник беше дан повратка Књажевог у Београд, дан свечан и [благодаран] за сву Србију и за све Србе. Око 5 сати поподне [зачуше] се прангије доле на Јалији, које су биле постављене да пу[цају] ако угледају његов дамшиф оздо од Вишњице, [а затим] приватише пуцање топови постављени код бивше Стамбол-капије,²¹⁶ који су имали пуцати докле Књаз зађе за град. Кад се појави дамшиф поред града улазећи у Саву, онда приватише пуцањ два топа постављена код виса на бившој Сава-капији. Војске бијаше мало пред градом на Сави постављено, али неизбројно света [постави се] на Калемегдану, и поглед и осећање бијаше величанствено [кад се] указа србска велика застава на Књажевом дамшифу испод града, а за њим јошт 4 дамшифа искићена многобројним србским барјацима и венцима и то дамшиф у коме су били Београђани, други Смедереваца, трећа Пожаревљана и четврта певачког друштва. Како наступи дамшиф спрам Саве Капије заори се громогласно „живио” и „ура” и Књаз стајаше на крову лађе и гледаше то и та вика не престаде докле он не изиђе сасвим и седе у кола, да пође у цркву. По распореду за дочек судије Касације и Апелације, а пред њима Министри стајаху на шлепу, уз који ће пристати Књажев дамшиф, и ја одатле гледа тај величествени позор. Одатле Књаз оде у цркву, гди га Г. Митрополит са свештенством обучени дочекаше, и ја стиго те уђо у цркву и ту се одпева благодарење, а затим Г. Митрополит изговори опет кратку беседу – која је такође међу мојим артијама – пуну одушевљења и значајну, у којој стоји између осталог „поклони се Господару овоме светоме знамењу християнске славе – (т. ј. Крсту) који те чуваше и онде, где је помрачена сјајност његова, па се заједно с нама и народом своим моли

²¹² Констанца, лука на Црном мору.

²¹³ Карол I Хоенцолерн (1839–1914), кнез (1866–1881) и краљ (1881–1914) Румуније.

²¹⁴ *Србске новине*, бр. 46, 3/15. април 1867.

²¹⁵ Тихомиљ Николић (1832–1886), артиљеријски официр, министар војни (1875–1876, 1882–1883).

²¹⁶ Једна од четири београдске варошке капије, налазила се на месту између данашњег Народног позоришта и Коларчеве улице.

Господу Богу, да се сјајно заблиста слава Крста и Софије – премудрости Божије, која зачуђава свет правдом и истином” и „србског народа који се ето сложно моли, да те и унапредак испуњава дух мудрости и душевне крепости, да буду свагда с тобом блажене душе свети Немањића, те да подигнеш погажену и у тешком сужњу децу Душанову, која већ толико векова чекају да иј огреје сунце човечије среће и слободе”. Докле је ова служба трајала подиже се јака олуја и дуваше јак ветар тако да непрестано лупеташе прозори око цркве. Г. Гарашанин Министер погледаше за то време често напоље, на црквена врата, и потом и не одстојавши сву службу изађе. Он стајаше преда мном на два корака мало на десно, а иза њега на један корак Г. Стевча и како Г. Гараш.[анин] осврташе се често натраг и погледаше, то Г. Стевча обрати особиту пажњу на то, и чим Г. Гарашанин пође да изиђе из цркве, и тек што је ваљда 2–3 корака са свога места коракнуо, Г. Стевча стиснувши руке к стомаку, као да му је мука, одма оде за њим, а за овим оде и Г. Вујовић,²¹⁷ саветник. Кад изиђосмо из цркве, запита ме мој друг Г. Крста Ђорђевић,²¹⁸ јесам ли овај догађај приметио и кад му реко да јесам, он ми рече мора бити да је Г. Стевча што посумњао па зато изишао за Г. Гарашанином, јер он много зебе и зебо је за време ово [ранијега] Књаза, да му се што не догоди, на што му ја одговори да Књаз Михаило, ако је икад тврдо стајао, сад после [оваке] заслуге и добити земљи стоји тврдо, и никако [не верујем] да икоме може што пасти на памет противу њега, код политични завереника, а потајно, Богме, може се сваком и свагда догодити.

бог априла у четвртак у 10 сати пре подне изврши се акт предаје градова, тиме што је прочитан царски ферман од 5. зилхице²¹⁹ 1283. т. ј. 29. м.[арта 1867. године] на Калемегдану подигла се србска застава пред пашиним конаком и заузеше наши војници прву капију и онај триугон – равелин²²⁰ – пред градом, који је окренут к вароши. Превод тих фермана и програм церемоније као и новине од 6. априла бр. 49.²²¹ Како је то извршено наоди се међу мојим артијама. Трибина бијаше подигнута у линији од десног краја равелина спрам сокака водећег к улици, и кући Књаза Александра у чаршији, с десна одатле па к сокаку од Вучићеве

²¹⁷ Владислав Вујовић (око 1820–1889), министар унутрашњих дела (1859–1860), потом државни саветник.

²¹⁸ Крста Ђорђевић, правник, судија.

²¹⁹ Месец хиџретске године.

²²⁰ Велики равелин је троугаони истурени простор, ојачан зидом од опеке, који штити пролаз ка Унутрашњој Стамбол капији од фронталне ватре са стране Калемегдана. Овај равелин Турци су звали Султан-табија. Саграђен је у 18. веку.

²²¹ *Србске новине*, бр. 49, 6/18. април 1867.

куће ка граду бијаше постављена турска, а с леве спрам ње, т. ј. до града, србска војска. Књаз дође сокаком од Стамбол-капије и ја стаја баш на томе сокаку и гледа на 2–3 корака удаљења његов долазак. Пред њим бијау гардисте, до 20 људи, затим он сам на 5–6 корака, обучен у црвену униформу са шеширом и зеленом перјаницом и окићен ордењима на беломе ату, кога је, као што кажу сам цар јашео, и који је један од оних 5 арапских коња, које му је цар сад поклатио, за њим на 2–3 корака војени министар, његови ађутанти и још неколико од војени лица. Он уђе тако међу обе војске скренувши лево с пута и тако дође до трибине. Кад се на ову попу, гди су већ били Министри, паша, конзули, у пуној униформи, савет и јошт госпде, прочита Јоксиф²²² секретар Књажев ферман србски, а један Турчин турски, потом Књаз дође, праћен од паше и многи други наши војени лица пред турску војску на среди, гди је барјактар ту им каза француски, што паша преводи, како се градови поверавају њему, и рече им, да су Срби и Турци цареви, и тако је цар заповедио, на што обе војске, турска и србска повикаше у трипут „живео цар”. Како се ферман прочита, пукоше 21 топ с града са стране ка Дунаву, а кад ово²²³ Књаз изговори и врати се на трибину, подиже се србска застава пред пашиним конаком у граду, на што пукоше опет 21 топ.

Ово, кад се подиже србска застава, беше чудновато осећање за Србе, и са целога Калемегдана зачу се повторено²²⁴ громогласно „ура”. Затим оде једна чета србске војске, у којој бијаше Бркић²²⁵ официр, у град, и мало постоја, па изиђоше на беду на равелину србски војници, те одменише турске, и кад се показа први србски стражар на ћошету до капије зачу се опет ура и живео по целом народу. Ове војнике изведе Светозар Гарашанин официр, те измени стражу. По овом Књаз оде у град, пр[аћен од] гардиста, за овима на неколико корака први ађутант Жабарац,²²⁶ а за њим опет на неколико корака Књаз; за Књазем на 2–3 корака с десна паша, а с лева војени министар и за овим јошт војни лица око 10 до 15 и сад кад Књаз улази у град, начичка се још и с једне и друге стране градске капије као чавке на каквом дрвету усред воде, па опет повика громко „живео” и „ура”, па ту остадоше за [свечани дочек] Књаза.

²²² Димитрије Јоксиф.

²²³ Након завршетка ове речи, а на почетку наредне стране налази се уоквирен текст: „Као што траже, то је: слободу личну, слободу политичну, слободу штампе, слободу састанка и збора, слободу дружења, слободу избора народни посланика, пороту и подпуну независност судова, и одговорност Министера пред народном скупштином”.

²²⁴ По други пут, поновљено.

²²⁵ Јосиф Бркић, официр у стајаћој војсци.

²²⁶ Драгутин Жабарац.

Овај [догађај бијаше] колико свечан, толико и онеспокојавајући јер [остаде осећај] некаку зебњу, да се што Књазу не догоди. Ваља знати да је [међу Србима] и Турцима толико непријатеља да се и нападенија тако од стране Турака, нису чинила Србима као немогућа, или невероватна, јер Срби бијау изгубили сваку веру у морал турски, тако, да се њима ништа не чињаше као морално немогуће.

И утолико већи бијаше усклик, кад се, одприлике, после по сата, Књаз врати из града. Тада се заори јошт громогласних, ако је то могуће, „ура” и „живио”. Књаз бијаше тада у колима, а коњ му се водио, и пролазећи кроз народ на војску бијаше скинуо капу.

За то време док је се Књаз бавио у граду, обе војске, турска и србска променише своје положаје и турска стаде десно уз пут од градске капије ка вароши допревши скоро до куће Стевана Марковића,²²⁷ а србска с леве стране пут од капије до бивше куће Рајовића,²²⁸ и тако дочекаше излазећа Књаз из града, који одма тим путем кроз обе војске врати се у Конак.

Што се тиче музике србске и турске оне су ишле у град и свирале, као што је у програму одређено.

Тако се сврши предаја градова у четвртак бог – шестог – априла 1867. године. Ово је све трајало од 10 до 11 сати пре подне, дакле један сат. Увече бијаше по вароши величествено осветљење по кућама, направљеним триумфалним зданијама капијама и јавним зданијама. Најлепше беше осветљено Министерство инострани и унутрашњи дела, а најлепша капија беше, коју су трговци направили на раскршћу код куће Министра Г. Гарашанина и на овој капији са стране идући чаршиом од цркве бијау и значајни стихови, које је правио Мл. Ненадовић,²²⁹ и који говорише о старој србској срећи и слави и о позиву Књаз и оданости народа за будућност.

У недељу 9ог априла бијау Цвети. Пре него што је Књаз отишао у Цариград, он је казао депутацији вароши Београда, која му је отишла те изјавила „срећан пут”, да се он узда, да ћемо ове године двогубо прославити Цвети и да ће та слава бити у граду. Но како се наш дамшиф, Делиград, јошт не врати из Рушчука куд је одвезо први транспорт (два батаљона) турске посаде из београдског града, те да одвезе и остале, то се не могаше ни ова жеља и надежда Књажева извршити. Али је он опет одржао реч и тога дана отишао у град и седио на бедемима докле је турска банда свирала, а Срби

²²⁷ Стеван Марковић (1805–1864), кнежев представник и министар иностраних дела (1856, 1857/1858), министар просвете и црквених дела (1854–1856, 1856/1857), државни саветник.

²²⁸ Кућа Цветка Рајовића налазила се у Узун Мирковој улици (данас зграда Педагошког музеја).

²²⁹ Могуће Младен Ненадовић, коњички капетан.

око ње коло играли. Ујутру на Цвети била је служба као обично, и после тога честитање у Конаку, само што је ово честитање ове године било у три призрења различно од досадањи. Прво, што је сваки ишао на поклоњење Књазу осећајима истините благодарности, а не можда са намерама ради као други година; друго, што је света [много] било, колико никад дотле, јер осим Срба [из Србије], т.ј. свега чиновништва и грађанства београдског и депутација из разни окружја, бијаше од Срба, наше драге браће из Аустрије, скоро толико, колико и наши. Бијаше стараца, деце, жена; и ја сам очима видео једну жену која држаше на левој руци отприлике двогодишње [дете и која иде да] се Књазу поклони; неколико стариј [људи] кои подучаваху пред собом децу од 14 година како ће да уђу пред Књаза, а за једног [се прича по чаршији] да се шест пута повраћао у округ и излазио пред Књаза, и кад су га неки упитали шта чини одговорио им је: „Не могу да га се нагледам”. Трећа особеност ове године та је што је дошао Паша Књазу на честитање, кад никад ни један од конзула не долази, и кад ни он није досад долазио и за време докле је наша војска дефиловала поред Конака он стајаше до Књаза на балкону, са војеним Министром Блазнавцем, и ја сам га очима видео. Конзули не долазе, што се овом светковином као што кажу, обележава револуција, пошто Срби славе тај дан, што су истог 1815. устали на Турке.

Пред вече између 5 и 6 сати, ја бија на Калемегдану и ту ода, кад наједанпут окрену се сво множество света туда одлазећег ка семинарији, од куда се угледа Књаз идући пешке, и за њим сам ађутант Бучовић, јегер²³⁰ његов, и један момак. Он отуда прође дужином Калемегдана и оде кроз капију у град, и мало час показа се на бедему равелина, кои су наши бог заузели, када сва множина одовуд заори ура, и живио. Мало потом показа се паша тамо, а затим и фамилија Књажева, Г. Перка,²³¹ Бајић,²³² и остали, и ту се донеше столице и они поседаше. Турска банда свираше, а и пре тога свирала је овамо напољу на Калемегдану, и тада засвира србско коло, и увати се једно коло, које је имало најмање 100 фати²³³ у просеку. Тако одржа Књаз реч да ћемо на Цвети бити у граду, као што је при полазку у Цариград казао. Ту је он остао за једно пола сата, а потом, изишао, и на колима, која су му међутим дошла, отишао кући, куда га свет заспе са ура и живио испрати. За то време, ја се нађо на Калемегдану са протом Јагодинским, поп Јованом,²³⁴ кои је са неколико Јагодинаца, дошао као депутација од вароши и округа јагодинског да

²³⁰ Стрелац, ловац.

²³¹ Петрија (Перка) Бајић (1808–1871), ћерка кнеза Милоша Обреновића.

²³² Милош Бајић.

²³³ Мера за дужину, око 1,8965 м.

²³⁴ Јован Јовановић, јагодински прота.

Књазу ову добит градова честитају, и он ми приповеди како је кратку беседу био начинио и изговорио Књазу при честитању у којој му је напоменуо, да народ, честитајући ову добит, мисли да то није свршетак његови теженија, но напротив тек почетак, и сад наступа стање, да се слободније може радити на ономе, што сваки Србин сматра за народну тежњу и последњи циљ, а то је уједињење свију Срба, на што му је, рече ми, Књаз одговорио: „и ја тако мислим, Господине”. Затим се дивљаше поп Јова овоме појаву, и у више пута, гледајући како паша обилази око Књаза на бедему, а овамо турска банда свира и Срби играју и србска се застава пред Пашиним конаком вије изјави: „Ово је права пропаст за њи – Турке –; каже [оштећен текст]; они сами себе певају: „вечнаја памјат”, да сам [Турчин] скочио би са тога бедема доле у шанац, [оштећен текст], те да не гледам ово”. Кад би увече [оштећен текст] 8 сати, ја бија изишао да гледам [оштећен текст], да певачко друштво београдско [оштећен текст] ми казаше, било је учесника [и исто толико депутација] оће Књазу да дође са буктињама (да [оштећен текст]) застадо пред конаком, баш испред [и ту сретох Игњата Станимировића²³⁵], члена Касације. Наједанпут око пола [оштећен текст] одлазећа ватра из вароши, и пред њом [оштећен текст] свирају, јер је друштво пошло од велике частности пијаци, и кад дође пред Конак стаде и одпева три до четири песме. Време бијаше савим тихо и топло, а дим од буктиња загусти ваздух. Кад они свршише зачу се са балкона Књажевог глас, и наједанпут ућута се свет, кога је неизбројиво било, и зачу се Књажев говор, у коме колико дочу, рече: „Сваки срећан владалац доживи по један дан радости у своме животу, и за њега је такав дан данас, и благодари, што му се овај дан песмом завршује.”

Тога дана Књаз је добио по телеграфу честитање од црногорског Књаза, које је у броју 51 *Срб.[ских] новина* од 11. апр.[ила] 1867. год. [ине] и које речју гласи: „Његовој светлости Књазу Михаилу Обреновићу, Примите са целим народом србским искрена и срдачна честитања од мене и моих Црногораца за крунисан успех. Овај је најсветлији дан у историји препорођаја нашега народа, и ја се са мојом Црном Гором придружујем из срца данашњем обштем весељу србства. На Цетињу. Књаз Никола.”

У очи Цвети у суботу 8ог априла увече Књаз је давао у конаку ручак паши и вишим официрима заоставше турске посаде, кои је било 8 до 10 и од наши виши официра толико, и Турци су, као што ми казива Началник стојеће војске, полковник Јован Ђорђевић били очарани од Књаза овом приликом.

²³⁵ Игњат Станимировић, члан II класе Касационог суда.

Овом приликом предаје градова, општина београдска поднела је Књазу адресу, датирану бог априла 1867. оног дана, када је читан ферман на Калемегдану, која је од речи у Србским новинама, број 51²³⁶ у којој између осталог стоји: „Срећна прошлост најбоља нам је залога за будућност; па зато имајући Тебе на челу, ми у будућност гледамо с неограниченим поверењем и најпоузданијом надом. На саставак судбине србске стои у рукама Твоим огромно бреме! Али за то стои уз Тебе, Витешки Господару, и сав србски народ,... сав као један човек. Рачунај на нашу безкрајну оданост; располагај имањем и животом нашим; све Ти дајемо јер све очекујемо; као што Себе веледушно не штедиш, тако не штеди ни нас само да још више подигнеш срећу и славу народну.”

10ог априла у понедеоник [ушла је србска] војска под капетаном Лазаром Цукићем²³⁷ у Шабац и то у 8 ½ сати ујутру, као што гласи депеша [капетана Цукића] на војеног Министра у бр. 51 Србски новина од 11. апр. [ила] 1867. год.[ине] и турска војска [напусти шабачки град] тога дана у 10 сати и пред вече [оштећен текст] видио дамшиф долазећи Савом са том одлазећом посадом у овдашњи град.

11ог априла у вторник отиде та шабачка војска и оде јошт нека част посаде из београдског града с њом доле низ Дунав.

12ог априла у среду заузела је србска војска под мајором Љубомиром Узун-Мирковићем смедеревски град, у 11 ½ сати пре подне, а у један сат по подне одпутовала турска посада, као што гласи депеша Узун-Мирковића од 12. априла војеном Министру у бр. 53 Србски новина од 15. апр.[ила] 1867.

13ог априла у четвртак у 6 сати и 40 минута увече одпутовала турска посада из Кладова, а остало само 90 топција са командантом, као што гласи депеша Капетана Милутина Јовановића војеном Министру, а 14ог априла у 8 сати ујутру заузела је србска војска Фетислам, и заоставши 90 топција са командантом отишли у Адакале сувим, као што гласи депеша истог капетана од тога дана у броју 53 *Срб.[ских] новина* од 15. априла 1867. год.[ине].

Онога дана, кад је други део посаде београдске отишао, т. ј. у вторник 11ог априла, са шабачким Турцима, један дан пре, т. ј. у понедеоник 10ог априла заузела је србска војска цео горњи београдски град, и пред пашиним конаком ставише се србске страже.

²³⁶ *Србске новине*, бр. 51, 11/23. април 1867.

²³⁷ Лазар Цукић, пешадијски официр.

На Велики четвртак 13. априла ја идо у град са другом Крстом,²³⁸ секретаром Авакумовићем²³⁹ и Прајзовићем²⁴⁰ и Станојем²⁴¹ и видо идосмо по целом горњем граду, и видосмо свуда србске стражаре.

Турака је остало у београдском граду сад пошто је нешто по други пут 11ог априла отишло, око иљаду људи, 600 пешака и до 400 топџија, и овима се свима, и простим официрима, даде од србске стране по једномесечна плата на поклон, а паши двомесечна, које је њему око 800# ћес.[арски].

У понедеоник 24ог априла оде око 10 сати и овиј осамсто војника турски даље из београдског града, а око 11 сати оде и паша са своим чиновницима у Земун. При одласку дочекан је, бијау упарађени жандарми и ноћни стражари [оштећен текст] и паша са своим харемом и чиновницима [сврати у] Хаџи Томину кућу, те попије кафе и рак[ије], па оданде у лађу у 11 и $\frac{3}{4}$ пре подне. И ја [бија код Хаџи Томе] и видо да дођоше с пашом [оштећен текст] президент Министарства Г. Гарашанин, војени министар Блазнавац, полковник Ђорђевић,²⁴² први ађутант Жабарац,²⁴³ управитељ Двора Јовановић²⁴⁴ и управитељ вароши Барловац.²⁴⁵ Они долазише у колима паша сеђаше са Гарашанином у једним колима, паша са десне а Гарашанин с леве стране.

Кад отиде дамшиф из Београда с пашом, избаци се с града 17 топова и то од великог калибра, из кои пуцаше наши београдски народни војници.

У четвртак 27ог априла од паша из Земуна лађом низ Дунав ујутру између 5 и 6 сати, и тада пуцаше топови из града.

То беше Али-Риза паша, човек око 50 година стар, и врло љубезан и приступан, као што сви казиваше, кои су с њим у додир долазили и о коме се и од грађанства уобште чују најбољи гласови. Тако се говори, да се не памти, да је који турски паша у Србији толико љубави од Срба стеко, колико овај.

То би, као што реко, 24. априла 1867. год.[ине] у понедеоник, кад и последња турска власт оде са србске земље у лицу Али-Риза паше.

²³⁸ Крста Ђорђевић.

²³⁹ Јован Авакумовић (1841–1928), правник и политичар, секретар Апелационог суда, начелник у Министарству унутрашњих дела (1868–1872, 1876–1878), министар правде (1880, 1887), председник владе и министар иностраних дела (1892–1893), председник владе (1903), члан Касационог суда (1881–1887).

²⁴⁰ Миливоје Прајзовић, секретар Касационог суда.

²⁴¹ Станоје Илић, секретар Касационог суда.

²⁴² Јован Ђорђевић, официр, начелник стајаће војске.

²⁴³ Драгутин Жабарац.

²⁴⁴ Анастас Јовановић.

²⁴⁵ Михаило Барловац.

И да Бог да он био за вавек последњи који је имао какву власт на србској земљи.

Чудновато извршење овога питања србско-турскога о градовима, да се ови без крви предаду, и при томе особито љубезно и поверљиво владање Али-Риза паше, као и од стране Књаза поверење према Турцима, одлазак у Цариград и улазком у град у сред турске војске, промени и досадања србска осећања мрзости према Турцима. Сад се више не осећа само, према њима, него се мисли; осећање мрзости уступи место политичном рачунању, и сад се већ чуше гласови од Срби, да не би ништа било чудно, да Срби и Турци стоје у једном реду и бране Босну, ако би је Аустрија хтела заузети. И гласови о Босни, т.ј. да као Турци уступе на лепо Србији управу у Босни и Херцеговини на неки начин, који се већ као посејани могу сматрати, учинише, да Срби доиста те ствари ладно суде, и налазе, да наша политика зацело треба да чува целину турског царства на овом крају све дотле, док год не би били у стању наследити Турке. Они или [оштећен текст] трећем, ми смо на једној страни.

Књаз је једнако говорио „notre pasha” „наш паша”, кад је био у Цариграду на путу, као што ми казива саветник Ф.[илип] Христић, а паша је исто говорио свагда о Књазу „notre Kпјaz” („наш Књаз“), толико се као основало поверење.

За време одкад је [стигло писмо] Књазу од великог везира да се [уступају] градови па докле Турци нису отишли, долазили су у град београдски једанпут два аустриска официра, и као што казиваше из Титела, и говорили турским официрима и војницима да је срамота да без боја уступају градове, и томе подобна, дражећи иј управо на побуну, које кад дође до знања Али-Риза паши, он ту господу кратким путем пошље у Земун, т.ј. каже им да с места одлазе из града.

Сирота Аустрија! Кад не може ништа отворено, а онда иде па тако ситничарски буши; али Срби знаду, да је њен Конзул наговарао 1862. год. [ине] да се бомбарда Београд, и да је њен конзул опет, који у 3 сата по 12 ноћу, трчи Књазу у конак и буди га из кревета, да му каже новост, да се добијају градови, и љуби се с ађутантима; и да су ово опет њини официри.

У недељу 30ог априла би освештање града. После службе у 10 сати дође Митрополит са свештенством. Војена капела, она као чадор беше разапета на пољани пред пашиним конаком и беше донесена мала војена звонарица, и око 10 ½ зазвони звоно на звонарици, које позва на службу. Света бијаше одвећ много, и бијаше стари Узун-Мирко погрбављен, кога у колима доведе Милош Брка. Чудновато беше кад зазвони звонце на звонарици пред пашиним конаком, а у закр(оштећено) заставе, која се вије

баш пред самим конаком и ја бија и гледа и слуша то и помишља, како се изда наредба да се србска служба ту одслужи, гди никад није одслужена, или бар није на ове [оштећен текст], то је опет србско земљиште, гди је [оштећен текст]. Кад би Срби сад, после овога добитка [оштећен текст] унутрашњу управу другчије, далеко би [оштећен текст] за то изгледа, а без тога опет као да је више среће него заслуге у ономе, што се добије.

(Књаз оде у илице²⁴⁶ у Гастаин²⁴⁷ 5ог јунија, и ја би тада у Алексинцу и увече ми каза Началник да му је јављено за одлазак Књажев.)

У суботу 29ог јулија одвукоше се из београдског града 60 (шесет) топова у Крагујевац, и како се чу, да се прелију. Одавде су иј кренули у 2 сата после 12 ноћу, у суботу; и то ми казива подполковник Јоксић²⁴⁸ у присуству полковника Радисава,²⁴⁹ и уобште се то зна.

У недељу увече у 8 сати 30. јулија поче да се копа шанац око града као упражњен за обсаду градова, и ископаше се две мине у зиду десно од капије ка Дунаву. Тога дана у недељу око 6 сати предвече отишао је Г. Гарашанин Књазу у Иванку,²⁵⁰ куда га је, како се чу, позвао.

У вторник 8ог августа, ноћу између вторника и среде у 3 сати после поноћи пуцало се мало из топова, но без ђулета, на град и чинило се изскакање из града на шанчеве, као упражњене, а говорило се јошт од почетка копања ти шанчева, да ће се доиста пуцати и срушити лево и десно крило града од триугла – равелина – на којима су крилима сваком по пет топова.

У недељу 13ог августа, опет увече око 7 сати, поче се пуцање око града, но и то без ђулета.

У петак увече 1ог септембра око 6 ½ сати пуцало се опет око града из топова, но тада с ђулетима, из топова од четири фунте, кои су изолучени, и пробијао се зид да могу одпочети копање мина пионери. Антоније Богићевић²⁵¹ казива ми да [су ђулад] више од пола метра улазила.

²⁴⁶ Бања.

²⁴⁷ Гаштајн, бања у Аустрији.

²⁴⁸ Милосав Јоксић, официр.

²⁴⁹ Радисав Николић, коњички официр.

²⁵⁰ Иванка, место недалеко од Братиславе, где је кнез Михаило Обреновић купио вилу са околним имањем 1856. године. Опширније: Данко Леовац, „Иванка при Дунаву и некадашње имање кнеза Михаила”, *Српске студије* 10 (2019) 60–79.

²⁵¹ Антоније Богићевић (1838–1916), артиљеријски официр, министар војни (1892–1893), члан Државног савета (1894–1903).

При целом овом [оштећен текст] око града од артиљериста командир био је А.[нтоније] Богићевић, а од инцинира²⁵² Јефрем Радојкић²⁵³ поручник.

Књаз је отишао најпре у Гастаин²⁵⁴ затим, одатле отишао у Геиф,²⁵⁵ потом у Париз одтуд у Иванку, своје добро код Пожуна²⁵⁶ у Унгарској, гди је управо 15 дана провео, а одтуд се вратио у Београд, у четвртак око 9 сати пре подне.

17ог августа 1867. с њим се врати и Г. Ценић,²⁵⁷ који је ишао у Немачку (у Баденску) и у Швајцарску по посланству Мин.[истарства] унутр. [ашњих] дела, да истудира устројство полиц.[ајних] власти, а отишао је тамо некако у почетку месеца маја, или ће још бити око конца месеца априла.

5ог септембра пуцало се на оба крила од 4 ½ до 6 сати после подне.

бог септ.[ембра] опет се пуцало од 7 до 11 пре подне, и од 2 ½ до 5 ½ сати после подне.

7ог продужило се од 8 ½ до 10 сати пре подне, и кад би пред 12 сати, ја отидо с мојим друговима судијама те гледасмо провале, и зид беше на овом крилу од Саве проваљен сав, а измери га Антоније Богићевић и беше дебео два фата мање једну пед.

На десно крило пуцало се из топова од 12 фунти, а на оно ка Сави из топова од 4 фунте, но обоје изолучени, и избачено је као што ми казива Богићевић 416 ђулета од 4 фунте и 120 метака из 12 фунтови топова.

После неколико дана изађе у Србс.[ким] Нов.[инама] да ће се исто оправити, пошто је учињена проба која се [оштећен текст] октомвра 1867. започе се и [оштећен текст] оправи се. Но Богићевић²⁵⁸ ми казива да су тамо по 2 цигле спреда метнуте одоздо, а оно унутра остало је сасвим испуњено, али онако шупље.

²⁵² Инжењера.

²⁵³ Јеврем Радојкић, инжењерски официр.

²⁵⁴ Гаштајн.

²⁵⁵ Женеу.

²⁵⁶ Братислава.

²⁵⁷ Ђорђе Ценић.

²⁵⁸ Антоније Богићевић.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LISTS OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Државни архив Србије [=ДАС] [Državni arhiv Srbije [=DAS]]

Збирка Поклони и откупи [=ПО] [Zbirka Pokloni i otkupi [=PO]]

Лични фонд Илије Гарашанина [=ИГ] [Lični fond Ilije Garašanina [=IG]]

Објављени извори – Published Primary Sources

Вулетић, Александра и Љубинка Трговчевић, „Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* XXI (2003) 61–87. [Vuletić, Aleksandra i Ljubinka Trgovčević, „Autobiografske beleške Radivoja Milojkovića”, *Mešovita građa (Miscellanea)* XXI (2003) 61–87]

Крестић, Петар В., „Пут у Цариград у свити кнеза Михаила”, *Зборник Матице српске за историју* 79–80 (2009) 157–173. [Krestić, Petar V., „Put u Carigrad u sviti kneza Mihaila”, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 79–80 (2009) 157–173]

Пржић, Илија А., „Грађа за нашу уставну историју. Два уставна пројекта за друге владе кнеза Михаила”, *Архив за правне и друштвене науке* 3–4 (1925) 207–219, 295–303. [Pržić, Ilija A., „Građa za našu ustavnu istoriju. Dva ustavna projekta za druge vlade kneza Mihaila”, *Arhiv za pravne i društvene nauke* 3–4 (1925) 207–219, 295–303]

Штампа – Papers

Видовдан [Vidovdan]

Србске новине [Srbske novine]

Литература – Secondary Works

Живановић, Живан, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века, књ. друга (Од прогласа независности Србије до абдикације краља Милана 1878–1889)*, Београд 1924. [Živanović, Živan, *Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka, knj. druga (Od proglasa nezavisnosti Srbije do abdikacije kralja Milana 1878–1889)*, Beograd 1924]

Јакшић, Гргур и Војислав Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила (први балкански савез)*, Београд 1963. [Jakšić, Grgur i Vojislav Vučković, *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila (prvi balkanski savez)*, Beograd 1963]

Јанковић, Зорица, *Пут у Цариград. Кнез Михаило, предаја градова и одлазак Турака из Србије*, Београд 2008. [Janković, Zorica, *Put u Carigrad. Knez Mihailo, predaja gradova i odlazak Turaka iz Srbije*, Beograd 2008]

Кулаузов, Маша, „Уставни нацрт Радивоја Милојковића од 1868. године”, *Истраживања* 17 (2006) 63–77. [Kulauzov, Maša, „Ustavni nacrt Radivoja Milojkovića od 1868. godine”, *Istraživanja* 17 (2006) 63–77]

Леовац, Данко, „Иванка при Дунаву и некадашње имање кнеза Михаила”, *Српске студије* 10 (2019) 60–79. [Leovac, Danko, „Ivanka pri Dunavu i nekadašnje imanje kneza Mihaila”, *Srpske studije* 10 (2019) 60–79]

Леовац, Данко, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, Београд 2023. [Leovac, Danko, *Knez Mihailo Obrenović (1823–1868)*, Beograd 2023]

Милосављевић, А., „Прво оружје из букурешког војног арсенала послао је кнез Куза на дар кнезу Михаилу. Један необјављени прилог историји пријатељских односа између дворова и народа Румуније и Србије”, *Политика*, 31. мај 1931. [Milosavljević, A., „Prvo oružje iz bukurškog vojnog arsenala poslao je knez Kuza na dar knezu Mihailu. Jedan neobjavljeni prilog istoriji prijateljskih odnosa između dvorova i naroda Rumunije i Srbije”, *Politika*, 31. maj 1931]

Рајић, Сузана, „Велика Британија и градско питање 1866/1867. Борба за Београд”, *Београдски историјски гласник* 4 (2013) 123–140. [Rajić, Suzana, „Velika Britanija i gradsko pitanje 1866/1867. Borba za Beograd”, *Beogradski istorijski glasnik* 4 (2013) 123–140]

Стефановски, Мирјана, „Нацрт Устава Радивоја Милојковића из 1867. године”, у: *Развој правног система Србије и хармонизација са правом ЕУ: прилози Пројекту 2012: колективна монографија*, ур. Радмила Васић и Ивана Крстић, Београд 2013, 537–551. [Stefanovski, Mirjana, „Nacrt Ustava Radivoja Mилоjkovića iz 1867. godine“, u: *Razvoj pravnog sistema Srbije i harmonizacija sa pravom EU: prilozi Projektu 2012: kolektivna monografija*, ur. Radmila Vasić i Ivana Krstić, Beograd 2013, 537–551]

Страњакловић, Драгослав, *Михаило и Јулија*, Београд 1940. [Stranjaković, Dragoslav, *Mihailo i Julija*, Beograd 1940]

Татић, Урош, *Француска и Србија (1860–1868)*, (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2016) [Tatić, Uroš, *Francuska i Srbija (1860–1868)*, (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Beograd, 2016)]

Тимотијевић, Мирослав, „Јубилеј као колективна репрезентација: прослава 50-годишњице Таковског устанка у Топчидеру 1865. године”, *Наслеђе* 9 (2008) 9–49. [Timotijević, Miroslav, „Jubilej kao kolektivna reprezentacija: proslava 50-godišnjice Takovskog ustanka u Topčideru 1865. godine”, *Nasleđe* 9 (2008) 9–49]

Danko Leovac, Žarko D. Ilić

NOTES ON THE HISTORY OF RADIVOJ MILOJKOVIĆ

Summary

Radivoj Milojković was born on 9 January 1833, in the village of Glogovac in the Požarevac district. After receiving private education in his village, he continued his schooling at the Gymnasium in Smederevo. In 1844, he moved to Belgrade, where he completed the Gymnasium and Lyceum (1852). He went on to study in Heidelberg and Paris, completing his education in 1859. Upon returning to the Principality of Serbia, he took up a position in the Ministry of Justice and the State Council. In 1863, he became the chief of the Ministry of Justice, and in 1866, the President of the Appellate Court. From 1868 until his death in 1888, he was the Minister of Internal Affairs (1868–1869, 1876–1880, 1887), Prime Minister (1869–1872), and President of the State Council (1872–1875).

During his tenure as chief in the Ministry of Justice, Milojković began keeping notes on events in Belgrade in early 1865, as well as on various political issues in general, which he titled: “My Notes as Data for History, Beginning 1 January 1865”. Being among the prominent officials, he was personally present at many events, which adds additional value to his manuscript; where his presence was absent, he obtained information from close associates. His manuscript contains a wealth of data about the private life of Prince Mihailo and Princess Julija, the relationship between Government members and the Prince and Princess, as well as numerous other political and social events from the mid-1860s. The second part of Milojković’s manuscript is dedicated to the issue of acquiring cities where the Turkish army still resided: Belgrade, Smederevo, Kladovo and Šabac. Particularly significant are the details that Milojković, as an observer, provides about Prince Mihailo’s return to Belgrade, the mood and enthusiasm among the people, as well as the description of the ceremony of handing over the keys and raising the Serbian flag.

Оригиналан научни рад

Примљен: 30. 3. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 25. 7. 2024.

Владимир ЈОВАНОВИЋ*

Историјски институт

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8982-7906>

ИЗВЕШТАЈ ДИМИТРИЈА МАРИНКОВИЋА О СТАЊУ ПОСЛОВА У ОКРУЗИМА НИШКОМ И ТОПЛИЧКОМ ИЗ 1881. ГОДИНЕ

Анстракт: Извештај члана Државног савета Димитрија Маринковића о приликама у окрузима Нишком и Топличком представља драгоцену сведочанство о стварном стању послова у поменутим полицијским начелствима. Маринковић је упозорио министра полиције на забрињавајући пораст коруптивних радњи, посебно на склоност полицијских званичника да примају мито и од грађана изнуђују материјалну корист и да су те појаве већ почеле да изазивају оправдано незадовољство код локалног становништва. Многи полицијски званичници већ су изиграли поверење локалног живља, а њихово вечито тражење мита и нова, сасвим незаконита богаћења, бахатошћу су увелико превазилазила злоупотребе које су чиниле дојучерашње турске власти.

Непријатне чињенице које је Маринковић изнео пред министра полиције сушта су супротност ономе што је Напредна странка начелно проповедала и захтевала. Уместо визије напретка и корените реформе државног апарата, за шта се кабинет формално залагао, у среским и окружним начелствима јужне Србије дешавало се нешто сасвим друго. У удаљеном Бојнику Среза пусторечког, као и у Лебану, према турској граници, појмови власти, права и правде битно су се разликовали од онога за шта се залажу високи судски званичници попут Димитрија Маринковића. Радило се о крајевима који су тек неколико година раније били присаједињени Кнежевини Србији. Тамо су се нове српске власти, разасуте по забаченим паланкама и селима, нашле насупрот сиромашних и врло неповерљивих локалних мештана. Осиност и похлепа многих полицијских чиновника били су један од главних узрока убедљивих изборних пораза, које су напредњаци узастопно трпели почетком осамдесетих година 19. века.

Кључне речи: полиција, начелство, злоупотребе, мито, неисправност, партијско агитовање.

* vladimir.jovanovic@iib.ac.rs

Abstract: The report of the member of the State Council, Dimitrije Marinković, on the situation in the districts of Niš and Toplica constitutes a valuable testimony about the real state of affairs in the aforementioned police administrations at that time. Marinković warned the Minister of Police about the worrying increase in corrupt practices, especially the tendency of police officials to accept bribes and extort material benefits from citizens, with the local population already being rightly dissatisfied. Many police officials had already betrayed the trust of the local population, and their constant demand for bribes and new, completely illegal enrichments, greatly exceeded, in their arrogance, the abuses committed by the recent Turkish authorities.

The unpleasant facts that Marinković presented to the Minister of Police were the exact opposite of what the Progressive Party supported and demanded in principle. Instead of a vision of progress and radical reform of the state apparatus, which the Cabinet had formally advocated, something completely different was happening in the county and district administrations of southern Serbia. In the distant Bojnik of the Pusta Reka county, as well as in Lebane, near the Turkish border, the notions of authority, rights and justice were significantly different from what high court officials such as Dimitrije Marinković stood for. These were the regions that had been annexed to the Principality of Serbia only a few years earlier. There, the new Serbian authorities, scattered in remote towns and villages, found themselves facing poor and very distrustful local residents. The arrogance and greed of many police officials were one of the main causes of the resounding electoral defeats that the Progressives suffered consecutively in the early 1880s.

Keywords: police, district administration, abuses, bribery, malpractice, party agitation.

Почетак владавине Напредне странке у Србији, у јесен 1880, био је обележен великим унутрашњим напетостима, међусобном суревњивошћу и нескладом међу водећим личностима новог кабинета.¹ Представници млађих конзервативаца, познати и као виделовци,² по страначком гласилу, били су заступници идеје реформи и напретка који су желели да земљу што пре усмере ка убрзаној модернизацији.³ Њихови вишегодишњи покушаји да унапреде и побољшају српску привреду, економију и просвету представљали су судар са стварношћу и открили потпуну разједињеност и поделе у самом врху те странке.

¹ Међусобна трвења и разлике у наравима претили су да већ приликом образовања кабинета изазову врло озбиљну кризу. Милићевић открива детаље о ванредној сујети Милана Пироћанца, који је у свему хтео да буде први, спреман да обори сваки договор који њему лично није био по вољи. Милан Ђ. Милићевић, *Дневник III*, прир. Петар Крестић, Београд 2022, 367–369; Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића II*, Београд 1990, 44–47.

² „Видело, лист политички, економски и књижевни, 1880–1908”, у: Јеремија Д. Митровић, *Грађа за историју и библиографију српске периодике до 1920. године*, Београд 1984, 21.

³ Василије Крестић и Радош Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*, Београд 1991, 107–117; Милан Пироћанац, *Белешке*, прир. Сузана Рајић, Београд 2004, 23–26, 51–53.

Милан Милићевић, један од виђенијих напредњака, открива неке од разлога унутрашњих потешкоћа, које су од самог почетка отежавале рад новог кабинета. Сам министар унутрашњих дела Милутин Гарашанин, иако други човек странке, показао је велику незаинтересованост за важна, али заморна бирократска питања. Гарашанин млађи није био човек вичан марљивом канцеларијском раду. Решавање текућих послова он је препуштао начелнику полиције Милићевићу, као особи од личног поверења. Сам министар, напротив, бавио се страначким и политички осетљивијим питањима, попут заштите личности краља Милана од различитих опасности. Једно од ретких питања за које је показао веће интересовање било је формирања одреда Чуvara јавне безбедности, 1882. године.⁴ Тај ударни одред коњаника, којим се Гарашанин дичио и који је сматрао сопственим пројектом, требало је да послужи за разбијање демонстрација, као и за прогон хајдука и разбојника. За друга питања, попут стања послова у провинцијалним полицијским начелствима, Гарашанин је показивао мање интереса. Утолико, управљање полицијском администрацијом свело се на доношење бројних и амбициозних пројеката закона и уредаба, које су се мало тицале стварних прилика на терену.⁵ Као и многи режими у Кнежевини Србији, и напредњачки се убрзо сасвим одродио од начела која је првобитно заступао.

Управо о томе и говори извештај о стању локалне администрације у окрузима Нишком и Топличком, који је Димитрије Маринковић сачинио за министра полиције. На први поглед, то је једно од многих бирократских саопштења, каква су циркулисала унутар државне администрације почетком осме деценије 19. века. Међутим, његова посебна вредност лежи у подацима које је савесни и искусни председник Касационог суда прикупио током свог боравка у поменутим начелствима. Аномалије од којих је боловала напредњачка администрација нису биле новост. Радило се о готово ендемским облицима корупције, од којих је полицијска струка у Србији патила од самог настанка: различити облици корупције, малверзације с купопродајним уговорима, трговина некретнинама и куповина кућа од приватних лица, уз већ познато изнуђивање новца од оних који су имали посла с локалним властима. Све то увелико је нагризало поверење грађана у исправност поступања полицијских управа.⁶

⁴ „Закон о установљењу чуvara за јавну безбедност”, у: *Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији XXXVII*, Београд 1892.

⁵ М. Ђ. Милићевић, *Дневник III*, 436–437.

⁶ Врло слично стање описује и нови начелник Округа пиротског Тодор Поповић. Тамошњи чиновници не пропуштају прилику да оглобе локално становништво, макар

Понашање појединих окружних начелника, али и полицијског чиновништва уопште, потврђује узроке услед којих је полицијска власт за кратко време постала тако непопуларна. Крупније или ситније злоупотребе, нерад у канцеларији и затрпаност недовршеним пословима били су редовна слика у готово свим канцеларијама.⁷ Једино што није замирало, напротив, било је политичко интригирање, међусобно оптуживање и дељење људи на своје и туђе. Сасвим јасан доказ да прилике на терену захтевају јачи надзор над радом локалних полицијских управа било је одашиљање нарочитих комисија, које су имале да установе стање ствари. Једна од таквих била је управо и званична мисија Димитрија Маринковића у јесен 1881. године.

Маринковићева мисија део је шире замишљене акције чишћења полицијске струке, махом од бивших либералских кадрова. Многи од њих, пре свих срески писари и начелници, били су умешани у вишеструке и врло озбиљне проневере, финансијске и друге малверзације. Међу одлукама са седница Министарског савета, током првих година напредњачке управе, међу најчешће кажњаване званичнике спадају локални свештеници, кажњавани махом због венчавања малолетних лица. На другом месту били су полицијски званичници, срески начелници и писари, кажњавани дисциплински због новчаних злоупотреба, мањка у каси и разних других малверзација почињених на службеној дужности.⁸ Искрпан извештај Димитрија Маринковића из 1881. то и потврђује. Он указује на детаље таквих процеса у Нишком и Топличком округу, попут махинација с турским имањима и куповином турских кућа по поменутих варошима.⁹

Склоност полицијских чиновника да се богате незаконитим путем, мањак контроле, као и незаинтересованост за незадовољство локалног становништва, били су уобичајена појава. Оно што је Маринковић видео у Нишу и Топлици начелник Округа пиротског и сам је примећивао. Злоупотребе, утаје и превелике глобе били су уобичајени манир и на самом истоку Србије.¹⁰ Коначно, и извештаји Државног савета почетком осамдесетих година 19. века показују да је напредњачка власт, иако

и нелегалним путем. Тодор Поповић, *Бледе успомене мог живота*, прир. Борислава Лилић, Пирот 1996, 43–49.

⁷ Државни архив Србије [=ДАС], Министарство унутрашњих дела, Полицијно одељење [=МУД, П], 1879, VII-223; исто, исто, 1885, V-247.

⁸ *Записници седница Министарског савета Србије 1862–1898*, прир. Гавро Шкеровић, Београд 1952, 393–394, 405, 409–413.

⁹ Владимир Јовановић, Александра Вулетић и Момир Самарџић, *Наличје модернизације: српска држава и друштво у време стицања независности*, Београд 2017, 86–89.

¹⁰ Феликс Каниц, *Србија земља и становништво II*, Београд 1987, 330–335; Илија Николић, *Пирот и срез Нишавски I*, Пирот 1981, 387.

без успеха, покушавала да се ослободи чиновничке корупције. Међу чиновницима, најчешће кажњавани били су свештеници, а потом полицијски писари и срески начелници. Но, губитак месечне плате или премештај по потреби службе показали су се као сасвим неделотворан метод дисциплиновања чиновника. Оштрије казне, попут осуде на вишегодишња заточења, биле су изузетно ретке.¹¹ Рођачке и партијске протекције и молбе, као и партијски интереси, заштитили су од тежих санкција многе злоупотребама и неисправном деловању склоне чиновнике. Ма како лоше поступали, ти исти чиновници били су потребни сваком режиму да обезбеде победу на наредним изборима, или како би притегли опозицију. Већ позната полицијска „школа” Радивоја Милојковића и даље је имала своје најјаче поборнике управо међу полицијским чиновницима.¹² Практични политички интереси и даље су односили суверену превагу над професионалном етиком и моралним интегритетом.

Посебан административни проблем, после 1878. године, представља прекрајање граница округа и срезова у Србији. Првобитни Куршумлијски округ из 1879. године касније је преименован у Топлички округ, док је Округ лесковачки био сведен на ранг среза и припојен Нишком округу.¹³ Мањак путних комуникација и слаба насељеност нових крајева значила је и врло слабу контролу тих области које су се налазиле далеко од средишта централне управе. Слаб избор полицијског чиновништва представљао је наредни проблем. Дobar део полицијског кадра из Округа топличког претходно је службовао у Срезу алексиначко-ражањском.

Сви актери о којима говори извештај Димитрија Маринковића били су кадар који су напредњаци већ затекли у полицијској струци. То су били чиновници бившег министра полиције Радивоја Милојковића, који је много више водио рачуна о обезбеђивању сигурне изборне победе и сузбијању опозиционог деловања него о бројним злоупотребама и корупцији. Занимљиво је да је управо Димитрије Маринковић касније био одређен да истражује злоупотребе високих напредњачких кадрова, самог председника Скупштине Алексе Поповића рецимо, с реквизиционим признаницама. Иако је било довољно доказа о његовој кривици, он је касније ипак ослобођен.¹⁴ Димитрије Маринковић, као искусан и поуздан

¹¹ ДАС, Лични фонд Милутина Гарашанина, 611.

¹² Владимир Јовановић, *Тајна полиција Кнежевине Србије*, Београд 2012, 117–126.

¹³ Видосава Николић-Стојанчевић, *Лесковац и ослобођени предели Србије 1877–1878. године*, Београд 1975, 105–108.

¹⁴ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића II*, 112, 163–164; Живан Живановић, *Политичка историја Србије II*, Београд 1924, 216–217; Ch. Mijatovich, *The Memoirs of a Balkan Diplomatist*, London 1917, 110–113.

чиновник, у наредним годинама налазио се на различитим највишим функцијама. Најпре је био министар правде, током 1884. године, а после Српско-бугарског рата из 1885. године, извесно време и министар унутрашњих дела.¹⁵

Готово непрекинут низ унутрашњих криза које су потресале Србију током владавине напредњака последица је бројних сасвим различитих узрока. Непредвидљива и искључива политика Милана Обреновића, неслога у врху странке, као и одлучна агитација радикалске опозиције против режима показали су се као нерешив проблем за једну елитистичку и, најзад, доста неискусну партију попут Напредне. Од самог доласка на власт она се није успешно носила с проблемима, од којих су многи били наслеђени. Коначно, стање које је Маринковић затекао у Нишу и Топлици крајем 1881. године било је симптом ендемске корупције, која је дуге време владала међу члановима полицијског апарата. С друге стране, Маринковићев извештај само је најава много непријатнијих коруптивних криза, које су захватиле напредњачки кабинет у наредним годинама. Један од најтежих удара који је напредњачки кабинет претрпео почетком 1882. године свакако је био пад Генералне уније – Бонтуова афера, који је довео до милионских губитака у српском државном буџету. Тај догађај указао је на колосалну неодговорност и неспособност напредњачких министара, а пре свих министра финансија Чедомиља Мијатовића. Његово олако руковање државним обвезницама само је убрзало след догађаја који су сасвим уништили кредибилитет напредњачког режима и водили неминовном паду, каснијих година.¹⁶

Извештај Димитрија Маринковића о стању полицијских послова у окрузима Нишком и Топличком налази се у личном фонду Милутина Гарашанина, под сигнатуром – ДАС, МГ, 41.

¹⁵ *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846–1869*, прир. Драгослав Страњаквић, Београд 1939, 225–226; *Записници седница Министарског савета Србије 1862–1898*, 431.

¹⁶ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића II*, 309–313.

Господине министре,

Ја сам под данашњим имао част поднети вам извештај о стању послова код полиц. власти у окрузима нишком и топличком. Морам признати, да тај извештај није потпун зато, што ја нити сам имао времена ни довољно вештине, да све потанко прегледам и испитам, и да би друго од мене искусније у тим пословима лице, и са више времена, то много боље урадило; али и онда би ви имали подпуног извешћа само о унутрашњем канцелариском раду код ових власти, а укупно стање ствари не би могли сазнати. Стога држим да ће вам од потребе бити, да имате колико толико обавештења и о ономе што је изван канцеларије, другим речима да знате и како власти у народу поступају и у каквом стању стоје.

Мени се чини да је углед наше власти тамо почео опадати. Та истина не избија још тако јако на површину, због неразвитости тамошњег света, али судећи по фактима за које сам сазнао, тај резултат неминовно мора следовати. Да се не распростирем много у општим изразима, прећи ћу одма на поједине појаве. Тако на прилику у свакој вароши тамо, има по какво имање, које има читаву своју историју, који се везује за име овог или оног већег чиновника, који је тамо служио. Казивали су ми, да је бив. нишки начелник г. Коста Павловић¹⁷ у Нишу купио био неке 4 куће за 250 # ђ. [дуката ћесарских] од човека који је пијан био. О томе ми је причао у Прокупљу, и сам Бекер,¹⁸ вицеkonzул енглески из Ниша, и спомињао то, као скандалозну ствар, која срамоти српску власт. Та је продаја, као што сам се известио код суда пала, али ефект који је произвела није се изгладио. Исто тако у Прокупљу бив. начелници Пујић¹⁹ и Васић,²⁰ такође су својим куповинама непријатан спомен оставили. За Васића кажу да је купио ону кућу у којој сад ради аграрна комисија, а коју је правитељство хтело да купи за телеграф, па је начелство поднело извештај да она није за правитељство, и његову потребу, те је тако правитељство купило много гору кућу, а за добре новце. Овај исти чиновник је после и неки креч правитељствен без дозволе узео те своју кућу окречио. Пујић је такође

¹⁷ Коста Ст. Павловић, начелник Округа нишког; *Календар са шематизмом Књажества Србије за годину 1879*, Београд 1879.

¹⁸ Бекер, вице-konzул Велике Британије у Нишу; *Календар са шематизмом Књажества Србије за годину 1879*.

¹⁹ Димитрије Пујић, начелник Округа топличког IV класе; *Календар са шематизмом Књажества Србије за годину 1880*, Београд 1880.

²⁰ Владимир Васић, начелник Округа топличког II класе; *Календар са шематизмом Књажества Србије за годину 1881*, Београд 1881.

купио неке земље, које му сад већу кирију доносе но што та земља кошта. За бив. капетана Х. Арсића²¹ такође кажу да се оваквим куповинама обогатио. Наравно све ове куповине зато се тамошњем свету чине зазорне, што су се при продаји неправилности догађати морале. А кад су овако крупнији чиновници и старешине народне за себе радили, са свим је природно, да су они могли и другим људима и својим пријатељима, ићи наруку у оваким пословима. Млађе је чиновнике овака радња такође морала саблажњавати, и они ако се на овај начин нису могли богатити, они су нашли други удеснији и скривенији. За карактеристику наших чиновника, ја ћу вам само навести шта ми је један од тамошњих људи говорио, и то или у Лесковцу или у Прокупљу, не могу добро да се опоменем, али све ми се чини у Лесковцу, и то приликом неког разговора, као што ми се чини о бив. капетану лесковачком Миљковићу. Он ми рече: „Море с Турцима је нама лако било, – разумевајући турске власти – они су с малим задовољни били; однеси му главу шећера или мало кафе, или ако је сељак чинију масла, па ти сврши посао, али ови хоће новаца, тражи 50 # ћ.” итд. И заиста ако је ишта кадро да подрије важност једног чиновника у народу, то је страст грабљивости. Прост човек, он не зна закон нити оно што је по закону право. Он ће доста пута и незакониту наредбу свог старешине послушати и држати да је заиста то по закону, само док верује да је он чистих руку, али кад опази да је старешина грабљив, он после и у најзаконитијој наредби, гледа тежњу старешине, да га оглоби за своју корист, и чућете га где каже: „знам ја заиста он то тражи од мене, или заиста ми то налаже, хоће да му помогнем што”, и томе подобно. И што је најгоре оваки случајеви, које поједини чиновници учине, довољни су да баце сумњу и на остале чиновнике, па и целу власт у тим крајевима, да изнесу на хрђав глас. За то ћете тамо често чути да кажу „ма што год неваља код вас, ви то нама шаљете”. Истина, да они под тим неразумевају само чиновнике, но у обште људе одавле, који тамо отиду и настане се, а нарочито општинске писаре. И заиста, у колико сам бар ја дознао, то је ужасна ствар. По варошким општинама, где има чиновника и других образованијих људи, то толико и није од школе, али по селима, што год је у Србији остало без леба или занимања, то се сад забило у села као општински писари. Ту вам има који су били солдати, калфе, шнајдерски, шустерски и каквих није и тиј су сад у општинама писари. Они тамо пишу разни писмени, тапије, и управо жаре и пале. У Доњој Речици нашао сам једнога који је био шнајдер или шнајдерски калфа у Ћуприји. У Прокупљу

²¹ Аксентије Хаци-Арсић, начелник Среза добричког III класе; *Календар са шематизмом Књажевства Србије за годину 1880.*

је био општински писар неки Ђока Јевтовић, који је сад под судом као саучесник у убијству хоће и дервиша, и који је овде био поштар, па због утаје издржавао заточење, па је по ослобођењу отишао у Прокупље, и сад има две куће у Прокупљу које је купио на женино име.²² Чули сте ваљда и за неког Љубу кмета, у Нишу, и он је кажу био калфа код Првића у Алексинцу а сада се обогатио и дрма тако рећи општином у Нишу.

Но моја намера није да овде излажем историју овог краја, ја сам ово навео само да подкрепим моје мишљење о томе да је наша власт у тим крајевима почела да губи од своје важности. Наравно да томе нису допринела само дела оваке природе. Ту после долази и немарност чиновника у вршењу послова, незнање закона, самовоља и грубо обхођење и понашање са светом, што је такође утицало на нерасположење света према чиновницима. Ја вас молим г. министре, да ми не замерите за ово причање, које ћете можда за сувишно сматрати, пошто може бити да је ова ствар иначе вама позната, но природа оваког саопштења мислим да ми даје права на то. Моја је управо намера овим писмом та, да вам представим садање стање послова, или боље рећи, да вам кажем како су садањи чиновници, но мени није згодно било почети ово писмо без овог увода.

Што се садањи чиновника тиче, имам то казати: да г. Бабић²³ начелник у Нишу, уколико сам га ја кадар био оценити, није за оно место. Он је и свима добар, и као што га ја знам поштен човек, али за оно место треба човек с бољим и озбиљнијим поимањем своје дужности, са већом спремом и јачом вољом за рад, но што је он има. Нарочито у Нишу, где има и страних агената, који као што би ја рекао, тамо и нису за што друго, него да контролишу нашу администрацију. Ту треба човек који је вештији полиц. пословима који ће прилећи на посао и који разуме земаљске законе. Једном речи човек од такта, памети и закона, угледан у сваком обзиру. Г. Бабић је човек са старим навикама чиновничким. Кад се на ког обрецне, кад коме подвикне, он мисли да је с тим учинио оно што му је старешинска дужност. Он мисли да се још и у садањем времену може казати кмету или свом млађем чиновнику, као што је н.п. инжењеру у једној прилици, „ако не учините то и то, једног ћу на једном, а другог на другом крају Ћуприје обесити”. Тако већ један озбиљан старешина данас не заповеда. Исто тако он није човек од реда, није довољно вичан законима нити пословима своје службе због тога, не само што не може

²² Јевтовић Ђока, писар Општине прокупачке; *Milutin Garašanin, lični fond*, прir. Momčilo Žeravčić, Beograd 1977, 460.

²³ Јован Т. Бабић, окружни начелник нишки, на истој позицији остао је све до 1883. године.

богзна шта урадити него ни млађе своје контролирати, као што се то види по стању послова канцеларијских, у мом извештају. А оваки старешина рачуна се да ни међу млађима ни у народу не може имати оног уважања, које је нужно старешини, ако се хоће да његов рад има успеха.

Што се помоћника начелника тиче, ја кад сам се у Нишу бавио он није био на дужности, те о томе с њиме нисам имао додира, да би га могао оценити. Но у колико сам из акта по кривичним делима, која је он радио, могах видети, он сам не изгледа да је онаке способности човек, каква би се од њега, као млађега човека очекивати могла. После тога из акта о неким размирицама његовим са начелником видео сам, да и он своје дужности олако узима, и да је склон на узајамно преганање са својим старијим, и то не само што је штетљиво за рад и дисциплину у служби него и за народне послове, које имају заједнички да раде. С тога би требало њега и г. Бабића раставити. Иначе никаквих рђавства ни за једног ни за другог слушао нисам.

Што се тиче среских начелника, заплањског и нишког, не могу вам никако мишљење дати, само чини ми се да је овај последњи вичнији послу свом, јер сам код њега уредније послове нашао, а и по разговору судећи, налазим да је човек који разуме своју службу. Какви је иначе не знам, јер и о њему нисам ништа хрђавог чуо.

Срески начелник у Лесковцу, скоро је дошао и зато о његовим пословима нема се шта казати, но у колико се мени чини, он је човек добар и поштен, али би по моме мњењу онде требао човек с већом спремом. У Лесковцу има један писар неки Димитрије Ристић. У колико сам ја при прегледу послова приметио, то је човек бистар, вешт, окретан, и држи се у току послова. Управо он ми је о свачему и давао одговора. И иначе у вароши су ми га многи хвалили као поштена и уредна чиновника.

Садашњи начелник окр. топличког г. Коста Поповић,²⁴ такође је од скоро тамо. Он је тек на неколико дана пре мене дошао у Прокупље, а по моме доласку, он је добио одсуство, и после 4–5 дана отишао са дужности. О његовом раду у канцеларији нема се дакле шта казати. Но он је по свој прилици тамо против своје воље премештен, и он је за оно кратко време свог боравка у Прокупљу, ту своју зловољност хтео да покаже и другима, преносећи је на послове своје дужности. Допустите ми да вам наведем само неколико ствари о њему. Кад је дошао у Прокупље, причали су ми, да су отишли неки од грађана, међу којима је био и Тиса Николић посланик нар. скупштине, да га поздрави добродошлицом као новог

²⁴ Коста Поповић, начелник Округа топличког II класе; *Календар са шематизмом Књажевства Србије за годину 1882*, Београд 1882.

старешину, но он их је ћутећи примио. Исто тако кад прође кроз чаршију, он од извесних грађана, кад хоће да га поздраве, окреће главу. Прави неке разлике и међу самим својим чиновницима, с једнима се дружи, а од других се туђи. То већ један старешина по закону о чиновницима не треба да чини. После тога, ви сте му президијално препоручили, да извиди је ли бив. начелник Васић²⁵ заиста узимао правитељствени креч за своју кућу, те да по закону поступи. Он је тај акт примио и држао у фиоци, све док ја нисам дошао, и за њега дознао, те га од њега изискао и наредио да се по њему ради. Исто тако и акт о казни помоћниковој као што ћете видети из акта извиђаја, која сам вам одвојеним извештајем поднео, он је по казивању секретара и помоћника оставио и даље у фиоци, и није наредио да се по њему казна задржањем плате изврши. Но има један крупнији факт, који показује или његову немарност за послове своје дужности, или његову неспособност. Ја како сам дошао у Прокупље готово први дан чуо сам а доцније су ми се неки људи и усмено жалили, како свештенство прокупачко, односно прота тамошњи не дозвољава многим људима, који су се населили у овом округу на празне арнаутске земље, да се венчају, док не плате таксу од 20 динара, по новом закону о таксама.²⁶ Мада су ови људи с читавим фамилијама и својим свештеницима овамо прешли, и већ сад у данак и народну војску уписани као и остали наши грађани, ипак свештеници их сматрају као странце, и неће без оне велике таксе од 20 динара која је за странце прописана, да их венчају. Казивао ми је капетан прокупачки, а тужио ми се и Алекса Николић кмет у Доњој Речици, који је и нар. посланик да има у срезу прокупачком, до 50 парова који чекају за венчање, а попови их неће без горње таксе да венчају, тако да су многи узели девојке у кућу и живе невенчано зато што свештеници неће да их венчају, а они не могу толику велику таксу да плате. И овај појав, који толико терети и узнемирује читав један крај, ја не верујем да вам је г. Поповић саопштио, нити лека томе потражио. А такав старешина, коме оваки и подобни појави у животу народа, тако рећи испред носа неопажени пролазе, и који читав један крај у неко незадовољство било према закону и властима, било према једном реду људи доводи, такав старешина није за то место, те било да он то ради из незнања, било из зле воље. Кад сам ја као стран човек молио одмах првих дана да сазнам за неку ствар, он је као надлежни и непосредни старешина округа молио још

²⁵ Владимир Васић, начелник II класе Топличког округа; *Календар са шематизмом Књажевства Србије за годину 1882.*

²⁶ Сличне свештеничке злоупотребе и покушаји глобљења кандидата за ступање у брак само су увећали број невенчано живећих у Топличкој области. Димитрије-Мита Петровић, *Борбе у Топлици 1877–1878*, Београд 1979, 242–245.

пре. Стога а и због других прилика тамо овога човека ако још није отишао на дужност, не би требало ни враћати више тамо, а ако је отишао требало би га уклонити. Он има кад да доставља министру општинске потребе за какве полит. новине, а нема кад да јави за дејствителне и праве нужде, повереног му народа. И на овом месту бар по мом мишљењу треба имати човека, који би био потпуно предан своме делу, који би са стрпљењем и снисходљивошћу према простоти онога народа свакога предусретао и упућивао, а не би се излишном формалистиком ограђивао, и гледао час пре да га с врата скине, једном речи човека од срца и памети. А то већ оваке сорте човек, као садашњи начелник не би кадар био да чини, а ни други који, који би постављење своје тамо за неку казну сматрао. Зато, пошто су услови за живот тамо врло тешки, овде би са вољом могао радити тек онај чиновник, који би с унапређењем тамо постављен био. Овде је сад уобште састав чиновништва полицијског хрђав. Сви су готово тамо по потреби службе, и најблажије да се изразим, раде више од беде, ако не и горе. Ограничавају се на најнужнију званичну преписку па и то споро раде. Тако за пример да наведем само ово. Кад сте ви последњи телеграм послали начелству, пре мог доласка, да наставе најбрижљивије, да се убијце хоће и дервиша пронађу, начелник је на том акту, ставио само ово решење: да се пише начелнику среза прокупачког да се постара да пронађе убијце. И с тим је ствар свршена. Ја мислим господине, да се и она несмотреност која је у извиђању овог дела, у почетку показана од стране полицијске власти, има приписати овој околности. Дакле већ се почело и у ствари показивати колико се штетно одазива на јавне послове, овако држање тамошњих чиновника. Па какви вам је начелник, онаки вам је био и бив. помоћник. Но пошто има одвојених акта и извиђаја о њему и пошто је он већ стављен у пензију, то није потребно да се о њему овде што говори. Од већих полиц. чиновника, једини је као што би ја рекао на своме месту начелник среза прокупачког г. Костић.²⁷ Овога вам човека могу само препоручити. Нарочито у делу због кога сам тамо био, он је показао и добре воље и вештине и ревности. Он је за време док је у начелству заступао помоћника у исто време одправљао и послове у својој канцеларији, јер велике помоћи у персоналу нема. Ја мислим да је он заслужио унапређење, нарочито што његови другови из службе далеко су одмакли давно. Тако он ми је казивао да су једним указом постављени за среске писаре, бив. начелник III класе нишки Коста Павловић и

²⁷ Стеван Костић, начелник Прокупачког среза III класе; *Календар са шематизмом Књажевства Србије за годину 1880.*

садањи начелник пожаревачки Козељац.²⁸ Но ако би нашли за право да га унапредите, дужност ми је, да вам напоменем, да би унапређење за помоћника било за њега од мале или готово никакве добити, јер он би као срески начелник више изгубио но што би добио, пошто сад има бар стан безплатан. Он ми је изјавио, да би задовољнији био да се с класом у истом звању постави за срез брзопаланачки у окр. врањанском, на истом би био са звањем помоћника тамо или на другом ком месту. Исто тако могу вам препоручити и секретара начелника Пајовића,²⁹ као човека озбиљна у дужности, а у поменутом делу хоџиног убијства, показао је и искрености у раду. Писар начелства г. Светозар Буђевац³⁰ у колико сам могао приметити из рада његовог у поменутом делу, добре је способности, само што ми по спољашности изгледа мало алкав, и као што је то обична ствар код млађих чиновника, који замишљају да сваки онај који пред њих дође, треба да као и какви адвокат зна говорити, нема стрпљења довољно у обхођењу са светом који с њим има посла. Но ово је мана која се држим искуством у служби изгуби и човек почније зрелије да мисли и боље се уме наћи. Но свакојако као писмоводно лице даје се с ползом употребити, и заслужује унапређење. Но најтоплије имам вам препоручити једног телеграфисту тамо, неког Паскаљевића.³¹ Тај је чиновник из Приштине, био је за турско време такође телеграфист, и имао је 20 # месечно плате, а сад је пао на 7 #. Он је врло прилежан и марљив чиновник, нарави је добре, а пуки је сиромас. У Прокупљу сви и грађани и чиновници га сажаљевају. Међутим он је човек који се у тој служби с коришћу употребити може, нарочито у погранич. местима, јер поред српског, зна и француски, талијански и турски, а неки кажу да и више страних језика зна или разуме.

За начелника среза добричког неког Јакова Јанковића,³² који је такође тамо од скора, и то по потреби службе, по свима одзивима које сам о њему слушао, могу вам казати, да је то просто неки неваљалац. А није ваљао ни пре тога док је био у Орашју, као што сам се у Сараорцима на повратку мом из Прокупља, известио. Он као што сам у извештају мом напоменуо, за време мог бављења био је на одсуству, и тек на 5–6 дана

²⁸ Павле Козељац, начелник IV класе Пожаревачког округа; *Календар са шематизмом Књажества Србије за годину 1880.*

²⁹ *Календар са шематизмом Књажества Србије за годину 1879.*

³⁰ Светозар Буђевац, писар II класе Топличког округа; *Календар са шематизмом Књажества Србије за годину 1881.*

³¹ Василије Паскаљевић, привремени телеграфиста I класе Алексиначког среза; *Календар са шематизмом Књажества Србије за годину 1881.*

³² Јаков Јанковић, начелник II класе Пожаревачког среза; *Календар са шематизмом Књажества Србије за годину 1881.*

пред мој полазак оданде, дошао је тамо. И као што сам дознао први посао био му је да изиђе у срез, и да сазове неке општине на скупштину, да му се подпишу на некакву изјаву, како је заиста то њихова добра воља да новине „Исток”³³ држе, јер је чуо да сте ви наредили, да се извиди, да ли су општине своје изјаве о томе коју вам је начелник президијални доставио, из сопствене побуде учинили. Ја мислим да је овај један факт довољан, па да познате какав је ово чиновник, и колико овај разуме своју дужност. Бар ја да сам му старешина казнио би га а можда га ни у служби трпео не би, па кад би он ово радио ма за које новине, па ако хоћете чак и за оне, које би уз владину политику биле. Зар он код толиких пречих послова народних у ово доба има времена да потрза свет да се скупља за непослице и сплетке, а нема када да посвршава она кривична дела која као што сам у извештају показао, стоје недирнута од ’879. год. Кад сам полазио из Прокупља за Ниш, на два места морао се мој кочијаш скидати, да преведе коња преко две ћуприје у којима по читаве греде фале, где би се коњи скрљати могли, и то на оном путу, којим је он тек на 4–5 дана прошао кад се с одсуства враћао. Наше чиновнике требало би једном одучити од сплетака и послова туђих њиној служби па их упутити на њихов прави посао. О начелницима среским, оном у Лебанима и оном у Куршумлији, не могу вам ништа казати, пошто тамо нисам био, нити им посао гледао. Толико могу да кажем да је војн. капетан Вучковић³⁴ из Куршумлије предамном за ручком, а у присуству чланова комисије која тамо премерава земље за насељавање Чеде Поповића и осталих, говорио: како у срезу Куршумлијском, од како је закон о полиц. трошковима издан, не само ни један чиновник срески но ни пандур у срезу изишао није, и за опкладу хтео то и да докаже. Једини је изузетак учинио капетан куршумлијски онда, кад је с њима, тј. том комисијом, морао да иде по срезу ради премеравања. И заиста, и други су ми том приликом потврђивали, да полиц. чиновници или никако или врло ретко у народ излазе. Овом морам и то додати, да г. Вучковић није сам то говорио у намери каквог оговарања закона, него се управо чудио и љутио зашто и како чиновници полиц. ваљда из љутње на тај закон, неће намерно да излазе у народ. Бар ја сам га тако разумео, јер и он је од своје стране тај поступак осуђивао.

³³ *Исток, лист за политику*, 1871–1881; Ј. Д. Митровић, *Грађа за историју и библиографију српске периодике до 1920. године*, 44.

³⁴ Драгомир Вучковић, капетан, командир Чачанске бригаде II класе током српско-турских ратова 1876–1878. године. Касније, министар војни у кабинету др Владана Ђорђевића. Д. Петровић, *Борбе у Топлици 1877–1878*, 28; Љуба Поповић и Милић Милићевић, *Министри војни Кнежевине и Краљевине Србије 1862–1918*, Београд 1998, 103–106.

Мислим да ћете ми веровати г. министре, да све што сам овде говорио, да сам вам искрено саобштио, без икаквих личних или буди каквих расположења и побуда, но чисто у интересу државне службе, и што сам сматрао, да ми је дужност саобштити вам оно, што ми је на души остало, те ако нађете начина да се оно што не ваља поправи и у ред доведе.

Допустите да вам и овом приликом могу изјавити моје одлично поштовање.

10. септембра [1]881.

у Београду

Дим. Маринковић
Члан Касац. суда

ЗАКЉУЧАК

Извештај члана Државног савета Димитрија Маринковића о стању послова и приликама у начелствима Нишког и Топличког округа за 1881. годину представља врло занимљив документ. Он нуди обиље података о аномалијама и погрешном схватању појмова власти и дужности многих полицијских старешина. Људи „старог режима” и они склони злоупотребама сасвим извесно нису били најбоље решење за позицију окружног или среског старешине. Упркос томе, полицијске управе биле су већ дубоко уплетене у грозничаву партијску утакмицу и борбу око очувања власти. Без обзира на све њихове мањкавости, радило се о кадровима које је кабинет Напредне странке у том тренутку имао на располагању. Једна од последица таквих избора било је запостављање многих других, једнако важних питања. Отуд друмови у веома лошем стању, трошни и погибелни мостови, као и многи други очевидни знаци пропадања и назадовања. Маринковићев извештај о стању полицијских послова сведочанство је о распрострањеној корупцији и већ уобичајеним махинацијама у вези с поседовањем некретнина и непокретних добара. Ове чињенице уједно упућују на хаотичне прилике које су, упркос амбициозном реформском програму новог напредњачког кабинета, и даље изједале Србију.

Током шестогодишње владавине, напредњаци нису успели да остваре своја главна предизборна обећања. Рецимо, да полицијску власт преобрате у ефикасну и поуздану државну машину и учине је мање коруптивном.

У складу с тим, кључне тачке извештаја, који је Маринковић у својству ванредног ревизора упутио министру унутрашњих дела, остале су неиспуњене. Као страствени политичар, Милутин Гарашанин исконски је презирао сваки канцеларијски посао и није се дубље уносио у послове начелника полицијског одељења. Време је чешће проводио у бесконачним политичким расправама или у дворском салону, бринући се о политичкој безбедности династије и интересима Обреновића. Утолико је и Маринковићев сасвим уместан предлог, да се поједини начелници удаље са својих позиција, остао без одговора и био одбачен од министра полиције. Распоред полицијских званичника сачињен је сходно партијским потребама напредњачког кабинета. Напротив, Димитрије Маринковић се залагао за сасвим другачију визију чиновничке етике и професионализма који је он очекивао од полицијских запосленика. У судару између чисто партијског интереса и начелних појмова које је заступао Маринковић, као и увек, претегли су практични разлози очувања власти.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Државни архив Србије [=ДАС] [Državni arhiv Srbije [=DAS]]
Лични фонд Милутина Гарашанина [Lični fond Milutina Garašanina]
Министарство унутрашњих дела, Полицајно одељење [=МУД, П] 1879, 1885
[Ministarstvo unutrašnjih dela, Policaјno odeljenje [=MUD, P] 1879, 1885]

Објављени извори – Published Primary Sources

Mijatovich, Ch., *The Memoirs of a Balkan Diplomatist*, London 1917.
Milutin Garašanin, lični fond, прир. Momčilo Žeravčić, Beograd 1977.
Записници седница Министарског савета Србије 1862–1898, прир. Гавро Шкеровић, Београд 1952. [*Zapisnici sednica Ministarskog saveta Srbije 1862–1898*, прир. Gavro Škerović, Beograd 1952]
Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији XXXVII, Београд 1892. [*Zbornik zakona i uredaba u Kraljevini Srbiji XXXVII*, Beograd 1892]
Календар са шематизмом Књажевства Србије за годину 1879, Београд 1879. [*Kalendar sa šematizmom Knjažestva Srbije za godinu 1879*, Beograd 1879]
Календар са шематизмом Књажевства Србије за годину 1880, Београд 1880. [*Kalendar sa šematizmom Knjažestva Srbije za godinu 1880*, Beograd 1880]
Календар са шематизмом Књажевства Србије за годину 1881, Београд 1881. [*Kalendar sa šematizmom Knjažestva Srbije za godinu 1881*, Beograd 1881]
Календар са шематизмом Књажевства Србије за годину 1882, Београд 1882. [*Kalendar sa šematizmom Knjažestva Srbije za godinu 1882*, Beograd 1882]
Милићевић, Милан Ђ., *Дневник III*, прир. Петар Крестић, Београд 2022. [Milićević, Milan Đ., *Dnevnik III*, прир. Petar Krešić, Beograd 2022]
Пироћанац, Милан, *Белешке*, прир. Сузана Рајић, Београд 2004. [Piroćanac, Milan, *Beleške*, прир. Suzana Rajić, Beograd 2004]
Поповић, Тодор, *Бледе успомене мог живота*, прир. Борислава Лилић, Пирот 1996. [Popović, Todor, *Blede uspomene mog života*, прир. Borislava Lilić, Pirot 1996]
Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846–1869, прир. Драгослав Странјаковић, Београд 1939. [*Uspomene i doživljaji Dimitrija Marinkovića 1846–1869*, прир. Dragoslav Stranjaković, Beograd 1939]

Литература – Secondary Works

Живановић, Живан, *Политичка историја Србије II*, Београд 1924. [Živanović, Živan, *Politička istorija Srbije II*, Beograd 1924]
Јовановић, Владимир, *Тајна полиција Кнежевине Србије*, Београд 2012. [Jovanović, Vladimir, *Tajna policija Kneževine Srbije*, Beograd 2012]

Јовановић, Владимир, Александра Вулетић и Момир Самарџић, *Наличје модернизације: српска држава и друштво у време стицања независности*, Београд 2017. [Jovanović, Vladimir, Aleksandra Vuletić i Momir Samardžić, *Naličje modernizacije: srpska država i društvo u vreme sticanja nezavisnosti*, Beograd 2017]

Јовановић, Слободан, *Влада Милана Обреновића II*, Београд 1990. [Jovanović, Slobodan, *Vlada Milana Obrenovića II*, Beograd 1990]

Каниц, Феликс, *Србија земља и становништво II*, Београд 1987. [Kanic, Feliks, *Srbija zemlja i stanovništvo II*, Beograd 1987]

Крестић, Василије и Радош Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*, Београд 1991. [Krestić, Vasilije i Radoš Ljušić, *Programi i statuti srpskih političkih stranaka do 1918. godine*, Beograd 1991]

Митровић, Јеремија Д., *Грађа за историју и библиографију српске периодике до 1920. године*, Београд 1984. [Mitrović, Jeremija D., *Građa za istoriju i bibliografiju srpske periodike do 1920. godine*, Beograd 1984]

Николић, Илија, *Пирот и Срез нишавски I*, Пирот 1981. [Nikolić, Ilija, *Pirot i srez nišavski I*, Pirot 1981]

Николић-Стојанчевић, Видосава, *Лесковац и ослобођени предели Србије 1877–1878. године*, Београд 1975. [Nikolić-Stojančević, Vidosava, *Leskovac i oslobođeni predeli Srbije 1877–1878. godine*, Beograd 1975]

Петровић, Димитрије-Мита, *Борбе у Топлици 1877–1878*, Београд 1979. [Petrović, Dimitrije-Mita, *Borbe u Toplici 1877–1878*, Beograd 1979]

Поповић, Љуба и Милић Милићевић, *Министри војни Кнежевине и Краљевине Србије 1862–1918*, Београд 1998. [Popović, Ljuba i Milić Milićević, *Ministri vojni Kneževine i Kraljevine Srbije 1862–1918*, Beograd 1998]

Vladimir Jovanović

**DIMITRIJE MARINKOVIĆ'S 1881 REPORT ON THE STATE OF
AFFAIRS IN THE DISTRICTS OF NIŠ AND TOPLICA**

Summary

The report of the member of the State Council, Dimitrije Marinković, on the state of affairs and conditions in the district administrations of Niš and Toplica in 1881 constitutes a very interesting document. It offers a plenty of information about anomalies and misunderstandings concerning the notions of authority and duties of many police officials. People from the “old regime” and those prone to the perpetration of abuses were certainly not the best solution for the position of a district or county head. Nevertheless, the police departments were already deeply embroiled in a feverish party game and struggle to preserve power. Regardless of all their shortcomings, this was the personnel that the Cabinet of the Progressive Party had at its disposal at that moment. One of the consequences of such a selection was the neglect of many other, equally important issues. For instance, the roads remained in a very poor condition, the bridges were dilapidated and dangerous, and many other obvious signs of decay and regression were in evidence. Marinković's report on the state of police affairs testifies to widespread corruption and already common machinations related to the possession of real estate. These facts, at the same time, reflected the chaotic conditions that, despite the ambitious reform programme of the new Progressive Cabinet, were still eating away at Serbia.

During their six-year rule, the Progressives failed to fulfil their main campaign promises – namely, to turn the police power into an efficient and reliable state machine and make it less corrupt. Accordingly, the key issues of the notification that Marinković, in his capacity as a special auditor, presented to the Minister of Internal Affairs, remained unresolved. As a passionate politician, Milutin Garašanin essentially despised any office work and did not delve deeper into the affairs of the head of the Police Department. He preferred to spend his time in endless political discussions or at the Court Salon, taking care of the political security and interests of the Obrenović dynasty. To that extent, Marinković's perfectly appropriate proposal that certain heads of offices should be removed from their positions, remained unanswered and was rejected by the Minister of Police. The organisation of police officials was structured according to the needs of the Progressive Party's Cabinet. Dimitrije

Marinković, on the other hand, stood for a completely different vision of the official ethics and professionalism to be expected from police employees. In the collision between the purely party interest and the principled notions advocated by Marinković, practical requirements for the preservation of power prevailed, as always.

Оригиналан научни рад

Примљен: 7. 5. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 24. 7. 2024.

Радован ФЕМИЋ*

Историјски институт

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0505-1016>

ПОПИС ИМОВИНЕ ЦЕТИЊСКОГ МИТРОПОЛИТА ИЛАРИОНА РОГАНОВИЋА ИЗ 1882. ГОДИНЕ

Анстракт: Рад садржи два критички приређена историјска извора из 1882. године. Први приређени извор обухвата попис комплетне имовине митрополита Илариона Рогановића. Други извор који се приређује садржи попис имовине цетињског митрополита која након његове смрти прелази у власништво Цетињског манастира, с проценом вриједности. Попис имовине сачинили су 28. јануара 1882. године архимандрит Митрофан Бан и протојереј Илија Капа. Према наведеним оригиналним документима, само један дио ствари нашао се у власништву Манастира. У раду су, осим два оригинална извора, коришћени и секундарни историјски извори (штампа), као и литература од важности за ову тему.

Кључне ријечи: митрополит Иларион, Цетињски манастир, књаз Никола, Дионисије Миковић.

Abstract: This article contains two historical sources, from 1882. The first source includes a list of the complete personal property of Metropolitan Ilarion Roganović of Cetinje. The second source contains a list of Ilarion Roganović's property, which after his death became the property of the Cetinje monastery, with a valuation. According to the mentioned original documents, only one part of the property was transferred to the monastery. The property inventory was made by archimandrite Mitrofan Banović and priest Ilija Kapa, on 28 January 1882. In addition to the two historical sources, the article also relies on secondary historical sources (the press), as well as relevant literature.

Keywords: Metropolitan Ilarion Roganović, Cetinje monastery, Prince Nikola, Dionisije Miković.

* radovanfemic99@gmail.com

Од ступања владике Данила на престо 1697. године, па све до доба књаза Данила, траје у Црној Гори теократија под управом владалачког дома Петровић Његош. Тек 1852. године биће прекинут овај начин владавине и духовна власт биће одвојена од свјетовне.¹ Убиством књаза Данила у Котору 1. августа 1860. промењен је и црквени поглавар.² Дотадашњи митрополит Никанор Ивановић Његуш бива уклоњен с тог положаја. Свједочанства о разлозима уклањања владике Никанора јесу два писма упућена њему, непосредно по убиству књаза Данила. Велики војвода Мирко, у писму Ивановићу, наводи: „Куд је полазио Ваш господар и благодјетел мртав, тамо сте и Ви поћи дужан били, ако и болестан. Припишите дакле само себи што Вас је снашло. Мој брат умре и легне у гроб и Ви га не видосте, мој се син закњажио па га нисте виђели, нисте га по обичају благословили. Ми смо овђе заједно у тугу и радост а Вас не бијаше с нама, признајте дакле да не можете ни будуће с нама бити. Невјерни сте Ви били своме књазу, невјерни народу, невјерни своме чину, невјерни својој савјести.”³ Писмо новог црногорског суверена књаза Николе I Петровића епископу Ивановићу носило је карактер пресуде. Ту се прецизира: „Част ми је, монсињеру, да Вас извијестим да нијесте више владика на Цетињу. Ваше одсуство на погребу покојног књаза, Вашег добротора, узрок је Вашег отпуштања.”⁴ Након овог отпуста, на трон цетињских митрополита сјео је Иларион Рогановић, који ће се на том трону задржати деветнаест година.⁵

Старјешинство Илариона Рогановића над Цетињском митрополијом обиљежено је значајним промјенама и унапређењем црквеног живота. Изван сваке сумње, његови напори били су значајни, али без огромне подршке и помоћи државне власти, оличене у књазу Николи, труд епископа Илариона не би уродио плодом. Карактеришући учинак владике Рогановића, Дионисије Миковић запажа да, иако „с малом спремом за рад”, митрополит Иларион је „својим радом задужио род на вјечну захвалност”.⁶ Но, животни пут овог архијереја заслужује детаљнији приказ. Њему је у *Српском сиону* из 1891. године управитељ Манастира Бање Дионисије Миковић посветио фељтон, у пет наставака, у коме је

¹ Дејан Микавица, Горан Васин и Ненад Нинковић, *Срби у Црној Гори 1496–1918*, Никшић 2017, 180.

² О околностима убиства књаза Данила види: Момчило Шалетић, *Убише књаза, Цетиње—Подгорица* 2007.

³ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, књ. 2, Београд 2002, 183.

⁴ Исто, 183.

⁵ Исто.

⁶ Дионисије Миковић, „Иларион Рогановић, црногорско-брдски митрополит”, *Српски сион*, бр. 8 (25. фебруар 1891) 116.

приказао најважније догађаје, обухватајући лични живот, али и епископску дјелатност, односно живот Цркве у времену његове управе над њом.

Илија Рогановић (Иларион) рођен је 12. јула 1828. године у Мирковој вароши (Подгорица). Пошто у раном дјетињству остаје без родитеља, о њему бригу преузима старија сестра, која га, још као дјечака, даје у Манастир Ждребаоник, на учење и васпитање. Задовољан животом у Ждребаонику, брзо је стекао наклоност игумана. Ипак, 1843. постаје јерођакон у Манастиру Св. Николе на Врањини, да би га Петар II Петровић Његош 1847. године рукоположио у звање јеромонаха. Од 1847. године постаје управитељ Манастира Ждребаоника.⁷ Скренувши пажњу на себе, Иларион је био позван 1856. године у Цетињску богословију, гдје се учио богословској науци.⁸ Послије извјесног времена, Илариону је била повјерена управа над Манастиром Острогом, гдје се показао као одговоран и достојан повјерене му дужности.⁹ У вријеме именовања за митрополита био је архимандрит Цетињског манастира.¹⁰

Године 1860. (5. августа) наименован је Иларион Рогановић за новог митрополита и пуне три године биће на челу Митрополије. О поступку његове хиротоније Д. Миковић пише: „Године 1863. Кнез – песник посла Илариона у Русију, словенску дику, ради посвећења и 23. маја исте године рукоположи га за архијереја преосвећени Исидор, митрополит петроградски, у Александро-Невској Лаври. Овом приликом даровао је блаженочивши цар ослободитељ Александар II младоме митрополиту Илариону – крст и панагију у бриљантима у вриједности од 5000 рубаља. Са посвећења вратио се је уочи Петров-дне исте године и прву своју архијерејску службу одслужио је на Петров-дан.”¹¹ Прилике у којима је имао да подиже ниво црквеног живота нису биле задовољавајуће. Два најзначајнија недостатка били су: мали број образованих свештеника и непосједовање богослужбених књига и црквених сасуда.

⁷ Исто, 119.

⁸ Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996, 194–195.

⁹ Иларион Рогановић био је најприје архимандрит Манастира Ждребаоник, потом Манастира Острога, и најзад, Цетињског манастира.

¹⁰ Д. Микавица, Г. Васин и Н. Нинковић, *Срби у Црној Гори 1496–1918*, 202.

¹¹ Д. Миковић, „Иларион Рогановић, црногорско-брдски митрополит”, *Српски сион*, бр. 9 (4. март 1891) 138; Протојереј др Предраг Пузовић, „Ко је хиротонисао цетињске митрополите?”, у: *Прилози за историју Српске православне цркве*, прир. Драган Станковић, Ниш 1997, 140; Боко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, књ. 2, 183; Александар Стаматовић, *Историја Митрополије црногорско-приморске до 1918*, Цетиње 2014.

Реформе с циљем унапређења црквеног живота у вријеме митрополита Илариона донеле су низ конкретних мјера. Године 1864. издао је митрополит наредбу о забрани бријања браде свештеницима, који се до тог времена готово ни по чему нису могли разликовати од осталог свијета. Осим овога, од изузетне је важности и посао уређења парохија, те завођења у праксу парохијалних регистара, крајем 1866. године.¹² Двије године касније, према одлукама државне власти, извршен је попис комплетне црквене имовине, те су утврђени услови арондације (закупа) манастирских прњавора. Те, 1868. године, у надлежност митрополита стављена је брига о свим црквеним добрима. Он је водио рачуна о имовини цркве „уз напомену да ништа од црквене имовине не може купити, продати или поклонити без дозволе државних власти”¹³.

У доба митрополита Илариона учињен је напредак на просвјетном пољу, што је било у непосредној вези с положајем Цркве. Наиме, отварају се Богословија и Дјевојачки институт.¹⁴ Још један изузетно важан искорак у вријеме Рогановићевог владичанства јесте оснивање пензионог фонда за свештенике 1882. године. Но, у доба национално-ослободилачких прегнућа српског народа и Црне Горе, као помагача тих активности у Херцеговини, своје мјесто нашао је и митрополит Иларион. Након почетка Херцеговачког устанка 1875. године, у августу те године на Цетињу је формиран Одбор за помагање устаника, за чијег је председника именован митрополит Иларион Рогановић. Разумије се, Одбор је радио веома успјешно. О томе постоје и свједочанства, многобројни прилози за подршку устаницима, поготово из Русије и од пречанских Срба.¹⁵ За свој многоструки труд цетињски митрополит Иларион добио је неколико домаћих и страних одликовања.¹⁶ У доба владичанства рукоположио је 119

¹² Д. Миковић, „Иларион Рогановић, црногорско-брдски митрополит”, *Српски сион*, бр. 10 (11. март 1891) 148.

¹³ Д. Микавица, Г. Васин и Н. Нинковић, *Срби у Црној Гори 1496–1918*, 203.

¹⁴ Дјевојачки институт основан је захваљујући руској новчаној подршци у износу од 5.500 рубаља, намијењених искључиво ради оснивања завода за образовање женске омладине.

¹⁵ Дионисије Миковић у свом чланку тврди да су само руски прилози Одбору за помагање устаника у Херцеговини износили 100.000 рубаља.

¹⁶ Од књаза Николе добио је ова одликовања: 1) Данилова звијезда I реда; Данилов крст III реда; Медаља / Споменица Црногорско-турског рата (1876–1878). Из Русије је митрополит Иларион добио следећа одликовања: 1) Медаља / Споменица за ослобођење хришћана 1877–1878; 2) Руски крст Св. Ане II реда; 3) Руска звијезда Св. Ане са лентом I реда; 4) Руски крст Св. Владимира III реда. Бројним одликовањима Рогановића треба на крају додати и Орден Црвеног крста из Србије.

свештеника. У Цетињској митрополији освештао је 45 цркава, неколико капелишта, као и Мирков мост на Даниловом граду.¹⁷

Цетињски митрополит Иларион преминуо је 15. јануара 1882. године. Сахрањен је у Влашкој цркви 17. јануара 1882. године. Част да се последњи пут обрати епископу имао је тадашњи цетињски архимандрит Митрофан Бановић. У некрологу је истакао многобројне врлине и заслуге почившег митрополита. Између осталог, навео је: „Високопреосвештена главо, мили Владико! Црква наша, којом си као митрополит 19 година управљао, губи у теби поглавицу своју; ожалашћено свештенство твоје губи у теби старјешину свога; народ у теби губи духовног пастира свога, пастира који свагда готов бјеше и душу своју положити за њега; сиротиња губи у теби податљиву руку, која је непрестано у духу јеванђелске науке невољницима очинску помоћ најмилостивије пружала; најпосље православље губи у теби врлога поборника и примјернога ревнитеља свога.”¹⁸

Архив Митрополије црногорско-приморске [=АМЦП],
КН, ф. 5, док. бр. 216

Ствари сопствене покојног Г. Митрополита Илариона:

1. 1. Панагија
2. 1. Крст
3. 2. Звијезде с лентом
4. 1. Крст Владимиров
5. 1. Крст Црвеног крста у Србији
6. 1. Медаља ратне успомене
7. 1. Слика Југославије
8. 1. Албум
9. 1. Градус
10. 8. мали ожичица кафени сребрни позлаћени
11. 2. штапа са сребрнијем рукодржом
12. 1. икона од мозаика
13. 1. така табар
14. 1. Слика Њег.Височ. Књаза Николе

¹⁷ Д. Миковић, „Иларион Рогановић, црногорско-брдски митрополит”, *Српски сион*, бр. 11 (18. март 1891) 169.

¹⁸ Исто, 202–203.

15. 1 Ћилим
16. 1.сребрни ибрик за млијеко
17. 1.сребрни ибрик за кафу
18. 1 од порцулана ибрик за кафу
19. 1. Огледало
20. 1. Коћета
21. 2. Комова
22. 1. Умиваоница
23. 2. Баула велика
24. 1. Скриња
25. 1. кантунал са плочом од мермера
26. 3. бројаница
27. 1. тавулин дугачки
28. Једно огледало са дрвеном оплатом
29. Диплома од једног друштва у Русији
30. Два сахата златни с каденама
31. 3. шкатуле сребрни од дувана
32. 1. путничка сребрна пошада
33. 1. игла сребрна
34. 1. медаљон с ланцем
35. -----
36. 1. такум од ћилибара сердару Саву
37. 31. кошуља
38. 3 . Таваје
39. 16. Тавијула
40. 4. ленцуна
41. 1. гаће свитне
42. 1. комад платна од теле
43. 1. комад платна за товајуле
44. 2. појаса свилена црвена
45. 1. комад свиле за мантију црвене Љубиши
46. 1. комад свиле за мантију црне Љубиши
47. 1. рукавице црне
48. 2. паса Тарабулоса
49. 2. камилавке дати их
50. 14. чарапа
51. 6. пешкира
52. 3. Докољенице
53. 1. џамадан са сребрним пуцама

54. 1. Шуба
55. 1. Амајлија сребрна
56. 1. Велика пињата од прања
57. 2. Котла
58. 2. Кантара
59. 3. Просуље
60. 3. ибрика кафена
61. 2. градела
62. 1. граташ
63. 1. сито
64. 1. боланча
65. 2. млина од кафе
66. 1. ожичица сребрна од кафе
67. 18. пјата плиткије
68. 2. пјата дубока
69. 1. супијера
70. 1. самовар
71. 24. пјатина од кафе
72. 4. Ћикаре
73. 6 чаша од веслава
74. Вина од два до три борила / за пуње /
75. Сувог мяса од једног вепра и једног вола
76. Неколико дрва за гријање
77. Макиња за кување
78. 4. страмаца и једна сламница
79. 1. коњ и седло
80. 1. крава у прота Капе
81. У Мила Дубовчанина 1.во и 1.кола
82. 2. теће
83. 2. боцуна од стакла
84. 2. Борела
85. 1. сић
86. 1. ђугум
87. 2. наћава
88. 1. решето
89. 1. штипавице
90. 1. лампа
91. 3. армара
92. 2. лопате

- 93. 2. тавулина
- 94. 1. кантунал
- 95. 1. врећа лука
- 96. 1. сач
- 97. 1. тепсија
- 98. 1. вац
- 99. 99. 2. Печата
- 100. 100. Неколико прости столица

Приређени извор: АМЦП, Цетиње, фонд: Конзисторија никшићка, фасцикла 5, док. бр. 216.

АМЦП, КН, ф. 7, док. бр. 218

Ствари које су биле сопственост покојњег Г. Митрополита Илариона, а остављене су с процјеном њихове вриједности за Манастир, а те су:

Фиор. нов.

- 1. Слика Југославије 20
- 2. албум 3
- 3. Градус 50
- 4. Така табар 1
- 5. Ћилим 1 15
- 6. Огледало са златном сважом 6
- 7. Двије бројанице 5
- 8. Тавулин дугачки 6
- 9. комад платна за Таваје 10
- 10. комад свиле црне и црвене (црвене дати Г. ЕП. Љубиши) 40
- 11. Макина за кување 40
- 12. 1. лампа 1
- 13. 3. армара 8
- 14. 2. Тавулина 2
- 15. 2. Комова 20
- 16. 1. Коћета дрвена 10
- 17. 1. Умиваоница 5

- 18. Огледало дрвеном оплатом 5
- 19. 1. кантунело дрвени с плочом 2
- 20. -----
- 21. 2. страмаца 20
- 22. 2. Декице бијеле од памука 10
- 23. Једна слика Цара Рускога 10
- 24. Тавулин 15
- 25. Неколико дрва од прилике (за канцеларију) 35

Цетиње 28. јануара 1882. Свега: 309. ф. 50. н.

Архимандрит Митрофан
Прота Капичић

Приређени извор: АМЦП, фонд: Конзисторија никшићка, фасцикла
7, док. бр. 218.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Архив Митрополије црногорско-приморске [=АМЦП] [Arhiv Mitropolije crnogorsko-primorske [=АМСП]]

Фонд: Конзисторија никшићка: Ствари сопствене покојног Г. Митрополита Илариона, фасцикла 5, док. бр. 216 [Fond: Konzistorija nikšićka: Stvari sobstvene pokojnog G. Mitropolita Ilariona, fascikla 5, dok. br. 216]

Ствари које су биле сопственост покојног Г. Митрополита Илариона, а остављене су с проценом њихове вриједности за Манастир, фасцикла 7, док. бр. 218. [Stvari koje su bile sobstvenost pokojnjeg G. Mitropolita Ilariona, a ostavljene su s procjenom njiove vrijednosti za Manastir, fascikla 7, dok. br. 218]

Литература – Secondary Works

Вуковић, Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996. [Vuković, Sava, episkop šumadijski, *Srpski jerarsi od devetog do dvadesetog veka*, Beograd–Podgorica–Kragujevac 1996]

Микавица, Дејан, Горан Васин и Ненад Нинковић, *Срби у Црној Гори 1496–1918*, Никшић 2017. [Mikavica Dejan, Goran Vasin i Nenad Ninković, *Srbi u Crnoj Gori 1496–1918*, Nikšić 2017]

Миковић, Дионисије, „Иларион Рогановић, црногорско-брдски митрополит”, *Српски сион*, бр. 8 (25. фебруар 1891) 116–119; бр. 9 (4. март 1891) 137–138; бр. 10 (11. март 1891) 148–150; бр. 11 (18. март 1891) 168–169. [Miković, Dionisije, „Ilarion Roganović, crnogorsko-brdski mitropolit”, *Srpski sion*, br. 8 (25. februar 1891) 116–119; br. 9 (4. mart 1891) 137–138; br. 10 (11. mart 1891) 148–150; br. 11 (18. mart 1891) 168–169]

Пузовић, Петар, „Ко је хиротонисао цетињске митрополите?”, у: *Прилози за историју Српске православне цркве*, прир. Драган Станковић, Ниш 1997, 138–142. [Puzović, Petar, „Ko je hirotonisao cetinjske mitropolite?”, u: *Prilozi za istoriju Srpske pravoslavne crkve*, прир. Dragan Stanković, Niš 1997, 138–142]

Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске православне цркве*, књ. 2, Београд 2002. [Slijepčević, Đoko, *Istorija Srpske pravoslavne crkve*, knj. 2, Beograd, 2002]

Стаматовић, Александар, *Историја Митрополије црногорско-приморске до 1918*, Цетиње 2014. [Stamatović, Aleksandar, *Istorija Mitropolije crnogorsko-primorske do 1918*, Cetinje 2014]

Шалетић, Момчило М., *Убише књаза*, Цетиње–Подгорица 2007. [Šaletić, Momčilo M., *Ubiše knjaza*, Cetinje–Podgorica 2007]

Radovan Femić

**LIST OF PROPERTY OF CETINJE METROPOLITAN
ILARION ROGANOVIĆ FROM 1882**

Summary

The article contains two parts. In the first part, the biography of Metropolitan Ilarion Roganović is given – his life and work are described, especially the 19th year of his administration of the Cetinje Metropolitanate. The second source contains a list of Ilarion Roganović's property, which after his death became the property of the Cetinje monastery, with a valuation. According to the mentioned original documents, only one part of the property was transferred to the monastery. The property inventory was made by archimandrite Mitrofan Banović and priest Kapa, on 28 January 1882. The article also relies on secondary historical sources (the press), as well as relevant literature.

Оригиналан научни рад

Примљен: 9. 3. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 24. 8. 2024.

Гордана ГАРИЋ ПЕТРОВИЋ*

Историјски институт

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9281-8795>

ДУГОВИ УПРАВЕ ДРЖАВНЕ ЕРГЕЛЕ НАЧИЊЕНИ У ПЕРИОДУ ОД 1882. ДО 1888. ГОДИНЕ

Анстракт: Тема рада су дугови које је начинила Управа државне ергеле у периоду од преласка под надлежност Министарства народне привреде до 1888. године. Због жалби окружних и средњих начелстава да им Управа не надокнађује трошкове у вези с пастувским станицама, смењен је управник Крста Петровић, на чије је место дошао Лазар Јовановић. Истовремено је формирана комисија која је надгледала примопредају дужности и испитивала дуговања. Овом приликом приређујемо документе настале радом ове комисије.

Кључне речи: Љубичево, Добричево, Управа државне ергеле, ергела, дугови.

Abstract: The paper deals with the debts incurred by the State Stud Administration in the period from its coming under the jurisdiction of the Ministry of National Economy until 1888. Due to the complaints of the district and county authorities that the Administrator Krsta Petrović was dismissed and replaced by Lazar Jovanović. At the same time, a commission was set up, supervising the handover of duties and investigating the debts. We are here presenting the documents created through the work of this commission.

Keywords: Ljubičevo, Dobričevo, State Stud Administration, stud, debts.

Државна ергела основана је 1852. године у Ћуприји, а 1860. године премештена је у Љубичево. Одељење у Добричеву је установљено 1875. године.¹ Оснивањем Државне ергеле становништво је добило право да користи коње ове установе за приплод уз одређену накнаду.² Коњи су

* gordana.garic.petrovic@iib.ac.rs

¹ Гордана Гарић Петровић, *Земљорадња у Србији (1878–1912)*, Београд 2017, 66.

² Бојана Миљковић Катић, *Пољопривреда Кнежевине Србије (1834–1867)*, Београд 2014, 279.

ради тога распоређивани по пастувским станицама широм земље. Њихово издржавање била је дужност Ергеле у Љубичеву.

Одмах по формирању Државна ергела је била под надлежношћу Економног одељења Попечитељства внутрених дела. Под њим је остала до 1859, када је прешла у надлежност Министарства финансија, а од 1872. године Министарства војног.³

Пре него што је 1882. године Државна ергела прешла у надлежност новоформираног Министарства народне привреде, њоме је управљао артиљеријски потпуковник Павле Хорстиг.⁴ На овом положају га је наследио Крста Петровић, који је указом од 15. фебруара 1883. постављен за управника државне ергеле прве класе с платом од 5.052 дин.⁵ Током његове управе начињен је велики дуг према начелствима округа и срезова у којима су се налазиле пастувске станице, па је он указом од 27. јануара 1888. пензионисан. Крајем фебруара одбијао је да преда дужност новом управнику, тако да је дужности управника разрешен тек 31. марта, након што је посебна комисија спровела истрагу о раду овог државног добра.⁶ За новог управника постављен је Лазар Јовановић, који је завршио пољопривредне академије у Алтенбургу и Хохенхајму.⁷ Примопредаја дужности извршена је у присуству поменуте комисије, коју је 26. фебруара формирао министар народне привреде како би утврдила неправилности у раду Државне ергеле и износ њених дугова.⁸

Комисија је утврдила да је документација несавесно вођена и да су средства ненаменски трошена. Још 1886. године предложено је смањење броја чланова особља. За плате особља, које су 1886. године чиниле 123 особе, издвајано је 7.412,65 динара месечно. Овај трошак је износио 85.711,80 динара годишње. Наведена средства су била знатна, а како су обезбеђивана из буџета, Министарство народне привреде сматрало је да је потребна рационализација радне снаге, што није спроведено.⁹ Стога је настао и дуг запосленима за октобарску плату 1887. године. Такође, нису завођена акта у вези с потражњом округа и срезова за издржавање

³ Gordana Garić Petrović, „Pastuvske stanice u Kraljevini Srbiji”, u: *Zbornik radova i kratkih sadržaja. 34 savetovanje veterinarara Srbije*, Beograd 2023, 450.

⁴ Г. Гарић Петровић. *Земљорадња у Србији*, 66.

⁵ Државни архив Србије [=ДАС], Министарство народне привреде, Одељење за земљорадњу и сточарство [=МНП, 3], 1888, нефасцикулисано, ЗБр. 600.

⁶ ДАС, МНП, 3, 1888, нефасцикулисано, ЗБр. 207, ЗБр. 217, ЗБр. 600.

⁷ ДАС, МНП, 3, 1888, Ф I 88/88.

⁸ ДАС, МНП, 3, 1888, нефасцикулисано, ЗН° 219.

⁹ Гордана Гарић Петровић, „Проблем издатака Управе државне ергеле у Љубичеву за чиновнике и служитеље”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* 40 (2019) 126.

пастува и служитеља. Због тога је комисија тражила од свих надлештава да телеграфски пошаљу податке о дуговима.

На крају рада, председник комисије Светозар Милојевић послао је реферат Министарству народне привреде о стању у Државној ергели и о износу дугова. Укупни дугови износили су 38.574,71 динар. Овај реферат је Министарство готово у истом облику поднело као извештај Народној скупштини априла 1888. с предлогом да се дугови отплате из државне касе, што је одобрио и сам краљ Милан. Истовремено, дугови су стављени на терет бившег управника Крсте Петровића и благајника Радомира Бојића. Након спроведене истраге Бојић је, као вршилац дужности управника Ратарске школе, пресудом Апелационог суда од 19. маја 1890. године осуђен на две године затвора и новчану казну од 7.509,24 динара, са 6% годишњег интереса и осталим трошковима, због злоупотребе у званичној дужности.¹⁰

Након примања дужности управника Лазар Јовановић је уредио послове везане за Државну ергелу и о њеном раду известио министра на крају 1888. године.¹¹ Јануара следеће године је извршио детаљан попис покретне и непокретне имовине наведене установе.¹²

Документи које овом приликом приређујемо за штампу настали су радом тзв. Љубичевске комисије, заједно с извештајем предатим Народној скупштини. Чувају се у Државном архиву Србије у фонду Министарства народне привреде, Одељења за земљорадњу и сточарство МНП, 3. Налазе се у нефасцикулисаној грађи за 1888. годину. Документи су приређени без правописних и граматичких интервенција изузев записа бројева.

¹⁰ ДАС, МНП, 3, 1890, нефасцикулисано, Збр. 1819.

¹¹ ДАС, МНП, 3, 1890, нефасцикулисано, Збр. 1.

¹² ДАС, МНП, 3, 1889, ф. IV, 127/89.

I

Списак

Разних депозита који се налазе у каси управе државне Ергеле приликом предаје и примања дужности између гг. Крсте Петровића управитеља и Радомира С. Бојића рачуновође гг. Лазару Јовановићу новопостав. управника и Рад. С Бојића рачуновође а у присуству комисије одређене актом Министра Народне Привреде 26/II 888 3N° 219

Тек број	Лист и број депозитника	Чији је и зашто	сума		Примедба
			Дин	п	
1	10/1	Кауција Саве Пејића за месо, маст и жир у папирима	500	-	у 5 К. Лутријских обвезница
2	10/2	„ Милана Вукаловића за дрва у папирима	300	-	у 3 К. Лутријских обвезница
3	10/3	„ Матеје Костића за леб у интабулацијама	600	-	у интабулацији
4	10/4	„ Букуса Давидовић за јечам у папирима	1.825	-	у 12 К. Лутр. обвезница и 5 К. акц. из банке
5	10/5	„ Браће Стефановића за пиринач у папирима	100	-	у једном К. Лутријске обвезнице
6	10/6	„ Саве Павловића за пасуљ у папирима	300	-	у 3 К. Лутр. обвезнице
7	10/7	„ Димитрија Данчевића за механу у интабулацији	718	25	Интабулација
8	10/9	Депозит продатог млека	450	95	готов новца у сребру и никлу
9	10/10	„ Дијурне Милована Браловића	26	52	готовог новца у сребра и никлу
10	10/10	„ Комисије за куповину волова	20	-	готовог новца у сребру
11	10/14	„ Аксентија Павловића	9	-	готовог новца у сребру
12	10/15	„ Јована Петковића	15	-	готовог новца у сребру
За пренос			4.864	72	

Дугови Управе државне ергеле начињени у периоду од 1882. до 1888. године

Тек број	Лист и број депозитника	Чији је и зашто	сума		Примедба
Пренос			4.864	72	
13	10/16	Депозит Радована Петровића	10	-	готовог новца у сребру
14	10/17	„ Благоја Маринковића	9	-	готовог новца у сребру
15	10/18	„ Ђорђа Танића	9	-	готовог новца у сребру
16	10/19	„ Раке Мирковића	9	-	готовог новца у сребру
17	10/20	„ Стојана Станковића	5	56	готовог новца у сребру и никлу
18	10/21	„ Косте Савковића	20	-	готовог новца у сребру
19	10/22	„ Марка Јовановића и Мартина Николића чувара (плата за месец фебруар)	48	-	готовог новца у сребру
20	10/23	„ Осуђеника Дамњановића 2 # бушена	23	50	 бушена
Свега			4.998	78	

Монета:

2 # ц. бушена 11,75 дин	=	23,50 дин
у сребру	=	630,50 "
„ никлу и бакру	=	1,53 "
24 лутријске обвезнице по 100 динара	=	2.400,00 "
5 акција повлашћене Народне банке по 125 дин	=	625,00 "
2 интабулације у вредности	=	<u>1.318,25 "</u>
Укупно		= 4.998,78 динара

KN° 444

7. марта 1888 год.

Љубичево

Примили:

Управник држав. ергеле

Л. Јовановић

Рачуновођ

Радм. С Бојић

У присуству Комисије:

Свет. Милојевић

М. Стојановић

Ђ. Радуловић

Предали:

Управник држав. ергеле

Крста Петровић

Рачуновођ

Рад С Бојић

II

Списак

Привремених издатака који су досадашњи управник гг. Крста Петровић и рачуновођа г. Радомир С. Бојић предали садашњем управнику г. Лазару Јовановићу и рачуновођи г. Радомиру С. Бојићу а у присуству комисије одређене решењем Господина Министра Народне Привреде од 26. Фебруара ове године ЗБр. 219.

Датум					Име презиме	Зашто је издато	Сума	
тек. број	дан	месец	година	№			Динара	П део
1	5	Марта	1883		Светозару Костићу бив рачуновођи	На рачун плате за фебруар 1883 год	67	36
2	16	„	„		Светозару Костићу бив рачуновођи	На рачун плате за март 1883 год	63	15
3	19	Јула	„		Крсти Петровићу управнику	На рачун дијурине	74	9
4	31	Октом.	„	1888	Радомиру Бојићу рачуновођи	Плата за прву четврт 1883 год	420	30
5	4	Априла	1884	1590/86	Алекси Савићу осуђенику	Путни трошак	4	
6	25	Маја	„	1587/86	Јеврему Стефановићу осуђенику	Путни трошак	4	
7	21	Децем	„	1082/85	Одељку Управином	Аконтто плате за рач. 1885 год	500	
8	10	Марта	1885		Крсти Петровићу управнику	На рачун дијурине	235	46
9	18	Октом	1886		Милосаву Вујовићу осуђенику	Путни трошак	4	
10	28	Новем	„		Милораду Васићу осуђенику	Путни трошак	3	
11	27	Септем	1887		Драгутину Ђорђевићу осуђенику	Путни трошак	4	

Дугови Управе државне ергеле начињени у периоду од 1882. до 1888. године

12	31	Октом	„		Служитељима у Љубичеву	На рачун плате за месец октобар	2.943	74
13	18	Новем	„		Кости Ранковићу осуђенику	Путни трошак	4	
14	18	„	„		Живку Максимовићу осуђенику	Путни трошак	4	
15	7	Децем	„		Ивану Николићу осуђенику	Путни трошак	3	
16	7	„	„		Мијајлу Јеличићу осуђенику	Путни трошак	3	
17	8	Јануара	1888		Бакусу Давидовићу трговцу	За рачун примљеног јечма и овса	3.600	
18	21	„	„		Истом Бакусу	исто	7.400	
19	23	Фебруар	„	95	Одсеку управином	На рачун плата за ову годину	500	
За пренос							15.837	10
Датум					Име презиме	Зашто је издато	Сума	
тек. број	дан	месец	година	№			Динара	П део
Пренесено							15.837	10
20	23	Фебруар	1888	326	Кости Ђорђевићу	На име плате за месец фебруар	222	29
21	23	„	„		Мирку Миљковићу	Плата за месец фебруар	80	83
22	26	„	„		Кости Петровићу управнику	У име плате за месец фебруар	202	8
23	29	„	„		Радомиру С Бојићу рачуновођи	На рачун плате за фебруар	60	
24	1	„	„		Сими Јовановићу лекару марвеном	На рачун плате за фебруара	121	25
25	1	„	„		Букусу Давидовићу	За рачун примљеног јечма и овса	2.000	
Укупно							18.523	55

№ 444

7. марта 1888 год.

У Љубичеву

Примили:

Управник држав. ергеле

Л. Јовановић

Рачуновођ

Радм. С Бојић

У присуству Комисије:

Свет. Милојевић

М. Стојановић

Ђ. Радуловић

Предали:

Управник држав. ергеле

Крста Петровић

Рачуновођ

Рад С Бојић

III

Списак

Хране и фуражи што је досадањи Управник државне Ергеле г. Крста Петровић предао садашњем управнику г. Лазару Р Јовановићу а у присуству комисије одређене решењем Господина Министра Н. Привреде од 26 Фебруара ове године ЗН°. 219.

т бр.	Наименовање хране и фуражи	Колико		Примедба
		кила	гр	
1	Јечма	61.349	500	
2.	Овса	34.782	000	
3.	Пшенице	409	000	
4.	Хране наполице	10.437	000	
5.	Проса. Ситне проје	143	000	
6.	Детелине, семена	169	000	
7.	Елде	38	000	
8.	Кукуруза у клипу	1.530	000	
9.	Јечмене јарме	3.250	000	
10.	Сена у Љубичеву	55.040	000	
11.	Сламе у Љубичеву	12.800	000	
Свега		179.947	500	

KN^o 444

16. Марта 1888 г.

У Љубичеву

Примили:

Управитељ државне ергеле

Л. Јовановић

Рачуновођа

Радм. С Бојић

Предао:

Управитељ државне ергеле

Крста Петровић

Ова предаја извршена је у присуству Комисије:

Председник Комисије

Свет. Милојевић

Чланови:

М. Стојановић

Ђ. Радуловић

IV

Списак

Сена управе државне Ергеле у „Клепечкој“ и „Рамском риту“ што је досадањи Управник државне Ергеле г. Крста Петровић и предао садашњем управнику г. Лазару Р Јовановићу а у присуству комисије одређене решењем Господина Министра Н. Привреде од 26 Фебруара т. год. 3N^o. 219.

т.бр	наименовање	Количина оцењена од			Каквоћа оцењена од		
		Комисије	г. Крсте Петровића	г. Лазе Р Јовановића	Комисије	г. Крсте Петровића	г. Лазе Р Јовановића
		килограма	килограма	килограма			
I 1.	У „Клепечкој” 27 пластова сена од 1887.	108.000	243.000	%	Развршено, старокосно и закисело тако да се врло мало може употребити за сточну храну.	Развршено али није закисело и употребљиво је за храну сваке врсте стоке.	Са оценом Комисије како количине тако и каквоће слажем се потпуно.

II	У „Рамском Риту“				Развршено, старокосно и закисело тако, да се од свију само она од 1886 г могу употребити за храну волова и друга ни за то.	Раскошено, али није закисело, две трећине сена употребљиво је за рогату марву а неки део од тога и за коње а једна трећина само је за прстирку.	Са оценом Комисије како количине тако и каквоће слажем се потпуно.
2	5 пластова од 1886 год.	14.000					
3	26 пластова од 1887 г.	72.800	186.000				
				%			
Свега килограма		194.800	420.000				

Примедба: Предаја овога сена извршена је по оцени комисије, али под условом, да садањи управитељ г. Лазар Р. Јовановић при употреби овог сена води нарочити рачун, те да се види, колико је у ствари овог сена било.

KN^o 444

16. Марта 1888 г.

У Љубичеву

Примио

Управитељ државне ергеле

Л. Јовановић

Рачуновођа

Радм. С Бојић

Предао

Управник државне Ергеле

Крста Петровић

У присуству Комисије:

Председник Комисије

Свет. Милојевић

Чланови:

М. Стојановић

Ђ. Радуловић

V

Списак

Механског прибора управе државне Ергеле које је предао досадањи управник г. Крста Петровић садашњем управнику г. Лазару Јовановићу а у присуству комисије одређене решењем Господина Министра Нар. Привреде од 26 Фебруара ове год. 3N°. 219.

тек број	Наименовање ствари	Изведено из			комада	Примедба
		књиге	лист	Број		
1	Астала флодрованих		27	1	4	
2	Астала други флодрованих		27	2	1	
3	Астал за расклапање округао		27	3	1	
4	Умиваонице флодрованих		27	4	3	
5	Огледала по собама		27	5	4	
6	Огледала са златним рамовима		27	6	2	
7	Астала флодровани дрвени		27	7	6	
8	Астала за ручавање простих		27	8	1	
9	Клупа простих за пред кафану		27	9	6	
10	Клупа флодровани за кафану		27	10	20	фат
11	Орман велики флодрован с четири поделе		27	11	1	
12	[нечитко] флодован		27	12	1	
13	Шилт златни коњ		27	13	1	
14	Амбар прост за брашно		27	14	2	
15	Билијар с 2 штапа така и три кугле од слонове кости		27	15	1	
16	Шпорет узидан		27	16	1	
17	Фењер пред кафаном		27	17	1	
18	Наћве за прављење леба		27	18	1	
19	Тучак за туцање кафе гвозден		27	19	1	

20	Астал мали прост		27	20	1	
21	Лопта од слонове кости за билијар		27	21	3	
22	Фуруна од гвоз. јаког брека тежине 75 к.		27	22	1	
23	Астал велики пред кафаном		27	23	1	
24			27	24	20	
25			27	25	2	

KN^o 444

17. Марта 1888 г.

У Љубичеву

Примио

Управитељ државне ергеле

Л. Р. Јовановић

Рачуновођа

Радм. С Бојић

Предао

Управитељ државне Ергеле

Крста Петровић

17. Марта 1888 год

У Љубичеву

Предаја извршена у присуству подписане Комисије

Председник Комисије

Свет. Милојевић

Чланови:

М. Стојановић

Ђ. Радуловић

VI

Списак

Грађе [оштећен документ] у радионици државне Ергеле коју је досадањи управитељ г. Крста Петровић предао садашњем управитељу г. Лазару Јовановићу а у присуству Комисије одређене решењем Господина Министра Народне Привреде од 26 Фебруара ове године ЗБр. 219.

Тек број	Комада	Чега	у Метрима			Примедба
			Дужина	Ширина	Обима	
1	89	Греда чамових	7,70		6,50	Ова грађа купљена је и од свих греда пополах пребијениа доста их има трулих
2	83	„ „	10,10		0,60	
3	47	„ „	9,82		0,58	
4	29	„ „	11,00		0,63	
5	64	„ „	8,60		0,58	
6	45	„ „	8,80		0,58	
-	357	Комада				
7	18	Греда растових	2,40		0,63	Сва ова грађа израђена је од горе ове управе
8	16	„ „	6,00		0,72	
9	60	„ „	3,00		0,42	
10	9	„ „	4,80		0,53	
11	64	Диречића				
12	12	Гредица патосних	5,10		0,40	
13	13	Талпи растових	2,00	0,40		
14	22	Даске растове	2,00	0,40		
-	214	Комада				
15	20	Гредица растових	3,00		0,48	Код тишлера
16	80	Дасака за механу	3,60	0,28		Код баштована
-	100	Комада				

17	106	Букових стабала				Од ових су 15 отесане као греде
-	106	Комада				Све је ово израђено у радионици државне Ергеле а није предато магацину ове управе
18	1	Буре мало од 2 ½ акова				
19	1	Кош за кола неокован				
20	1	Разбој				
21	17	Шафоља нових				
22	2	Чабра				
23	25	Косишта				
24	61	Држаља за секире				
25	11.300	Цигаља				Цигље су изграђене при управи државне ергеле
26	5,000	Цигаља по полах (у парчетима)				

KN° 444

19. Марта 1888 г.

У Љубичеву

Примио

Управитељ државне ергеле

Л. Р. Јовановић

Рачуновођа

Радм. С Бојић

Предао

Управитељ државне Ергеле

Крста Петровић

Ова предаја извршена у присуству
пописане Комисије

Председник Комисије

Свет. Милојевић

Чланови:

М. Стојановић

Ђ. Радуловић

19. Марта 1888 год

У Љубичеву

VII

Списак

Депозита нађених у каси Одељења државне ергеле до Марта о. год. као дана предаје дужности досадањег управника г. Крсте Петровића садашњем Управнику Г. Лазару Р. Јовановићу а у присуству одређене Комисије актом Господ. Министра Народ. Привреде од 26 Фебруара т. г. ЗN° 219.

Тек број	Од кога је примљено	Свега	
		Дин.	пара
1	Примљено на чување од Николе Антића осуђеника страна 10. бр. 2 депозитника	5	-
2	Од Атанасија Војновића осуђ. примљено на чување и заведено под бр. 4 стр. 10 депозит.	8	-
3	Од Љубомира Момчиловића трговца примљено у име кауције за издавање хране осуђеником у обвезн. лутријским	200	-
4	Од Радована Петровића трг. у име кауције за изд. хлеба осуђеницима прим. у обвезн. лутр. заведено под бр. 8 стр. 10 депозит	400	-
5	Од Димитрија Стојковића из Ћуприје у име кауције за издавање меса осуђеницима примљ. у звечећем новцу лист 10 бр. 7	250	-
Свега примљено		863	-

И словима Осам стотина шесет три динара

KN° 279

22. Марта 1888 г.

Добричево

Монета је:

6 лутријских обвезница по 100 дин = 600 дин
 1 златник од 20 динара..... = 20 „
 у банкнотама на сребро..... = 200 „
 у сребру..... = 30 „
 у никлу и бакру = 13 „
 Свега = 863 дин

Примили
Управник држ. ергеле
Л. Р. Јовановић
Писар врши. дужности
старешине
Мир. Миљковић

Предали
Управник држ. Ергеле
Крста Петровић
Писар врши.
дужности старешине
Мир. Миљковић

Предаја ова извршена је у присуству Комисије одређене актом г. Минис.
Народне Привреде од 26 пр. м. 3N° 219.

22. Марта 1888

Председник Комисије

Чланови:

Добричево

Свет. Милојевић

М. Стојановић

Ђ. Радуловић

VIII

Списак

Привремених издатака учињених из касе Одељка државне ергеле до Марта т. г. као дана предаје од стране досадањег управника г. Крсте Петровића садањем Управнику Г. Лазару Р. Јовановићу а у присуству Комисије одређене актом Господина Министра Народ. Привреде од 26 Фебруара т. г. 3N° 219.

Тек број	Коме је издато	Свега		примедба
		дин.	пара	
1	Стојану Илићу чувару Беле реке плата за октобар	24	-	
2	Димитрију Николићу кочијашу плата за 16 дана м. октобра	21	33	
3	Тодору Вељковићу чувару плата за 10 дана октобра	13	33	
4	Ћупријској желез. станици по товар. листу	1	70	
5	г. Сретену Јефтићу писару плата за март	80	83	
6	Мијајлу Станојевићу и др. рабац. из Љубичева аконто	40	-	
7	Мијајлу Рајковићу и др. рабац. из Љубичева аконто	80	-	
8	Вилхелму Пецвару аконто за Март	20	-	

9	г. Сретену Јефтићу писару плату за фебруар	80	83	
10	Петру Николићу чувару аконто за март	10	-	
11	г. Мирку Миљковићу писару аконто за март	80	-	
12	Милети Јовановићу настојнику аконто за март	78	-	
13	Мијајлу Делићу каплару аконто за март	6	-	
14	Вељку Јовановићу економу аконто за март	50	-	
15	Васи Томићу сејизу плата за 16 дана м. марта	19	20	
16	Димитрију Станковићу циглару плата за 16 дана м. марта	24	-	
17	Ћупријској пошти за званич. кореспод.	4	55	
За пренос		633	77	
Тек број	Коме је издато	Свега		примедба
		дин.	пара	
Пренето		633	77	
18	Груји Пауновићу чувару плата за 16 дана м. марта	19	20	
19	Петру Јовановићу чувару плата за 16 дана за м. март	21	28	
20	Милоју Благојевићу плата за октобар	125	-	
21	Од Управе држ. Ергеле испослати на попуну касе по акту № 144	42	60	
22	Томи Белом ковачу аконто за март	10	-	
Свега издато		851	85	

И словом: Осам стотина педесет један динар и 85 пара

KN^a 279

22. Марта 1888 г.

Добричево

Примили
Управник држ. ергеле
Л. Р. Јовановић
Писар вршиоц дужности
старешине Одељка
Мир. Миљковић

Предали
Управник држ. Ергеле
Крста Петровић
Писар вршиоц дужности
старешине Одељка
Мир. Миљковић

Предаја ова извршена је у присуству Комисије одређене актом г. Министра Народне Привреде од 26 пр. м. 3N° 219.

22. Марта 1888

Председник Комисије

Чланови:

Добричево

Свет. Милојевић

М. Стојановић

Ђ. Радуловић

IX

Списак

Находећих се производа добивени са држ. имовине који се у магацину државном находе и које је досадањи управник г. Крста Петровић предао садашњем Управн. Г. Лазару Р. Јовановићу у присуству Комисије одређене решењем Господина Министра Народ. Привреде од 26 Фебруара т. г. 3Nо 219.

тек.		количина	
Број	Наименовање	килограма	Примедба
1	Сувих шљива	1.000	
2	Ракије	1.400	

KNo 279

22. Марта 1888 г.

Добричево

Примили

Управник држ. ергеле

Л. Р. Јовановић

Писар врши. дужности старешине

Одељка у Добричеву

Мир. Миљковић

Предао

Управник држ. Ергеле

Крста Петровић

Предаја ова извршена је у присуству Комисије одређене актом Госп. Министра Народ. Привреде од 26 Фебруара т. г. 3Nо 219.

22. Марта 1888 год

Председник Комисије

Добричево

Свет. Милојевић

Чланови:

М. Стојановић

Ђ. Радуловић

Х

Списак

Нађеног материјала за зидање које је досадањи управник г. Крста Петровић предао садањем Управнику Г. Лазару Р. Јовановићу у присуству Комисије одређене актом Господина Министра Народ. Привреде од 26 Фебруара 1888 ЗNо 219.

тек. број	Наименовање	комада	Кубни метара
1	Греда чамових од 15 метри дужине и 30 сан. дебљине	25	
2	Цигаља печени за зидање	120.000	
3	Црепа за кров	40.000	
4	Камена проста неизрађена		20
Свега		160.025	20

КN° 279

22. Марта 1888 г.

Добричево

Примили
Управник држ. ергеле
Л. Р. Јовановић
Писар врши. дужности
Старешине Одељка
Мир. Миљковић

Предао
Управник држ. Ергеле
Крста Петровић
Писар врши. дужности
Старешине Одељка
Мир. Миљковић

Предаја ова извршена је у присуству Комисије одређене актом Господина Министра Народ. Привреде од 26 Фебруара т. г. ЗN° 219.

22. Марта 1888 г.

Добричево

Председник Комисије
Свет. Милојевић
Чланови:
М. Стојановић
Ђ. Радуловић

XI

Извод Рачуна

Примљеног и утрошеног новца по дневнику касе почев од 1. Новем. па до 22. Марта закључно ове 1887/8. год по коме је досадањи управник г. Крста Петровић предао садашњем управнику Г. Лазару Р. Јовановићу у присуству Комисије одређ. актом г. Мин. Народне Привреде од 22¹³ Фебруара ове г. ЗН 219.

број	Примање	Свега		Издавање	свега	
		Дин	П.		Дин	П.
1	Заоставша сума од прошле рачунске год. као стални кредит за актирање заведене под бр. 1 л. 1 касе за ову год. рачун	500	00	Издато по дневнику касе око издржања ергеле заведене суме под бр. од 1 закључно са 34 л. 2, 4, 6, 8, 10	8.216	74
2	Заоставша сума од куповине волова у рачун 1886/7 зав. под бр. 2 л. 1 дневника касе за ову годину	29	85	Издаци на име издржања осуђеника заведене суме под бр. од 1 па закључно до 23 дневника из касе	3.065	41
3	По дневнику касе примање у име издржања ергеле у рач 1887/8 заведено под бројевима 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 и 13 л. 1, 5 и 7	7.971	61			
4	Примљено по партији издржања осуђеника заведене суме под бр. 1, 2, 3, 4 и 5 л. 29 и 31 днев. касе	4.603	21			
Свега примљено		13.104	67	Свега издато	11.282	15
Кад се издата сума одбије		11.282	15			
Онда у каси остаје свега		1.822	52			

¹³ Грешка. Треба 26.

Монета је:

У банкнотама сребро.....940,00

У никлу и бакру.....13,17

У 8 комада форинти Ауст. вредности по 2,10 динара.....16,80

У привременим издацима по списку.....851,85

Свега 1.822,52

КБр 279

22. Марта 1888 год.

Добричево

Примили

Управник држ. Ергеле

Л. Р. Јовановић

Писар врши. дужности старешине

Мир. Миљковић

Предали Управ. држ. Ергеле

Крста Петровић

Писар врши. дужности старешине

Мир. Миљковић

Предаја ова извршена је у присуству Комисије одређене актом г. Министра Народ. Привреде од 26 Фебруара 1888 год. 3N° 219.

22. Марта 1888 год

Добричево

Председник Комисије

Свет. Милојевић

Чланови:

М. Стојановић

Ђ. Радуловић

XII

Извод Рачуна

Примљене и утрошене фуражи по магацинској књизи почев од 1. Новем. па до Марта ове 1887/8. год по коме је досадањи управник г. Крста Петровић предао садашњем управнику Г. Лазару Р. Јовановићу у присуству одређене Комисије актом Господ. Министра Народ. Привреде од 26 Фебруара т. г. 3Бр 219.

Број	Примање	Овса	Јечма	У клипу кукуруз	сена	Сламе	број	Издавање	Овса	Јечма	У клипу кукуруз	Сена	сламе
	По магацинској књизи остало је							Издато по магацинској књизи до 20. Марта ове 1887/8 рач. год. свега број 1. стр. 22					
1	Ову 1887/8 рач. год страна 5, 7, 11, 15, 19 и 25	30.265	32.095	15.094	252.205	150.000	1		12.088	17.296	12.103	111.099	37.061
2	Нађено Економије до 20. марта			1.000			2		1.876	1.490		11.992	3.627
	Свега Примљено	30.265	32.095	16.094	252.205	150.000		Свега издато	13.964	18.786	12.103	123.091	40.688
	Кад се одбије издатак	13.964	18.786	12.103	123.091	40.688							
	Остаје у магацину	16.301	13.309	3.991	129.114	109.312							

КБрој 279

22. Марта 1888 г.

У Добричеву

Примили

Управник држ. ергеле

Л. Р. Јовановић

Писар врши. дужности старешине

Одељка у Добричеву

Мир. Миљковић

Предао

Управник држ. Ергеле

Крста Петровић

Писар врши. дужности старешине

Одељка у Добричеву

Мир. Миљковић

Предаја ова извршена је у присуству Комисије одређене актом Госп. Министра Народ. Привреде од 26 Фебруара ЗБрој 219.

22. Марта 1888 год

Добричево

Председник Комисије

Свет. Милојевић

Чланови:

М. Стојановић

Ђ. Радуловић

XIII

Списак

Званичника и служитеља при Одељку држ. Ергеле којима управа државне ергеле дугује плату за прошлу 1887 годину а за месец Октобар.

т.б.	Звање	име и презиме	Годишње прима			Месечно прима	
			дин	п		дин	п
1	дресер	Милоје Благојевић	1.500			125	
2	магационер	Софроније Веселиновић	960			80	
3	економ	Вељко Јовановић	960			80	
4	ковач	Тома Бели	840			70	
5	каплар	Мијајло Домућ	720			60	
6	„	Мијајло Тодоровић	720			60	
7	буљукб.	Милоје Милутиновић	720			60	
8	баштован	Вилхем Пецвора	720			60	
9	п. баштов.	Петар Стаменковић	660			55	
10	дунђерин	Сава Петканић	600			50	
11	циглар	Димитрије Станковић	540			45	
12	чувар	Настас Богдановић	480			40	
13	„	Анђелко Митић	480			40	
14	„	Јеремија Живановић	480			40	
15	„	Тодор Вељковић	480		10	13	33
16	„	Ђорђе Гојковић	480			40	
17	„	Богдан Пантић	480			40	
18	„	Мијајло Илић	480			40	
19	„	Петар Јовановић	480			40	
За пренос Свега						1.038	33
т.б.	Звање	име и презиме	Годишње прима		За које време	Месечно прима	
			дин	п		дин	п

20	чувар	Мата Јовановић	480			40	
21	„	Сава Димић	480			40	
22	„	Петар Николић	432			36	
23	„	Неша Јовановић	480			40	
24	чувар ждребади	Никола Богосављевић	480			40	
25	табација	Сава Јовановић	480			40	
26	кочијаш	Милан Мијатовић	480			40	
27	„	Мијајло Станојевић	480			40	
28	„	Димитрије Николић	480		16	21	33
29	„	Јоца Стефановић	480			40	
30	сеиз	Лазар Митић	432			36	
31	„	Димитрије Ружић	432			36	
32	„	Сава Поповић	432			36	
33	„	Јован Жикић	432			36	
34	„	Младен Милојевић	432			36	
35	„	Љубисав Ђорђевић	432			36	
36	„	Алекса Ристић	432			36	
37	„	Миленко Ружић	432			36	
38		Милета Јовановић	936			78	
39	чувар б. реке	Стојадин Илић	288			24	

Свега 1.801 66

И словом: хиљаду осам стотина и један динар и 66 пара

№282

23. Марта 1888 год

Добричево

Врши. дужн. помоћн.

писар

Мир Миљковић

Оверава

Управник државне ергеле

Крста Петровић

XIV

Списак

Шталмајстора, мајстора, чувара и других служитеља управе државне ергеле, који имају да приме плату за месец Октобар 1887 год.

Текући број	Шта је	име и презиме	За које време	плата			
				Годишња		Месечна	
				дин	п	дин	п
1	Шталмајстор	Стојић Карапетровић		1.896		158	
2	Ковач	Алекса Стефановић		1.515	60	126	30
3	Колар	Филип Петровић		936		78	
4	Баштован	Јован Граф		936		78	
5	Амбарџија	Лука Вукотић		780		65	
6	Економ	Јоца Томић		780		65	
7	Дунђерин	Љубомир Ћ. Јовановић		840		70	
8	Сарач	Коста Савковић		720		60	
9	Комесар	Недељко Машић		720		60	
10	[нечитко]	Милан Васић		720		60	
11	Настојник сељака	Стака Китановић		720		60	
12	Чувар табане	Станоје Ивановић		600		50	
13	Налбанта	Јован Ниновић		600		50	
14	Пандур	Грујица Ковачевић		504		42	
15	„	Стеван Васић		480		40	
16	Настојник	Илија Митровић		864		72	
17	„	Јован Петковић		840		70	
18	„	Милан Илић		720		60	
19	„	Иван Мартиновић		720		60	
20	Кочијаш	Тадија Секулић		648		54	
21	„	Јевта Винчић		600		50	

22	„	Марко Јоксић		600		50	
За пренос						1.478	30
Текући број	Шта је	име и презиме	За које време	плата			
				Годишња		Месечна	
				дин	п	дин	п
Пренос						1.478	30
23	Кочијаш	Стојан Пантелић		540		45	
24	„	Мијаило Милутиновић		600		50	
25	Чувар	Благоје Ђошић		576		48	
26	„	Јанаћко Наумовић		540		45	
27	„	Сима Радомировић		504		42	
28	„	Никола Рабатић		480		40	
29	„	Велимир Николић		480		40	
30	„	Нићифор Петровић		480		40	
31	„	Димитрије Белић		480		40	
32	„	Живота Звејић	дана	480		40	
33	„	Милан Кара-Петровић	5	480		6	65
34	„	Јован Гавриловић		480		40	
35	Сејиз	Милоје Вучковић		600		50	
36	„	Аца Предић		432		36	
37	„	Стеван Филиповић		432		36	
38	„	Милија Стојановић		432		36	
39	„	Цвеја Животић	7	432		8	40
40	Чувар	Стојадин Пауновић		480		40	
41	Сејиз	Риста Недељковић		432		36	
42	„	Димитрије Адамовић		480		40	
43	„	Живко Илић		480		40	
44	„	Ђорђе Будимировић	23	432		27	60
45	„	Благоје Маринковић		432		36	
46	„	Ђорђе Јанковић		432		36	
47	„	Таса Јовић		432		36	
За пренос						2.412	95

Текући број	Шта је	име и презиме	За које време	плата			
				Годишња		Месечна	
				дин	п	дин	п
Пренос						2.412	95
48	Сејиз	Никола Парезан		432		36	
49	„	Трајко Ристић		432		36	
50	„	Јеремија Лилић		480		40	
51	„	Радојко Стевић		480		40	
52	„	Зарије Анђелковић		480		40	
53	„	Радован Петровић		432		36	
54	Ноћни патролције	Цана Нешић		432		36	
55	Сејиз	Димитрије Костић		504		42	
56	„	Миленко Павловић		480		40	
57	„	Рака Мирковић		432		36	
58	Рабација	Миљко Стевић		432		36	
59	Сејиз	Јанко Радуљевић		432		36	
60	„	Мијаило Панић		432		36	
61	„	Димитрије Илић		432		36	
62	„	Димитрије Јаковљевић		480		40	
63	„	Васо Томић		432		36	
64	„	Бошко Кукуљчевић		480		40	
65	„	Дамњан Станојевић		432		36	
66	Чувар	Марко Јовановић		288		24	
67	Сејиз	Риста Ристић	12	480		15	96
68	„	Јевта Јовић	14	432		16	80
69	„	Владимир Савић	16	432		19	20
70	„	Коста Рајовић	15	480		20	
71	„	Милан Петровић	28	600		46	48
72	„	Јеврем Марковић		432		36	
За пренос						3.269	39

Текући број	Шта је	име и презиме	За које време	плата			
				Годишња		Месечна	
				дин	п	дин	п
Пренос						3.269	39
73	Сејиз	Аксентије Павловић		432		36	
74	„	Иван Васић		432		36	
75	„	Милан Живановић		432		36	
76	„	Милосав Антић		432		36	
77	„	Мијаило Рајковић		432		36	
78	„	Лаза Томић		432		36	
79	Помоћник дунђерски	Димитрије Зрмељански		504		42	
Свега						3.499	79

31. Октобра 1887.
Љубичево
Рачуновођа
Рад. Бојић

Управник
државне ергеле
Крста Петровић

XV

Господине Министре,

У свези с мојим извештајем, од 18. о. м., част ми је поднети вам и овај извештај о даљем раду Љубичевске Комисије.

У понедељник вече 21. о. м. била је Комисија са управницима у Ћуприји, а у вторник ујутру у Добричеву ради прегледа стања и предаје овог Одељка управе државне ергеле новом управнику.

Комисија радећи у Добричеву само три дана (вторник, среда и четвртак) извршила је преглед и предају:

- 1; каса с документима;
- 2; магацина хране и фуражи, као: овса, ражи, кукуруза, сена и сламе;
- 3; Магацина пића и сувих шљива; и
- 4; свију других инвентара, као: непокретних добра и зграда; канцеларијских ствари и библиотеке; магацинских ствари; пољопривредних ствари; прибора запрежног јахаћег и шталског; справа марвенолекарских и баштованских и.т.д.

Преглед и предају оволиких добара а за тако кратко време могла је Комисија да изврши само из тога разлога, што се у овом одсеку уопште уредно и ревнотно радило, и што су књиге о свима рачунима уредно вођене и спремљене за предају тако, да Комисија на овој спреми није имала да ради, као што је то имала у Љубичеву.

%

Господину Стевану Р. Поповићу
Министру Народне Привреде

За овако уредно вођење рачуна о државним добрима у Добричеву заслужује похвалу у првом реду писар г. Мирко Миљковић, који врши дужност помоћника управе државне ергеле; па онда г. Сретен Јевтић, писар Управе фондова, који је овамо на дужности те помаже г. Мирку.

Ова два млада човека само својим радом учинили су, да је државно добро у Добричеву доиста угледно добро у оној околини.

Комисија свршив свој посао у Добричеву, вратила се ономад увече у Љубичеву, да овде настави посао.

Јуче је Комисија одпочела да ради на склопу рачуна о дуговима, које Управа државне Ергеле дугује, а нарочито о дуговима, које има да плати појединим начелствима и другима по рачунима пастувских штација за раније године почев још од 1885 године.

Пошто рачун о овим дуговима није вођен ни спремљен, Комисија је одпочела да га она из аката и појединих рачуна спреми и састави; али радећи на томе приметила је, да пронађена акта о овоме не би била сигурна основа за тачан склоп рачуна; јер има много аката, којих и нема на месту, а има их и која нису заведена, те је комисија принуђена била јуче позвати сва Начелства, да јој депешама јаве, шта им Управа дугује у име плате служитеља а шта у име издржања пастува за раније године.

На основу депеша које долазе а с погледом на акта, што их има на расположењу, Комисија ће саставити тачан рачун о дуговима; па ћу вам онда одмах и извештај о њима поднети.

Комисија се нада да ће с овим послом бити готова сутра, само ако дотле добије извештаје од свију Надлештава.

Чим Комисија и с овим послом буде готова, она ће отпочети ислеђење неправилности и злоупотреба у овој Управи.

У Љубичеву
27. Марта 1888 године

Понизан
Свет. Милојевић
председник Љубичев. Комисије

У Љубичеву 5. априла 1888 године.

XVI

Извод дуговања

Који управа државне Ергеле дугује доле именованим у име плате послужитеља пастува по штацијама за рач. 1887 годину а који је досадањи управитељ Г. Крста Петровић одређене предао садашњем управнику Г. Лазару Јовановићу у присуству Комисије актом Г. Министра Народне Привреде од 26 Фебруара ове године ЗБр 219.

Текући број	Коме надлежатељству	надлежатељства			Управе државне ергеле			свега	
		Година	Дан и месец	Нумера акта	Година	2250	Нумера акта	Динара	Пара
1	Начелству окр. Јагодинског	1887	19/10	KN ^о 4747	1887	30/10	2250	304	
2	„ „ Крајинског	„	22/9	„ 4271	„	29/9	2025	304	
3	„ „ Подринског	„	1/6	„ 2259	„	10/7	1363	304	
4	„ „ Топличког	„	17/9	„ 3942	„	20/9	1934	303	99
5	„ „ Врањског	„	28/7	„ 2909	„	8/8	1367	304	
6	„ „ Крагујевачког	„	16/7	N ^о 7327	„	23/7	1468	486	40
7	Срезу Јасеничком Крагујевач.	„	21/7	„ 5520	„		1846	324	
8	„ Лепеничком	„	28/7	„ 7607	„	30/7	1518	304	

9	Начелству Београдском	„	11/11	„3993	„	14/11	2364	955	77
10	„ Чачанском	„	11/8	„3892	„	13/8	1648	304	
11	Срезу Краљевском	„	7/7	„4484	„	15/7	1397	304	
12	Начелству Алексиначком	„	6/7	„5002	„	11/8	1620	304	
13	„ Шабачком	„	6/7	KN° 3364	„	11/7	1375	636	
14	„ Рудничком	„	6/7	„716	„	9/7	1352	304	
15	Срезу Ресавском	„	5/8	N° 5515	„	10/9	1857	304	
16	Начелству Нишком	„	29/7	„9412	„	11/3	1609	304	
17	Срезу Лесковачком	„	14/7	„6655	„	18/7	1428	299	20
18	Начелству Црноречком	„	10/11	KN° 2074	„	18/10	2160	752	
19	„ Књажевачком	„	30/7	„2870	„	10/9	1850	304	
20	„ Пожаревачком	„	30/7	„5733	„	9/8	1587	304	
21	„ Крушевачком	„	24/7	„4377	„	11/8	1612	304	
За пренос								8.013	36

Текући број	Коме надлежатељству	надлежатељства			Управе државне ергеле			свега	
		Година	Дан и месец	Нумера акта	Година	Дан и месец	Нумера акта	Динара	Пара

Пренешено								8.013	36
22	Срезу Козничком	1887	23/7	N° 4822	1887	10/9	N°1859	222	
23	„ Јасеничком Смедерев.	1887	10/7	„ 6077	1887	17/7	N°1422	303	30
24	Начелству Смедеревском	1887	11/11	„ 11775	1887	14/11	„2369	320	
25	„ Ваљевском	1887	3/8	„ 4143	1887	11/8	„1606	908	60
26	„ Пиротском	1887	21/1	„ 176	1887	24/1	„126	304	
27	„ Ужичком	1887	23/1	„ 851	1887	24/1	„112	286	60

За 1887 годину плате свега

10.363

86

KN° 444

31. Марта 1888 год.

У Љубичеву

Примили:
Управник држ. Ергеле
Л. Јовановић
Рачуновођа
Рад С Бојић

Предали управник држ.ерг.
Крста Петровић
Рачуновођа
Рад С Бојић
у присуству Комисије
Председник
Свет. Милојевић
Чланови:
М Стојановић
Ђ. Радуловић

XVII

У Љубичеву 5. априла 1888 године.

Реферат Господину Министру Народне Привреде

Као председнику Љубичевске Комисије част ми је овим рефератом претходно упознати г. Министра са дуговима, које управа државне Ергеле има да измири за раније године, те да се благовремено реши начин о њиховом измирењу.

I Дугови по рачуну плате на чиновнике:

1; Г. Радомиру Бојићу рачуновођи своје плата
неиздата за месец Новембар и Децембар 1882.
месец Јануар и првих 14 дана месеца Фебруара
1883. године у суми = 437,84
дин.

2; Г. Светозару Костићу, бив. свом рачуновођи,
у име неиздате плате за 16 дана месеца Фебруара
и 15 дана месеца Марта 1883 године у = 130,51
Свега у име плата чиновника = 568,35

II Дугови по рачунима плате на служитеље, и то:

А; за годину 1882:

Начелству округа Пиротског = 280,00

Б; за годину 1886:

Начелству округа Београдског = 528,00

В; за годину 1887, и то:

1; Начелству окр. Јагодинског = 304,00

2; „ „ Крајинског = 304,00

за пренос = 608,00

пренесено = 608,00

3; Начелству окр. Подринског = 304,00

4; „ „ Топличког = 303,99

5; „ „ Врањског = 304,00

6; „ „ Крагујевачког = 486,40

7; Срезу Јасеничком „ = 324,00

8; „ Лепеничком „ = 304,00

9; Начелству окр. Београдског = 955,77

10; „ „ Чачанског = 304,00

11; Срезу Краљевском = 304,00

12; Начелству окр. Алексиначког = 304,00

13; „ „ Шабачког = 636,00

14; „ „ Рудничког = 304,00

15; Срезу Ресавском = 304,00

16; Начелству окр. Нишког = 304,00

17; Срезу Лесковачком = 299,20

18; Начелству окр. Црноречког = 752,00

19; „ „ Књажевачког = 304,00

20; „ „ Пожаревачког = 304,00

21; „ „ Крушевачког = 304,00

22; Срезу Козничком = 228,00

23; „ Јасенички Смедеревског = 303,30

24; Начелству окр. „ = 320,00

25; „ „ Ваљевског = 908,60

26; „ „ Пиротског = 304,00

27; „ „ Ужичког = 286,60

Свега овима = 10.363,86 дин.

Г; служитељима у Љубичеву = 3.499,79 „

Д; „ „ Добричеву = 1.801,66 „

Укупно плата служитељима за 1887 = 15.665,31

III Дугови по општег издржања ергеле, и то:

А; за 1882 рач. годину:

Начелству окр. Пиротског= 291,76

Б; за 1885 рач. годину, и то:

1; Начелству окр. Београдског= 509,04 дин

2; Срезу Космајском= 628,92 „

3; „ Врачарском= 17,60 „

4; „ Колубарском= 311,92 „

Свега за ову годину:= 1.467,48

В; За 1886 рач. год. и то:

1; Срезу Врачарском= 16,80 дин

2; Начелству окр. Београдског= 907,14 „

3; „ „ Смедеревског= 442,85 „

4; „ „ Ужичког= 302,10 „

5; Ваљевском Профијан – складишту= 201,05 „

6; Начелству окр. Рудничког= 238,34 „

Свега за ову годину= 2.108,28

Г; за 1887 рач. годину, и то:

1; Начелству окр. Јагодинског= 6,80 дин

2; Срезу Беличком= 544,86 „

3; Начелству окр. Крајинског= 348,28 „

4; „ „ Пиротског= 286,93 „

5; „ „ Топличког= 318,70 „

6; „ „ Врањског= 433,83 „

7; „ „ Крагујевачког= 46,47 „

8; „ „ „= 5,72 „

9; Крагујевачком Профијант складишту= 721,16 „

10; Срезу Лепеничком= 293,72 „

11; „ Јасеничком Крагујевач.= 359,84 „

12; „ Гружанском= 0,80 „

13; „ „= 21,30 „

14; „ Космајском= 482,66 „

15; „ Врачарском= 5,60 „

16; Начелству окр. Београдског= 870,96 „

17; „ „ Чачанског= 391,47 „

18; Срезу Краљевском= 290,34 „

19; Начелству окр. Алексиначког= 725,74 „

20; Срезу Алексиначком= 46,36 „

за пренос.....= 6.201,54 дин

пренесено= 6.201,54 дин

21; Срезу Бањском	= 9,10 ,,
22; Начелству окр. Шабачког	= 792,47 ,,
23; Срезу Посаво-тамнавском	= 16,90 ,,
24; „ Мачванском	= 6,00 ,,
25; Начелству окр. Рудничког	= 206,33 ,,
26; Срезу Ресавском	= 761,22 ,,
27; Начелству окр. Нишког	= 754,51 ,,
28; Срезу Лесковачком	= 485,56 ,,
29; Начелству окр. Црноречког	= 1.443,73 ,,
30; „ „ „ „	= 9,09 ,,
31; „ „ Књажевачког	= 423,06 ,,
32; „ „ „ „	= 11,70 ,,
33; „ „ Пожаревачког	= 240,06 ,,
34; Срезу Млавском	= 19,20 ,,
35; Начелству окр. Крушевачког	= 708,81 ,,
36; Срезу Козничком	= 214,57 ,,
37; „ Јасеничком Смедерев.	= 640,91 ,,
38; „ „ „ „	= 9,75 ,,
39; Начелству окр. „ „	= 469,53 ,,
40; „ „ Ваљевског	= 530,15 ,,
41; „ „ „ „	= 31,20 ,,
42; Ваљевском Профијант – складишту	= 298,40 ,,
43; Г. Павлу Тодоровићу марв. лекару	= 24,65 ,,
44; Начелству окр. Пиротског	= 446,24 ,,
45; „ „ Ужичког	= 339,60 ,,
Свега за ову годину	= 15.094,46 дин.

IV Дугови по рачунима на поправку зграда, и то:

А; за рач. 1887

1; Раденку Ђуровићу, из Подунаваца

у срезу Краљевском, за узету грађу = 1.538,70

2; Настасу Стокићу, трговцу из

Пожаревца, за грађу = 1.024,60

Свега за ову годину = 2.563,30

Б; за рач. 1888, и то:

Настасу Стокићу, трговцу = 649,60 дин.

Повторимо:

I На име плате чиновника за 1883..... 586,35

II На име плате сејменима, које су

издала Начелства по штацијама те

им дугује Управа, то:

A; за 1882 годину..... = 288,00

B; „ 1886 „ = 528,00

B; „ 1887 „ = 10.363,86

Г; „ 1887 и то за октобар месец

дугује плату служитељима, и то

a; овима у Љубичеву = 3.499,86	} 5.301,52
б; овима „ Добричеву = 1.801,66	

Свега на плате служитеља... = 16.481,38

III На име издржања пастува по штацијама

Дугује Управа Начелствима, и то:

A; за 1882 годину = 291,46 дин.

B; „ 1885 „ = 1.467,48 „

B; „ 1886 „ = 2.108,28 „

Г; „ 1887 „ = 15.094,46 „

Свега за издржање = 18.961,68

IV На име доправке зграда, и то:

1; за рач. 1887 год..... = 1.538,70

2; „ „ 1888 год..... = 1.024,60

Свега за зграде 2.563,30

Укупни дугови = 38.574,71

Дугови оволиким учињени су овако и на овај начин, и то:

I дугови на плате чиновника.

Као што је познато г. Министру, Управа државне Ергеле и у рач. 1882 год. била је под управом г. Министра војног. Од 1. Новембра 1882 те је од рач. 1883. требала Управа да пређе под управу Министра финансије, па је буџетом за 1883. и прешла; али стварна предаја извршена је тек у половини Децембра 1882.

У тој истој 1883. год. укинута је и земљоделско-шумарска школа у Пожаревцу. За ондашњег економа ове школе г. Радомира Бојића мислило се да се постави за рачуновођу Управе државне Ергеле; па је у буџету 1883. за државну Ергелу стављена овака примедба код плате њеног рачуновође: из ове плате примаће плату економ земљоделско-шумарске школе. На основу ове примедбе у буџету г. Бојић. као економ, примао је био плату из Начелства а из плате рачуновође управе државне Ергеле све до 15. фебруара 1883, кога је дана указом и постављен за рачуновођу Управе ове.

Али за то, што је бив. рачуновођ г. Светозар Костић био на својој дужности све до 16. марта, кога је тек дана указом премештен за књиговођу у Министарство војно, он је као рачуновођ управин примао плату из касе управине све до 14. фебруара 1883. а то за то, што је г. Бојић тек 15 дана тога месеца постављен за рачуновођу; и по томе он је почео као рачуновођ да прима плату од 15. Фебруара 1883.

С тога на захтев Начелства г. Бојић врати му узету плату од 1. Новембра 1882 до 15. фебруара 1883; али то врати отуда, што је из Управине Касе узео на рачун плате за то исто време а на привремене квите.

Г. Костићу опет требало је дати плату и од 15. фебруара до 16. марта 1883. јер је тек 16. тог месеца из Управе указом премештен; па му је то издато али привремено, пошто је за то и исто време г. Бојић примио.

Ове ствари требало је још одавно регулисати, те да се не води и данас међу привременим издацима плата и г. Бојићева и г. Костићева.

Управа чинила је своје; али Министарство није још ни данас ту ствар решило. Тако управа је први пут тражила ове плате 8. априла 1883 № 604; али онда други пут 16. Новембра 1884 № 1854; и после тога још неколико пута, а најпосле 8. августа 1887. № 1528.

II Дугови на плате служитеља

Као што вам је познато г. Министре, Управа сваке године шаље своје пастуве по штацијама за опасивање народних кобила. За сво време док су тамо, полицијске власти дотичних штација плаћају издржавање пастува и плате сејменима а за рачун Управе државне Ергеле; па уз приход од опасивања подносе Управи и рачуне о плати и издржавању, да им Управа накнади.

Као што је напред наведено само на име плате сејменима дугује Управа појединачним полицијским властима = 11.179,86 дин.

Што је оволики дуг на ово име узрок је понајмање то, што власти не подносе рачуне на време; а највише то што Управа није плаћала рачуне, и ако су на време долазили.

Осим ових дугова од плате сејменима по штацијама, дугује Управа само својим служитељима у месту у име плате неиздате за октобар 1887 године 5.301,45 дин.

Дуг по овој плати дошао је отуда, што Управа према буџету није свела број служитеља, те је недостао да им изда плату за октобар 1887 год., и ако се помагала, те им у току 1887. издавала плату и из друга кредита, наиме из издржавања ергеле, што није смело да буде.

Садањи управник г. Лазар Јовановић, већ је отпустио више од 25 служитеља само да има могућности за издавање плате, и отпустиће их још и више чим се служитељи са штација врате.

Отпуштени служитељи траже, да им се изда и плата, која им је остала не издата за месец октобар пр. год.; али Управа нема од куда да им да, све док се ова ствар не расправи решењем г. Министра Народне Привреде.

Према овоме може мислити г. Министар у каквом се положају налази садањи управник, кад одпушта служитеље, а нема да им да заслужену плату за октобар 1887. год.

III Дугови на издржавање ергеле

Ови дугови постали су као и они на плате сејиза по штацијама. Ово је издржавање пастува које је плаћала полиц. власт дотичних штација.

Власти полицијске траже непрестано, да им се то надокнади; па су се жалили и Министарству; али Управа нема одкуда да их измири.

Само та околност, што Управа није уредно плаћала властима, што су трошила око пастува по штацијама, многе од њих задржавала су приходе од опасвања кобила.

До сада задржан тако приход износи на 2.266,83 дин., и то:

за рач.	1885 год	=	425,49
„ „	1886. „	=	393,82
„ „	1887 „	=	<u>1.447,52</u>
Свега		=	2.266,83

Осим ове цифре, што ју је комисија изнашла по актима, може лако да има још тога прихода да су Начелства и среске власти задржали и одбили од свог потраживања; али комисија није имала на расположењу сва акта и документа по тој ствари.

IV дугови за доправку зграда.

Дугови ови потекли су отуда,

1; што је Управа у априлу 1887. године узела

неку грађу на вересију а у вредности 3.038,70

дин. На вересију узела је стога, што је сав кредит

за доправку у 1887. рач. год. потрошила, па и
 прекорачила, те је од ова дуга отплатила од
 кредита за ову 1888 рач. год. у 1.500 динара;
 и по томе остала је дужна још = 1.538,70
 2; што из истог разлога није могла да плати
 узети материјал за прошлу годину у = 1.024,60
 3; Што има да плати узети материјал
 у току ове 1888 рач. године у = 649,60
 Свега = 3.212,90

Као што вам је познато расписом буџета за рач. 1887 који важи и за ову годину кредит је за поправке зграда свега 3.000 динара; и по томе, кад би се ови дугови платили из кредита за ову 1888 рач. год., опет би недостало 212 динара и 90 пара, а за доправке зграда од сада па до краја рач. 1888 године Управа не би имала ни једне паре. Међутим куће су, нарочито овде у Љубичеву, тако рабатне да ће требати повећа сума новца на њихову поправку да се употреби.

Питање је сада, како ће се сви ови дугови исплатити, а питање то треба што скорије решити, јер то зактева и интерес државни уопште а интерес овог завода посебице.

Ствар је јасна, да се ови дугови не могу платити из редовних кредита за ову 1888 рач. год.; јер ће и у овој години недостати за плату служитеља ако се цифра плате, која је до сада у буџету била не повећа, или ако се у буџету за ову 1888 год. не стави примедба, да се из кредита на издржавање ергеле може потрошити на плату служитеља.

Према овоме не остаје друго, него:

I за плату чиновника, која није издата у рач. 1883. год. решити: да се плати из редовних непредвиђених потреба за 1888. год. а то може сам г. Министар решити на основу законске одредбе о употреби кредита на редовне непредвиђене потребе. То је она цифра од = 568,35 дин.

II све друге дугове, као дугови на плате служитеља, на издржавање пастува, на доправку зграда, могли би се платити на тај начин, кад би се издејствовало највише решење, па да се то плати из кредита на ванредне потребе; па да се стави на партију управника г. Крсте Петровића и рачуновође г. Радомира Бојића, до коначне расправе ове ствари; или пошто је скупштина на окуп, да се издејствује решење њено, да се исплати то све из готовине државне касе; па после опет да се држи на партију горе речених рачунополагача; пошто ће се ислеђењем и суђењем наћи, да су они за неке суме прекорачења кредита одговорни.

Сматрао сам за моју дужност, да вам, господине Министре, реферат о овим дуговима дам сам и пре него што Љубичевска комисија, у којој сам ја председник, како би благовремено предузели нужне мере за њихово измирење.

Свет. Милојевић
Начел. У Мин. Народне привреде

[на полеђини печат Министарства народне привреде са датумом 7. април 1888, испод печата записан деловодни број ЗБр. 488]

XVIII

Народној Скупштини

ЗБр. 488

11. Априла 1888 године

Београд

Од 1. Новембра 1882 год., дакле почетком рачунске 1883 године имала је прећи Управа Државне Ергеле испод надлежства Министарства војног у министарства народне привреде. То је предвиђено и буџетом за ту рач. годину. Али стварна предаја извршена је тек у половини Децембра 1882 године, дакле месец дана после почетка рачунске 1883. године.

У тој истој 1883 години укинута је коначно и земљоделоско–шумарска школа у Пожаревцу. За ондашњег економа ове школе г. Радомира Бојића мислило се да се постави за рачуновођу Управе Државне Ергеле; па је у буџету 1883 за државну Ергелу стављена овака примедба код плате њеног рачуновође: „из ове плате примаће плату економ земљоделско – шумарске школе. На основу ове примедбе у буџету г. Бојић као економ, примао је био плату из Начелства а из плате рачуновође управе државне ергеле до 15. Фебруара 1883 год, кога је дана указом и постављен за рачуновођу управе ове.

Али за то, што је бив. рачуновођ г. Светозар Костић био на својој дужности све до 16. марта, кога је тек дана указом премештен за књиговођу у Министарство војно, он је као рачуновођ управин примао плату из касе управине све до 14. Фебруара 1883. а то за то, што је г. Бојић тек 15 дана тога месеца постављен за рачуновођу; и по томе он је почео као рачуновођ да прима плату од 15. Фебруара 1883.

С тога на захтев Начелства г. Бојић врати му узету плату од 1. Новембра 1882 до 15. фебруара 1883; али то врати отуда, што је из Управине Касе узео на рачун плате за то исто време а на привремене квите.

Г. Костићу опет требало је дати плату и од 15. фебруара до 16. марта 1883. јер је тек 16. тог месеца из Управе указом премештен; па му је то издато али привремено, пошто је за то и исто време г. Бојић примио.

По томе Управа државне ергеле дугује на име плате ова два чиновника 568,,35 динара.

Сем тога Управа државне ергеле дугује рачунима плате на служитеље и то А. За годину 1882

Начелству округа пиротског..... = 288,00

Б; за годину 1886:

Начелству округа Београдског.....= 528,00

В; за годину 1887, и то:

1; Начелству окр. Јагодинског.....304,00

2; „ „ Крајинског..... 304,00

3; Начелству окр. Подринског.....304,00

4; „ „ Топличког 303,99

5; „ „ Врањског 304,00

6; „ „ Крагујевачког 486,40

7; Срезу Јасеничком „ 324,00

8; „ Лепеничком „ 304,00

9; Начелству окр. Београдског 955,77

10; „ „ Чачанског 304,00

11; Срезу Краљевском 304,00

12; Начелству окр. Алексиначког 304,00

13; „ „ Шабачког 636,00

14; „ „ Рудничког 304,00

15; Срезу Ресавском 304,00

16; Начелству окр. Нишког..... 304,00

17; Срезу Лесковачком 299,20

18; Начелству окр. Црноречког 752,00

19; „ „ Књажевачког 304,00

20; „ „ Пожаревачког 304,00

21; „ „ Крушевачког 304,00

22; Срезу Козничком 228,00

23; „ Јасенички Смедеревског..... 303,30

24; Начелству окр. „ 320,00

25; „ „ Ваљевског 908,60

26;	„	„	Пиротског	304,00
27;	„	„	Ужичког	<u>286,60</u>
				Свега овима = 10.363,86 дин.
Г;	служитељима у Љубичеву			= 3.499,79 „
Д;	„	„	Добричеву	= 1.801,66 „
Укупно плата служитељима за 1887.....				5.665,31
Пренесено				

III Дугови по општег издржања ергеле, и то:

А; за 1882 рач. годину:

Начелству окр. Пиротског = 291,76

Б; за 1885 рач. годину, и то:

1; Начелству окр. Београдског = 509,04 дин

2; Срезу Космајском = 628,92 „

3; „ Врачарском = 17,60 „

4; „ Колубарском = 311,92 „

Свега за ову годину: 1.467,48

В; За 1886 рач. год. и то:

1; Срезу Врачарском = 16,80 дин

2; Начелству окр. Београдског = 907,14 „

3; „ „ Смедеревског = 442,85

4; „ „ Ужичког. = 302,10

5; Ваљевском Профијан – складишту = 201,05

6; Начелству окр. Рудничког = 238,34

Свега за ову годину = 2.108,28

Г. За 1887 рач. годину, и то:

1; Начелству окр. Јагодинског 6,80 дин

2; Срезу Беличком 544,86

3; Начелству окр. Крајинског 348,28

4; „ „ Пиротског 286,93

5; „ „ Топличког 318,70

6; „ „ Врањског 433,83

7; „ „ Крагујевачког 46,47

8; „ „ „ 5,72

9; Крагујевачком Профијант складишту 721,16

10; Срезу Лепеничком 293,72

11; „ Јасеничком Крагујевач. 359,84

12; „ Гружанском 0,80

13; „ „	21,30
14; „ Космајском	482,66
15; „ Врачарском	5,60
16; Начелству окр. Београдског	870,96
17; „ „ Чачанског	391,47
18; Срезу Краљевском	290,34
19; Начелству окр. Алексиначког	725,74
20; Срезу Алексиначком	46,36 „
	за пренос 6.201,54 дин
	пренесено 6.201,54 дин
21; Срезу Бањском	9,10
22; Начелству окр. Шабачког	792,47
23; Срезу Посаво-тамнавском	16,90
24; „ Мачванском	6,00
25; Начелству окр. Рудничког	206,33
26; Срезу Ресавском	761,22
27; Начелству окр. Нишког	754,51
28; Срезу Лесковачком	485,56
29; Начелству окр. Црноречког	1.443,73
30; „ „ „	9,09
31; „ „ Књажевачког	423,06
32; „ „ „	11,70
33; „ „ Пожаревачког	240,06
34; Срезу Млавском	19,20
35; Начелству окр. Крушевачког	708,81
36; Срезу Козничком	214,57
37; „ Јасеничком Смедерев.	640,91
38; „ „ „	9,75
39; Начелству окр. „	469,53
40; „ „ Ваљевског	530,15
41; „ „ „	31,20
42; Ваљевском Профијант – складишту	298,40
43; Г. Павлу Тодоровићу марв. лекару	24,65
44; Начелству окр. Пиротског	446,24
45; „ „ Ужичког	339,60
	Свега за ову годину 15.094,46 дин.

IV Дугови по рачунима на доправку зграда, и то:

A; за рач. 1887

1; Раденку Ђуровићу, из Подунаваца

у ср. Краљевском, за узету грађу 1.538,70

2; Настасу Стокићу, трговцу из

Пожаревца, за грађу 1.024,60

Свега за ову годину..... 2.563,30

B; за рач. 1888, и то:

Настасу Стокићу, трговцу 649,60

Повторено:

I На име плате чиновника за 1883 = 586,35

II На име плате сејменима, које су

издала Начелства по штацијама те

им дугује Управа, то:

A; за 1882 годину = 288,00

B; „ 1886 „ = 528,00

B; „ 1887 „ = 10.363,86

Г; „ 1887 и то за октобар месец

дугује плату служитељима, и то

а; овима у Љубичеву = 3.499,86

б; овима „ Добричеву = 1.801,66

} 5.301,52

Свега на плате служитеља.....16.481,38

III На име издржања пастува по штацијама

Дугује Управа Начелствима, и то:

A; за 1882 годину = 291,46 дин.

B; „ 1885 „ = 1.467,48 „

B; „ 1886 „ = 2.108,28 „

Г; „ 1887 „ = 15.094,46 „

Свега за издржање

18.961,68

IV На име доправке зграда, и то:

1; за рач. 1887 год. = 1.538,70

2; „ „ 1888 год. = 1.024,60 2.563,30

Укупни дугови..... = 38.574,71

Дугови оволиким учињени су овако:

Као што вам је познато Управа сваке године шаље своје пастуве по штацијама за опасивање народних кобила. За сво време док су тамо полицијске власти дотичних штација плаћају издржавање пастува и плате сејменима а за рачун Управе државне Ергеле; па уз приход од опасивања подносе Управи и рачуне о плати и издржавању, да им Управа накнади.

Као што је напред наведено само на име плате сејменима дугује Управа појединачним полицијским властима = 11.179,86 дин.

Што је оволики дуг на ово име узрок је понајмање то, што власти не подносе рачуне на време; а понајвише то, што Управа није плаћала рачуне, и ако су на време долазили.

Осим ових дугова од плате сејменима по штацијама, дугује Управа само својим служитељима у месту у име плате неиздате за октобар 1887 године 5.301,45 дин.

Дуг по овој плати дошао је отуда, што Управа према буџету није свела број служитеља, те је недостаło да им изда плату за октобар 1887 год., и ако се помагала, те им у току 1887. издавала плату и из другог кредита, наиме из издржавања ергеле, што није смело да буде.

Дугови на издржавање ергеле

Ови дугови постали су као и они на плате сејиза по штацијама. Ово је издржање пастува које је плаћала полицијска власт дотичних штација.

Власти полицијске траже непрестано, да им се то накнади; па су се жалили и Министарству али Управа нема одкуда да их измири.

Само та околност, што Управа није уредно плаћала властима, што су трошиле око пастува по штацијама, многе од њих задржавале су приходе од опасивања кобила.

До сада задржан тако приход износи на 2.266,83 дин., и то:

за рач. 1885 год = 425,49

„ „ 1886. „ = 393,82

„ „ 1887 „ = 1.447,52

Свега = 2.266,83

Осим ове цифре, што ју је Комисија изнашла по актама, може лако да има још тога прихода да су Начелства и среске власти задржали и одбили од свог потраживања; али Комисија није имала на расположењу сва акта и документа по тој ствари.

Дугови за доправку зграда.

Дугови ови потекли су отуда,

1; Што је Управа у априлу 1887. године узела неку грађу на вересију а у вредности 3.038,70 дин. На вересију узела је стога, што је сав кредит за доправку у 1887. рач. год. потрошила, па и прекорачила, те је од ова дуга

отплатила од кредита за ову 1888 рач. год. у 1.500 динара; и по томе остала је дужна још = 1.538,70
2; што из истог разлога није могла да плати узети материјал за прошлу годину у = 1.024,60
3; Што има да плати узети материјал у току ове 1888 рач. године у ... = 649,60
Свега..... = 3.212,90

Као што вам је познато расписом буџета за рач. 1887 кредит је за поправке зграда свега 3.000 динара; и по томе, кад би се ови дугови платили из кредита за ову 1888 рач. год., опет би недостало 212 динара и 90 пара, а за доправке зграда од сада па до краја рач. 1888 године Управа не би имала ни једне паре. Међутим куће су, нарочито овде у Љубичеву, тако рабатне да ће требати повећа сума новца на њихову поправку да се употреби.

За суму од 568,35 динара донеће потребну одлуку само министарство, а за исплату оних дугова, који износе 38.00536 динара нема другог пута, но да би се они што пре исплате из државне благајнице а при том ставе на партију, дотичних рачунопологача, до коначног извиђаја.

На основу изложенога част ми је дакле молити Народну Скупштину, да изволи одобрити и решити да се из државне готовине може издати Управи Државне Ергеле на име исплате отписа дугова 38.005,36 динара а да се међутим, та сума стави на партију рачунопологача гг. Крсте Петровића бившег управника државне ергеле и Радомира Бојића садањег рачуновође исте управе до коначног извиђаја.

Ми
Милан Први
По милости божјој и вољи народној
Краљ Србије

На предлог нашег министра народне привреде и по саслушању министарског савета решили смо и решавамо

Овлашћује се Наш Министар Народне Привреде да може поднети Народној Скупштини предлог, да се из државне готовине изда Управи Држ. Ергеле 38.005,36 динара ради исплате њени дугова од 1882, 1886 и 1887 године а да се та сума до коначног извиђаја стави на терет дотичних рачунопологача. Наш министар народне привреде нека изврши овај указ.

Априла 1888 год.
Беогр.
Мин
Нар привр.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Државни архив Србије [=ДАС] [Državni arhiv Srbije [=DAS]]

Министарство народне привреде, Одељење за земљорадњу и сточарство [=МНП, 3]
[Ministarstvo narodne privrede, Odeljenje za zemljoradnju i stočarstvo [=MNP, Z]]

Литература – Secondary Works

Garić Petrović, Gordana, „Pastvske stanice u Kraljevini Srbiji”, u: *Zbornik radova i kratkih sadržaja. 34 savetovanje veterinara Srbije*, Beograd 2023, 447–455.

Гарић Петровић, Гордана, *Земљорадња у Србију (1878–1912)*, Београд 2017. [Garić Petrović, Gordana, *Zemljoradnje u Srbiji (1878–1912)*, Beograd 2017]

Гарић Петровић, Гордана, „Проблем издатака Управе државне ергеле у Љубичеву за чиновнике и служитеље”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* 40 (2019) 121–142. [Garić Petrović, Gordana, „Problem izdataka Uprave državne ergele u Ljubičevu za činovnike i služitelje”, *Mešovita građa (Miscellanea)* 40 (2019) 121–142]

Миљковић Катић, Бојана, *Пољопривреда Кнежевине Србије (1834–1867)*, Београд 2014. [Miljković Katić, Bojana, *Poljoprivreda Kneževine Srbije (1834–1867)*, Beograd 2014]

Gordana Garić Petrović

**DEBTS OF THE STATE STUD ADMINISTRATION INCURRED
FROM 1882 TO 1888**

Summary

The State Stud was founded in 1852 in Ćuprija, and was moved to Ljubičevo in 1860. The department in Dobričevo was set up in 1875. With the establishment of the State Stud, the population got the right to use the horses of this institution for breeding at a fee. For this purpose, they were distributed to stallion stations across the country. Their sustenance was the duty of the State Stud in Ljubičevo.

The State Stud came under the authority of the newly formed Ministry of National Economy in 1882. Krsta Petrović was appointed the administrator. During his administration, a large debt was incurred towards the heads of the districts and counties where the stallion stations were located, so he was made to retire. Lazar Jovanović was appointed the new administrator. The handover of duties was carried out in the presence of a special commission formed by the Minister of National Economy with the aim of determining irregularities in the work of the State Stud and the amount of its debts. The commission ascertained that the documentation was kept unconscientiously and that the funds were spent contrary to the purpose. Total debts amounted to 38,574.71 dinars. The Ministry submitted a report to the National Assembly in April 1888 with the proposal to pay off the debts from the state treasury, which was approved by King Milan himself. The documents that, on this occasion, we are preparing for the press were created owing to efforts of the so-called Ljubičevo Commission, along with the report to the National Assembly. They are kept in the State Archives of Serbia in the fund of the Ministry of National Economy, Department of Agriculture and Animal Husbandry of the Ministry of National Economy, Z. They are a part of unclassified material for 1888.

Оригиналан научни рад

Примљен: 1. 4. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 26. 6. 2024.

Боривоје МИЛОШЕВИЋ*

Универзитет у Бањој Луци

Филозофски факултет

Катедра за историју

Бања Лука

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3945-0821>

СЈЕЋАЊА БРАЋЕ МИЛАНА И ЉУБОМИРА ЈАНКОВИЋА НА СТАРУ БАЊУ ЛУКУ

Анстракт: У Архиву Републике Српске у Бањој Луци, у Збирци мемоарске грађе, чувају се сјећања на стару Бању Луку браће Милана и Љубомира Јанковића. Уочи Првог свјетског рата, браћа Јанковић били су чланови омладинског пројугословенског револуционарног покрета, који је у граду на Врбасу махом окупљао ђаке бањалучке Реалне гимназије. У међуратном периоду били су веома активни у културно-просвјетном животу града. Браћа Јанковић били су свједоци многих судбоносних историјских догађаја, у неким су лично учествовали, што њихова сјећања чини додатно занимљивим. Њихови записи превасходно се односе на крај аустроугарске управе над Босном и Херцеговином, раздобље Првог свјетског рата и прве године живота у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.

Кључне ријечи: Милан Јанковић, Љубомир Јанковић, Бања Лука, Аустроугарска, Први свјетски рат, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.

Abstract: The memories of brothers Milan and Ljubomir Janković of old Banja Luka are kept in the Collection of Memoirs in the Archives of the Republic of Srpska in Banja Luka. On the eve of the First World War, the Janković brothers were members of the Yugoslav revolutionary youth movement, which mostly gathered students from the Banja Luka Gymnasium. In the interwar period, they were very active in the cultural and educational life of the city. The Janković brothers were witnesses of many fateful historical events – in some of which they personally participated, which makes their memories even more interesting. Their memories primarily refer to the end of Austro-Hungarian rule over Bosnia and Herzegovina, the period of the First World War and the first years of life in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

Keywords: Milan Janković, Ljubomir Janković, Banja Luka, Austria-Hungary, First World War, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

* borivoje.milosevic@ff.unibl.org

Мемоарски списи који описују стару Бању Луку, посебно прије ослобођења 1918. године, веома су ријетки, обимом су скромни и махом се чувају у Збирци мемоарске грађе Архива Републике Српске у Бањој Луци. Ријетки међу њима су објављени.¹ Путописних биљежака о старој Бањој Луци има више, доступније су истраживачима, а оне важније су публиковане.² Изузетак чине мемоарски записи браће Милана и Љубомира Јанковића, истакнутих бањалучких интелектуалаца, предратних младобосанаца и послјератних јавних радника, који су се истицали у области бањалучког образовања и културе. Браћа Јанковић били су оснивачи или чланови многих локалних омладинских, културних и спортских друштава и покрета. У политичком смислу били су присталице југословенског заједништва, па су због тога представљали предмет судских истрага аустроугарских власти. „Вјеровали смо у боље дане, дане слободе и уједињења југословенских племена у Југославију. Наша вјера подупирала је и у најтежим часовима нашу вољу. Чини ми се као да је све ово што смо дочекали логичан резултат аустро-угарске тираније и њених подмуклих принципа и девиза”, записао је једном приликом Милан Јанковић. Отац браће Јанковић, Илија, био је нижи административни службеник у Бихаћу и Бањој Луци. Преминуо је 1928, а њихова мајка Јелена умрла је осам година касније. Љубомир Јанковић је рођен 5. септембра 1890, а његов брат Милан 4. октобра 1897. године у Бихаћу. Браћа Јанковић су основну школу и Велику реалку похађали у Бањој Луци. Љубомир је био стипендиста друштва „Просвјета”. Браћа Јанковић су током школовања најприје постали чланови тајног ђачког литерарног друштва „Слобода”, а 1914. године, неколико мјесеци уочи атентата у Сарајеву, тајног ђачког друштва „Југославија”. Уједно су били активни чланови Српског соколског покрета у Бањој Луци. Милану Јанковићу је као присталици Младобосанског покрета суђено 1915. године у Бањој Луци. Недуго по завршетку процеса, Јанковић је мобилисан у аустроугарску војску и упућен у Лебринг у Штајерску. Љубомир је у међувремену такође мобилисан у аустроугарску војску, у којој је 1916. године добио чин резервног поручника. Војни крах Аустроугарске затекао је Милана Јанковића на одсуству у Бањој Луци. По завршетку рата и ослобођењу, браћа Јанковић су наставила с факултетским образовањем, Милан се определио за пољопривреду, а Љубомир за техничке науке. Милан Јанковић је у међуратном периоду

¹ Златко Пувачић, *Стара Бања Лука*, Београд 2001.

² *Banja Luka u putopisima i zapisima*, прир. Mato Džaja, Banja Luka 1962; Franz Pfanner, *Pisma iz doline Vrbasa, Velika Gorica* 2011; Amira Žmirić, *Austrijski i njemački putopisci o Bosni i Hercegovini do 1941. godine*, Banja Luka 2012; Александар Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево 1972, 320–322 и др.

радио као школски наставник у Сарајеву, Београду, Гацку, Ваљеву и Бањој Луци. Аутор је више школских уџбеника из области пољопривреде. Био је иницијатор оснивања Ниже пољопривредне школе у Бањој Луци. Између два свјетска рата браћа Јанковић били су снажно присутни у културном животу града, посебно дјелујући кроз друштва „Просвјета”, „Змијање”, трезвењачки и скаутски покрет. Нису били страначки активни. Милан Јанковић је од септембра 1939. до октобра 1940. радио као начелник у Министарству пољопривреде у Одјељењу за исхрану. Њемачка окупација Краљевине Југославије затекла је Милана Јанковића на мјесту директора Средње пољопривредне школе у Ваљеву. Године 1943. је ухапшен и спроведен у затвор у Београду, из којег је недуго потом пуштен због недостатка доказа. Гестапо га је ухапсио 1944. године у Ваљеву под сумњом да је био члан Народноослободилачког покрета, али је и тада брзо пуштен на слободу. По завршетку Другог свјетског рата Милан Јанковић се вратио у Бању Луку, гдје је именован за директора Средње пољопривредне школе. Љубомир Јанковић није хапшен за вријеме рата, јер га је усташко Градско поглаварство поставило за шефа Електротехничког одјела.³ Дио својих сјећања на омладински покрет у Бањој Луци Милан Јанковић преточио је у књигу полумемоарског карактера објављену 1939. године.⁴

Успомене браће Јанковић, иако пружају обиље корисних података, ријетко су кориштене у српској историографији, осим у случају истраживања Младобосанског покрета у Бањој Луци.⁵ Браћа Јанковић износе мноштво података важних за разумијевање генезе омладинског револуционарног покрета у граду на Врбасу, чији су активни чланови били. Успомене Љубомира Јанковића знатно су краће и превасходно се односе на постанак и дјеловање тајних ђачких друштава у Бањој Луци уочи Првог свјетског рата. Браћа Јанковић били су свјedoци слома аустроугарске управе и уласка српске војске у Босну и Херцеговину 1918. године. Активно су учествовали у раду народних вијећа и формирању одреда Народне гарде. Осим тога, Милан Јанковић даје обиље података о појединим објектима који су красили предратну Бању Луку, а данас више не постоје.

Сјећања браће Јанковић откуцана су на машини латиничним писмом, забиљежена су 1974. и 1975. године и похрањена у Збирци мемоарске

³ Архив Републике Српске [=АРС], Досијеа истакнутих личности, Милан (бр. 83) и Љубомир Јанковић (бр. 84).

⁴ Милан Јанковић, *Слобода и Југославија. Предратна тајна ђачка друштва. Бањалучки ђачки процес 1914/15*, Београд 1939.

⁵ Боривоје Милошевић, *Тајна ђачка друштва у бањолучкој Реалци 1905–1918*, Бања Лука 2022.

грађе Архива Републике Српске у Бањој Луци под сигнатурама МГ-III/129 и МГ-III/131. Свједочанства преносимо са ситним правописним корекцијама, уз усаглашавање малог и великог слова. Приликом приређивања рукописа настојало се да интервенције буду минималне. Сјећања Милана Јанковића су веома опширна, па је због ограниченог простора за ову прилику издвојен дио који се односи на Младобосански покрет у Бањој Луци, слом аустроугарске власти 1918. године и прве године живота у Краљевини СХС. Осим поменутих, у Архиву Републике Српске похрањено је још неколико мемоарских записа Милана Јанковића у којима се аутор присјећа историје Соколског покрета⁶ и знамените Реалне гимназије у Бањој Луци.⁷

JANKOVIĆ Ing. MILAN

SJEĆANJE NA PROŠLOST BANJE LUKE

Tadija Odić bio mi je školski drug u Velikoj realci u Banjoj Luci,⁸ ali ne u istom odjeljenju i razredu jer je bio nešto mlađi od mene. Stanovali smo u istoj ulici, koju su i tada i kasnije zvali Ciganluk. Ne sjećam se kako se nekada zvala, ali je kasnije dobila ime Novice Cerovića. On je stanovao na desnoj, a ja na lijevoj strani ulice, gledajući iz pravca Ulice fra Grge Martića. Njegova kuća bila je bliže početku ulice, dok smo mi stanovali negdje u sredini, kod gospođe Fogl. Često smo zajedno išli u školu i iz škole se vraćali. Bio je veoma mio, veoma ljubazan, dobro vaspitan i skroman. U učenju se nije isticao i spadao je u prosječno dobre đake. U takve đake spadao sam i ja i mnogi drugi, a takvi su bili nosioci društvenog rada u školi. Koliko se sjećam, Tadijin otac je bio neki zanatlija.

U Velikoj realci uključio sam se u rad školskog trezvenjačkog i literarnog društva. I u jednom i u drugom plaćala se članarina, ali je ona bila simbolična. U literarnom društvu čitao sam svoje radove, mahom pjesme. Što se tiče mojih pjesama, u kritičkim osvrtima na sastancima data je ocjena da oponašam Nazora iz njegove zbirke „Hrvatski kraljevi”. Na sastancima mahom su se čitali vlastiti radovi ili držala predavanja o književnicima. Sastajali smo se najmanje

⁶ APC, Мемоарска грађа, VI/185.

⁷ APC, Мемоарска грађа, I/38.

⁸ Гимназија је основана 1895. године. Стара зграда, једна од најљепших у Бањој Луци изграђених током аустроугарске управе, тешко је оштећена у земљотресу 1969. године и потом је срушена; Mato Džaja, *Banjalučka Realka*, Banja Luka 1980.

jednom mjesečno. Sastanci su se održavali u zgradi škole u prvoj prostoriji na ulazu s lijeve strane. Protektori su bili profesori Karaković i Ilija Mihić. Aktivni članovi literarnog društva bili su Stanko Kliska (kasnije profesor Tehničkog fakulteta u Beogradu), Pranja Kanda, Bogdan Jarakula, Rešid Kurtagić (kasnije advokat) i mnogi drugi. Ovi koje sam pomenuo bili su u literarnom društvu veoma aktivni članovi. I predavanja o književnicima bila su zaista kvalitetna.

Društvo trezvenosti bilo je takođe veoma aktivno. Osnivač i protektor društva bio je dr Vaso Glušac.⁹ Osnovano je, mislim, 1910. godine. Sastancima društva veoma je često i Glušac prisustvovao. Tada sam zavolio pokret trezvenosti i bio sam aktivan u Društvu trezvenosti i između dva rata. Ne sjećam se ko je bio predsjednik, ali se sjećam nekih članova: Stanko Kliska, Dušan Kandić, Gojko Todić, Muharem Lepošetović i mnogi drugi. Muslimana je u društvu trezvenosti bilo jako mnogo. Nisam siguran, ali su i vjerski razlozi na ovo uticali, s obzirom na stav islama prema alkoholu.

Kada sam se upisao u Veliku realku, tajno đачко društvo „Njegoš” već je prestalo sa radom. Koliko je meni poznato, u njemu su bili: moj brat Ljubo Janković, Svetozar Nedimović, Trivun Radovanović (poginuo u Albaniji u srpskoj vojsci) i mnogi drugi. Djelomično mi je poznat rad tajnog đачkog društva „Sloboda”. O ovom radu daleko više može da kaže moj brat Ljubo Janković. U našoj kući Ljubo je držao pod svojim imenom biblioteku „Slobode”, a da niko nije ni naslućivao da se pod nazivom „Iz Ljube Jankovića” krije biblioteka tajnog đачkog društva srpske omladine. Klub, odnosno društvo, konstituisano je bilo na nacionalnoj osnovi s ciljem očuvanja nacionalne svijesti protiv pokušaja austrougarskih vlasti da je uguše. Društvo je radilo konspirativno, a učenici su tajnu strogo čuvali. Primali su se samo oni u koje se moglo pouzdati.

Kad sam se upisao u peti razred Velike realke, pristupio mi je moj brat Veljko i rekao: „Primljen si u tajno srpsko društvo Sloboda. Bićeš knjižničar!” Za postojanje tog društva nisam znao, ali sam nešto naslućivao. Razumije se, bio sam ponosan što su me primili. Tek tada sam saznao da je biblioteka u našoj kući vlasništvo društva.

U društvo su primani samo učenici viših razreda. Redovno smo se sastajali u Srpskoj osnovnoj školi kod današnjeg kina „Kozara”. Sastanci su održavani u učionici sa desne strane prema kući Milanovića. Kada sam ja bio primljen, predsjednik društva je bio Vladimir Đukić (1911. godine), tada maturant. Poslije njega bio je predsjednik Veljko Mardžarac (1913–1914). Potpredsjednik je bio,

⁹ Глушчеву биографију погледати код: Зоран Пејашиновић, *Васо Глушац: од Сане до Сената*, Бања Лука 2018.

koliko se sjećam, Vaso Gajić, kasnije direktor Učiteljske škole u Banjoj Luci.¹⁰ Upravu su sačinjavali: predsjednik, potpredsjednik, blagajnik i knjižničar. Društvo je imalo u moje vrijeme preko trideset aktivnih članova.

Kada je u Travniku održan sudski proces protiv učenika Velike realke u Banjoj Luci, optuženih za pripadnost tajnom revolucionarnom društvu „Jugoslavija”, u toku pretresa je Muhamed Muftić pominjao tajno društvo Srba. Nije pominjao društvo „Sloboda” pa su članovi sudskog senata, sudskog vijeća, to poistovjetili sa „Jugoslavijom”. Muhamed Muftić bio je prilično uplašen pa je to slučajno rekao pa je sreća bila što niko na taj momenat u izjavi nije obraćao pažnju. Strogo se pazilo da se u toku rasprave nigdje ne pominje „Sloboda”.

Na jednom sastanku 1914. godine govorili smo o nabavci revolvera pod uticajem „Mlade Bosne”. Međutim, nabavka oružja nije bila izvršena. Članovi „Slobode” bili su istovremeno i veoma aktivni članovi Sokola.¹¹ Javno nas nije niko pomagao, ali su nas potajno podržavali jer su za postojanje društva znali ili naslućivali profesori.

Na predavanjima u društvu „Sloboda” nisu bila zastupljena samo književna djela, već i iz raznih drugih oblasti. Tematika je bila raznovrsna. Teme predavanja i razgovora bile su od političkih do zdravstvenih, prosvjetnih i kulturnih. Posebno se često govorilo o Petru Kočiću, Vasi Pelagiću i srpskim književnicima. Čitali smo i obrađivali teme iz „Srpskog književnog glasnika” i đачkog lista „Venac”. Uzgred pominjem da sam u „Vencu” i ja štampao neke svoje pjesme. Literarnoj tematici posvećivali smo dosta pažnje. Iz moje generacije u Velikoj realci i generacije koju sam bolje poznao u Oktobarskoj revoluciji učestvovali su Eugen Birger-Mandrović i Mihajlo Mandić. Mihajlo Mandić se kasnije vratio u domovinu i radio kao arhitekta u Bihaću. Ubile su ga ustaše 1941. godine.

Objasnio bih svoje hapšenje. Po mene su došli fijakerom jedan viši policijski funkcioner sa bijelim širitom oko kape i gradski knez Balvanović. Izvršili su pretres. Pregledali su sve knjige koje su u kući našli. Sve knjige koje su štampane ćirilicom i koje su štampane u Srbiji posebno su izdvojili i zatim prebacili u fijaker. Tako je stradala knjižnica tajnog đачkog društva „Sloboda”. Poslije završetka Prvog svjetskog rata sve te knjige negdje su bile sklonjene,

¹⁰ Васо Гајић (1893–1960), просвјетни радник, рођен у Бањој Луци. Филозофски факултет је завршио у Загребу, а потом је радио као гимназијски професор у Дервенти и Мостару. Током Другог свјетског рата био је директор Учитељске школе у Бањој Луци. Важио је за једног од најактивнијих заговорника задругарства у Босанској Крајини. Од 1952. године обављао је функцију председника Савеза занатских задруга БиХ; *Енциклопедија Републике Српске* 2, Бања Лука 2018, 410.

¹¹ Мирјана Продановић, *Соколски покрет у Бањој Луци од 1878. до априла 1941.* (необјављени магистарски рад), Бања Лука 2014.

odnosno više se nisu mogle pronaći. Мене су уhapsили и са собом повели. Моје hapшење било је за мајку strahovit ударac. Srozala се на земљу јер су јој ноге otkazale послушност. Sjedeћи на земљи rekla им је у lice: „Aj, јадна, шта сам dočekala, да ми моји душмани sude”.

To је spontano rekla, али policajac и knez Balvanović на те riječi nisu reagirali иако су их добро shvatili, као и њихов politički smisao. Ni tada ни kasnije protiv моје мајке нису ништа preduzimali. Odvezli су ме у затвор Kotarskog suda, који су иначе zvali „seoski zatvor” јер су у њему били затворени pretežno ljudi из села. U ćeliji су већ били неки од članova đачких удружења „Sloboda” и „Jugoslavija”, а kasnije су доводили pojedinačno и ostale. U ćeliji smo се тако našli: Ahmet Kulenović, Dušan Bijelić, Stanko Kliska, Gojko Dodig, Gojko Todić, Joso Stefanović, ја и још неки. Rešida Kurtagića и Bogdana Jarakulu затворили су у Crnu kuću.¹² Kao organizatore њих су од нас izdvojili. Nakon kraće utučenosti zbog hapшења, u ćeliji smo се ubrzo snašli. Znali smo zbog чега смо uhapseni. Privikli smo се и u ćeliji počeli zabavljati. Pjevali smo pjesme и zbijali šale. U zatvoru smo zadržani oko dva mjeseca. Poslije smo pušteni у kućni pritvor. Naime, било нам је забранјено да изlazimo из кућа до rasprave у Okружном sudu.

Pojedinačno smo išli на saslušanje. Istražni sudija био је неки Kocmut. Sjećam га се као veoma zajedljivog и drskog čovjeka. Stalno је са podsmjehom и ironično govorio о Srbiji и kralju Petru I Karađorđeviću. Obično је често isticao: „Šta, zar čekate да će вас srpska vojska spasiti?” Međutim, до saslušanja nije došlo brzo poslije našeg hapшења. Tek poslije nekoliko dana počeli су нас prozivati. Valјda су očekivali да će нас zatvor omekšati.

U iskazima svi smo били јединствени. Bili smo zadovolјni што се uopšte не pominje tajno đачко društvo „Sloboda”, јер би stav prema нама био daleko oštriji. Svi smo priznali да смо članovi „Jugoslavije” и да osnivanjem и članstvom nismo mislili ништа loše. Isticali smo да смо htјeli да kroz „Jugoslaviju” razvijamo povezivanje Srba, Hrvata и Muslimana и да nacionalni sastav то povezivanje izražava. Isticali smo да се nacionalno slažemo и да треба да се povezujemo јер zajedно živimo.

Istražitelj је у istrazi stalno insistirao да priznamo да је „Jugoslavija” politički djelovala и да је osnovni cilj био povezivanje са Srbijom у jednu državu. Mi smo се branili ističući да нам је osnovni cilj био kolegijalno povezivanje, а да је društvo „Jugoslavija” било čisto kulturnog karaktera. Dogovarali smo се да у istrazi ističemo naša nastojanja и naše želje да likvidiramo međusobnu nacionalnu и vјersku mržnju, koju су нам други са strane ubacivali.

¹² Злогласни аустроугарски окружни затвор у центру Бање Луке.

Istraga je obuhvatala i insistiranje da govorimo kakav je politički uticaj na nas vršio nastavni kadar Velike realke. Sticao se utisak da su neke profesore željeli da diskreditiraju. Međutim, od nas nisu ništa nepovoljno mogli čuti o našim profesorima. Osim toga, govorili smo istražitelju da profesori uopšte nisu bilo šta nepovoljno govorili o Austrougarskoj i njenim interesima. Znali smo šta se htjelo i mi smo branili profesore, iako smo dobro znali da je većina antiaustrijski orijentisana, što su čak i otvoreno iskazivali, a da i ne govorim da je taj njihov stav provejavao kroz predavanja. Među njima naročito su politički bili aktivni profesori Velike realke: Pero Popović, Ilija Mihić, Todor Samardžić, Stjepan Pavičić, Franjo Violačić, dr Kosta Krsmanović i drugi. Ovaj posljednji bio je predsjednik društva „Prosvjeta” u Sarajevu prije nego što je došao u Banju Luku.¹³ Sjećam se njegovog velikog zlatnog prstena cara Franje Josipa (koji je dobio sa zvanjem viteza ili kao odličan učenik kroz sve vrijeme svog školovanja). Kosta je bio direktor škole i svi smo ga veoma poštovali.¹⁴

Glavna rasprava održana je u Okružnom sudu. Svi optuženi bili su prisutni. Doveden je i Lazo Đukić u robijaškom odijelu i sa lancima na rukama.¹⁵ Branili su nas advokati dr Dušan Ivanišević, Dervald i, mislim, Soukal. Najbolju odbranu dao je dr Ivanišević. Prije glavnog pretresa on nam je rekao da ništa ne priznajemo što bi nas moglo teretiti. Naglasio je da uopšte ne pominjemo politiku. Sjećam se kako je Dervald u odbrani rekao: „Ovu djecu treba kazniti! Ali ne ovdje, već u školi i to zbog toga što su držali sastanke bez odobrenja škole!” Proces u Banjoj Luci bio je završen osudom Bogdana Jarakule i Rešida Kurtagića na po godinu dana zatvora. Mi ostali bili smo oslobođeni.¹⁶

Budući da Zemaljska vlada nije bila zadovoljna presudom, u ljeto 1915. godine bila je zakazana nova rasprava. Prebacivanje suđenja u Travnik imalo je cilj da nas odvoje od banjalučke sredine i da se izuzmu i raniji advokati i Okružni sud u Banjoj Luci. Izgleda da je sud u Travniku, u dosta klerikalnoj sredini, dobio čak i sugestije da moramo biti osuđeni.

Na raspravu u Travnik pošli smo iz Banje Luke zaprežnim kolima koja nam je stavio na raspolaganje trgovac Savo Milanović. Krenuli smo izjutra. U Jajcu smo sjeli u voz za Travnik. Išli smo sami bez pratnje. Na suđenje su pošli svi

¹³ Друштво „Просвјета” основано је 1902. године у Сарајеву.

¹⁴ М. Јанковић, *Слобода и Југославија*, 28–32.

¹⁵ Лазар Ђукић (1896–1917), рођен у близини Кључа. Похађао је Учитељску школу у Сарајеву. Рано се укључио у омладински револуционарни покрет у Босни и Херцеговини. Од власти је означен као одличан говорник и спретан организатор омладинских хелија на терену. Ухапшен је 1914. године. Најприје је тамновао у Сарајеву и Зеници, а потом је пребачен у Терезин, у којем је 1917. године преминуо у душевној болници. Није познато мјесто гдје је сахрањен.

¹⁶ Б. Милошевић, *Тајна ђачка друштва у бањолучкој Реалци 1905–1918*, 99–113.

izuzev onih koji su u međuvremenu bili mobilisani u austrougarsku vojsku. Na primjer, Eugen Birger-Mandrović tada je već bio u vojsci, a tako i neki drugi.

U Travniku su nas branili drugi advokati, oni koje je Okružni sud u Travniku odredio. Ovi advokati prije suđenja sa nama nisu posebno razgovarali. Za našu odbranu koristili su sudski materijal sa suđenja u Banjoj Luci.

Izvanredno nas je branio advokat dr Čaldarević, najbolje što je mogao. Ipak smo bili osuđeni na vremenske kazne. Jedna ovakva kazna austrijskim vlastima bila je potrebna iz političkih razloga da bi mogle opravdati svoje reakcionarne metode i političku praksu.

Međutim, dobar dio nije odležao vremensku kaznu jer su mnogi bili poslani u vojsku. Baš ovo dokazuje da je ova naša osuda bila političke prirode. Sama insistiranja na našem kažnjavanju ukazuju da su tražili bilo kakav povod da politički intervenišu.

Mene su mobilisali i po ratnom rasporedu poslali u Lebring, mjesto u Štajerskoj, gdje je bila smještena Druga bosanska regimenta. Određen sam u IX kompaniju (četu). U istoj jedinici bili su Dušan Kandić, Sojko Dođig, Đuro Mataruga (iz Dubice, koji je ubrzo poginuo na frontu) i drugi. Inače, u Lebringu bilo je dosta Banjalučana. Bilo je i dosta učenika Velike realke u Banjoj Luci iz moje i starijih generacija. Ja i mnogi drugi, nastojao sam na sve načine da ne idem na front. U tome sam i uspijevao. Iz razgovora sa kolegama uočio sam da je antiaustrijsko raspoloženje bilo dosta naglašeno. Vojnički krah Austrougarske zatekao me je u Banjoj Luci na odsustvu.

U Banjoj Luci obrazovano je Narodno vijeće. U njemu su bili proto Kecmanović,¹⁷ Hasanbeg Džinić, Stevo Moljević¹⁸ i još neki. Međutim, glavnu riječ imao je advokat Stevo Moljević. Radi obrazovanja reda formirana je Narodna garda. Međutim, nikakvih nereda nije bilo.

¹⁷ Прота Душан Кеџмановић (1876–1942), српски свештеник, веома активан у политичком животу Босанске Крајине. Био је посланик у Сабору Босне и Херцеговине у групи окупљеној око листа *Народ*. Током Првог свјетског рата био је интерниран у логорима Арад, Нежидер и Шопронек. Био је члан Народног вијећа у Бањој Луци које је новембра 1918. године прогласило сједињење са Србијом. По ослобођењу се приклонио Демократској странци; Триша Кујача, *Прото Душан Кеџмановић*, Београд 2000.

¹⁸ Стеван Мољевић (1888–1959), адвокат и публициста, рођен у Рудом у којем је завршио основну школу, док је Гимназију и Правни факултет похађао у Загребу. Знатан дио живота провео је у Бањој Луци у којој је био веома активан у политичком и културном животу српске заједнице. Сарађивао је с многим угледним листовима, основао је или учествовао у раду више националних друштава. Био је један од првака соколског покрета у Бањој Луци. Мољевић је био аутор неколицине важних текстова, међу којима се истичу „Улога и значај Врбаске бановине” и „Хомогена Србија”. Послије Другог свјетског рата осуђен је на 20 година робије. Преминуо је у Сремској Митровици; Стеван Мољевић, *Изабрани текстови*, прир. Бојан Стојнић и Гојко Маловић, Бањалука 2020.

Budući da je bilo prisutno uvjerenje da će možda biti otpora novoj vlasti u selima nastanjenim Hrvatima, jer su neki pretpostavljali da će zbog katoličke Austrougarske vjerski zatucani katolici ostati skloni starom režimu, često su slane patrole u neka sela. Tako smo Kandić i ja bili određeni da idemo u katoličko selo Motike, gdje je vjerski uticaj bio naročito jak. Otišli smo u selo i govorili mještanima da sačuvaju mir.

Nismo bili uniformisani. Nosili smo civilna odijela. Bili smo naoružani revolverima. Iz Narodnog vijeća dobili smo kokarde, koje smo stavili na kape, odnosno šubare.

Prvu vijest o dolasku srpske vojske donijeli su neki mornari koji su doputovali iz Zagreba. U grupi su naoružani došli na stanicu i pripucavanjem iz oružja izražavali veselje što su se vratili kućama.

Budući da sam zbog suđenja i kasnije mobilizacije prekinuo školovanje u Velikoj realci, nastavio sam školovanje da bih se mogao upisati na fakultet. Maturu sam položio u proljeće 1919. godine, a na studij sam otišao u jesen. Želio sam da u Parizu studiram istoriju umjetnosti, a dobio sam stipendiju za agronomiju u Beču. Bilo je to veliko razočaranje. Od Banjalučana u Beč su tada otišli Dušan Kandić i Tomo Župančić. Nekoliko mjeseci kasnije iz Praga je u Beč došao Dragomir Đurđević. Hranili smo se u jugoslovenskoj akademskoj menzi. U njoj su se hranili studenti iz cijele države SHS. Postojala je i organizacija studenata iz naše zemlje. S nama se u menzi hranio i Mladen Stojanović, koji je tada studirao u Beču. Znam da je u Beču bilo dosta Slovenaca.

Preko ferija 1920. godine vodio sam u Banjoj Luci Skautsku organizaciju. Rad u skautima sve se više razvijao. Nosioci ovog rada osim mene bili su i Dušan Kandić, Predrag Ilić, Jaroslav Mali, Mara Kecmanović, Danica Jovanović i Ljubica Malić. Sjedište je isprva bilo u jednoj učionici zgrade Gimnazije, gdje smo se okupljali na sastanke po odobrenju uprave škole, a 1922. godine dobili smo na korištenje zgradu (gdje je danas kino „Kozara”) u kojoj smo imali veliku salu sa binom i dvije sobe. Dobivanje ovakvog velikog prostora za rad bilo je rezultat naše aktivnosti koja se brzo razgranala. Na moju inicijativu, a uz podršku pomenutih drugova i njihovu punu aktivnost, organizaciju skauta brzo smo omasovili.

Kada sam 1922. godine na fakultetu apsolvirao, tražio sam neko namještenje. Dobio sam mjesto nastavnika matematike u Drugoj gimnaziji u Sarajevu. Rad sa skautima u Banjoj Luci nastavili su Kandić i ostali. Pravila i uputstva o radu dobili smo od Saveza iz Beograda i predsjednika dr Miloša Đ. Popovića.

Inače je dr Miloš Đ. Popović bio nosilac Skautskog pokreta u Srbiji prije svjetskog rata, a tu je aktivnost nastavio i kasnije. Bio je stomatolog i stanovao

je u Krunskoj ulici u blizini kraljevskog dvora. S njim sam se kroz skautsku organizaciju i upoznao. Miloš mi je pričao da kod njega na popravak zuba dolazi i princ Đorđe. Uzgred napominjem da mi je prije par godina Gojko Banović rekao da je bila želja princa Đorđa da bude sahranjen u manastiru Gomjenici,¹⁹ gdje je nekada njegov otac Petar Mrkonjić predvodio ustanike u Bos. Krajini.²⁰

U Sarajevu nastavljam rad u Skautskoj organizaciji. Bio sam pomoćnik starješine, profesora Milutina Janjuševića (rodom iz Gacka, ubijenog od ustaša 1941. godine, a oženjenog kćerkom Šćepana Grđića). Janjušević je inače bio veoma energičan čovjek. Kad mu je katolički kateheta u Drugoj gimnaziji pravio smetnje da đaci katolici nedjeljom idu na skautske izlete zbog zahtjeva da prisustvuju crkvenoj misi, Janjušević mu je revolverom pripremio. Kateheta se strahovito uplašio i više nije pravio nikakve smetnje. U toku ferija školske 1922/23. godine, u ljeto 1923, organizirali smo skautsko logorovanje u Meljinama, ispod manastira Savine, u neposrednoj blizini Herceg Novog. U ovoj grupi skauta bio je i Todor Vujasinović i dosta njegovih kolega iz Pravoslavne bogoslovije u Reljevu.

S nama su išle i planinke, koje je vodila učiteljica Gaković. Milutin Janjušević bio je inicijator da idemo u Đenoviće, gdje smo prvi put u životu sjeli u avion. Jedan ruski emigrant koji je pilotirao hidroavionom/provozaio nas je iznad Bokokotorskog zaliva.

Sa skautima išli smo na Lovćen. Do Kotora putovali smo brodom, a dalje smo išli pješke. Prenočili smo oko vatre na Ivanovim koritima. Ustali smo u svitanje i popeli se na vrh Štirovnik da bismo posmatrali izlazak sunca. Za sve nas bio je to veličanstven prizor. Iza toga išli smo i na Jezerski vrh. Za vrijeme tog izleta na Lovćen imali smo prilike da vidimo kako seljaci iz jama vade led i toware na magarce da bi predajom leda u Kotoru i Cetinju obezbjeđivali sredstva za život.

U Sarajevu uključio sam se u rad trezvenjačkog društva. Njegov je predsjednik bio Miloš Đuran. Prethodno sam bio aktivan u trezvenjačkom pokretu u Banjoj Luci.

Trezvenjačko društvo „Pobratimstvo” u Banjoj Luci osnovano je odmah po završetku Prvog svjetskog rata, mislim 1919. godine. Trezvenjački pokret propagirali su veoma aktivno i članovi Sokola. Mnogi članovi Sokola bili su istovremeno i članovi trezvenjačkog društva.²¹ Inicijator za osnivanje

¹⁹ Манастир Гомионица, смјештен недалеко од Бање Луке.

²⁰ Милан Карановић, *Четовање Војводе Петра Мркоњића – Краља Петра – по Босанској Крајини 1875–76*, Сарајево 1921.

²¹ Ђорђе Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, Бањалука 2004, 267–274.

trezvenjačkog društva bio je proto Kecmanović. Osim njega, u upravi bili smo Nikola Ilić i ja, a i još neki čijih se imena ne mogu sjetiti. Sastanke smo održavali u prostorijama Srpskog doma, koji se nalazio u dvorištu hotela „Balkan”.²² Tu je bila i tzv. sokolana, a do glavne ulice prema željezničkoj stanici bila je Srpska škola, nekadašnja Bogoslovija Vase Pelagića.²³ Škola je bila u prizemlju, a gore su bile prostorije namjenjene za stanovanje. U toj zgradi Srpske škole stanovala je učiteljica Sofija Kovačević sa svojim mužem Vidom, sveštenikom. U prizemlju bila je smještena Srpska čitaonica, u koju su mogli ulaziti i đaci.

Srpska čitaonica osnovana je 1868. godine, a osnovao ju je Vaso Pelagić.²⁴ Srpska čitaonica bila je najstarije kulturno prosvjetno srpsko društvo u Bosni i Hercegovini. Čitaonica je kasnije široko razvila svoj kulturno-prosvjetni rad zahvaljujući aktivnosti i optimalnom zalaganju prote Dušana Kecmanovića. Na njegovu inicijativu došlo je do izgradnje nove zgrade Srpskog doma 1939. godine (zgrada u današnjoj Ulici Vese Masleše i prilazu na Ulicu Maršala Tita, u čijem se prizemlju nalazi prodavnica obuće „Borovo”).

Neke sam podatke o toj izgradnji pribilježio. Izgradnja je koštala 1.700.000 dinara. Firma „Bata” dala je za izgradnju 500.000 dinara sa klauzulom ugovora o korištenju prostora u prizemlju za prodavnicu i jednog stana na spratu do 1949. godine. Srpska čitaonica podigla je kredit kod Hipotekarne banke i bila u zaduženju sa 450.000 dinara.

U cijeloj zgradi samo je jedan stan plaćao kiriju. Preostali prostor koristila je Srpska čitaonica. Počasni članovi bili su proto Kecmanović i Stevan Čelik. Fond knjiga bio je veoma raznolik, a brojčano je iznosio nešto preko 18.000 ne računajući brojne časopise i novine na koje je čitaonica bila pretplaćena. U nabavci knjiga za narodnu biblioteku participirala je i Srpska čitaonica. Članovi čitaonice bili su svih nacionalnosti. Politiku nabavke knjiga vodio je proto

²² Хотел и гостионица саграђени током аустроугарске управе, некада центар друштвеног живота града. Масивна угловница репрезентативног изгледа. У приземљу се налазила гостионица, док су на спрату биле собе са просторијама за састанке. Објекат је срушен између два свјетска рата, а на његовом мјесту подигнута је зграда у којој је данас смјештена градска управа; *Урбанистички развој Бање Луке*, текст прир. Љиљана Шево), Бања Лука 1996, 104–105.

²³ Пелагићева Богословија основана је 1866, а престала је с радом 1875. године. Пелагић је школом управљао до 1869. године; Миодраг Вулин, „Прва српско-православна богословија у Босни (1866–1875)”, *Наша школа* 5–6 (1991) 366–386; Боривоје Милошевић, *Пелагићева Богословија: прилог историји српског школства*, Бања Лука 2024; исти, „Протјеривање Васе Пелагића из Босне и Херцеговине 1869. године”, *Српски историјски часопис* 2 (2019) 55–82.

²⁴ Опширније о читаоници код: Ђорђе Микић, *Српска читаоница у Бањој Луци 1868–1941: слова, сводови и читаоничари*, Бања Лука 1999.

Kecmanović i posebno se staraо o nabavci naročito vrijednih knjiga, od kojih su mnoge bile napredne.

Razvijali smo trezvenjački pokret. Nastojali smo da u pokret trezvenjaka uključimo i zemljoradnike. Sjećam se naših odlazaka u Slatinu i Piskavicu, gdje smo održavali sokolske vježbe i propagirali trezvenjaštvo. Na razvijanju trezvenjaštva u selu Piskavica naročito je bio agilan učitelj Marko Perišić, oženjen djevojkom iz porodice Zagorac u selu Kola. On je pozivao seljake da prisustvuju sokolskim vježbama i predavanjima društva trezvenosti. Odziv je bio masovan. Trezvenjaštvo se razvijalo i u selu Kola. Bilo je to pred moj odlazak u Sarajevo.

Tražio sam da me iz Sarajeva premjeste u Banju Luku, gdje mi se nalazila porodica. U oktobru 1923. godine dobio sam premještaj u Realnu gimnaziju. Već je počela školska godina. Direktor je bio Đuro Damaška. Za njega su obično đaci govorili, da se rimuje, „čovjek nabaška”. Predavaо sam najviše matematiku. U šestom razredu bili su moji učenici Veljko i Sveto Đorđević. Obojica su dobro logaritmicali. Sjećam se da je Veljko Đorđević bio dobar matematičar.

Po dolasku u Banju Luku ponovo sam se aktivno uključio u rad skautske i trezvenjačke organizacije, a i u Udruženje jugoslovenskih agronoma. Ponovo sam preuzeо vodstvo Skautske organizacije. Dušan Kandić jedva je čekao da dođem u Banju Luku i preuzmem skaute. U upravi su ostali isti oni koje sam već ranije pomenuо. Godine 1924. organizirali smo jednu veliku skautsku ekskurziju u pravcu: Banja Luka – Prijedor – Bos. Novi – Bos. Krupa – Bihać – Plitvice – Ogulin – Karlovac. Putovali smo vozom do Bihaća, a odatle pješke preko Plitvica do Vrhovine i dalje opet vozom za Ogulin i Karlovac.

U svim nabrojanim mjestima održali smo priredbe. Od ubranih prihoda plaćali smo troškove putovanja. Bilo nas je nešto preko 30. Dušan Kandić i ja bili smo stariji, a ostali su bili đaci. Većinom su bili učenici Gimnazije u Banjoj Luci. Nabrojaću neka imena đaka koji su kao skauti bili na ovoj lijepoj i značajnoj ekskurziji: Veljko i Sveto Đorđević, Vilko i Mate Vinterhalter, Jaroslav i Rudi Mali, Manojlo Bojkovski i drugi.

U Bos. Krupi podigli smo logor ispod stare gradine. Napravili smo logorsku vatru i sjedeći oko vatre pjevali i svirali. Mještani su masovno dolazili da nas vide i slušaju. Sjećam se kako je neko od građana u Bos. Krupi upitao Vilka Vinterhaltera²⁵ kako se zove, a kada je dobio odgovor, da se začudio zbog njemačkog prezimena. Mislio je valjda da se radi o Njemcu. I priredba je uspjela.

²⁵ Вилко Винтерхалтер (1909–1970), публициста и политички радник. Рођен је у Бањој Луци, гдје је завршио Гимназију. У Загребу је студирао право. У међуратном периоду је постао члан КПЈ. Током Другог свјетског рата организовао је партизанске листове и штампарије на простору Босанске Крајине. Обављао је функције главног уредника

Priredba u Bos. Novom ostala mi je u sjećanju zbog izuzetno lijepog prijema od građana. Oduševljen programom, trgovac Dušan Drljača ustao je sa stolice, došao do bine i stavio na binu svoj prilog od 1.000 dinara skautima. U to vrijeme bio je to veliki novac, veći od početne učiteljske plate. Taj novčani prilog dobro nam je došao za podmirivanje naših izdataka o kojima smo zajednički vodili brigu. Za ove priredbe pripremili smo jedan dramski prikaz iz skautskog života, više recitacija i pjesama. Pripremili smo i neki dramski prikaz Sterije Popovića, ali se ne sjećam u kojim smo ga mjestima dali. Čak smo na nekoj od priredbi i magarca izvodili na binu. Uglavnom, prethodno smo se dogovarali o tačkama sa kojima ćemo na pojedinim priredbama nastupati. Nastojali smo da tačke budu prilagođene mjestu gdje se priredba davala.

Na ovoj ekskurziji u Ogulinu sam upoznao učenika Pavla Sokolića, sada ljekara i šefa Odjeljenja patofiziologije Bolnice na Rebru u Zagrebu. I on je bio skaut u Ogulinu, a s njim sam se i kasnije na logorovanjima susretao. Posebno me je zadužio, a na tome sam mu veoma zahvalan, liječenjem moje supruge Anđelije, koja je zahvaljujući najviše njegovom zalaganju produžila život sedam godina.

Kao skauti izdavali smo u Banjoj Luci naš list „Krin”, a naziv je dobio po simbolu skautizma.²⁶ Inicijativu za pokretanje dali su Predrag Ilić i Jaroslav Mali, učenici Realne gimnazije. Klišee je pravio Jaroslav Mali. Urednik i nakladnik bio je Predrag Ilić. Ovaj skautski mjesečnik štampali smo u 1.500 primjeraka. Dopise smo primali na adresu Štrosmajerova br. 6. Jaroslav Mali, Predrag Ilić i ja dogovarali smo se o onome šta treba pisati i objavljivati. Međutim, njih dvojica bili su nosioci cjelokupnog rada. Izašlo je samo 5 brojeva. Nedostatak sredstava uslovio je prestanak izlaženja ovog našeg glasila. O problemu manjka finansijskih sredstava pisao je Predrag Ilić u posljednjem broju, u svom napisu „Jedno neriješeno pitanje”. Najčešće smo se sastajali u prostorijama skauta (današnje kino „Kozara”). I Predrag i Jaroslav bili su divni i veoma aktivni mladići. Jaroslav Mali napisao je kasnije knjižicu „Mlado vuče”. Naime, vučićima su se zvali skauti iz osnovne škole, a djevojčice „pčelice”.

Uključio sam se i u rad Kola trezvene mladeži. Ono je imalo svoje sekcije po svim školama. Godine 1924. osnovali smo Središte kola trezvene mladeži. Mene su izabrali za predsjednika. U upravi, odnosno u Središtu kola bili su osim mene: Desanka Vukić (nastavnik u Realnoj gimnaziji), Anđelija Božić

Гласа и Ослобођења. У послјератном периоду, осим у новинарству, истицао се у политичком животу земље; Енциклопедија Републике Српске 2, Бања Лука 2018, 137.

²⁶ Први број *Крина* изашао је из штампе јануара 1924. године с циљем ширења скаутских идеја. Часопис се угасио половином исте године. Укупно је објављено пет бројева; Бојан Стојнић, *Штампа у Босанској Крајини 1906–1941*, Бањалука 2016, 61.

(nastavnik ženske stručne škole, kasnije moja supruga) i još dvojica mladića (mislim da je jedan od njih bio Zlatko Puvачić).²⁷ Sastanke smo održavali po školama sa članovima pojedinih kola. Svako je kolo radilo samostalno, a Središte je objedinjavalo i koordiniralo rad. Sastanke središta održavali smo prema potrebi.

Pojedina kola u školama organizirala su predavanja, a i priredbe. Lično sam išao u škole i držao predavanja o trezvenosti i članovima kola i ostalim đacima. Na ovaj način ostvarivali smo naše obrazovno, vaspitno i kulturno djelovanje na omladinu i mogu reći da je ovakav rad imao efekata.

Od dolaska iz Sarajeva bio sam uključen i u rad trezvenjačkog društva „Pobratimstvo”. Ne sjećam se da li je predsjednik tada bio proto Kecmanović ili Nikola Ilić, otac Bore Ilića, po zanimanju učitelj. Nikola Ilić bio je kasnije višegodišnji predsjednik Činovničke nabavljачke zadruge. U rukovodstvu „Pobratimstva” bili su tada: Dušan Radovanović (otac Drage Radovanovića, po zanimanju učitelj) i još neki čijih se imena ne sjećam. Predavanja smo obično držali u prostorijama bivšeg Radničkog kina iznad današnje pijace. Kasnije smo držali predavanja u kinu Milanovića, smještenom u njegovoj kući u blizini Hipotekarne banke. Jaroslav Mali, po nacionalnosti Čeh, bio je veoma aktivan mladić. Njega su za vrijeme Drugog svjetskog rata ubile ustaše u Rijeci.

Povodom petogodišnjice ujedinjenja u jednu državu, 1. januara 1923. godine, angažovali su me da održim prigodno predavanje.²⁸ Moja predavačka aktivnost inicirala je političare da me zamole da jedno takvo rodoljubivo predavanje održim. Pristao sam. Predavanje je i održano u velikoj sali željezničke stanice, koja se nalazila u južnom dijelu zgrade. Mislim da je taj veliki prostor kasnije pregrađen u dvije ili više prostorija.

Na predavanje su došli predstavnici vojske sa dva generala, građanski političari Radikalne i Demokratske stranke, intelektualna elita grada, sa ljekarima, profesorima, inženjerima itd., da i ne pominjem upravne funkcionere. Sala je bila ispunjena do posljednjeg mjesta. Mislim da su ovo predavanje organizirali demokrati.

Kada sam u svom predavanju osudio rđavo političko rovarenje na međustranačkoj osnovi i cjelokupnu političku klimu u gradu, osjetilo se komešanje naročito među radikalima, u tome nisu zaostajali prvaci političkih stranaka i predstavnici državnih organa. Neki su počeli uzvikivati i protestirati, a naročito su se u tome isticali predstavnici radikala sa dr Đorđem Bukincom

²⁷ Златко Пувачић (1901–1982), правник и књижевник, хроничар старе Бање Луке. Право је дипломирао у Загребу. Радни вијек провео је као судија и јавни тужилац.

²⁸ Опширније о овом предавању код: Б. Милошевић, *Тајна ђачка друштва у бањолучкој Реалци 1905–1918*, 155–160.

na čelu.²⁹ Na to se nisam obazirao, već sam sa svojim izlaganjem nastavio. Ove riječi ostale su zabilježene, jer sam svoje predavanje u vlastitoj režiji štampao kao posebnu brošuru iste godine u štampariji Dušana Ugrenovića. Zbog ličnog kaprica i baš zbog tog i takvog revolta i protesta režimskih političara donio sam i odluku da svoje predavanje štampam na vlastiti trošak. Štampao sam ga u 1.500 primjeraka, a rasturio sam ih preko Skautske organizacije da bih širu javnost upoznao sa svojim stavovima i svojim gledanjima jednog političkog stanja u zemlji koje nije bilo zdravo.

Notirao bih neke dijelove svojih izlaganja da bih naglasio gdje su naročito nastala reagiranja. „Naš nacionalni vidokrug se muti i zamagljuje ludom vrevom čaršinlijsko-političkih strasti i ludim, detinjastim prkosom, kome nema ravna. Lepi vidici one idealistički raspoložene omladine mute se i gube iz vida pred zaprekama i smicalicama njihovih otaca, koji za čaršijskim i političkim tezgama kuju teške reči i dela i time razbijaju temelje nacionalnog jedinstva.”

Već su nastala reagiranja, ali ja nastavljam dalje: „Zlih kovača, da ih bog ubije, koji raskivaju i ono malo temelja što se godinama skivalo! I cvilim rečima našeg pokojnog zemljaka velikog Petra Kočića: 'Nesrećan si, narode moj, bijedna si, Otadžbino moja! Znam ja i osjećam nevolje tvoje i crni čemer, što ti je stegao dušu tvoju. Znam ja to sve i osjećam'.” Ove riječi Petra Kočića koristim da prikažem političku klimu i nastavljam: „Cvilim, jer dobro osjećam da smo u dane našeg nacionalnog ujedinjenja rascepkani i razjedinjeni, da smo u času naše nacionalne slobode zarobljeni i sputani slepim i razuzdanim strančarskim i plemenskim strastima”. „Opijamo se bratoubilačkom mržnjom, u mamurluku rušimo oko sebe, lutamo po mraku, rasipamo snagu na tričarije, jurimo nizbrdice, stranputice k nečem strašnom i nevidovnom, gde se utapa svaka pomisao o kakvom preporodu.”

Uočio sam reagovanja prisutnih političara, ali se nisam ni dalje obazirao jer je ovo bila prilika da kažem sve ono što me je lično potresalo, da otvoreno kažem svim građanskim političarima kakva je njihova politika i čemu ona vodi. Kroz ove riječi izražavao sam svoj lični protest protiv svega onoga što je nastalo poslije donošenja Obznane.

Zatim sam govorio o mržnji koja se i dalje na međunacionalnoj osnovi podgrijava. Posebno sam istakao da nacionalna jedinstvenost ne briše ni ime

²⁹ Ђорђе Букинац (1880–1953), лекар, оснивач Љекарске коморе Врбаске бановине. Медицину је студирао у Бечу и Берлину. Први свјетски рат провео је као лекар у аустроугарској војсци. Усташе су га 1941. године депортовале у логор Јасеновац, из којег га је спасила супруга, поријеклом Њемица. По ослобођењу се вратио у Бању Луку, гдје је радио као лекар; Бојан Стојнић, „Оснивање Љекарске коморе Врбаске бановине”, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске* 4 (2012) 191–196.

Srbin, Hrvat, Slovenac, zatim da „široke narodne mase nisu protiv nacionalnog jedinstva” itd.

Poslije mog predavanja bila je uočljiva neka vrsta opstrukcije u odnosu na mene. Čuo sam i za komentare koji u postojećoj klimi nisu bili baš povoljni. Šta sam mogao? Rekao sam samo ono što je bilo svima vidljivo. Slušaoci malograđanske čaršije na čelu sa radikalima osjećali su se pogođenim. Kao što se oni nisu na mene obazirali, isto tako nisam ni ja na njih. Nastavio sam dalje svoj rad kao prosvjetni radnik na odgajanju mladih i na njihovom povezivanju, u radu sa mladima u trezvenjačkom pokretu, organizaciji skauta i školi, nastojao sam da razvijam i produbljujam u praksi bratstvo i jedinstvo. Zbog ovog i ovakvog rada moj premještaj u Gacko bio je posljedica nastojanja nekih krugova da mene udalje se ja udaljim iz banjalučke sredine.

Dramski prikaz „Volga, Volga” napisao sam 1924. godine. Ovaj prikaz prvi put izveden je u Banjoj Luci od banjalučkog stega skauta na bini u današnjem kinu „Kozara”. Prikaz je bio izveden kada sam ja već bio premješten u Gacko. Iniciralo me je stanje ruskih emigranata koji su napustili svoju domovinu umjesto da su u njoj ostali. Žalio sam one koji su bili zavedeni i napustili Rusiju da bi se potucali po svijetu. Naročito sam žalio djecu ovih emigranata koja su bila najmanje kriva za eventualne grijehе svojih roditelja. Jednog takvog dječaka Sergija prikazao sam u ovom svom dramskom komadu.

Uočio sam nastojanja političara građanskih stranaka u Banjoj Luci da nas kao skaute uključe u svoje političke vode. Tako nam je, na primjer, dr Stevo Moljević nabavio nova skautska odijela kada smo pošli na već pomenutu skautsku ekskurziju za Prijedor, Bihać, Plitvice i Karlovac, a da ni danas ne znam čijim parama. Taj je poklon kasnije pokušao da politički unovči. Pružio sam otpor jer nisam želio da se skautska organizacija u Banjoj Luci uključuje u međustranačke političke i šovinističke vode. Naš sastav je i inače bio nacionalno šarolik, a bili smo zagovornici bratstva i jedinstva, što su nam često banjalučki političari i vlastodršci zamjerali.

Kakav je naš stav bio može se vidjeti iz sadržaja napisa u „Krinu”, sadržaja mojih čestih predavanja po školama, a i sastava Skautske organizacije iz koje su potekli mnogi istaknuti članovi Komunističke partije: braća Vinterhalter, braća Đorđević, braća Ilić, Stojan Makić i mnogi drugi.

Branko Zagorac³⁰ bio je moj školski kolega. Išli smo zajedno u isti razred Velike realke do četvrtog razreda. On je produžio školovanje u Učiteljskoj školi u Sarajevu, a ja sam nastavio gimnaziju. Bili smo prijatelji za vrijeme đачkih dana. Pošto smo pisali pjesme, donosio mi ih je da ih pročitam i stavim

³⁰ Детаљније о Загорцу код: *Бранко Загорац: живот и дјело*, прир. Душан Грозданић, Београд 2018.

svoje primjedbe. Predložio sam mu da piše prozne sastave, jer sam uočio da su mu prozni sastavi literarno daleko jači nego pjesme. Moj je savjet prihvatio. Još kao đak bio je dosta nervozan. Ponovo smo se našli kad je on došao za nastavnika u Banju Luku.

Interesantno bi bilo spomenuti gdje su bili značajni objekti u staroj Banjoj Luci. Lociranje mjesta gdje su bile pojedine ustanove ima svoj značaj.

Privilegirana zemaljska banka bila je najprije smještena u zgradi gdje je kasnije izgrađena tzv. vakufska palata, a kasnije se preselila u zgradu koja je poslije potresa srušena, a na njenom mjestu podignuta nova zgrada Privredne banke. Srpski kreditni zavod bio je u jednoj zgradi kraj same Crkvene, na njenoj samoj obali na glavnoj cesti, na prostoru između lijeve obale Crkvene i puta što vodi na tržnicu.³¹ Na suprotnoj strani Crkvene u tzv. Poljokanovoj trokatnici, kraj ulaza u bivši Bezistan, nalazila se Srpska centralna banka. Hrvatska banka bila je na tzv. Kastelovom čošku na početku današnje Ulice Moše Pijade. Bila je na samom uglu, a zgrada je srušena kada se gradila kuća zvana „Titanik” (koja je po balkonima na fasadi asocirala na brod).

Jedna banka bila je i u zgradi bivšeg hotela „Austrija”.³² Hotel se nalazio u današnjoj Ulici Sime Šolaje, na mjestu gdje je sada trgovačka robna kuća „Zenit”. U produžetku, u dvorišnom dijelu, nalazila se štamparija Jovića. Vlasnik hotela „Austrija” bio je neki Ivković iz Bihaća. Po liniji poznanstva, kada smo se u novembru 1904. godine doselili u Banju Luku, smjestili smo se u ovom hotelu dok nismo našli stan, jer je moj otac poznao Ivkovića. Dok sam još bio dijete sjećam se da se mnogo govorilo da je vlasnik hotela Ivković umro od ujeda neke mušice.

Hotel „Austrija” radio je u toku Prvog svjetskog rata. Hotel „Balkan” bio je veći i renomiraniji hotel. U njemu su gostovale i razne gostujuće glumačke družine. Dobro se sjećam gostovanja Fotija Iličića sa njegovom grupom oko 1912. godine. Tada je gostovao i neki glumac Cvijanović.

Preko puta ulice bio je depadans hotela „Balkan”, iza koga se sadio kukuruz. Depadansa je bila duža prizemna zgrada postavljena duž ceste. Tu je bila i sala sa binom podesnom za organizovanje zabava i pozorišnih nastupa.

Prema bočnoj strani ove depadanse, a na današnjoj Ulici Sime Šolaje nalazila se izdužena prizemna zgrada u kojoj je imao svoju briačku radnju Jovo Naumović. Na toj strani više nikakvih zgrada nije bilo. Na mjestu današnjeg Doma kulture nalazila se jednospratna zgrada ofarbana u žuto. Na spratu ove zgrade stanovao je neki proto, a u prizemlju advokat. Njihovih se imena ne

³¹ Рјечица која се код тврђаве Кастел, у центру града, улијева у Врбас. Већим дијелом свог тока кроз центар Бање Луке протиче каналом испод површине земље.

³² *Урбанистички развој Бање Луке*, 113.

могу сјетити. Гдје је данас Улица М. Вишњића била је само пјеšaчка стаза. Она је служила само за преkraчење пута до данашње Улице Вaсе Pelаgiћа, дијела grаdа који се обично називао Срpsка varош. На цијелом простору до Улице Вaсе Pelаgiћа било је kukурузиште. На мјесту данашњег Нарoдног позоришта била је Malta, иза које је почињала периферија grаdа. Дуж cесте према Bos. Grадишци у правцу према Fабрици дуванa биле су изграђене vile, а оне су већ биле периферија grаdа, као и Fабрика дуванa.³³ Иза Mаlte, непосредно иза нје према grаду, налазио се мали skвер.

Vласник hotелa „Bosna” био је Mercl. Iмао је sina Hаnsа и kћерку. Hаns Mercl је био ученик Velike realке у Banјој Luci и био је познат као bogomolјac и kлерикаlac.³⁴ Чuo сам да га је Kатоличка црква прогласила за блаженог. Kћерка starог Merclа удала се за Paskоla, који ће постати насљедник његове имовине. Hotel „Bosna” био је једносprатна зgrаdа, а тек ће касније Paskоло подићи још један sprат.

Vласник hotелa „Balkan” био је Nikola Uzunović и његова жена Ruža. Срби су се обично okupљали у hotелу „Balkan”, а Hрвати и dosелјеници различитих nacionalности (Aустријанци, Мађари, Чеси, Slovаци, Polјаци итd.) у hotелу „Bosna”. Dosелјеници који су сачинјавали аустrouгарску администрацију називани су обично „kuфераши”.³⁵ Још из дјећјих дана сјећам се баште hotелa „Bosna”, са кестеновима и stolовима за којима се сједило.

На skаутску екскурзију у Maslovare у априлу 1924. године ишли су и браћа Vinterhalter, браћа Ђорђевић, браћа Iлић, Nevenka и Душанка Iлић, браћа Mali и други. Директор rudника Maslovare био је заиста предusретљив и омогућио нам је snabdјевање из rudничког магacина по цијенама као и за rudаре. Sкауте који су нам дошли у посјету из Kостajнице 1924. године водио је професор Жељко Kовачевић, касније познати стручњак из фитопатологије.

У банјалучком трезвенjaчком покрету нарочито су били активни: прото Душан Kecmanović, Nikola Iлић, учитељ Душан Radovanović, Desanka Vukić, Анђелија

³³ Ђ. Микић, *Бања Лука*, 79–80, 83, 86.

³⁴ Иван Мерц (1896–1928), рођен је у Бањој Луци у којој је завршио Гимназију. Отац му је био њемачког, а мајка чешког поријекла. Почетком 1915. године уписао је право у Бечу, а сљедеће године је мобилисан у аустроугарску војску. Борио се на италијанском фронту. По завршетку рата школовао се у Бечу и Паризу. Докторирао је на Филозофском факултету у Загребу 1923. године. У Загребу се укључио у рад Католичког покрета, а 1922. године изабран је за председника Хрватског католичког омладинског савеза. До смрти је радио као професор њемачког и француског језика у Надбискупској класичној гимназији у Загребу. Папа Јован Павле II прогласио га је за блаженог 2003. године у Бањој Луци.

³⁵ Подругљив назив за стране досељенике који су се населили у Босну и Херцеговину током аустроугарске окупације.

Božić, proto Mirko Macura, Branko Lazičić (kasnije postao četnik) i drugi. Pomenuti su se naročito isticali u radu.

Dušan Kokanović bio je profesor Velike realke, a kasnije i Gimnazije. Znam da je poslije Prvog svjetskog rata uređivao neki list, ali se ne sjećam koji. U ličnom životu bio je veoma prijazan, ali je na političkom polju bio veoma žestok, jer je veoma oštro napadao političke protivnike. Tako je, na primjer, napadao predsjednika banjalučke opštine Hamdiju Afgana, čije je ime u tekstu pisao malim slovima. Pisao je i pjesme, od kojih je neke i objavljivao. Sjećam se njegove pjesme „Ćorkovača” posvećene istorijskoj prošlosti.

Žena Dušana Kokanovića držala je knjižaru na suprotnom uglu od današnjeg hotela „Palas”, na uglu vakufske zgrade, gdje je danas lokal „Plavi podrum”, ali na nivou ulice. Dušan je često bio u knjižari. Po svom političkom opredjeljenju bio je samostalni demokrat.

U Velikoj realci, a i u javnosti, vladalo je oduševljenje za uspjehe Srbije u balkanskim ratovima. Ti su uspjesi naročito podgrijavali ideje jugoslovenstva, povezanosti jugoslovenskih naroda. Kada sam kao učenik na času pisao slobodnu temu, a odabrao sam temu „Dobrovoljac” pišući o opredjeljenju za aktivnu borbu za oslobođenje zemlje, prišao mi je profesor poslije nekoliko dana i rekao: „Dobro si ono napisao, ali sam morao istrgnuti tekst iz zadaće jer bismo mogli stradati i ti i ja”. Bilo je to 1913. godine. Profesor je bio jugoslovenski orijentisan.³⁶

Đačko trezvenjačko društvo u Velikoj realci osnovao je Vaso Glušac, mislim 1909. ili 1910. godine. Profesor dr Vaso Glušac uživao je veliki autoritet. Govorio je ubjedljivo i otesito.

Još kao student agronomije razgovarao sam 1921. godine sa protom Kecmanovićem. Tema je bila vezana za potrebu osnivanja niže poljoprivredne škole u Banjoj Luci.³⁷ Takva jedna škola bila je u Butmiru kod Sarajeva, ali su potrebe iziskivale da se takva škola osnuje i u Banjoj Luci. Mnogo se govorilo o unapređenju poljoprivrede i o uzdizanju sela i seljaka tako da je osnivanje ovakve škole postalo imperativ, ako se htjelo da se ekstenzivna poljoprivredna proizvodnja i stočarstvo nadomjesti intenzivnim. Proto Kecmanović bio je istog mišljenja. Rekao je da će o tome pisati, a i da će i na drugi način u tom pravcu djelovati. Predložio mi je da ja kao agronom napišem jedan članak u kome ću sa stručne strane izložiti potrebu osnivanja. To sam i uradio. Napisao sam članak koji sam u banjalučkom listu i objavio. Proto Kecmanović zagrijao se za ideju o osnivanju niže poljoprivredne škole. O tome je govorio na nizu

³⁶ Боривоје Милошевић и Сандра Лукић, „Балкански ратови и југословенска револуционарна омладина”, *Синеза* 2 (2022) 33–49.

³⁷ Ђ. Микић, *Бања Лука*, 138–141.

mjesta, a i kao poslanik u Skupštini. Zahvaljujući prije svega njegovom angažovanju, u Banjoj Luci je 1923. godine osnovana Niža poljoprivredna škola. Milivoj Kecmanović, protin sin, bio je u to vrijeme takođe student agronomije, ali u Francuskoj.

Želio sam da budem profesor u novoosnovanoj Nižoj poljoprivrednoj školi. Podnio sam molbu Pokrajinskoj upravi u Sarajevu, ali je neki načelnik Đurić bio protiv toga. Zatim sam pokušao da preko Beograda dobijem namještenje. Inspektor prosvjete Đoko Kovačević uticao je da dobijem zaposlenje. Dobio sam rješenje za profesora matematike u Sarajevu. Želja da dođem u poljoprivrednu školu ni dalje me nije napuštala jer sam završio studij za takvu školu.

Nakon premještaja i rada u Banjoj Luci dobio sam dekret o premještaju u Gacko, koji me je iznenadio, s obzirom da je moj pedagoški i stručni rad najpohvalnije ocjenjivan. Tek kasnije bilo mi je jasno šta je uslovalo premještaj.

Banjalučki radikali bili su na mene strahovito ogorčeni. Njima su smetale moje ocjene njihovog rada, a naročito ocjene političke klime međupartijskih sukoba sa odrazima na društveni život. Svojim političkim vezama uticali su da dobijem premještaj. U Beogradu mi je inspektor Aleksandar Marić otvoreno rekao: „To su vam namjestili vaši radikali u Banjoj Luci, ali ja vam lično obećavam da ću vas vratiti u Banju Luku, i to u Učiteljsku školu, koja treba da pređe iz Dervente”. Ozlojeđen zbog premještaja u Gacko, lično sam išao u Beograd da bih dobio odgovor na pitanje koje me je lično mučilo, zašto sam premješten.

U proljeće 1926. godine dobio sam premještaj u Učiteljsku školu u Banjoj Luci. U Učiteljskoj školi bio je tada direktor Ivica Kovačević, a u njoj sam ostao do jeseni 1928. godine. Tada sam na osnovu konkursa prešao u Nižu poljoprivrednu školu i na taj se način ostvarila moja želja.

Zbog zakulisne igre omrznu li su mi radikali i njihovo politikanstvo. U politička pitanja nisam želio da ulazim i sav sam se posvetio pedagoškom i stručnom radu u školi i društvenom radu sa djecom i odraslima.

Kroz kulturni rad u društvu „Zmijanje”³⁸ upoznao sam se i sa Brankom Čubrilovićem.³⁹ Sjećam se kako smo se jednom šetali po glavnoj ulici Čubrilović, Đurđević i ja. Bilo je to prije nego što je Branko postao ministar. Razgovor

³⁸ Ђ. Микић, *Бања Лука*, 287–308.

³⁹ Бранко Чубриловић (1894–1962), рођен у Босанској Градишци, брат Васе и Вељка Чубриловића. У родном граду завршио српску основну школу, а гимназију у Тузли. Медицину је студирао у Бечу и Грацу. Током Првог свјетског рата суђено му је на Велеиздајничком процесу у Бањој Луци. Послије рата је наставио школовање у Прагу, а потом се запослио у Бањој Луци. Априлски рат га је затекао у Бањој Луци. Био је министар у владама Краљевине Југославије, а послије рата је биран за народног посланика

je skrenuo na neku političku temu. U žučnom razgovoru, ing. Đurđević, koji je naginjao samostalnim demokratima, rekao je tada Čubriloviću: „Ti si jedno laprndalo”. Branko, koji je već navikao na takve ili slične riječi, koje nisu bile rijetke u političkim razgovorima, nije se uvrijedio, niti mu je zbog toga zamjerio.

Kad je Branko Čubrilović postao ministar 1939. godine, pozvao me je da dođem u Beograd za načelnika ministarstva. Iz porodičnih razloga izvjesno vrijeme sam se kolebao, a na kraju sam pristao. U Beograd sam došao u jesen 1939. godine na položaj načelnika za ishranu ljudi i stoke. Na urgiranje Branka došao sam u Beograd, ali me ovaj rad nije privlačio jer je moja preokupacija bila vezana za rad u školi i sa omladinom. Moja je molba za premještanje u jesen 1940. godine bila odobrena. Pošto je penzionisan direktor Srednje poljoprivredne škole u Valjevu, premješten sam u ovu školu i na ovaj položaj. Tako sam ostao u Valjevu od jeseni 1940. godine do završetka Drugog svjetskog rata.

U doba bana Milosavljevića⁴⁰ bio sam sekretar podružnice Društva jugoslovenskih agronoma za Vrbasku banovinu. U tom sam vremenu preduzeo akciju da se naša krajiška jabuka, zvana u narodu „zelenika”, plasira na tržištu. Sjećam se da sam poslao 5 paketa od po 5 kilograma u Ljubljanu, Beograd, Zagreb, Beč i Kloster Nojburg kod Beča. Svi dobivani odgovori od stručnjaka slagali su se da je jabuka zelenika čvrstog ploda, ali da nema neku veću tržišnu vrijednost zbog ukusa koji nije onakav kakav tržište traži. Zelenika je bila dobra jabuka, trajna, podesna za zimsko čuvanje, a po kvalitetu najbolja u februaru nakon izvjesnog perioda odležavanja. Za njeno čuvanje nisu bili potrebni neki specijalni uslovi, a bila je podesna za naše podneblje.

Međutim, danas kvalitet ovih jabuka nije onakav kakav je nekad bio i kakav se mogao postići da se njoj posvetila veća pažnja. Njen se kvalitet umnogome pokvario i na njoj opažamo tamne pjege. No, ipak, tu i tamo nađe se i danas dobar kvalitet ovih jabuka. Stvarno je šteta da se na njenom oplemenjivanju nije radilo, da je zanemarena i da se njen kvalitet pokvario. Podružnica agronoma za Vrbasku banovinu aktivno je radila i dosta redovno održavala sastanke, a i organizirala seminare.

Branko Čubrilović bio je dosta duševan čovjek, ali je u partijskom životu bio sklon da stvari naduvava. Kad je na selu držao govore ili održavao sastanke, pokušavao je da na popularan način objasni određene nerazumljive pojmove. Ovako je, na primjer, objašnjavao šta je federacija: „To ti je kao da sjediš

i člana Prezidiјума Скупштине НР БиХ. Пензионерске дане је провео у Београду, гдје је и преминуо. Детаљније код: Здравко Антонић, *Чубриловићи 1914. и касније*, Београд 1999.

⁴⁰ Зоран Пејашиновић, *Бан Милосављевић: прича о човјеку који је Бањој Луци обистинио име*, Бања Лука 2023.

na stolici koja ima federe. Kad se u njoj sjedi, ugodno federira”. U njegovoj Zemljoradničkoj stranci bili su veoma aktivni Dušan Branković (seljak iz Krneta) i proto Đorđe Vranješević. O političkom radu ne bih mogao ništa posebno da kažem jer mi nije poznat, budući da se nisam želio miješati u politiku jer me onakva kakva je vođena uopšte nije interesirala sa svim popratnim pojavama koje su režimski političari izazivali.

Išao sam na predavanja KAB-a.⁴¹ Bila su aktuelna i dobro posjećena. Predavači su bili dobri poznavaoци tema jer se uprava trudila da baš takve i poziva. Čitav rad KAB-a bio je veoma značajan, a bilo mi je veoma drago da mladi ljudi ovakve uspjehe postižu. O radu KAB-a dosta sam saznao iz razgovora sa Borom Ilićem, iz ličnih iskustava sa predavanja, a i iz akcija u kojima kada sam ja sa mladim kabovcima učestvovao. Veoma veliki broj članova KAB-a bili su moji đaci, a i učesnici akcija i aktivnosti u kojima sam ja sa njima učestvovao.

Poznavao sam Vesu Maslešu, ali za vrijeme njegovih đачkih dana nisam ni pretpostavljao da će biti veoma progresivan. Čak sam njegovom razrednom kolegi Milanu Čeziću rekao jednom prilikom: „Nemoj da se družiš sa gazdićima. Nađi ti drugo društvo”. U Vesi sam tada gledao gazdinskog sina i u njega, kao i u svu gazdinsku djecu, nisam imao povjerenja. Tek sam kasnije spoznao da je moja ocjena bila pogrešna. S njim sam se sretao i razgovarao, ali to su bili uobičajeni svakodnevni razgovori tipični za susrete starih poznanika. Članovi KAB-a Edi Sola, Boro Ilić i Rolih govorili su mi sve najpohvalnije o Vesi i njegovom naprednom gledanju. Pri susretu sa Vesom sam obično razgovarao o društvenim stvarima, o društvenom radu i životu, što ga je posebno interesiralo, a naročito rad raznih društava u koja sam lično bio uključen. Milan Četić bio je iz Prijedora.⁴² Pohađao je Realnu gimnaziju u Banjoj Luci. Kasnije je postao slikar. Koliko mi je poznato, sada živi u Beogradu. Preko Štefka Gutića, s kojim sam se družio dok sam bio učenik Velike realke, upoznao sam se sa njegovom braćom Viktorom i Blažom

⁴¹ Клуб академичара Бања Лука основан је 1934. године и дјеловао је до априла 1940. Иницијатива за његово оснивање потекла је из редова бањолучких студената, махом левичара и комуниста, међу којима се истицао Никола Никица Павлић. Рад КАБ-а одвијао се кроз низ секција: музичку, спортску, шаховску, фото-секцију, радио-аматерску и др. Многи чланови КАБ-а били су уједно чланови КПЈ, па се рад Клуба налазио под сталном присмотром и притиском полиције; АРС, Мемоарска грађа, 209–I/34; Dubravka Škarica, „Djelatnost Kluba akademičara Banje Luke pred II svjetski rat”, *Prilozi* 1 (1965) 109–136.

⁴² Рођен је 1904. године у Приједору, преминуо у Београду 1979. године. Завршио је Академију ликовних умјетности у Кракову 1929. године. Краће вријеме похађао је приватну сликарску школу Андре Лота у Паризу. Аутор је бројних изложби, а све до седамдесетих година био је сценограф у Народном позоришту у Београду.

Gutićem.⁴³ Stanovali su tada preko Vrbasa (1909–1910. godine). Njihova majka bila je iz Travnika, katolički zagrižena klerikalka. Ona je svoju djecu vjerski odgajala, a i politički usmjeravala. Najstariji od braće bio je Štefko, a umro je prija rata.

Sa Viktorom i Blažom nikada nisam posebno razgovarao. Jedino smo se kao poznanici pri susretu pozdravljali, a eventualno upitali za zdravlje. To je bilo sve. Viktora kao pijanicu nisam uvažavao kao čovjeka jer su mi inače bili mrski svi koji se opijaju, a u takve su spadali i Viktor i njegov brat Blaž. Kada sam u toku 1941. godine u Valjevu doznao od protjeranih Srba kakav je položaj u ustaškoj vlasti dobio Viktor, nikako nisam mogao dovesti u vezu takav visok položaj sa mediokritetstvom Viktora Gutića. No, ubrzo mi je postalo jasno da se na takve ličnosti i oslanjaju okupatorske vlasti, a posebno kvislinška uprava.

Banja Luka, 3. februar 1975.

JANKOVIĆ Ing. LJUBOMIR

TAJNA ĐAČKA DRUŠTVA U VELIKOJ REALCI U BANJOJ LUCI I PREUZIMANJE UPRAVE OD AUSTROUGARSKE VLASTI U BIHAĆU 1918. GODINE

Naše tajno đačko udruženje „Njegoš” osnovano je u Velikoj realci 1905. godine. Prvi je predsjednik bio Svetolik Davidović. U upravi udruženja bili su: Matija Popara, Jovan Zubović, Dušan Bosnić (iz Bihaća), Jovo Predojević (iz Bos. Krupe) i brat Vlade Đukića, čijeg se imena ne mogu sjetiti. Bilo nas je oko 15 članova, ali se svih ne mogu sjetiti. Znam da su bili članovi Svetozar Nedimović i Ljuba Knežević.

Udruženje je osnovano na inicijativu Svete Davidovića. Sastajali smo se u stanu Ljube Kneževića, kući Hadži Hamida Husedženovića kod Crne kuće. U kući je stanovao Ljuba sa svojom majkom i neka Jevrejka. Sastajali smo se jednom sedmično. Kada je vrijeme dozvoljavalo, sastajali smo se negdje u prirodi na zabitim mjestima. Najčešće smo išli u tzv. Gajgerov gaj i tamo održavali konspirativne sastanke. Takav konspirativan rad za nas je bio veoma interesantan i na neki način pravili smo se i važni. Ako nije bilo lijepo vrijeme, sastajali smo se kod Ljube ili kod Alekse Đukića, u Zvonarevoj kući (nalazila se na mjestu

⁴³ Детаљније код: *Ustaški stožer za Bosansku Krajinu: studija Milana Vukmanovića i izbor iz građe*, prir. Verica Stošić i Vladan Vukliš, Banja Luka 2017.

gdje sada prolazi ulica ispred samog novog Doma JNA).⁴⁴ Aleksa Đukić je bio djed profesora Ljube Trivića.

Na sastancima smo čitali i prerađivali knjigu francuskog pisca Anrija Bara o Bosni i Hercegovini.⁴⁵ Bojkotovali smo sve što je bilo austrijsko i razgovarali o oslobođenju od austrijske čizme. Politička pitanja bila su stalno na dnevnom redu naših sastanaka, a i u međusobnim razgovorima. U diskusijama je bio najaktivniji Jovo Zubović.

Nastojali smo da uspostavimo veze sa istomišljenicima u Sarajevu. Po tim je pitanjima k nama iz Sarajeva dolazio Jovo Varagić.⁴⁶ On je dao i inicijativu da se promjeni ime udruženja u „Sloboda”, jer su pod tim imenom postojala društva u Sarajevu, Mostaru i Tuzli. Varagić je smatrao da će se tako objединити srpski nacionalni pokret na nivou Bosne i Hercegovine. U tom pravcu odvijala se i aktivnost Jovana Kršića u Sarajevu i velike grupe istomišljenika u čijem je programu bilo nacionalno oslobođenje.

Promjena imena udruženja „Njegos” u „Sloboda” uslijedila je 1906. ili 1907. godine. Na taj je način „Sloboda” nastavila rad udruženja „Njegos”, ali pod drugim imenom. Teme naših sastanaka bile su vezane i za Bosanskohercegovački ustanak⁴⁷ i političke stavove Petra Kočića. Naročito smo često razgovarali o političkim pitanjima koja je pokretao list „Otadžbina”. Naročito živo smo razgovarali o Ruskoj revoluciji, pitanjima koja je ona pokretala, kao i o revoluciji kao sredstvu za ostvarenje nacionalnog oslobođenja. Naročito smo pomno pratili sve što se u političkom životu Srbije odigravalo. Čitav rad bio je u znaku duboke konspirativnosti. Dobro se sjećam nekih sastanaka u Lubinom stanu. Naime, Lubina majka bila je udovica, počela se bavljati sa advokatom ili sudijom Jelenićem. Dok su se oni bavljali, mi smo držali sastanak pod firmom učenja. Koliko se sjećam, prvi predsjednik „Slobode” bio je Matija Popara, a možda i Jovan Zubović. Sve mi se čini da je Matija Popara bio predsjednik, ali je značajnu ulogu imao i Jovan Zubović.

Sastajali smo se i u Srpskoj osnovnoj školi kod današnjeg kina „Kozara”. Obrazovali smo i svoju knjižnicu i ja sam bio bibliotekar od 1906. do 1908. godine. Na jednom od sastanaka konstatovali smo da nam za naš rad treba

⁴⁴ Данас зграда Народне скупштине Републике Српске.

⁴⁵ Ради се о студији: Андре Бар, *Босна и Херцеговина: аустријска управа од 1878. до 1903. године*, Београд 1906.

⁴⁶ Јово Варагић (1888–1916), књижевник, рођен у Сарајеву, гдје је завршио гимназију. Још као средњошколац почео је да пише и учествује у раду Младобосанског покрета. Послије балканских ратова радио је као уредник књижевног подлистка у сарајевској *Српској ријечи*. Ухапшен је послје сарајевског атентата и депортован у логор Арад. Потом је мобилисан и послат на фронт, гдје је и погинуо; *Енциклопедија Републике Српске* 2, Бања Лука 2018, 31.

⁴⁷ Мисли се на српски устанак у Босанском пашалуку 1875–1878.

literatura. Zaključili smo da osnujemo našu knjižnicu. Krijući od oca, stipendiju koju sam dobio od „Prosvjete” ulagao sam u kupovinu knjiga. Pisao sam u Novi Sad knjižari „Braća Popović” i zamolio da mi iz kataloga svoje izdavačke djelatnosti pošalju knjige koje sam naznačio. Već u prvoj pošiljci bilo je mnogo knjiga jer su knjige bile dosta jeftine. Za članstvo u udruženju „Sloboda” plaćala se simbolična članarina. Prikupljena članarina služila nam je za pokriće manjih troškova koje smo imali za različite svrhe. Među profesorima Velike realke imali smo dosta uzora: Nikola Opalić, dr Vaso Glušac, Stanko Pavičić (veoma napredan Hrvat, koji je za cara Franju Josipa govorio: „Oženi se stari keša”; govorio je da Vrbas predstavlja granicu između Srba i Hrvata u geografskom smislu, a i da su im nacionalni interesi jedinstveni) i Mocnaj. Profesor Mocnaj uveo je 1904. godine nogomet u Veliku realku. Donesenu loptu poklonio je đacima da mogu igrati. Nogomet je odmah našao svoje poklonike. Igralo se u dvorištu škole, a potom i na Banjalučkom polju.

Među uzorima bio nam je i profesor Erih Aleksandar. Bolje rečeno, bili su nam uzori svi oni koji nisu simpatizovali austrougarsku upravu, svi oni koji su težili za nacionalnim oslobođenjem od austrougarske vlasti.

I Hrvati su imali svoje tajno udruženje. Dali su mu ime „Preporod”. Osnovali su ga jedno dvije godine prije „Njegoša”. Postojanje ovog tajnog đачkog društva Hrvata iniciralo nas je da i mi Srbi osnujemo svoje. Na čelu „Preporoda” bio je Nikola Zadro. Nije mi poznato koliko je članova imalo ovo udruženje i ko je sve bio član. Znam da je bio član Stjepan Crneković i da su se u njegovom stanu najčešće i sastajali. I ovo je udruženje bilo sastavljeno od đaka Velike realke. Lazo Delić nije bio član ni „Njegoša” ni „Slobode” jer u njega kao gazdinskog sina nismo imali povjerenja.

Kao đaci Velike realke organizirali smo izlete ne samo u okolini, nego i dalje. Godine 1906. organizirali smo izlet u Mrkonjić Grad, tada Varcar Vakuf. Išli smo pješke, a stvari smo natovarili na konja kog nam je pozajmio Lazo Delić. U selu Kola smo prenoćili u Vranješa hanu. U njemu je bila gazdarica neka Mileva, koju su znali po političkim vezama sa Petrom Kočićem. Ovaj izlet u Varcar Vakuf organizirali smo negdje u proljeće. Išli smo za vrijeme nekog praznika. U grupi nas je bilo sedam ili osam.

Već naredne godine, t.j. 1907, organizirali smo izlet na Plitvička jezera. U grupi nas je bilo oko deset. Vodio nas je profesor Stanko Pavičić. Za ovo putovanje angažovali smo neka seljačka kola na koja smo se smjestili sa stvarima. Išli smo pravcem: Prijedor–Novi–Krupa–Bihać. Od ovih izleta pomenao bih i putovanje pješice do Senja. Do Bos. Novog išli smo vozom, a od Novog išli smo pješke. Bili su to lijepi izleti.

Sjećam se 1. maja 1906. godine. Veliki skup održan je kod Malte, na mjestu gdje se danas nalazi Narodno pozorište. Sjećam se da su radnici podigli Lazu

Вишекруну да говори. Он је тада рекао, чега се добро сјећам: „Ево нас и сунце грије”! Других се детаља не сјећам.

Нису ми познати чланови Народног вијећа у Банjoj Luci јер нисам био ту када је образовано. Чuo сам да су били Stevo Moljević, Hasanbeg Džinić и proto Kecmanović.⁴⁸

Народно вијеће у Загребу делегирало ме је 1918. године да са одjeljenjem војске idem у Bos. Krupu и Биhaћ. Одjeljenje је бројало око 15 војника. Био сам тада поручник. Са овим одjeljenjem ишао је и Drago Đurđević (lajtnant), који се задржао у Bos. Krupi и није продужио за Биhaћ. Takво је било упутство.

Пошли смо са задатком да умјесто austrougarsке успоставимо нову власт. Народно вијеће из Загреба обавијестило је народна вијећа у Bos. Krupi и Биhaћу о нашем доласку. У Bos. Krupi нашу јединицу дочекао је и поздравио Kosta Majkić. Koliko се сјећам, носили смо српске тробојнице. Napominjem да је ова јединица била састављена од војника и нас двојице oficira austrougarsке војске.

У Биhaћу сам преузео власт од austrougarsке управе. Био сам командант мјеста и административно-војног подручја, као представник војске и члан Народног вијећа у Биhaћу.⁴⁹ Kasније је дошла једна мања јединица српске војске из Ljubljane, а ubрзо затим и редовна војска. Био је то 13. пешadiјски пук „Hajduk Veljko”, под командом капетана Stevana Rajkovića.⁵⁰ У редовној војsci постао сам командант Auto-kolone.

Године 1919. добио сам премјештај у Banju Luku. У Banjoj Luci исте године при divизiji основао сам Tehничко одjeljenje. У овом одjeljenju радили су major Drenovac и oficir Funduk, али се не сјећам његовог чина. Tehничко одjeljenje добило је задатак да изврши popis зграда и објеката austrougarsке војске и објеката који су могли служити за војну namјену, а и да организира грађевинске адаптације војних објеката.

Kоманда divизije била је смјештена у tzv. Carskoј кући⁵¹ са командантом generalом Milovanovićem. У Banjoj Luci био је још један general, али се његовог презимена не сјећам.

Banja Luka, 12. decembar 1974.

⁴⁸ Боривоје Милошевић, *Бања Лука у борби за ослобођење и уједињење. Поводом једног вијека од завршетка Првог свјетског рата*, Бањалука 2018, 45.

⁴⁹ Боривоје Милошевић, *Босна и Херцеговина у вријеме настанка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918–1919. године*, Андрићград–Вишеград 2020, 59–80.

⁵⁰ Б. Милошевић, *Бања Лука у борби за ослобођење и уједињење*, 48–63.

⁵¹ Данас зграда Архива Републике Српске.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES:

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Архив Републике Српске, Бања Лука [=APC] [Arhiv Republike Srpske, Banja Luka [=ARS]]

Мемоарска грађа; Збирка досијеа истакнутих личности [Мемоарска грађа; Zbirka dosijea istaknutih ličnosti]

Литература – Secondary Works

Banja Luka u putopisima i zapisima, прир. Mato Džaja, Banja Luka 1962.

Džaja, Mato, *Banjalučka Realka*, Banja Luka 1980.

Pfanner, Franz, *Pisma iz doline Vrbasa*, Velika Gorica 2011.

Škarica, Dubravka, „Djelatnost Kluba akademičara Banje Luke pred II svjetski rat”, *Prilozi* 1 (1965) 109–136.

Ustaški stožer za Bosansku Krajinu: studija Milana Vukmanovića i izbor iz građe, прир. Verica Stošić i Vladan Vukliš, Banja Luka 2017.

Žmirić, Amira, *Austrijski i njemački putopisci o Bosni i Hercegovini do 1941. godine*, Banja Luka 2012.

Антонић, Здравко, *Ћубриловићу 1914. и касније*, Београд 1999. [Antonić, Zdravko, *Ћubrilovići 1914. i kasnije*, Beograd 1999]

Бар, Андре, *Босна и Херцеговина: аустријска управа од 1878. до 1903. године*, Београд 1906. [Bar, Andre, *Bosna i Hercegovina: austrijska uprava od 1878. do 1903. godine*, Beograd 1906]

Бранко Загорац: *живот и дјело*, прир. Душан Грозданић, Београд 2018. [Branko Zagorac: *život i djelo*, прир. Dušan Grozdanić, Beograd 2018]

Вулин, Миодраг, „Прва српско-православна богословија у Босни (1866–1875)”, *Наша школа* 5–6 (1991) 366–386. [Vulin, Miodrag, „Prva srpsko-pravoslavna bogoslovija u Bosni (1866–1875)”, *Naša škola* 5–6 (1991) 366–386]

Гилџердинг, Александар, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево 1972. [Giljferding, Aleksandar, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*, Sarajevo 1972]

Енциклопедија Републике Српске 2, Бања Лука 2018. [Enciklopedija Republike Srpske 2, Banja Luka 2018]

Јанковић, Милан, *Слобода и Југославија. Предатна тајна ђачка друштва. Бањалучки ђачки процес 1914/15*, Београд 1939. [Janković, Milan, *Sloboda i Jugoslaviја. Predratna tajna đачка društva. Banjalučki đачki proces 1914/15*, Beograd 1939]

Карановић, Милан, *Четовање Војводе Петра Мркоњића – Краља Петра – по Босанској Крајини 1875–76*, Сарајево 1921. [Karanović, Milan, *Četovanje Vojvode Petra Mrkonjića – Kralja Petra – po Bosanskoј Krajini 1875–76*, Sarajevo 1921]

Кујача, Триша, *Прото Душан Кеџмановић*, Београд 2000. [Kujача, Triša, *Proto Dušan Kestanović*, Beograd 2000]

Микић, Ђорђе, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, Бањалука 2004. [Mikić, Đorđe, *Banja Luka. Kultura građanskog društva*, Banjaluka 2004]

Микић, Ђорђе, *Српска читаоница у Бањој Луци 1868–1941: слова, сводови и читаоничари*, Бања Лука 1999. [Mikić, Đorđe, *Srpska čitaonica u Banjoj Luci 1868–1941: slova, svodovi i čitaoničari*, Banja Luka 1999]

Милошевић, Боровоје, *Бања Лука у борби за ослобођење и уједињење. Поводом једног вијека од завршетка Првог свјетског рата*, Бањалука 2018. [Milošević, Borivoje, *Banja Luka u borbi za oslobođenje i ujedinjenje. Povodom jednog vijeka od završetka Prvog svjetskog rata*, Banjaluka 2018]

Милошевић, Боровоје, *Босна и Херцеговина у вријеме настанка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918–1919. године*, Андрићград–Вишеград 2020. [Milošević, Borivoje, *Bosna i Hercegovina u vrijeme nastanka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1919. godine*, Andrićgrad–Višegrad 2020]

Милошевић, Боровоје, *Пелагићева Богословија: прилог историји српског школства*, Бања Лука 2024. [Milošević, Borivoje, *Pelagićeva Bogoslovija: prilog istoriji srpskog školstva*, Banja Luka 2024]

Милошевић, Боровоје, „Протјеривање Васе Пелагића из Босне и Херцеговине 1869. године”, *Српски историјски часопис* 2 (2019) 55–82. [Milošević, Borivoje, „Protjerivanje Vase Pelagića iz Bosne i Hercegovine 1869. godine”, *Srpski istorijski časopis* 2 (2019) 55–82]

Милошевић, Боровоје, *Тајна ђачка друштва у бањолучкој Реалци 1905–1918*, Бања Лука 2022. [Milošević, Borivoje, *Tajna đачка društva u banjolučkoj Realci 1905–1918*, Banja Luka 2022]

Милошевић, Боровоје и Сандра Лукић, „Балкански ратови и југословенска револуционарна омладина”, *Синеа* 2 (2022) 33–49. [Milošević, Borivoje i Sandra Lukić, „Balkanski ratovi i jugoslovenska revolucionarna omladina”, *Sineza* 2 (2022) 33–49]

Мољевић, Стеван, *Изабрани текстови*, прир. Бојан Стојнић и Гојко Маловић, Бањалука 2020. [Moljević, Stevan, *Izabrani tekstovi*, прир. Bojan Stojnić i Gojko Malović, Banjaluka 2020]

Пејашиновић, Зоран, *Бан Милосављевић: прича о човјеку који је Бањој Луци обистинио име*, Бања Лука 2023. [Pejashinović, Zoran, *Ban Milosavljević: priča o čovjeku koji je Banjoj Luci obistinio ime*, Banja Luka 2023]

Пејашиновић, Зоран, *Васо Глушац: од Сане до Сената*, Бања Лука 2018. [Pejashinović, Zoran, *Vaso Glušac: od Sane do Senata*, Banja Luka 2018]

Продановић, Мирјана, *Соколски покрет у Бањој Луци од 1878. до априла 1941. (необјављени магистарски рад)*, Бања Лука 2014. [Prodanović, Mirjana, *Sokolski pokret u Banjoj Luci od 1878. do aprila 1941. (neobjavljeni magistarski rad)*, Banja Luka 2014]

Пувачић, Златко, *Стара Бања Лука*, Београд 2001. [Puvačić, Zlatko, *Stara Banja Luka*, Beograd 2001]

Стојнић, Бојан, „Оснивање Љекарске коморе Врбаске бановине”, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске* 4 (2012) 191–196. [Stojnić, Bojan, „Osnivanje Ljekarske komore Vrbaske banovine”, *Glasnik Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske* 4 (2012) 191–196]

Стојнић, Бојан, *Штампа у Босанској Крајини 1906–1941*, Бањалука 2016. [Stojnić, Bojan, *Štampa u Bosanskoj Krajini 1906–1941*, Banjaluka 2016]

Урбанистички развој Бање Луке, текст прир. Љиљана Шево, Бања Лука 1996. [Urbanistički razvoj Banje Luke, tekst прир. Ljiljana Ševo, Banja Luka 1996]

Borivoje Milošević

**MEMORIES OF BROTHERS MILAN AND LJUBOMIR JANKOVIĆ
OF OLD BANJA LUKA**

Summary

Brothers Milan and Ljubomir Janković were prominent intellectuals from Banja Luka, pre-war supporters of the Young Bosnia and post-war public workers, who stood out in the field of Banja Luka education and culture. The Janković brothers were founders or members of many local youth, cultural and sports associations and movements. Milan Janković was the initiator of the establishment of the agricultural school in Banja Luka. In political terms, the brothers were supporters of Yugoslav unity. The Jankovićs' memories, although providing a wealth of useful information, have rarely been used in Serbian historiography. This information is important for understanding the genesis of the revolutionary youth movement in Banja Luka, of which the two brothers were active members. The memories of Ljubomir Janković are considerably shorter, and primarily concern the creation and activities of secret student societies in Banja Luka on the eve of the First World War. The Janković brothers witnessed the collapse of the Austro-Hungarian administration and the entry of the Serbian army into Bosnia and Herzegovina in late 1918. Milan Janković provides a lot of information about buildings that adorned pre-war Banja Luka, but which no longer exist today. The memories of the Janković brothers can be found in the collection of memoirs in the Archives of the Republic of Srpska in Banja Luka.

Оригиналан научни рад

Примљен: 19. 3. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 26. 7. 2024.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Текстови се достављају Редакцији издања Историјског института на email: istorinst@iib.ac.rs

Рукописи у компјутерском слогу предају се у електронском облику у фонту Times New Roman, величина фонта 12. Размак између редова је 1.5, а напомене се налазе на дну сваке стране. Аутори могу предати радове и на страном језику.

Текст може да има највише 50.000 словних места укључујући и празнине (без резимеа и листе референци).

Осим основног текста са напоменама (уређеним према упутству), рад чине:

Анстракт

Налази се испод наслова рада и има од 100 до 250 речи. Пише се на два језика – оним којим је писан основни текст и на енглеском.

Кључне речи

Дају се на српском и на енглеском језику и може их бити највише 10.

Резиме

Уколико је рад на српском, резиме се доставља на енглеском језику. Рад на страном језику треба да садржи резиме на српском. Дужина резимеа може бити до 1/10 дужине чланка.

Листа референци – List of references

Налази се на крају рада. Чине је: Необјављени извори – Unpublished Primary Sources, Објављени извори – Published Primary Sources и Литература – Secondary Works, а такође, уколико постоје, и Карте – Maps, Штампана – Newspapers и Интернет – Internet.

У *Листи референци* прво се наводе радови писани латиницом (абecedним редом), потом радови писани ћирилицом (азбучним редом) а након тога и радови писани другим писмима. Ћириличке библиографске јединице (као и оне које су писане другим писмима која нису латинична) морају имати и латиничку транслитерацију. У *Листи референци* радови истог аутора треба, у зависности од писма, да буду наведени абecedно/азбучно.

Појашњења су дата у одељку НАЧИН ЦИТИРАЊА.

Прилози

Доставити их у електронској форми ван Word документа у једном од следећих формата: .tiff, .jpg, .eps, .cdr. Црно-беле фотографије предати у резолуцији од најмање 150, а колор од 300 dpi.

Аутори контролишу и уносе лекторске интервенције у електронску верзију текста. Уколико се не слажу са неком од лекторских интервенција то морају видно означити.

Радови се примају до 31. марта за текућу годину.

Моле се аутори да поштују датум за достављање радова и да пажљиво примењују Упутство.

Радови који нису припремљени по Упутству биће враћени ауторима на корекцију.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Све библиографске јединице у напоменама пишу се оригиналним писмом.

Пуно име и презиме аутора наводе се **увек уз први пут** цитирану библиографску јединицу.

После првог помена пуне библиографске јединице у напоменама, током наредних цитирања треба дати њен скраћени облик, односно поновити иницијал имена и презиме аутора и скраћени наслов.

Исто / Isto / Ibidem – у зависности од писма основног текста.

Користи се на месту имена аутора, наслова и онолико информација које су идентичне онима у претходној напмени. Не може се користити уколико претходна напомена наводи више од једне библиографске јединице.

исти / isti / idem / eadem (малим почетним словом, ако није на почетку реченице).

Користи се када се у истој напмени континуирано цитира више дела истог аутора – у зависности од писма цитираног дела.

y: / u: / in: – у зависности од језика цитиране библиографске јединице.

n / i / & – у зависности од језика цитиране библиографске јединице.

Употребљавају се скраћенице **уп.** / **up.** / **cf.**
Употребљава се пуна реч – **види:** / **vidi:** / **see:**

Векови се пишу арапским цифрама.

Бројеви до десет се пишу словима, а већи од троцифрених треба да буду написани са тачкама, а не са размацама (нпр. 2.000, 10.000).

Наслови часописа се не скраћују.

Наслови установа, архива, архивских фондова и серија након првог целовитог помена могу се скратити у сигле, нпр. Архив Српске академије наука и уметности [=АСАНУ] или *Monumenta Germaniae Historica* [=MGH].

НАЧИН ЦИТИРАЊА МОНОГРАФСКИХ ИЗДАЊА:

Један аутор:

Име и презиме аутора, **Наслов књиге**, место издања година, страна. При првом цитирању аутора пише се пуно име и презиме.

- Десанка Ковачевић-Којић, *Градски живот у Србији и Босни : XIV–XV вијек*, Београд 2007, 26.

При поновљеном цитирању:

Иницијал имена и презиме аутора, *Скраћени наслов књиге*, страна.

- Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот*, 26.

Листа референци:

Презиме, име аутора, *Наслов књиге*, место издања година.

- Ковачевић-Којић, Десанка, *Градски живот у Србији и Босни : XIV–XV вијек*, Београд 2007.

Два или три аутора:

Име и презиме и име и презиме аутора, **Наслов књиге**, место издања година, страна.

– Hasan Çolak & Elif Bayraktar-Tellan, *The Orthodox Church as an Ottoman Institution: A Study of Early Modern Patriarchal Berats*, Istanbul 2019, 29.

– Сима Ћирковић, Десанка Ковачевић Којић и Ружа Ћук, *Старо српско рударство*, Београд – Нови Сад 2002, 36–42.

При поновљеном цитирању:

Иницијал имена и презиме првог аутора и иницијал имена и презиме другог, тј. трећег аутора, *Скраћени наслов књиге*, страна.

- Н. Çolak & Е. Bayraktar-Tellan, *The Orthodox Church as an Ottoman Institution*, 29.
- С. Ћирковић, Д. Ковачевић Којић и Р. Ћук, *Старо српско рударство*, 36–42.

Листа референци:

Презиме, име првог аутора, име и презиме другог и име и презиме трећег аутора, *Наслов књиге*, место година.

- Çolak, Hasan & Elif Bayraktar-Tellan, *The Orthodox Church as an Ottoman Institution: A Study of Early Modern Patriarchal Berats*, Istanbul 2019.
- Ћирковић, Сима, Десанка Ковачевић Којић и Ружа Ћук, *Старо српско рударство*, Београд – Нови Сад 2002.

Четири или више аутора:

**Име и презиме првог аутора и др. / i dr. / et al. (за страни језик),
Наслов књиге, место издања година, страна.**

- Ivan Božić i dr., *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1972, 100.

При поновљеном цитирању:

- Ivan Božić i dr., *Istorija Jugoslavije*, 100.

Листа референци:

Презиме, име првог аутора, имена и презимена другог, трећег и четвртог аутора, *Наслов књиге*, место издања година.

- Božić, Ivan, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić i Vladimir Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1972.

Вишетомно дело:

Име и презиме аутора, Наслов књиге број том (без запете, ако је ознака тома само бројчана), место издања година, страна.

- Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 2*, Београд 1989, 122.

При поновљеном цитирању:

- М. Екмечић, *Стварање Југославије 2*, 122.

Листа референци:

Презиме, име аутора, *Наслов књиге* број тома (без запете, ако је ознака тома само бројчана), место издања година.

- Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије 2*, Београд 1989.

Поновљено издање књиге:

Име и презиме аутора, *Наслов књиге*, том, место издања година и издање, страна.

– Константин Јиречек, *Историја Срба*, књ. I, Београд 1978², 30.

При поновљеном цитирању:

– К. Јиречек, *Историја Срба*, књ. I, 30.

Листа референци:

Презиме, име аутора, *Наслов књиге*, место издања година и издање.

– Јиречек, Константин, *Историја Срба*, књ. I, Београд 1978².

Приређени извори:

Име и презиме аутора тј. приређивача, *Наслов књиге*, место издања година, број страна.

– Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књ. I/1, Београд 1929, 530–533.

– Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, прир. Љиљана Јухас Георгиевска, Београд 1988, 100.

Име приређивача извора изузетно може да се пише и после наслова:

– *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. 1, studio et opera Georgii Fejér, Budae 1829, 25.

– *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. I, св. 3/II, 1/14. април – 30. јуни/13. јули 1905. године, прир. Љиљана Алексић-Пејковић, Београд 2014, 590.

При поновљеном цитирању:

– Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књ. I/1, 500.

– Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 100.

– *Codex diplomaticus Hungariae*, t. 1, 25.

– *Документи о спољној политици*, књ. I, св. 3/II, 590.

Листа референци:

Презиме, име аутора, *Наслов књиге*, место издања година.

– Стојановић, Љубомир, *Старе српске повеље и писма*, књ. I/1, Београд 1929.

или

Презиме, име аутора, *Наслов књиге*, прир. име и презиме, место издања година.

– Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, прир. Љиљана Јухас Георгиевска, Београд 1988.

или

Наслов књиге, ур., прев., прир. име и презиме, место издања година.

– *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. 1, studio et opera Georgii Fejér, Budae 1829.

- *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. I, св. 3/II, прир. Љиљана Алексић Пејковић, Београд 2014.

Појединачни документ у оквиру приређених извора:

- *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. I, св. 3/II, 1/14. април – 30. јуни/13. јули 1905. године, прир. Љиљана Алексић-Пејковић, Београд 2014, 825 (*Министарство иностраних дела Краљевине Србије – Београд, Генералном конзулату Краљевине Србије – Скопље*)

При поновљеном цитирању:

- *Документи о спољној политици*, књ. I, св. 3/II, 825.

Листа референци:

- *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. I, св. 3/II, прир. Љиљана Алексић Пејковић, Београд 2014.

Поглавље књиге и чланак у зборнику радова:

Име и презиме аутора, „Наслов поглавља“ или „Наслов чланка“, у: *Наслов књиге*, ур., гл и одг ур., прев., прир. име и презиме, место издања година, страна.

- Мирослав Тимотијевић, „Приватни простори и места приватности“, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, прир. Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд 2006, 133.
- Божидар Ферјанчић, „Одбрана Немањиног наслеђа – Србија постаје краљевина“, у: *Историја српског народа I*, ур. Сима Ћирковић, Београд 1981, 297–300.
- Miloš Ivanović, „The Nobility of the Despotate of Serbia between Ottoman Empire and Hungary (1457–1459)“, in: *Secular Power and Sacral Authority in Medieval East-Central Europe*, eds. Kosana Jovanović & Suzana Miljan, Amsterdam 2018, 167.

При поновљеном цитирању:

- М. Тимотијевић, „Приватни простори“, 133.
- Б. Ферјанчић, „Одбрана Немањиног наслеђа“, 297–300.
- М. Ivanović, „The Nobility“, 167.

Листа референци:

Презиме, име аутора, „Наслов поглавља“ или „Наслов чланка“, у: *Наслов књиге*, ур., гл и одг ур., прев., прир. име и презиме, место издања година, бројеви страна поглавља.

- Тимотијевић, Мирослав, „Приватни простори и места приватности“, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, прир. Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд 2006, 165–244.

- Ферјанчић, Божидар, „Одбрана Немањиног наслеђа – Србија постаје краљевина”, у: *Историја српског народа I*, ур. Сима Ћирковић, Београд 1981”, 297–314.
- Ivanović, Miloš, „The Nobility of the Despotate of Serbia between Ottoman Empire and Hungary (1457–1459)“, in: *Secular Power and Sacral Authority in Medieval East-Central Europe*, eds. Kosana Jovanović & Suzana Miljan, Amsterdam 2018, 167–177.

Енциклопедијсколексикографске одреднице:

Име и презиме аутора, „Наслов одреднице“, у: *Наслов књиге*, ур., гл и одг. ур., прев., прир. име и презиме, место издања година, страна.

- Душанка Динић-Кнежевић, „Тканине”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 734–735.

При поновљеном цитирању:

- Д. Динић-Кнежевић, „Тканине”, 734–735.

Листа референци:

Презиме, име аутора, „Наслов одреднице“, у: *Наслов књиге*, ур., гл и одг. ур., прев., прир. име и презиме, место издања година, бројеви страна поглавља.

- Динић-Кнежевић, Душанка, „Тканине”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 734–735.

Предговор, увод, поговор:

Име и презиме, предговор / увод / поговор у: име и презиме аутора књиге, *Наслов књиге*, место издања година, стране.

- Чедомир Попов, предговор у: Милорад Екмечић, *Срби на историјском раскришћу*, Београд 2014, I–III.

При поновљеном цитирању:

- Ч. Попов, предговор у: *Срби на историјском раскришћу*, I–III.

Листа референци:

Презиме, име, предговор у: име и презиме аутора књиге, *Наслов књиге*, бројеви страна предговора, место издања година.

- Попов, Чедомир, предговор у: Милорад Екмечић, *Срби на историјском раскришћу*, Београд 2014, I–XIX.

ПРИМЕРИ ЗА ЧЛАНКЕ, РАСПРАВЕ, ПРИЛОГЕ:

Чланак у часопису:

Име и презиме аутора, „Наслов текста“, *Наслов часописа* број/свеска (година) страна.

- Милош Ивановић, „Развој институције имунитета у српској средњо-вековној држави до краја владавине краља Милутина“, *Историјски часопис* 66 (2017) 52.
- Момчило Спремић, „Пресуда Бенку Котруљевићу“, *Зборник Филозофског факултета* 11/1 (Београд 1970) 395.

При поновљеном цитирању:

- М. Ивановић, „Развој институције имунитета“, 52.
- М. Спремић, „Пресуда Бенку Котруљевићу“, 395.

Уколико је година изласка часописа различита у односу на годину издања часописа, цитира се према следећем начину:

- Ружа Ћук, „Делатност дубровачког трговца Луке Милановића двадесетих година XV века“, *Историјски часопис* 38 (1991) 1992, 22.

Начин за часописе са истим називом, а различитим местом издања, мање познате, ретко доступне часописе:

- Гордана Томовић, „Трагови старог рударења у топонимији пљеваљског краја“, *Гласник Завичајног музеја* 3 (Пљевља 2002) 2003, 58.

Листа референци:

Презиме, име аутора, „Наслов текста“, *Наслов часописа* број, свеска (година) бројеви страна целог чланка.

- Ивановић, Милош, „Развој институције имунитета у српској средњо-вековној држави до краја владавине краља Милутина“, *Историјски часопис* 66 (2017) 49–83.
- Спремић, Момчило, „Пресуда Бенку Котруљевићу“, *Зборник Филозофског факултета* 11/1 (Београд 1970) 393–398.

Чланак у зборнику радова:

Име и презиме аутора, „Наслов текста“, у: *Наслов зборника*, ур., прир. име и презиме, место издања година, страна.

- Ана Столић, „Ратни доприноси жена и послератна борба за женско право гласа у Србији (Краљевини СХС) 1918–1921“, у: *Крај Великог рата – пут ка новој Европи*, ур. Александар Растовић и Миљан Милкић, Београд 2020, 288.

При поновљеном цитирању:

- А. Столић, „Ратни доприноси жена“, 288.

Листа референци:

Презиме, име аутора, „Наслов текста“, у: *Наслов зборника*, ур., прир. име и презиме, место издања година, бројеви страна целог чланка.

- Столић, Ана, „Ратни доприноси жена и послератна борба за женско право гласа у Србији (Краљевини СХС) 1918–1921“, у: *Крај Великог рата – пут ка новој Европи*, ур. Александар Растовић и Миљан Милкић, Београд 2020, 285–298.

Чланак аутора у сопственом зборнику радова:

Име и презиме аутора, „Наслов текста“, у: исти, *Наслов зборника*, ур., прир. име и презиме, место издања година, страна.

Драгољуб Живојиновић, „Лик једног дубровачког конзула“, у: исти, *Европа и Дубровник у 17. и 18. веку : студије и расправе*, ур. Тибор Живковић, Београд 2008, 285–288.

При поновљеном цитирању:

Д. Живојиновић, „Лик једног дубровачког конзула“, 285–288.

Листа референци:

Презиме, име аутора, „Наслов текста“, у: исти, *Наслов зборника*, ур., прир. име и презиме, место издања година, бројеви страна целог чланка.

- Живојиновић, Драгољуб, „Лик једног дубровачког конзула“, у: исти, *Европа и Дубровник у 17. и 18. веку : студије и расправе*, ур. Тибор Живковић, Београд 2008, 285–297.

Чланак у новинама:

Име и презиме аутора (ако постоји), „Наслов текста“, *Наслов новина*, број, датум.

- Јелена Чалија, „Велика борба за Велики рат“, *Политика*, бр. 54114, 4. фебруар 2015.

При поновљеном цитирању:

- Ј. Чалија, „Велика борба“.

Листа референци:

Презиме, име аутора (ако постоји), „Наслов текста“, *Наслов новина*, број, датум.

- Чалија, Јелена, „Велика борба за Велики рат“, *Политика*, бр. 54114, 4. фебруар 2015.

Новине:

***Наслов новина*, број, датум.**

Српске новине, бр. 1, 1. јануар 1913.

ИНТЕРНЕТ:

Име и презиме аутора, „Наслов текста“, *Наслов публикације*, датум, година, страна, <http://adresa> (прегледано датум)

- Jack. R. Censer, „Intellectual History and the Causes of the French Revolution“, *Journal of Social History* 52/3 (2019) 545–554, <https://academic.oup.com/jsh/articlepdf/52/3/545/27457944/shy082.pdf> (прегледано/accessed on 12. 2. 2020)

Ако елемената за навођење нема, најчешће се наводи само адреса и датум преузимања. Ако неких података ипак има, они се наводе на следећи начин:

Име организације, „Наслов текста“, <http://adresa> (датум прегледа)

- Public Library Section, „The Role of Libraries in Lifelong Learning“, <http://www.ifla.org/V0/s8/index.htm> (прегледано/accessed on 12. 2. 2009)

НАВОЂЕЊЕ НЕОБЈАВЉЕНЕ МАГИСТАРСКЕ ТЕЗЕ ИЛИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

Име и презиме аутора, *Наслов тезе или дисертације* (магистарска теза или докторска дис., назив факултета, година) страна

- Јована Блажић Пејић, *Московски Словенски комитет и српско питање (1858–1875)* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2021) 120.
- Marijana Mišević, *Writing Slavic in the Arabic Script: Literacy and Multilingualism in the Early Modern Ottoman Empire* (doctoral dissertation, Harvard University, 2022) 55.

При поновљеном цитирању:

- Ј. Блажић Пејић, *Московски Словенски комитет*, 120.
- М. Mišević, *Writing Slavic*, 55.

Листа референци:

Презиме, име аутора, *Наслов тезе или дисертације* (магистарска теза или докторска дисертација, назив факултета, година)

- Блажић Пејић, Јована, *Московски Словенски комитет и српско питање (1858–1875)* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2021)
- Mišević, Marijana, *Writing Slavic in the Arabic Script: Literacy and Multilingualism in the Early Modern Ottoman Empire* (doctoral dissertation, Harvard University, 2022)

INSTRUCTION FOR AUTHORS

Papers should be emailed to the Editorial Board of the Institute of History at: istorinst@iib.ac.rs.

Papers in electronic form should be submitted electronically in Times New Roman, font size 12, line spacing 1.5, with notes at the bottom of each page. Authors can submit papers in foreign languages as well.

A paper can have at most 50,000 characters with spaces (excluding the summary and the list of references).

Apart from the main text with notes (prepared according to the instruction), the paper should contain:

Abstract

Below the title of the paper, between 100 and 250 words, written both in the language of the main text and in English.

Keywords

Both in Serbian and English, up to ten words.

Summary

If the paper is in Serbian, the summary must be submitted in English. A paper in a foreign language must contain a summary in Serbian. The length of the summary can be up to 1/10 of the length of the article.

List of References

At the end of the paper, consists of: Unpublished Primary Sources, Published Primary Sources and Secondary Works, and, if any, Maps, Newspapers and Internet.

The *List of References* should first contain papers written in the Latin alphabet (in alphabetical order), then papers written in Cyrillic (in Cyrillic alphabetical order), followed by papers written in other alphabets. Cyrillic bibliographical units (including those written in other, non-Latin alphabets) must have Latin transliteration as well. In the *List of References*, the papers of the same author, depending on the alphabet, should be given in Cyrillic/Latin alphabetical order.

The explanations are given in the METHOD OF CITATION.

Annexes

To be submitted electronically separately from the Word document in one of the following formats: .tiff, .jpg, .eps, .cdr. Black and white photographs should be submitted in at least 150 dpi and colour photographs in at least 300 dpi resolution.

Authors must review and enter the proofreading interventions in the electronic version of the text. If they disagree with a proofreading intervention, they must mark this visibly.

Papers are received until 31 March for the current year.

Authors are kindly asked to respect the date for the submission of papers and to carefully apply the Instruction. The papers not prepared according to the Instruction will be returned to the authors to be corrected.

METHOD OF CITATION

All bibliographical units in notes should be written in the original alphabet.

The author's full name and surname should be stated **always along with the first-time** cited bibliographical unit.

After the first mention of the full bibliographic unit in notes, an abbreviated form should be given in the following mentions, i.e. the initial of the first name and surname of the author and the abbreviated title.

Исто / Isto / Ibidem – depending on the alphabet of the main text.

Used at the place of the name of the author, title and as much of the information that is identical to the previous note. It cannot be used if the previous note contains more than one bibliographical unit.

исти / isti / idem / eadem (initial lowercase, if not at the beginning of the sentence).

Used when several works of the same author are continuously cited in the same note – depending on the alphabet of the cited work.

y: / u: / in: – depending on the language of the cited reference.

и / i / & – depending on the language of the cited reference.

Abbreviations **yn. / up. / cf.** should be used

Full word should be used – **види:** / **see:**

Centuries should be written in Arabic numerals.

Numbers up to ten should be written in letters, and numbers greater than three-digit should be written with points and not with spaces (e.g. 2,000, 10,000).

Titles of journals should not be abbreviated.

Names of institutions, archives, archival funds and series, after the first full name, can be abbreviated into single names, e.g. Архив Српске академије наука и уметности [=АСАНУ] or *Monumenta Germaniae Historica* [=MGH].

METHOD OF CITATION OF MONOGRAPHS:

One author:

Name and surname of the author, Title of the book, place of issuance, year, page. The author's full name and surname should be written on first citation.

– Десанка Ковачевић-Којић, *Градски живот у Србији и Босни : XIV–XV вијек*, Београд 2007, 26.

Repeated citation:

Initial of the name and surname of the author, *Abbreviated title of the book*, page.

– Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот*, 26.

List of References:

Surname, name of the author, *Title of the book*, place of issuance, year.

– Ковачевић-Којић, Десанка, *Градски живот у Србији и Босни : XIV–XV вијек*, Београд 2007.

Two or three authors:

Name and surname and name and surname of the author, Title of the book, place of issuance, year, page.

– Hasan Çolak & Elif Bayraktar-Tellan, *The Orthodox Church as an Ottoman Institution: A Study of Early Modern Patriarchal Berats*, Istanbul 2019, 29.

– Сима Ћирковић, Десанка Ковачевић Којић и Ружа Ћук, *Старо српско рударство*, Београд – Нови Сад 2002, 36–42.

Repeated citation:

Initial of the name and surname of the first author and initial of the name and surname of the second, i.e. third author, *Abbreviated title of the book*, page.

- Н. Çolak & E. Bayraktar-Tellan, *The Orthodox Church as an Ottoman Institution*, 29.
- С. Ћирковић, Д. Ковачевић Којић и Р. Ћук, *Старо српско рударство*, 36–42.

List of References:

Surname, name of the first author, name and surname of the second author, and name and surname of the third author, *Title of the book*, place, year.

- Çolak, Hasan & Elif Bayraktar-Tellan, *The Orthodox Church as an Ottoman Institution: A Study of Early Modern Patriarchal Berats*, Istanbul 2019.
- Ћирковић, Сима, Десанка Ковачевић Којић и Ружа Ћук, *Старо српско рударство*, Београд – Нови Сад 2002.

Four or more authors:

Name and surname of the first author и др. / i dr. / et al. (for a foreign language), *Title of the book*, place of issuance, year, page.

- Ivan Božić i dr., *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1972, 100.

Repeated citation:

- Ivan Božić i dr., *Istorija Jugoslavije*, 100.

List of References:

Surname, name of the first author, names and surnames of the second, third and fourth author, *Title of the book*, place of issuance, year.

- Božić, Ivan, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić i Vladimir Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1972.

Multi-volume work:

Name and surname of the author, *Title of the book*, number of volume (without a comma, if the designation of the volume is only numerical), place of issuance, year, page.

- Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 2*, Београд 1989, 122.

Repeated citation:

- М. Екмечић, *Стварање Југославије 2*, 122.

List of References:

Surname, name of the author, *Title of the book*, number of volume (without a comma, if the designation of the volume is only numerical), place of issuance, year.

- Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије 2*, Београд 1989.

Repeated edition of the book:

Name and surname of the author, *Title of the book*, volume, place of issuance, year and edition, page.

- Константин Јиречек, *Историја Срба*, књ. I, Београд 1978², 30.

Repeated citation:

- К. Жиречек, *Историја Срба*, књ. I, 30.

List of References:

Surname, name of the author, *Title of the book*, place of issuance, year and edition.

- Жиречек, Константин, *Историја Срба*, књ. I, Београд 1978².

Edited sources:

Name and surname of the author, i.e. editor, *Title of the book*, place of issuance, year, number of pages.

- Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књ. I/1, Београд 1929, 530–533.
- Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, прир. Љиљана Јухас Георгиевска, Београд 1988, 100.

Name of the editor of sources can exceptionally be written after the title as well:

- *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. 1, studio et opera Georgii Fejér, Budae 1829, 25.
- *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. I, св. 3/II, 1/14. април – 30. јуни/13. јули 1905. године, прир. Љиљана Алексић-Пејковић, Београд 2014, 590.

Repeated citation:

- Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књ. I/1, 500.
- Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 100.
- *Codex diplomaticus Hungariae*, t. 1, 25.
- *Документи о спољној политици*, књ. I, св. 3/II, 590.

List of References:

Surname, name of the author, *Title of the book*, place of issuance, year.

- Стојановић, Љубомир, *Старе српске повеље и писма*, књ. I/1, Београд 1929.

or

Surname, name of the author, *Title of the book*, name and surname of the editor, place of issuance, year.

- Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, прир. Љиљана Јухас Георгиевска, Београд 1988.

or

Title of the book, ed., transl., name and surname, place of issuance, year.

- *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. 1, studio et opera Georgii Fejér, Budae 1829.
- *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. I, св. 3/II, прир. Љиљана Алексић Пејковић, Београд 2014.

Individual document within edited sources:

- *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. I, св. 3/II, 1/14. април – 30. јуни/13. јули 1905. године, прир. Љиљана Алексић-Пејковић, Београд 2014, 825 (*Министарство иностраних дела Краљевине Србије – Београд, Генералном конзулату Краљевине Србије – Скопље*)

Repeated citation:

- *Документи о спољној политици*, књ. I, св. 3/II, 825.

List of References:

- *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. I, св. 3/II, прир. Љиљана Алексић Пејковић, Београд 2014.

Chapter of a book and article in proceedings:

Name and surname of the author, “Title of a chapter” or “Title of an article”, in: *Title of a book*, ed., ed.-in-chief., transl., name and surname, place of issuance, year, page.

- Мирослав Тимотијевић, “Приватни простори и места приватности“, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, прир. Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд 2006, 133.
- Божидар Ферјанчић, “Одбрана Немањиног наслеђа – Србија постаје краљевина“, у: *Историја српског народа I*, ур. Сима Ћирковић, Београд 1981, 297–300.
- Miloš Ivanović, “The Nobility of the Despotate of Serbia between Ottoman Empire and Hungary (1457–1459)“, in: *Secular Power and Sacral Authority in Medieval East-Central Europe*, eds. Kosana Jovanović & Suzana Miljan, Amsterdam 2018, 167.

Repeated citation:

- М. Тимотијевић, “Приватни простори“, 133.
- Б. Ферјанчић, “Одбрана Немањиног наслеђа“, 297–300.
- М. Ivanović, “The Nobility“, 167.

List of References:

Surname, name of the author, “Title of a chapter” or “Title of an article”, in: *Title of a book*, ed., ed.-in-chief., transl., name and surname, place of issuance, year, number of pages of the chapter.

- Тимотијевић, Мирослав, “Приватни простори и места приватности“, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, прир. Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд 2006, 165–244.
- Ферјанчић, Божидар, “Одбрана Немањиног наслеђа – Србија постаје краљевина“, у: *Историја српског народа I*, ур. Сима Ћирковић, Београд 1981“, 297–314.

- Ivanović, Miloš, “The Nobility of the Despotate of Serbia between Ottoman Empire and Hungary (1457–1459)“, in: *Secular Power and Sacral Authority in Medieval East-Central Europe*, eds. Kosana Jovanović & Suzana Miljan, Amsterdam 2018, 167–177.

Encyclopaedic-lexicographic entries:

Name and surname of the author, “Title of the entry”, in: *Title of a book*, ed., ed.-in-chief., transl., name and surname, place of issuance, year, page.

- Динић-Кнежевић, Душанка, “Тканине”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 734–735.

Repeated citation:

- Д. Динић-Кнежевић, “Тканине”, 734–735.

List of References:

Surname, name of the author, “Title of the entry”, in: *Title of a book*, ed., ed.-in-chief., transl., name and surname, place of issuance, year, number of pages of the chapter.

- Динић-Кнежевић, Душанка, “Тканине”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 734–735.

Foreword, introduction, afterword:

Name and surname, foreword / introduction / afterword in: name and surname of the author of the book, *Title of a book*, place of issuance, year, pages.

- Чедомир Попов, предговор у: *Срби на историјском раскрићу*, Милорад Екмечић, Београд 2014, I–III.

Repeated citation:

- Ч. Попов, предговор у: Милорад Екмечић, *Срби на историјском раскрићу*, I–III.

List of References:

Surname, name, foreword in: name and surname of the author of the book, *Title of a book*, number of pages of the foreword, place of issuance, year.

- Попов, Чедомир, предговор у: Милорад Екмечић, *Срби на историјском раскрићу*, Београд 2014, I–XIX.

EXAMPLES FOR ARTICLES, TREATISES, ANNEXES:

Article in a journal:

Name and surname of the author, “Title of the text”, *Title of the journal*, number, volume (year), page.

- Милош Ивановић, “Развој институције имунитета у српској средњовековној држави до краја владавине краља Милутина“, *Историјски часопис* 66 (2017) 52.
- Момчило Спремић, „Пресуда Бенку Котруљевићу“, *Зборник Филозофског факултета* 11/1 (Београд 1970) 395.

Repeated citation:

- М. Ивановић, “Развој институције имунитета“, 52.
- М. Спремић, „Пресуда Бенку Котруљевићу“, 395.

Method of citation for journals when the year of issuance differs from the year of edition of the journal:

- Ружа Ћук, “Делатност дубровачког трговца Луке Милановића двадесетих година XV века“, *Историјски часопис* 38 (1991) 1992, 22.

Method of citation for journals with the same title, with different place of issuance, less known, hardly accessible journals:

- Гордана Томовић, “Трагови старог рударења у топонимији плјеваљског краја“, *Гласник Завичајног музеја* 3 (Пљевља 2002) 2003, 58.

List of References:

Surname, name of the author, “Title of the text”, *Title of the journal*, number, volume (year), number of pages of the entire article.

- Ивановић, Милош, “Развој институције имунитета у српској средњовековној држави до краја владавине краља Милутина“, *Историјски часопис* 66 (2017) 49–83.
- Спремић, Момчило, „Пресуда Бенку Котруљевићу“, *Зборник Филозофског факултета* 11/1 (Београд 1970) 393–398.

Article in proceedings (and book chapter):

Name and surname of the author, “Title of the text”, in: *Proceedings*, ed., name and surname, place of issuance, year, page.

Ана Столић, “Ратни доприноси жена и послератна борба за женско право гласа у Србији (Краљевини СХС) 1918–1921“, у: *Крај Великог рата – пут ка новој Европи*, ур. Александар Растовић и Миљан Милкић, Београд 2020, 288.

Repeated citation:

А. Столић, “Ратни доприноси жена“, 288.

List of References:

Surname, name of the author, “Title of the text”, in: *Title of the proceedings*, ed., name and surname, place of issuance, year, number of pages of the entire article.

- Столић, Ана, “Ратни доприноси жена и послератна борба за женско право гласа у Србији (Краљевини СХС) 1918–1921“, у: *Крај Великог рата – пут ка новој Европи*, ур. Александар Растовић и Миљан Милкић, Београд 2020, 285–298.

Author’s article in own proceedings:

Name and surname of the author, “Title of the text”, in: *ibid*, *Title of the proceedings*, ed., name and surname, place of issuance, year, page.

- Драгољуб Живојиновић, “Лик једног дубровачког конзула“, у: исти, *Европа и Дубровник у 17. и 18. веку : студије и расправе*, ур. Тибор Живковић, Београд 2008, 285–288.

Repeated citation:

- Д. Живојиновић, “Лик једног дубровачког конзула“, 285–288.

List of References:

Surname, name of the author, “Title of the text”, in: *ibid*, *Title of the proceedings*, ed., name and surname, place of issuance, year, number of pages of the entire article

- Живојиновић, Драгољуб, “Лик једног дубровачког конзула“, у: исти, *Европа и Дубровник у 17. и 18. веку : студије и расправе*, ур. Тибор Живковић, Београд 2008, 285–297.

Article in newspapers:

Name and surname of the author (if any), “Title of the text“, *Newspaper title*, number, date.

- Јелена Чалија, “Велика борба за Велики рат“, *Политика*, бр. 54114, 4. фебруар 2015.

Repeated citation:

- Ј. Чалија, “Велика борба“.

List of References:

Surname, name of the author (if any), “Title of the text“, *Newspaper title*, number, date.

- Чалија, Јелена, “Велика борба за Велики рат“, *Политика*, бр. 54114, 4. фебруар 2015.

Newspaper:

***Newspaper title*, number, date.**

- Српске новине*, бр. 1, 1. јануар 1913.

INTERNET:

Name and surname of the author, "Title of the text", Title of the publication, date, year, page <http://adresa> (date of access).

- Jack. R. Censer, "Intellectual History and the Causes of the French Revolution", *Journal of Social History* 52/3 (2019) 545–554, <https://academic.oup.com/jsh/articlepdf/52/3/545/27457944/shy082.pdf> (прегледано/accessed on 12. 2. 2020)

If there are no reference elements, only the address and date of download are usually stated. If there are some data, they are stated as follows:

Name of the organisation, "Title of the text", <http://adresa> (date of access)

- Public Library Section, "The Role of Libraries in Lifelong Learning", <http://www.ifla.org/V0/s8/index.htm> (прегледано/accessed on 12. 2. 2009)

CITING AN UNPUBLISHED MA OR PHD THESIS:

Name and surname of the author, *Title of the thesis or dissertation* (MA or PhD thesis, name of the university, year) page

- Јована Блажић Пејић, *Московски Словенски комитет и српско питање (1858–1875)* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2021) 120
- Marijana Mišević, *Writing Slavic in the Arabic Script: Literacy and Multilingualism in the Early Modern Ottoman Empire* (doctoral dissertation, Harvard University, 2022) 55.

Repeated citation:

- Ј. Блажић Пејић, *Московски Словенски комитет*, 120.
- М. Mišević, *Writing Slavic*, 55.

List of References:

Surname, name of the author, *Title of the thesis or dissertation* (MA or PhD thesis, name of the university, year)

- Блажић Пејић, Јована, *Московски Словенски комитет и српско питање (1858–1875)* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2021)
- Mišević, Marijana, *Writing Slavic in the Arabic Script: Literacy and Multilingualism in the Early Modern Ottoman Empire* (doctoral dissertation, Harvard University, 2022)

МЕШОВИТА ГРАЋА – MISCELLANEA

Нова серија, књ. XLV

Издавач

Историјски институт Београд
Кнез Михаилова 36/II, 11000 Београд, www.iib.ac.rs, e-mail: istorinst@iib.ac.rs

За издавача

Проф. др Александар Растовић, директор

Редакциони одбор:

др Михаил Белов (Институт међународних односа и светске историје Универзитета
Н.И.Лобачевски, Нижни Новгород, Русија)
др Јована Блажић Пејић (Историјски институт Београд)
др Александра Вулетић (Историјски институт Београд)
др Нино Делић (Историјски институт Београд)
проф. др Андреа Картени (Сапиенца Универзитет, Рим, Италија)
проф. др Људмила Кузмичева (Историјски факултет Универзитета Ломоносов, Москва, Русија)
проф. др Лилиана Симеонова (Балканолошки институт БАН, Софија, Бугарска)
др Александра Фостиков (Историјски институт Београд)
проф. др Габријела Шуберт (Институт за славистику Универзитета у Јени, Немачка)
др Радомир Ј. Поповић, одговорни уредник (Историјски институт Београд)

Лектура текстова на српском језику

BONUS LIBER

Превод и лектура текстова на енглеском језику

Татјана Ћосовић

Секретар Редакционог одбора

Снежана Ристић

Припрема за штампу

ИСТОК Дизајн

Штампа

ПЛАНЕТА ПРИНТ д.о.о. Београд

Тираж

300 примерака

ISSN 0350–5650

CIP – Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

93/ 94 (497.11)

Мешовита грађа = Miscellanea / Одговорни уредник Радомир Ј. Поповић. – 1956, књ. 1–1990, књ. 20; Н.С. 2003, књ. 21–. – Београд (Кнез Михаилова 36/II) : Историјски институт, 1956–1990 ; 2003 – (Планета принт). – 24 cm

ISSN 0350–5650 = Мешовита грађа – Историјски институт (Београд)

COBISS.SR-ID 14717954

